

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΣΟΦΙΑ ΠΑΤΟΥΡΑ

ΟΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
(4ος-10ος αἰ.)

ΑΘΗΝΑ 1994

**ΟΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ**

(4ος-10ος αἰ.)

ISBN 960 - 7094 - 42 - 5

© Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν
Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν
Βασ. Κωνσταντίνου 48, 116 35 Ἀθήνα

© Fondation Nationale de la Recherche Scientifique,
Centre de Recherches Byzantines,
Vas. Constantinou 48, 116 35 Athènes

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΣΟΦΙΑ ΠΑΤΟΥΡΑ

ΟΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ

(4ος-10ος αἰ.)

ΑΘΗΝΑ 1994

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	13
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ ΚΑΙ ΣΥΝΑΨΗ ΕΠΙΓΑΜΙΩΝ	51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ, ΦΟΡΕΙΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ	61
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	
ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΓΡΑΠΤΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΑΙΧΜΑΛΩΤΩΝ	83
α) Ἰωάννης Καμνιάτης	83
β) Abū - Firās	93
γ) Quabāth bn - Razīn	97
δ) Hārūn bn - Yahyā	103
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ	
ΕΠΙΦΑΝΕΙΣ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ	111
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ	
ΚΑΤΑΣΚΟΠΕΙΑ ΚΑΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ	125
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	133
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	153
RÉSUMÉ	161
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	167

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν λαῶν στὴ διάρκεια τῆς μακρᾶς μεσαιωνικῆς περιόδου ἦταν περιορισμένη καὶ γινόταν κάτω ἀπὸ ὀρισμένες μόνο συνθήκες, στίς ὁποῖες κυρίαρχη θέση κατεῖχε ὁ ἄνθρωπος, δεδομένου ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀπουσίαζαν οἱ τεχνικὲς ἐπικοινωνιακὲς δυνατότητες ποὺ ὑφίστανται σήμερα.

Εἰδικότερα, κατὰ τὴν πρώϊμη καὶ μέση βυζαντινὴ ἐποχὴ - στὰ πλαίσια τῆς ὁποίας θὰ περιορισθοῦμε κατὰ τὴ διαπραγμάτευση τοῦ παρόντος θέματος - τοὺς κύριους ἄξονες ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν, στὸ ἐπίπεδο βέβαια μιᾶς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς "ἐλίτ", ἀποτελοῦσαν οἱ πρέσβεις, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ἔμποροι καὶ οἱ ἱεραπόστολοι. Ἐπειδὴ, ὡστόσο, στὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ τὴν καθημερινὴ πρακτικὴ τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς κυριαρχοῦσε ὁ πόλεμος, κατ' ἐπιταγὴν τῆς ἱστορικῆς συγκυρίας καὶ συνακόλουθα τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τῶν ἡγεσιῶν τους (*πόλεμος δὲ καὶ βασιλεία τὰ μέγιστα τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀπάντων ὁμολόγηται εἶναι*),¹ οἱ παράγοντες ποὺ συνέβαλαν στὴν προσέγγιση τῶν λαῶν καὶ τῶν ἡγετικῶν τους τάξεων περιορίζονταν ἀκόμη περισσότερο. Ἐν τούτοις, ὁ ἴδιος ὁ πόλεμος ὡδηγοῦσε σὲ νέες ὁδοὺς ἐπικοινωνίας εἴτε μέσ' ἀπὸ τίς διαδικασίες ποὺ οἱ ἐμπόλεμοι ἀκολουθοῦσαν κατὰ τὴν προετοιμασίαν του καὶ ἀποσκοποῦσαν στὴ διεξαγωγὴ ἢ τὴν ἀποτροπὴν του, εἴτε, κυρίως, μέσ' ἀπὸ τίς συνέπειες καὶ τὰ προβλήματα ποὺ ἀνέκυπταν μετὰ τὴν ἔκβασή του.

Στὴν πρώτη περίπτωση, οἱ ἀξιωματοῦχοι ποὺ ἐπιφορτίζονταν μὲ στρατιωτικὲς-διπλωματικὲς ἀποστολὲς κατὰ τὴν προετοιμασίαν μιᾶς πολεμικῆς ἐπιχείρησης καὶ οἱ ὄμηροι ποὺ, συνήθως, ἀνταλλάσσονταν στὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς διαδικασίας, λειτουργοῦσαν ὡς βασικοὶ μοχλοὶ ἐπικοινωνίας στὴν προσπάθεια ἀποτροπῆς τῆς ἢ πρόσκαιρης, ἔστω, εἰρήνευσης τῶν ἀντιτιθεμένων. Στὴν περίπτωσιν ποὺ αὐτὸ δὲν ἐπιτυγχάνονταν, οἱ συνέπειες τοῦ πολέμου πρόσφεραν στοὺς ἐμπόλεμους πολλὰς εὐκαιρίες προσέγγισης, φυσικὰ ὄχι ἐξίσου εὐνοϊκὲς καὶ γιὰ τίς δύο

1. Προκόπιος 1, ἔκδ. Haury-Wirth, Λιψία 1963, σελ. 128.

πλευρές. Οί πληθυσμοί που μεταφέρονταν από τη μία επικράτεια στην άλλη, οί φυγάδες, οί αυτόμολοι και οί αιχμάλωτοι – παράγοντες που ανέκυπταν στη διάρκεια ή μετά τὸ τέλος τοῦ ἐκάστοτε πολέμου – συνέβαλαν, ἠθελήμενα ἢ ὄχι, στη μετάδοση ἰδεῶν και στην ἀλληλοπληροφόρηση τῶν λαῶν, καθιστάμενοι “δίαυλοι” τῆς μεταξύ τους ἐπικοινωνίας.

Στὰ πλαίσια τῆς διερεύνησης τοῦ πλέγματος τῶν παραγόντων ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ἐπιλέξαμε τὴν περίπτωση τῶν αιχμαλώτων γιὰ δύο κυρίως λόγους:² πρῶτον, γιὰ αὐτὴ ἡ πτυχὴ τῆς ἱστορίας τῶν σχέσεων τοῦ Βυζαντίου μὲ τοὺς συγχρόνους του λαοὺς δὲν ἔχει ἰδιαίτερα μελετηθεῖ στὴ σύγχρονη ἱστοριογραφία και δεύτερον, γιὰ και οί αιχμάλωτοι – βυζαντινοί και ἄλλοεθνείς – εἶχαν μπεῖ ἀπὸ πολὺ πωρὶς στὴν τροχιά τῆς ἰδεολογικῆς και πολιτικῆς προπαγάνδας τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας, τῆς ὁποίας, ὡς γνωστόν, παραμένουν ἀκόμη πολλοὶ τομεῖς ἀδιερεύνητοι.

Θὰ ἐπιχειρήσουμε, λοιπόν, νὰ προσεγγίσουμε τὸ ζήτημα τῆς αιχμαλωσίας στὶς κοινωνίες τῆς ἐποχῆς μέσ’ ἀπὸ τὶς σχετικὲς πληροφορίες τῶν πηγῶν, σκιαγραφώντας τὸ θεσμικὸ τῆς πλαισίου, στὸ ὁποῖο μὲ συγκεκριμένα παραδείγματα θὰ προσδιορίσουμε τὴ συμβολὴ τῶν αιχμαλώτων στὸν τομέα τῆς ἐπικοινωνίας και θ’ ἀποκαλύψουμε τὸ ρόλο τους στὴν “τεχνικὴ” τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας, στὸ πρόγραμμα τῆς ὁποίας εἶχαν, προφανῶς, συμπεριληφθεῖ και ἄλλοι πολλοὶ περιθωριακοὶ παράγοντες. Διευκρινίζουμε, ὡστόσο, ὅτι στὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο πὺ ἀκολουθεῖ θὰ παρουσιάσουμε γενικὲς γιὰ τοὺς αιχμαλώτους και τὴν ἀντιμετώπισή τους πληροφορίες, προερχόμενες ἀπὸ νομικά, ἱστορικά και στρατιωτικὰ κείμενα, χωρὶς νὰ σταθοῦμε ἰδιαίτερα στὶς νομικὲς διαστάσεις τοῦ ζητήματος, τῶν ὁποίων ἡ ἀναζήτηση και ὁ προσδιορισμὸς μπορεῖ ν’ ἀποτελέσει ἀντικείμενο εἰδικῆς ἔρευνας.

Κλείνοντας τὸ σύντομο αὐτὸ προλογικὸ σημείωμα, ἐπιθυμῶ νὰ

2. Στὸ Β’ Διεθνὲς Συμπόσιο τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν (Ὀκτώβριος 1990), μὲ θέμα “Ἡ ἐπικοινωνία στὸ Βυζάντιο” διερευνήθηκαν και παρουσιάστηκαν κατὰ κύριο λόγο τομεῖς τῆς ἐπικοινωνίας στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐνῶ μικρὸς ἀριθμὸς ἀνακοινώσεων ἀφοροῦσε τὴν ἐπικοινωνία τοῦ Βυζαντίου μὲ ξένους λαοὺς, χωρὶς νὰ θίγει σὲ καμία ἀπὸ αὐτὲς τὸ ὑπὸ διαπραγμάτευση θέμα (βλ. Πρακτικὰ τοῦ Β’ Διεθνoῦς Συμποσίου ‘Ἡ ἐπικοινωνία στὸ Βυζάντιο’, Ἀθήνα 1993). Ἐπίσης σὲ ζητήματα ἐπικοινωνίας ἀναφέρεται ἡ μεγάλη θεματικὴ ἐνότητα “Les Communications et l’Information entre les Byzantins et entre Byzance et les Pays voisins: formes, directions, centres”, πὺ περιλήφθηκε στὸ πρόγραμμα τοῦ 18ου Διεθνoῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Μόσχας (Αὔγουστος 1991).

ἐκφράσω τις πιό θερμές εὐχαριστίες μου πρὸς τὸν κ. Εὐάγγελο Χρυσό, καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ πρὸς τὸν κ. Κωνσταντῖνο Πιτσάκη, ἀναπληρωτὴ καθηγητὴ τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, οἱ ὅποιοι εἶχαν τὴν καλωσύνη νὰ διαβάσουν τὸ κείμενο καὶ μὲ τις πολύτιμες ὑποδείξεις τους νὰ συμβάλουν στὴ βελτίωσή του.

Ἐπίσης, εὐχαριστῶ τὴν κα Χρῦσα Μαλτέζου, διευθύντρια τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον της νὰ ἐντάξει τὴν ἐργασία μου στὸ πλαίσιο τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Κέντρου καὶ τὸν κ. Λένο Μαυρομμάτη, προϊστάμενο τοῦ προγράμματος “Βυζάντιο καὶ Σλαβοβalkanικός Κόσμος” τοῦ ΚΒΕ, γιὰ τις συναδελφικὲς συμβουλές του.

Τις εὐχαριστῶ, τέλος, εὐχαριστίες ἄς δεχθεῖ ἡ Διεύθυνση Μορφωτικῶν Ὑποθέσεων τοῦ Ὑπουργείου Ἑξωτερικῶν γιὰ τὴν ἐπιχορήγηση τῆς παρούσας ἔκδοσης.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

α) Πηγές

- Ἄθ. Ἀλεξανδρείας: *Διδασκαλία πρὸς Ἀντίοχον Δοῦκαν*, PG 28, στ. 555-589.
- Ἄννα Κομνηνή, Ἀλεξιάς: *Annae Comnenae Alexiadis II*, ἔκδ. L. Schopen, [CSHB], Βόννη 1878.
- Ἄνωνύμου *περὶ παραδρομῆς*: α) G. Dennis, *Three Byzantine Military Treatises* (Text, Translation and Notes), Οὐάσιγκτον 1985.
- β) G. Dagron - H. Mihăescu, *Le traité sur la Guérilla de l'empereur Nicéphore Phocas*, Παρίσι 1981.
- Βασιλικά: Basilicorum Libri LX*, vol. AI, AII, AIV, ἔκδ. H.J. Scheltema - N. Van der Wal, Groningen 1955, 1956, 1962.
- Βίος Εὐθυμίου*: P. Karlin - Hauter, *Vita S. Euthymii*, Byzantion 25-27 (1955-1957), σελ. 1-172.
- Βίος Νίκωνος*: Σπ. Λάμπρου, Ὁ βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. Γ' (1906), σελ. 129-228.
- Γενέσιος: *Josephi Genesisii Regum libri quattuor*, ἔκδ. A. Lesmueller - Werner, I. Thurn (CSHB 14), Βερολίνο - Νέα Ὑόρκη 1978.
- Codex Justinianus*: CJC II, ἔκδ. Krüger 1877 (ἀναστ. ἀνατύπωση 1970).
- Digesta*: CJC I, ἔκδ. Mommsen - Krüger 1872, (ἀναστ. ἀνατύπωση 1973).
- Ecloga ad Prochiron mutata*: JGR VI, σελ. 217-318.
- Ecloga privata aucta*: JGR VI, σελ. 7-47.
- Ἐκλογή τῶν Νόμων: α) L. Burgmann, *Ecloga, Das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos' V*, Φρανκφούρτη 1983.
- β) JGR II, σελ. 3-62.
- Ἐπαναγωγή: JGR II, σελ. 229-368.
- Εὐάγριος: *Evagrius Ecclesiastical History*, ἔκδ. J. Bidez - L. Parmentier, Λονδίνο 1898 (ἀνατ. Ἀμστερνταμ 1964).
- Εὐσέβιος: *Εἰς τόν βίον Κωνσταντίνου τοῦ Βασιλέως*, PG 20, σελ. 905-1232.
- Ζωναράς, Ἐπιτομή Ἱστοριῶν: *Ioannis Zonarae Epitome Historiarum*, ἔκδ. L. Dindorf, τόμ. IV, Λιψία 1871.
- Ζώσιμος: *Zosimi Historia Nova*, ἔκδ. L. Mendelssohn, Λιψία 1887 (ἀνατ. Hildesheim 1963).
- Ἡὺξημένη Ἐπαναγωγή: JGR, τόμ. VI, σελ. 49-216.
- Θαύματα Ἀγίου Δημητρίου: P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des*
-

- Miracles de Saint Démétrius*, I, le texte, Παρίσι 1979.
- Θεμιστοίος: *Themistii Orationes*, έκδ. W. Dindorf, Hildesheim 1961.
- Θεοδοσιανός Κῶδιξ: *Codex Theodosianus*, τόμ. I/2 Textus, έκδ. Th. Mommsen, Βερολίνο 41971.
- Θεοφάνης: *Theophanis Chronographia*, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1883 (ἀνατ. Hildesheim 1963)
- Θεοφάνους Συνεχιστής: *Theophanes Continuatus*, έκδ. I. Bekker, [CSHB], Βόννη 1838.
- Θεοφύλακτος Σιμοκάττης: *Theophylacti Simocattae Historiae*, έκδ. C. de Boor - P. Wirth, Στουτγάρδη 1972.
- Ίορδάνης: *Jordanis Getica*, έκδ. Th. Mommsen, MGH AA, τόμ. V/1, Βερολίνο 1882, σελ. 53-138.
- Ίωάννης Καμινιάτης: *Ioannis Caminiatae De Expugnatione Thessalonicae*, έκδ. G. Böhlig, [CFHB 4], Βερολίνο 1973.
- Ίωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή: Ioannis Cinnami Epitome*, έκδ. A. Meineke, [CB], Βόννη 1836.
- Ίωάννης Νικίου: R. H. Charles, *The Chronicle of John Bishop of Nikiu, translated from Zotenberg's ethiopic text*, Ὁξφόρδη 1916.
- Ίωάννης Χρυσόστομος: *Ἐρμηνεία εἰς τήν πρός Ῥωμαίους Ἐπιστολήν* PG 60, στ. 391-682.
- Κεδρηγός: *Georgii Cedreni Compendium Historiarum*, τόμ. I-II, έκδ. I. Bekker, [CSHB], Βόννη 1838-1839.
- Κεκαυμένου Στρατηγικόν: *Cecaumeni Strategicon et incerti Scriptoris de officii regis libellus*, έκδ. B. Wassiliewsky - V. Jernstedt, Πετρούπολη 1896 (ἀνατ. Ἄμστερνταμ 1965).
- Κωνστ. Πορφυρογέννητος,
Ἐκθεσις τῆς Βασιλείου Τάξεως: Const. Porphyrogeniti De Cerimoniis Aulae Byzantinae, τόμ. I-II, έκδ. I. Reiske, [CSHB], Βόννη 1829-1830.
- Κωνστ. Πορφυρογέννητος,
Πρός τόν ἴδιον υἱόν Ῥωμανόν: Const. Porphyrogenitus De Administrando Imperio, έκδ. Gy. Moravcsik - R.J.H. Jenkins, [CFHB 1], Οὐάσιγκτον 1967.
- Κωνστ. Ἀκροπολίτης: *Λόγος εἰς τόν ἅγιον Βάρβαρον*, έκδ. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τόμ. I, Πετρούπολη 1891 (ἀνατ. Βρυξέλλες 1963), σελ. 405-420.
- Λέων Γραμματικός: *Leonis Grammatici Chronographia*, έκδ. I. Bekker, [CSHB], Βόννη 1832.
-

- Λέων Διάκονος: *Leonis Diaconi Caloensis Historiae*, έκδ. C.B. Hasii, [CSHB], Βόννη 1828.
- Λέων Σοφός, *Τακτικά*: PG 107, στ. 672-1120.
- Λέων Σοφός, *Νεαροί Διατάξεις*: P. Noailles - A. Dain, *Les Nouvelles de Léon VI le Sage* (Text et traduction) Παρίσι 1944.
- Μαλάλας: *Ioannis Malalae Chronographia*, έκδ. L. Dindorf, [CSHB], Βόννη 1831.
- Μάλχος: Μάλχου *Βυζαντιακά*, FHG, τόμ. IV, Παρίσι 1868.
- Μαρκελλίνος Κόμ.: *Marcellini Comitis Chronicon*, έκδ. Th. Mommsen, MGH AA, τόμ. XI (=chronica minora II), Βερολίνο 1894 (άνατ. 1961), σελ. 37-108.
- Ματθαῖος Ἐδέσσης, *Χρονικόν*: Μτφ. E. Dulaurier (Bibliothèque hist. arménienne), Παρίσι 1858.
- Μαυρικίου *Στρατηγικόν*: *Das Strategikon des Maurikios*, έκδ. G.T Dennis - G. Gamillscheg, [CFHB 17], Βιέννη 1981.
- Νικηφόρος Γρηγοράς: Νικηφόρου τοῦ Γρηγοῦ *Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία*, τόμ. I, έκδ. L. Schopen - I. Bekker, [CSHB], Βόννη 1829.
- Νικηφόρου Οὐρανοῦ *Τακτικά*: J.A. De Foucault, *Douze chapitres inédits de la Tactique de Nicéphore Ouranos*, Travaux et Mémoires V (1973), σελ. 281-312.
- Νικόλαος Α΄ Πατριάρχης, *Ἐπιστολαί*: J.H. Jenkins - L.G. Westerink, *Nicholas I Patriarch of Constantinople Letters*, [CFHB VI], Dumbarton Oaks 1973.
- Novellae*: CJC III, έκδ. Schöll - Kroll 1895, (άναστ. ἀνατύπωση 1972).
- Νόμοι στρατιωτικοί*: JGR II, σελ. 73-89.
- Πρίσκος: Πρίσκου *Ἱστορία Βυζαντιακή*, C. Porphyrogeniti, I *De Legationibus*, έκδ. C. de Boor, σελ. 121-155 καὶ 575-591.
- Προκόπιος, *Πόλεμοι*: *Procopii De Bellis*, έκδ. J. Haury - G. Wirth: Procopii Caesariensis opera omnia, τόμ. I-IV, Λιψία 1962 (τόμ. I-II).
- Πρόχειρος Νόμος*: JGR II, σελ. 107-228.
- Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*. *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, έκδ. I. Thurn, [CFHB 5], Βερολίνο 1973.
- Σύνταγμα Κανόνων*: Γ.Α Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, Β΄, Γ΄, Ἀθήνα 1852, 1853 (φωτ. ἀνατ. 1966).
- Σωζομενός: *Sozomenus Kirchengeschichte*, έκδ. J. Bidez - G. Ch. Hansen, [GCS], Βερολίνο 1960.
- Σωκράτης: *Socrates Scholasticus Ecclesiastica Historia* I/II, έκδ. R. Hussey, Hildesheim - Νέα Ὑόρκη 1992.

Φιλοστόργιος: *Philostorgius Kirchengeschichte* έκδ. J. Bidez - F. Winkelmann, [GCS], Βερολίνο ²1972.

Ψευδο-Συμεών: *Symeonis magistri ac logothetae Annales*, στον τόμο, Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon magister, Georgius Monachus, έκδ. I. Bekker, [CSHB], Βόννη 1838, σελ. 603-760.

β) Περιοδικά - Σειρές - Συλλογές

An. Boll.: *Analecta Bollandiana*

BZ: *Byzantinische Zeitschrift*

CB (=CFHB): *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*

CJC: *Corpus Juris Civilis*

CSHB: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*

DOP: *Dumbarton Oaks Papers*

ΕΕΒΣ: 'Επετηρίς τῆς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν

FHG: *Fragmenta Historicorum Graecorum*

GCS: (Die) *Griechischen Christlichen Schriftsteller*

JGR: I. - P. Zepos, *Jus Graecoromanum*, I-IV, 'Αθήνα 1931 (ἀνατ. Aalen 1962)

JÖB: *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*

MGH AA: *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi*

PG: *Patrologia Graeca.*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ ζήτημα τῆς αἰχμαλωσίας καὶ ἡ μετακίνηση καὶ περαιτέρω τύχη τῶν αἰχμαλώτων, ὡς μία ἀπὸ τὶς σοβαρότερες συνέπειες τῶν συνεχῶν πολεμικῶν συγκρούσεων τῆς ἐποχῆς, ἀπασχολοῦσε τόσο τοὺς Βυζαντινοὺς ὅσο καὶ τοὺς συγχρόνους τοὺς λαοὺς. Γιὰ τὴν ἐπιστροφή ἢ τὴν ἀνταλλαγή τοὺς πραγματοποιοῦσαν διμερεῖς συναντήσεις καὶ διεξήγαγαν διαπραγματεύσεις σὲ ἐπίπεδο ὑψηλῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἀξιωματούχων ἢ ἀκόμη καὶ ἔθνικῶν ἡγεσιῶν.¹ Ἡ διαδικασία ὁμως τῆς ἀπελευθέρωσής τοὺς διὰ τῆς ἔξαγορᾶς ἢ τῆς ἀνταλλαγῆς ἦταν συνήθως δυσχερῆς καὶ χρονοβόρα, μὲ ἀποτέλεσμα πολλοὶ ἐξ αὐτῶν νὰ παραμένουν γιὰ μακρὰ χρονικὰ διαστήματα ἢ ἀκόμη καὶ νὰ ἐγκαθίστανται μόνιμα στὶς χώρες τῶν κατακτητῶν τοὺς. Ἐπειδὴ κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ δὲν ὑφίστατο διεθνῆς νομοθεσία σχετικὴ μὲ τὴ μεταχείριση ἢ τὴν προστασία τῶν αἰχμαλώτων, ὅπως αὐτὴ ἰσχύει σήμερα, ἦταν φυσικὸ κάθε “ἔθνος” ἢ κοινωνία τῆς ἐποχῆς νὰ ἐφαρμόζει στὸ ζήτημα αὐτὸ τοὺς δικoὺς τῆς γραπτοὺς ἢ ἀγραφoὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι, σὲ γενικὲς γραμμὲς καὶ μὲ πολλὲς παρεκκλίσεις στὴν ἐφαρμογὴ τοὺς, καθόριζαν τὴ συμπεριφορὰ καὶ τὶς ὑποχρεώσεις τοὺς πρὸς τοὺς συλλαμβανομένους στὰ πεδία τῶν μαχῶν.

Σὲ ὄ,τι ἀφορᾷ τοὺς Βυζαντινοὺς, πληροφορίες γιὰ τὴν αἰχμαλωσία καὶ τὴ μεταχείριση τῶν αἰχμαλώτων ὑπάρχουν κατὰ κύριο λόγο στὴ βυζαντινὴ νομοθεσία, στὴν ὁποία συμπεριλαμβάνονται οἱ σχετικὲς διατάξεις, στὰ στρατιωτικὰ ἐγχειρίδια πού περιέχουν ειδικoὺς γι' αὐτοὺς κανόνες ἢ ὁδηγίες, στὶς ἱστορικὲς πηγὲς καὶ στὶς παραινέσεις τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

1. Στὶς βυζαντινὲς ἀφηγηματικὲς πηγὲς μνημονεύονται πολυάριθμες πρεσβεῖες πρὸς τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη πλευρὰ γιὰ τὸ διακανονισμὸ ζητημάτων τοῦ πολέμου, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ προβλήματος τῶν αἰχμαλώτων. Πολλὲς φορὲς εἰδικὲς διπλωματικὲς ἀποστολὲς ἐπιφορτίζονταν μὲ τὴν εὐθύνη τῆς ἀνταλλαγῆς ἢ τῆς ἔξαγορᾶς αἰχμαλώτων (βλ. Θεοφ. Σιμοκάττης, *Ἱστορίαι*, ἔκδ. C. de Boor, σελ. 289 καὶ Γ. Κεδρηνός, *Σύντομος Ἱστοριῶν*, ἔκδ. Βόννης (CSHB), σελ. 703). Στoὺς χρονογράφους τῆς μέσης βυζαντινῆς περιόδου ἡ ἀνταλλαγή ἀναφέρεται ὡς *ἀλλάγιον ἢ ἀντικαταλαγή* (βλ. Θεοφάνους Συνεχιστῆς, ἔκδ. Βόννης (CSHB) σελ. 443 καὶ Θεοφάνους *Χρονογραφία*, ἔκδ. de Boor, σελ. 687).

Ἡ μελέτη τῶν σχετικῶν κειμένων –ιδιαιτέρα ἐκείνων πού περιλαμβάνονται στίς δύο πρῶτες κατηγορίες τῶν πηγῶν πού προαναφέρθηκαν² ὁδηγεῖ στή διαπίστωση ὅτι οἱ κανόνες μεταχείρισης τῶν αιχμαλῶτων δέν ἦταν σαφεῖς οὔτε στή νομοθεσία οὔτε στή στρατιωτική πολεμική λογοτεχνία τοῦ Βυζαντίου, ἔτσι ὥστε ἡ ἀντιμετώπισή τους νά προβάλλει σ' αὐτές διαφορετική κατά περίπτωση καί κατά ἐποχή. Οἱ λόγοι πού ὁδηγοῦσαν τοὺς συγγραφεῖς ἢ τοὺς ἐμπνευστὲς αὐτῶν τῶν κειμένων σ' αὐτὴ τὴν ἀντιφατικότητα εἶναι πολλοὶ καί ἐκφράζουν τὴν ἱστορική συγκυρία τῆς ἐποχῆς. Σὲ στρατιωτικὲς πραγματεῖες καί σὲ νομοθετικά ἔργα τοῦ ἴδιου, μερικὲς φορές, συγγραφέα ἢ τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα–νομοθέτη συνυπάρχουν διαφορετικὲς – ἀντικρουόμενες ἀπόψεις γιὰ τὸ ζήτημα τῆς αιχμαλωσίας, ὑπαγορευμένες ἄλλοτε ἀπὸ λόγους καθαρὰ πρακτικούς, ἐπιβεβλημένους ἀπὸ συγκεκριμένες στρατιωτικὲς ἀναγκαιότητες καί ἄλλοτε ἀπὸ τὴ “συγκεχυμένη” ἰδεολογία τῆς ἐποχῆς, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ παράδοση, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ δίκαιου καί ἱεροῦ πολέμου,³ ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τὸ νέο πνεῦμα ἀγάπης καί φιλανθρωπίας τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἐκεῖνο πού γενικὰ προβλεπόταν ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ νομοθεσία καί τὶς στρατιωτικὲς πραγματεῖες ἦταν ἡ διανομὴ τῶν λαφύρων καί τῶν αιχμαλῶτων σὲ ὅλους τοὺς παράγοντες τῆς μάχης, στρατιῶτες καί ἀξιωματικούς, καί ἡ παραχώρηση τοῦ 1/6 μόνο στὸ Δημόσιο.⁴ Ἀκόμη, σύμ-

2. Ὁ Δ. Λέτσιος, στὴν πρόσφατη ἐργασία του *Die Kriegsgefangenschaft nach Auffassung der Byzantiner* (Bsl 53 1992, σελ. 213-227), παρουσιάζει τὸ ζήτημα τῆς αιχμαλωσίας στὸ Βυζάντιο μέσ' ἀπὸ πληροφορίες πού περιέχονται στίς στρατιωτικὲς πραγματεῖες καί στίς διατάξεις τῶν νομικῶν κειμένων, ἀκολουθώντας ταυτόχρονα τὴ διαχρονικὴ τους ἐξέλιξη. Ἐπιχειρεῖ ν' ἀνιχνεύσει καί νά προσδιορίσει τὶς ἠθικὲς – φιλοσοφικὲς διαστάσεις τοῦ προβλήματος ἀλλὰ καί τὶς πρακτικὲς – στρατιωτικὲς ἀνάγκες πού ὑπηρετοῦσε ὁ θεσμὸς τῆς αιχμαλωσίας, ὅπως τὶς ὑπαινίσσονται οἱ συγγραφεῖς τῶν σχετικῶν κειμένων.

3. Γιὰ τὴν ἰδεολογία τοῦ “ἱεροῦ πολέμου” στὸ Βυζάντιο, βλ. Ἀθηνᾶ Κόλια-Δερμιτζάκη, *Ἡ ἰδέα τοῦ ἱεροῦ πολέμου στὸ Βυζάντιο κατὰ τὸν 10ο αἰῶνα. Ἡ μαρτυρία τῶν τακτικῶν καί τῶν δημηγοριῶν*, στὸν τόμο: Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος καί ἡ ἐποχὴ του. Β' Διεθνῆς βυζαντινολογικὴ συνάντηση, Εὐρωπαϊκὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο Δελφῶν, Ἀθῆνα 1989, σελ. 39-55. Τῆς ἴδιας, Ὁ βυζαντινὸς “ἱερός πόλεμος”, Ἀθῆνα 1991.

4. Τοῦ δὲ θεοῦ παρέχοντος νίκην τὸ ἔκτον μέρος ἀφιερῶσθαι δεῖ τῷ δημοσίῳ καί τὸ λοιπὸν πᾶν μέτρον ἅπαντας τοὺς τοῦ λαοῦ ἐξ ἴσης καί ἐφ' ἴσης μοίρας μερίζεσθαι, τὸν μέγαν καί τὸν μικρὸν (L. Burgmann, *Ecloga, Das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos V*, Φραγκφούρτη 1983, τίτλος 18.1, σελ. 244). Βλ. ἐπίσης στὸ JGR 2, Ἐκλογή Νόμων 18.1, Νόμοι Στρατιωτικοὶ 48, Πρόχειρος Νόμος 40.1, Ἐπαναγωγή 40.93, σελ. 61-62, 88, 227 καί 368 ἀντίστοιχα. Ἡ ἴδια διάταξη ἀναπαράγεται ἐπίσης

φωνα με τὰ ἴδια κείμενα, ἡ ὑποδούλωση ἢ ἡ πώληση αἰχμαλώτων ἀποτελοῦσε ἀναφαίρετο δικαίωμα τῶν νικητῶν.⁵

Στὰ στρατιωτικά ἐγχειρίδια περιέχονται ὁδηγίες γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν αἰχμαλώτων κατὰ τὴ διάρκεια κυρίως τῶν ἐχθροπραξιῶν ἢ σχετικές με τὴ χρησιμοποίησή τους μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου γιὰ καθαρὰ στρατιωτικούς σκοπούς. Στὸ *Στρατηγικόν* τοῦ Μαυρικίου, ποῦ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο καὶ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὸ ἔργο τῆς βυζαντινῆς στρατιωτικῆς λογοτεχνίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γενικὴ συμβουλὴ *τοὺς ἠττηθέντας εἰς ἀπόνοιαν ἄγειν οὐ δεῖ ἀλλὰ ποικίλοις τρόποις καὶ ἐλπίσιν ἀγαθαῖς μεθοδεύειν*,⁶ ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ποῦ ἀναφέρονται με σαφέστερο τρόπο στοὺς αἰχμαλώτους, μερικὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες θὰ καταγραφοῦν με συντομία ἐδῶ. Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν αἰχμαλώτων με τὴν ταυτόχρονη ἀποστολὴ ἐπιστολῶν θὰ μπορούσε κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ *Στρατηγικοῦ* νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς ἓνα μέσο “εὐπειθείας” τῶν πολιορκουμένων ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν πολιορκητῶν γιὰ ἐλευθερία καὶ σωτηρία τῶν πρώτων.⁷ Στὴ διάρκεια τῆς μάχης οἱ ἀποσκευές καὶ οἱ αἰχμάλωτοι ἔπρεπε ν’ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τοὺς ὀπλίτες σὲ περιπτώση μαζικῆς ἐπίθεσης τοῦ ἐχθροῦ ὥστε νὰ μὴν τοὺς ἐμποδίζουν.⁸ Ἀκόμη, οἱ αἰχμάλωτοι μαζὶ με τοὺς αὐτόμολους θὰ μπορούσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὴ διερεύνηση καταλλήλων τόπων σὲ ἐχθρικό ἔδαφος⁹ ἢ ἀκόμη γιὰ τὴ δοκιμὴ οἴνου, ἄρτου καὶ τροφίμων, ὥστε ν’ ἀποφευχθεῖ τὸ ἐνδεχόμενο δηλητηρίασης ἀπὸ τὸν ἐχθρό.¹⁰

στὴν *Ἠὺξημένη Ἐπαναγωγή* 53.1 καὶ στὴν *Ecloga ad Prochiron mutata* 33.1, JGR 6, σελ. 213 καὶ 291-292 ἀντίστοιχα. —Πρβλ. A. Dain, *Le partage du butin de guerre d'après les traités juridiques et militaires*, Actes du VIe Congrès International d'Études Byzantines, τ. 1, Παρίσι 1950, σελ. 347-352 καὶ Anne Hadjinicolaou-Marava, *Recherches sur la vie des esclaves dans le monde byzantin*, Ἀθήνα 1950, σελ. 89.

5. Λέοντος Σοφοῦ, *Τακτικά*, PG 107, στ. 909. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι βυζαντινὲς πηγὲς ἀναφέρουν περιστασιακὰ καὶ τὸ ἀκριβὲς ἀντίτιμο πώλησης αἰχμαλώτων. Ὁ Προκόπιος, γιὰ παράδειγμα, ἀναφέρει ὅτι αἰχμάλωτα παιδιά Μαυρουσίων *προβάτου τιμῆς... τοῖς ἀνεῖσθαι βουλομένοις ἀπέδοντο* (Προκόπιος 1, σελ. 475). Ὁ Κίνναμος, ἐπίσης, *κατηριάζοντας τὴν πλεονεξία τῶν πλουσίων ἀξιωματούχων τῆς ἐποχῆς του μνημονεύει τὴν πώληση αἰχμαλώτων ἀντὶ τοῦ τιμήματος τῶν τριῶν ὀβολῶν* (Ἰωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομὴ* ἐκδ. Βόννης, σελ. 275). —Πρβλ. Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τ. 3, Ἀθήνα 1949, σελ. 156-159 καὶ Anne Hadjinicolaou-Marava, ὁ.π., σελ. 89.

6. Μαυρικίου *Στρατηγικόν*, ἐκδ. G.T.Dennis-Et. Gamillscheg, *Das Strategikon des Maurikios*, Βιέννη 1981, σελ. 272, [CFHB 17]. —Πρβλ. Λέτσιος, ὁ.π., σελ. 216.

7. Μαυρικίου *Στρατηγικόν*, ὁ.π., σελ. 272.

8. Στὸ ἴδιο, σελ. 316, 318.

9. Στὸ ἴδιο, σελ. 318.

10. Στὸ ἴδιο, σελ. 320.

Παρόμοιες οδηγίες επαναλαμβάνονται και στα μεταγενέστερα στρατιωτικά έγχειρίδια,¹¹ στα όποια οι συγγραφείς τους πρόσθεσαν και νέες, προσδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στη χρησιμοποίηση αιχμαλώτων σε ζητήματα κατασκοπείας.¹²

Στά νομοθετικά κείμενα, οί διατάξεις πού άφοροϋν τούς ξένους αιχμαλώτους είναι περιορισμένες και άντιφατικές κατά τούς πρώτους, κυρίως, αιώνες τής βυζαντινής αυτοκρατορίας· σταδιακά όμως, ιδιαίτερα άπό τήν έποχή του Λέοντος του Σοφού, ό όποιος συμπεριέλαβε στο νομοθετικό του έργο ειδικά κεφάλαια για τήν αιχμαλωσία και τή μεταχείριση τών αιχμαλώτων,¹³ εμφανίζονται σαφέστερες και πιό εϋνοϊκές για τήν τύχη τους. Είναι γεγονός πώς οί βασικές άρχές τής χριστιανικής κοσμοθεωρίας περι φιλανθρωπίας και άγάπης (*humanitas et caritas*) επέδρασαν θετικά στο πρόβλημα τών αιχμαλώτων και επηρέασαν σημαντικά τούς έμπνευστές και τούς συντάκτες τών σχετικών διατάξεων. Οί χριστιανικές ιδέες σε συνδυασμό με τίς άρχές μιās νέας πολιτικής προπαγάνδας φαίνεται πώς είχαν επηρεάσει στο συγκεκριμένο ζήτημα και τόν πρώτο βυζαντινό αυτοκράτορα, τόν Κωνσταντίνο, ό όποιος, κατά τόν βιογράφο του Εϋσέβιο, συμβούλευε τούς στρατιώτες του να μη θανατώνουν τούς αιχμαλώτους (*τών άλόντων φειδώ ποιείσθαι παρήνει*), ενώ στίς περιπτώσεις άπειθείας έσπευδε να τούς έξαγοράζει ό ίδιος με τήν καταβολή χρυσών νομισμάτων.¹⁴ Σε ειδικές κατηγορίες συγχώρησης ή εϋνοϊκής μεταχείρισης αιχμαλώτων αναφέρονται ό *Θεοδοσιανός Κώδιξ*¹⁵ και ή *Έκθεσις τής Βασιλείου Τάξεως* του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου.¹⁶

‘Ο Λέων Στ’ ό Σοφός συμπεριέλαβε στα *Τακτικά* του γενικές άλλα σαφείς οδηγίες για τήν άντιμετώπιση τών ξένων αιχμαλώτων, στίς όποίες έμφανώς συνυπάρχει τό ήθικό – ιδεολογικό στοιχείο με τό όρθο-

11. Βλ. Λέτσιος, ό.π., σελ. 216-217.

12. Βλ. πιό κάτω, κεφάλαιο “Κατασκοπεία και αιχμάλωτοι”.

13. Βλ. Λέτσιος, ό.π., σελ. 218-220.

14. Εϋσεβίου, *Βίος Κωνσταντίνου*, PG 20, στ. 992.

15. Στόν *Θεοδοσιανό Κώδικα* (V, 6,3 έκδ. Th. Mommsen, σελ. 221-222) αναφέρεται ότι οί αιχμάλωτοι πού προέρχονταν άπό φυλή σύμμαχο τών Οϋννων δέν ύποδουλώνονταν άλλα χρησιμοποιούνταν άπό τούς Βυζαντινούς ως “coloni”. ‘Η συγκεκριμένη διάταξη άνάγεται στην έποχή τών αυτοκρατόρων ‘Ονωρίου και Θεοδοσίου Β’, του έτους 409.

16. ‘Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στην *Έκθεσιν τής Βασιλείου Τάξεως* (έκδ. Βόννης [CSHB], *Constantinus Porphyrogenitus* I, 3 σελ. 695) αναφέρεται στην ειδική μεταχείριση και τά ειδικά προνόμια πού άπολάμβαναν οί σαρακηνό

λογικό – πρακτικό. ‘Υποστηρίζει, λοιπόν, ο συγγραφέας ότι οί νικητές μετά το πέρας του πολέμου οφείλουν να συμπεριφερθούν με επιείκεια και φιλάνθρωπία προς τους *άλωθέντας και δυστυχήσαντας*,¹⁷ ενώ κάνει ιδιαίτερη μνεία στους επιφανείς αιχμαλώτους, με την παρατήρηση ότι πρέπει να προστατεύονται για το ένδεχόμενο κάποιας ανταλλαγής, υπενθυμίζοντας μάλιστα το *ἄδηλον τῆς τύχης και τὸ παλίντροπον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῆς νίκης*.¹⁸ Τὴν τακτικὴ τῆς φιλάνθρωπης συμπεριφορᾶς πρὸς αιχμαλώτους γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση πρακτικῶν – στρατιωτικῶν σκοπιμοτήτων εἶχαν ἀκολουθήσει πολλοὺς αἰῶνες νωρίτερα καὶ ἄλλοι βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες. ‘Ο ἱστορικὸς τοῦ 5ου αἰῶνα Ζώσιμος, περιγράφοντας τὰ γεγονότα τῆς Θράκης κατὰ τὰ ἔτη 386-387, ἐπισημαίνει τὴ φιλάνθρωπη συμπεριφορὰ τοῦ Θεοδοσίου πρὸς τοὺς αιχμαλώτους ‘Οστρογότθους μετὰ τὴ διευκρίνηση, ... *διὰ τῆς τοιαύτης φιλάνθρωπίας εἰς τὸ αὐτομολῆσαι καὶ ἄλλως εἰς τὸν κατὰ Μαξίμου συνοίσοντας οἱ πόλεμον*.¹⁹

Στοὺς κανόνες, ἐξάλλου, καὶ στὴν πρακτικὴ τῶν ἱεραρχῶν τῆς Ἐκκλησίας, γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ξένων αιχμαλώτων, κυριαρχοῦσε τὸ ἠθικό-ιδεολογικό στοιχείο, ὅπως αὐτὸ ὑπαγορευόταν ἀπὸ τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. ‘Ο Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, γιὰ παράδειγμα, στὴν *Ἐρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολὴν* τονίζει ὅτι οἱ αιχμάλωτοι μετὰ τὴν ἀπαγωγὴ τους πρέπει νὰ τύχουν πολλῆς... *προνοίας παρὰ τῶν εἰληφότων αὐτούς*.²⁰ Ἡ ἄσκηση τοῦ χριστιανι-

αιχμάλωτοι, οἱ ὅποιοι εἶχαν νυμφευθεῖ βυζαντινὲς γυναῖκες.

17. *Οὕτως οὖν ἐπειδὴν ἡ πόλιν ἢ κάστρον ἢ ἄλλο τι ὄχυρωμα παραλάβης καὶ λάβῃ πέρας ὁ πόλεμος, μὴ γεννήσῃ βαρὺς διὰ τὴν εὐπραγίαν ἢ τοῖς δυστυχήμασιν ἢ τοῖς ἅμα σοι ἐκστρατεύουσιν. Μὴδὲ τῦφον καὶ ἀπήνεια περιφέρῃς, ἀλλὰ εὐμενῆς, ὡς εἴρηται, καὶ φιλάνθρωπος, καὶ ταπεινόφρων γίνου· φιλάνθρωπος μὲν περὶ τοὺς ἄλωθέντας καὶ δυστυχήσαντας, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς μέλλοντας ἔτι παρὰ σοῦ ἢ πολεμειῖσθαι ἢ πολιορκεῖσθαι (Λέοντος Σοφοῦ, Τακτικά, PG 107, στ. 897).*

18. ...*τοὺς δὲ αιχμαλώτους πρὸ τοῦ τελείως καταπαῦσαι τὸν πόλεμον μὴ κτεῖνε, καὶ μάλιστα τοὺς ἐνδόξους καὶ μεγάλους παρὰ τοῖς πολεμίοις ὄντας· ἐνθυμούμενος τὸ ἄδηλον τῆς τύχης, καὶ τὸ παλίντροπον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῆς νίκης· ἴν' ἔχῃς εἰ γε συμβῇ ἢ τῶν ὑπὸ σέ τινας κρατηθῆναι, ἢ κάστρον γενέσθαι ἰδίου σου ἄλωσιν· δι' αὐτῶν ἀντικαταλλάττειν καὶ ἀνακαλεῖσθαι τά, ὡς εἰκός, συμβαίνοντα ἡττήματα...* (Λέοντος Σοφοῦ, Τακτικά, PG 107, στ. 909).

19. Ζώσιμος, *Ἱστορία Νέα*, (ἔκδ. Mendelssohn), σελ. 196.

20. *Καὶ οἱ μὲν αιχμάλωτοι οὐδένα λοιπὸν ἔχουσι πολέμιον μετὰ τὴν ἀπαγωγὴν ἀλλὰ καὶ πολλῆς ἀπολαύουσι προνοίας παρὰ τῶν εἰληφότων αὐτούς...* (Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολὴν*, ‘Ομιλία λα’, PG 60, στ. 669).

κοῦ μέτρου τῆς φιλανθρωπίας ἀπὸ τοὺς ἱεράρχες τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἀντιμετώπιση ξένων αιχμαλώτων παραδίδεται μὲ μεγαλύτερη ἀκρόμη σαφήνεια ἀπὸ τὸν ἐκκλησιαστικὸ συγγραφέα καὶ ἱστορικὸ Σωκράτη μὲ ἀφορμὴ τὴν περιγραφή τῶν γεγονότων τῆς περσικῆς ἐπαρχίας τῆς Ἀρζανηνῆς (421-422). Στὴν ἀδυναμία τῶν βυζαντινῶν νικητῶν νὰ διαθρέψουν τοὺς ἑπτὰ χιλιάδες αιχμαλώτους καὶ στὴν ἄρνησή τους νὰ τοὺς ἀπελευθερώσουν, ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ἄμιδας Ἀκάκιος ἀντέδρασε γρήγορα καὶ ἀποφασιστικά. Συγκάλεσε ἀμέσως τοὺς ὑπ' αὐτὸν κληρικούς καὶ τοὺς ἀνακοίνωσε τὴν πρόθεσή του νὰ πωλήσει μέρος τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ τῶν κειμηλίων τῆς Ἐκκλησίας, προκειμένου νὰ ἐξαγοράσει ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς στρατιῶτες τοὺς πέρσες αιχμαλώτους καὶ νὰ τοὺς ἀποστείλει μὲ ἐφόδια πίσω στὴν πατρίδα τους.²¹

Ὡστόσο, τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας εἶχε στραφεί κυρίως στὸ ζήτημα τῆς ἐξαγορᾶς καὶ ἀπελευθέρωσης τῶν βυζαντινῶν αιχμαλώτων. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, οἱ ἱεράρχες τῆς Ἐκκλησίας ἐκτὸς ἀπὸ τὶς προσευχῆς καὶ τὶς παρακλήσεις τους στὸ Θεὸ γιὰ τὴ σωτηρία τῶν αιχμαλώτων, συχνὰ συγκέντρωναν χρήματα γιὰ τὴν ἐξαγορὰ τους.²² Τὰ χρήματα αὐτὰ δὲν προέρχονταν μόνο ἀπὸ τὶς προσφορὲς τῶν πιστῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πώληση ἱερῶν σκευῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν κειμηλίων. Στους ἱεροὺς κανόνες τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, πού κατ' ἀρχὴν προέβλεπαν αὐστηρὰ τὸ ἀναπαλλοτρίωτο τῆς περιουσίας τῆς σὲ κινητὰ καὶ ἀκίνητα,²³ προστέθηκε καὶ ἐκεῖνος πού ἐπέτρεπε τὴν ἀπαλλοτρίωσή τους μόνο σὲ περιπτώσεις ἐξαιρετικῆς ἐθνικῆς

21. Ὁ Θεὸς ἡμῶν οὔτε δίσκων, οὔτε ποτηρίων χρῆζει, οὔτε γὰρ ἐσθίει, οὔτε πίνει, ἐπεὶ μὴ δὲ προσδεῆς ἐστίν, ἐπεὶ τοίνυν πολλὰ κειμήλια χρυσᾶ τε καὶ ἀργυρᾶ ἢ ἐκκλησία ἐκ τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν προσηκόντων αὐτῇ κέχτηται, προσήκει ἐκ τούτων ὄυσασθαι τε τῶν στρατιωτῶν τοὺς αιχμαλώτους, καὶ διαθρέψαι αὐτούς. Καὶ συνεχίζει ὁ Σωκράτης: Ταῦτα καὶ ἄλλα πλείονα τούτοις παραπλήσια διεξεληθῶν χωνεύει μὲν τὰ κειμήλια· τιμήματα δὲ τοῖς στρατιώταις ὑπὲρ τῶν αιχμαλώτων καταβαλὼν, καὶ διαθρέψας αὐτούς, εἶτα δούς ἐφόδια, τῷ οἰκίῳ ἀπέπεμψε βασιλεῖ. Αὕτη ἢ τοῦ θαυμαστοῦ Ἀκακίου πράξις πλεόν τῶν Περσῶν βασιλεῶν κατέπληττεν, ὅτι ἀμφοτέρω Ῥωμαῖοι μεμελετήκασιν, πολέμῳ τε καὶ εὐεργεσίᾳ νικᾶν (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἐκδ. R. Hussey τ. I / II, σελ. 776-777).

22. Βλ. Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας, *Διδασκαλία πρὸς Ἀντίοχον Δούκαν*, PG 28, στ. 649. —Σωζομένος, *Ἐκκλ. Ἱστορία* (ἐκδ. Bidez), σελ. 388. —Προκόπιος 1, σελ. 172 καὶ 238-239.

23. Βλ. Γ. Α Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα θεῶν καὶ ἱερῶν Κανόνων*, τ. 2 καὶ 3, Ἀθήνα 1852, 1853 (φωτ. ἀνατ. 1966), ἀποστ. κανὼν 38 καὶ κανὼν τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου 26, σελ. 52 καὶ 372 ἀντίστοιχα. —Πρβλ. Κ. Μ. Ράλλη, *Τὸ ἀναπαλλοτρίωτον τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1903², σελ. 27.

ανάγκης. Στις περιπτώσεις αυτές συμπεριλήφθηκε και ἡ ἔξαγορά βυζαντινῶν αἰχμαλώτων χάριν τῶν ὁποίων προέβαιναν, πράγματι, ὀρισμένοι ἱεράρχες σὲ πωλήσεις ἱερῶν ἀντικειμένων.²⁴

Ἡ Πολιτεία, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, φειδωλή, ὅπως προαναφέρθηκε, στὴ νομοθεσία πὺ ἀφοροῦσε τὴν προστασία ξένων αἰχμαλώτων, προέβλεψε καὶ συμπεριέλαβε σ' αὐτὴν εἰδικές καὶ λεπτομερῶς περιγραφόμενες διατάξεις γιὰ τοὺς βυζαντινοὺς πολῖτες αἰχμαλώτους, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦσαν τὸν τρόπο ἀπελευθέρωσής τους, τὰ κληρονομικὰ τους δικαιώματα καὶ τὰ ὑπὲρ τῶν συγγενῶν τους μέτρα προστασίας κατὰ τὴ διάρκεια τῆς αἰχμαλωσίας τους ἢ μετὰ τὴν ἐπιστροφή τους στὴν πατρίδα.²⁵

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴ νομοθεσία ἢ τὴν παράδοση πὺ καθόριζε τὴν τύχη τῶν αἰχμαλώτων στοὺς σύγχρονους μὲ τὸ Βυζάντιο λαοὺς, μὲ ἑξαίρεση ἐκείνες πὺ ἀφοροῦν τοὺς Ἄραβες καὶ τοὺς Πέρσες, εἶναι ἀποσπασματικές καὶ προέρχονται ἐπίσης ἀπὸ τῖς βυζαντινὲς πηγές.

Ὡς πρὸς τὴ σχετικὴ ἰσλαμικὴ νομοθεσία ὑπάρχουν μαρτυρίες καὶ στίς ἀραβικὲς πηγές μὲ τῖς ὁποῖες ἔχουν συστηματικὰ ἀσχοληθεῖ ἀραβες καὶ ἀραβολόγοι ἐρευνητές.²⁶ Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸν ἰσλαμικὸ κόσμο, μέχρι τὸν ἔβδομο αἰῶνα, τὸ σύστημα ἦταν καθαρὰ θεοκρατικὸ· δὲν ὑπῆρχε πολιτικὴ νομοθεσία καὶ τῖς βασικὲς πηγές Δικαίου ἀποτελοῦσαν τὸ Κοράνι καὶ οἱ “Πράξεις” τοῦ προφήτη Μωάμεθ. Μὲ τὴν πάροδο ὁμως τοῦ χρόνου, μετὰ τὴν ἐξάπλωση τῶν Ἀράβων καὶ τὴ ραγδαία ἐξέλιξη τῆς

24. Βλ. Α. Γλαβίνα, *Ἡ ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1081 - 1118) περὶ ἱερῶν σκευῶν, κειμηλίων καὶ ἁγίων εἰκόνων ἔρις (1081 - 1095)*, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 54-59 καὶ 88-89, ὅπου καὶ οἱ σχετικὲς πηγές.

25. Σχετικὲς διατάξεις περιέχονται στὴν Ἰουστινιάνεια νομοθεσία καὶ ἀναπαράγονται στὰ μεταγενέστερα βυζαντινὰ νομοθετικὰ ἔργα: βλ. CJC 1, Dig. 4.6. 14-15, 42.5.39, 49.15, σελ. 93, 722 καὶ 884-888 ἀντίστοιχα· CJC 2, *Cod. Just.* 8.50, σελ. 360-361 καὶ CJC 3, *Νεαρά* 131.11, σελ. 659-660. —Πρὸβλ. Burgmann, ὁ.π., τίτλος 8, σελ. 200-202, JGR 6, *Ecloga privata aucta* 9.6 καὶ *Ecloga ad prochiron mutata* 10.7.12, σελ. 29-30 καὶ 250-251 ἀντίστοιχα. Ἐπίσης, *Βασιλικά* 1, 5.3.12, σελ. 145, *Βασιλικά* 2, 9.7.37 καὶ 10.35.14-15, σελ. 504 καὶ 613 καὶ *Βασιλικά* 4, 34.1-34.2, σελ. 1552-1558.

26. Γενικὰ περὶ τοῦ ἰσλαμικοῦ Δικαίου βλ.: E. Tyan, *Institutions du droit public musulman*, Παρίσι 1954, G. Bousquet, *Le Droit musulman*, Παρίσι 1963, M. Khadouri, *Islamic Jurisprudence*, Βαλτιμόρη 1961. Εἰδικότερα περὶ τῶν αἰχμαλώτων στὸ ἀραβικὸ Δίκαιο βλ. E. Gräf, *Religiöse und rechtliche Vorstellungen über Kriegsgefangene in Islam und Christentum*, *Die Welt des Islams* 8 (1963), σελ. 89-139 καὶ R. A. Khouri al Odetallah, *Ἄραβες καὶ Βυζαντινοί. Τὸ πρόβλημα τῶν αἰχμαλώτων πολέμου* (διδασκατορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 1983), ὅπου γίνεται λεπτομερῆς καταγραφή καὶ ἀνάλυση τῆς σχετικῆς μὲ τὸ θέμα θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς νομοθεσίας.

κοινωνίας τους, κατέστη ἐπιτακτικὴ ἢ ἀνάγκη συμπλήρωσης τῶν κενῶν ποὺ παρουσίαζαν οἱ θρησκευτικὲς πηγὲς σὲ νομικὰ ζητήματα. Οἱ ἄραβες νομομαθεῖς, χωρὶς νὰ θεσπίσουν εἰδικούς γιὰ τοὺς αἰχμαλώτους νόμους, συμπεριέλαβαν στὰ κείμενά τους κανόνες ποὺ ἀφοροῦσαν τὴ μεταχείρισή τους, γιὰ τὴ σύνταξη τῶν ὁποίων βασίστηκαν, μὲ μικρὲς μόνο διαφοροποιήσεις, σὲ ὅσα προέβλεπε γι' αὐτοὺς ἡ ἰσλαμικὴ θρησκεία. Τὰ ἰσλαμικὰ θρησκευτικὰ κείμενα, ὅπως καὶ τὰ ἀντίστοιχα βυζαντινὰ, συνιστοῦσαν καταρχὴν καλὴ συμπεριφορὰ πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους καὶ δὲν ἐπέτρεπαν τὴν ἐκτέλεση ὀρισμένων κατηγοριῶν, ὅπως τῶν ἠλικιωμένων, τῶν διανοητικὰ καὶ σωματικὰ ἀναπήρων, τῶν ἀσκητῶν καὶ τῶν μοναχῶν.²⁷ Οἱ νομομαθεῖς ποὺ κλήθηκαν νὰ συμπληρώσουν τὰ κενὰ τῶν θρησκευτικῶν κειμένων καὶ νὰ δώσουν λύσεις σὲ ὀρισμένες ἀντιφατικότητες ποὺ ἐκεῖνα παρουσίαζαν στὸ ζήτημα τῶν αἰχμαλώτων καὶ τῆς μεταχειρίσεώς τους, πρότειναν τὶς παρακάτω, κατὰ περίπτωσιν, θέσεις: ἐκτέλεση, ὑποδούλωση, συγχώρηση, ἔξαγορὰ ἢ ἀνταλλαγὴ.²⁸ Ὡστόσο οἱ ἀπόψεις τῶν νομικῶν εἶχαν μᾶλλον συμβουλευτικὸ χαρακτῆρα καὶ τὸν τελευταῖο λόγο σχετικὰ μὲ τὴν ἐρμηνεία ἢ τὴν ἐφαρμογὴ τους εἶχε ὁ ἴδιος ὁ χαλίφης ἢ ὁ ἐκάστοτε ἐκπρόσωπός του.

Γιὰ τὴ μεταχείριση τῶν αἰχμαλώτων στὴν περσικὴ αὐτοκρατορία δυστυχῶς δὲν ἔχουν διασωθεῖ συγκεκριμένες διατάξεις τῆς περσικῆς νομοθεσίας. Οἱ βυζαντινοί, ὥστόσο, αἰχμάλωτοι θὰ πρέπει νὰ προστατεύονταν ἀπὸ τὶς διμερεῖς συμβάσεις τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν καὶ ἀπὸ τὴν πάγια μεταξὺ τους σχέση ἰσοτιμίας. Ὑποθέτουμε πὼς ἡ μεταχείρισή τους ἀπὸ τοὺς Πέρσες ἦταν ἀνάλογη μ' ἐκείνη ποὺ ἐφαρμόζαν οἱ Βυζαντινοί πρὸς τοὺς δικούς τους αἰχμαλώτους, δεδομένου ὅτι καὶ τὸ ζήτημα αὐτὸ θὰ εἶχε ἐνταχθεῖ στὸ γενικότερο πλαίσιο ποὺ καθόριζε τὴ μεταξὺ τους ἰσοτιμὴ σχέση.²⁹ Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ σὲ ὀρισμένες μαρτυρίες ποὺ περιέχονται σὲ μεταγενέστερες ἀραβικὲς πηγὲς καὶ ἀναφέρονται στὴν ἀνοχὴ τῶν περσικῶν ἀρχῶν ἀπέναντι στοὺς χιλιάδες χριστιανούς αἰχμαλώτους ποὺ κατὰ καιροὺς μεταφέρονταν σὲ περιοχὲς

27. Βλ. Khouri al Odetallah, ὁ.π. σελ. 23.

28. Στὸ ἴδιο, σελ. 24. Στὶς σελίδες 24-27 περιγράφονται καὶ ἐπεξηγοῦνται ἀπὸ τὸν συγγραφέα λεπτομερῶς οἱ τέσσερις κατηγορίες μεταχειρίσεως τῶν αἰχμαλώτων στὸν ἰσλαμικὸ κόσμον.

29. Σχετικὰ μὲ τὶς νομικὲς καὶ διπλωματικὲς σχέσεις Βυζαντίου-Περσίας κατὰ τὴν πρῶτὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ βλ. Ev. Chrysos, *Some Aspects of Roman-Persian legal Relations*, Κληρονομία 8 Α' (1976), σελ. 1-60 καὶ Κατερίνα Συνέλλη, *Οἱ διπλωματικὲς σχέσεις Βυζαντίου καὶ Περσίας ἕως τὸν σ' αἰῶνα*, Ἀθήνα 1986.

της περσικής επικράτειας, αλλά και σε περιστασιακές αναφορές βυζαντινών ιστοριογράφων της εποχής, στα περί των σχέσεων των δύο Αυτοκρατοριών βιβλία τους.

Σύμφωνα με τις αραβικές πηγές, από τον 3ο κιόλας αιώνα, η στάση των περσικών άρχων απέναντι στους χριστιανούς αϊχμαλώτους ήταν ιδιαίτερα άνεκτη. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή της μεταφοράς και εγκατάστασης σε νέα πόλη, από τον Σαπώρη Α' (256-261), των χριστιανών αϊχμαλώτων, κατοίκων της ρωμαϊκής Ἀντιόχειας, μετά την κατάκτησή της από τους Πέρσες.³⁰ Οί ξεριζωμένοι χριστιανοί αϊχμάλωτοι της Ἀντιόχειας με επικεφαλής τὸν ἐπίσκοπο Δημητριανό, στὸ πλαίσιο τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς εὐνοϊκῆς συμπεριφορᾶς τῶν περσῶν κατακτητῶν τους, ἴδρυσαν στὴ νέα τους πατρίδα Ἐκκλησία πού θεωρεῖται ὡς ἡ δεύτερη σπουδαιότερη στὴν Περσία μετὰ τὴ μητρόπολη τῆς Σελευκείας-Κτησιφώντος.³¹

Τὴν πρακτικὴ τῆς μαζικῆς μεταφορᾶς καὶ εγκατάστασης σε νέες πόλεις ἢ εὐρύτερες περιοχὲς τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας χριστιανικῶν πληθυσμῶν, προερχομένων ἀπὸ βυζαντινὲς πόλεις πού κατακτῆθηκαν ἀπὸ τοὺς Πέρσες, ἀκολούθησαν καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Σαπώρη Α' σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς σασσανιδικῆς περιόδου.³² Μὲ ἐξαιρέση τὸν Σαπώρη Β' (309-379), ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ *Χρονικὸ Seert* "μισοῦσε" τοὺς Χριστιανούς καὶ ἐξαπέλυε ἀγρίους διωγμοὺς ἐναντίον τους, οἱ σασσανίδες μονάρχες ἐπεδείκνυαν πρὸς τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Περσίας θρησκευτικὴ ἀνοχὴ, ἐνῶ σε ὀρισμένους αϊχμαλώτους πρόσφεραν εὐκαιρίες διάκρισης καὶ ἀνάδειξης στὸ στρατό, καθὼς καὶ ἐνεργοῦς συμμετοχῆς στὴν οἰκονομικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ ζωὴ τῆς χώρας.³³ Ὁ Σαπώρης Γ', γιὰ παράδειγμα, ἀπελευθέρωσε, σύμφωνα πάντοτε μὲ τὸ νεστοριανὸ *Χρονικὸ Seert*, χριστιανούς αϊχμαλώτους καὶ τοὺς ἐπέτρεψε ν' ἀσκήσουν ἐλεύθερα τὸ ἐπάγγελμά τους στὴν περσικὴ αὐτοκρατορία προκειμένου τὸ κράτος νὰ εἰσπράξει καὶ ἀπὸ αὐτοὺς φόρους.³⁴

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ Προκόπιος ἐπιβεβαιώνει ἐν μέρει τὶς μαρ-

30. Βλ. P. Peeters, S. *Démétrianus évêque d' Antioche?*, An. Boll. 42 (1924), σελ. 288-314.

31. Στὸ ἴδιο, σελ. 304.

32. Στὸ ἴδιο, σελ. 305-306.

33. Στους διωγμοὺς τοῦ Σαπώρη Β' ἀναφέρεται μὲ λεπτομέρειες ὁ Σωζομενός (σελ. 61-70). — Πρβλ. J. P. Asmussen, *Christians in Iran*, The Cambridge History of Iran, τ. 3 (2), Καϊμπριτζ 1983, σελ. 934, 936.

34. Στὸ ἴδιο, σελ. 933.

τυρίες τῶν ἀραβικῶν πηγῶν, ιδιαίτερα μάλιστα κατὰ τὴν περιγραφή τῆς κατάληψης τῆς βυζαντινῆς Ἀντιόχειας ἀπὸ τὸν Χοσρόη Α΄. Ἀναφέρει τὴν ἴδρυσή ἀπὸ τὸν Πέρση μονάρχη στὴν περσικὴ ἐπικράτεια ὁμώνυμης πόλης, στὴν ὁποία ἐγκατέστησε τοὺς αιχμαλώτους κατοίκους τῆς πρώτης. Ἐπισημαίνει τὴν ιδιαίτερα εὐνοϊκὴ συμπεριφορὰ τοῦ Πέρση βασιλιᾶ πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς, τοὺς ὁποίους *ἐπιμελεστέρωσ ἢ κατὰ αιχμαλώτους ἐσίτιζεν* καὶ γιὰ τοὺς ὁποίους κατασκεύασε *βαλανεῖον καὶ ἵπποδρομιον* ὄπου παραστάσεις θὰ ἔδιναν ἡνίοχοι καὶ μουσικοί, προερχόμενοι ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ Ἀντιόχεια καὶ ἄλλες “ρωμαϊκῆς” πόλεις.³⁵ Ὁ ἴδιος ἱστοριογράφος σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς ἱστορίας του κάνει λόγο, δύο φορές, γιὰ ὁμαδικὴ ἀπελευθέρωση βυζαντινῶν αιχμαλώτων ἀπὸ τοὺς Πέρσες μονάρχες Καβάδη καὶ Χοσρόη, ἐνέργειες πού ἀποδίδει εἴτε στὰ φιλανθρωπικὰ συναισθήματά τους εἴτε σὲ φιλοχρηματία.³⁶

Ἀνάλογες μαρτυρίες, ἐξάλλου, ἔχουν καταγραφεῖ στὰ ἔργα τοῦ Προκόπιου καὶ τοῦ Θεοφύλακτου Σιμοκάττη πού ἀφοροῦν στὴ συμπεριφορὰ τῶν Βυζαντινῶν πρὸς τοὺς Πέρσες αιχμαλώτους καὶ τὴν ἀντιμετώπισή τους ἀπὸ τίς βυζαντινὲς ἀρχές. Ὁ Μαυρίκιος, κατὰ τὴν ἀποχώρησή ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα μιᾶς περσικῆς διπλωματικῆς ἀποστολῆς, παρέδωσε στοὺς Πέρσες πρέσβεις μαζί με τὴν καθιερωμένη ἐπιστολὴ καὶ τὰ συνήθη δῶρα, καὶ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ αιχμαλώτων, στοὺς ὁποίους συγκαταλέγονταν δύο ἐπώνυμοι Πέρσες στρατηγοί, ὁ Σαμέν καὶ ὁ Χοσροπερόζης.³⁷ Ὁ Βελισάριος, μετὰ τὴν κατάληψη τοῦ φρουρίου Σισαυράνων, συνέλαβε αιχμαλώτους Πέρσες ἵππεις, πού ἀποτελοῦσαν σῶμα ἐπίλεκτο τοῦ περσικοῦ ἵππικοῦ, μαζί με τὸν ἀρχηγὸ τους Βλησχάμη (ἀνήρ δόκιμος), στὸν ὁποῖο εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ προστασία τοῦ φρουρίου. Τοὺς ἵππεις αιχμαλώτους με ἐπικεφαλῆς τὸν ἱκανότατο ἀρχηγὸ τους ἀξιοποίησε ἀργότερα ὁ Ἰουστινιανὸς ἀποστέλλοντάς τους στὴν Ἰταλία με σκοπὸ νὰ πολεμήσουν ἐναντίον τῶν Γόθων.³⁸

Ὡστόσο, οἱ πληροφορίες πού προαναφέρθηκαν ἀπεικονίζουν τὴ μία ὄψη τοῦ νομίσματος, δεδομένου ὅτι στίς ἴδιες πηγές ἔχουν ἀπογραφεῖ

35. Προκόπιος 1, σελ. 213-214.

36. Γιὰ τοὺς λόγους τῆς ὁμαδικῆς ἀπελευθέρωσης τῶν αιχμαλώτων ἀπὸ τὸν Καβάδη ὁ Προκόπιος εἶναι κατηγορηματικὸς: *...ἐς τούτους δὲ τοὺς αιχμαλώτους φιλανθρωπία ἐχρήσατο [Καβάδης] βασιλεῖ πρεπούση* (Προκόπιος 1, σελ. 36). Τὴν ἀπελευθέρωση, ὅμως, τῶν αιχμαλώτων ἀπὸ τὸν Χοσρόη ἀποδίδει χωρὶς βεβαιότητα, σὲ τρεῖς πιθανοὺς λόγους: *εἴτε φιλανθρωπία εἴτε φιλοχρηματία ἐχόμενος, ἢ γυναικὶ χαριζόμενος* (Προκόπιος 1, σελ. 171-172).

37. Σιμοκάττης, *Ἱστορίαι*, σελ. 178-179.

38. Προκόπιος 1, σελ. 232, 235.

και μαρτυρίες που αναφέρονται σε σκληρή και άδικη προς αιχμαλώτους συμπεριφορά τόσο από την πλευρά των βυζαντινών όσο και των περσικών άρχων. Ο Θεοφύλακτος Σιμοκάττης μνημονεύει τα βασανιστήρια στα όποια υπέβαλαν οι βυζαντινοί κατακτητές της Ἀρζαννηής τους πέρσες αιχμαλώτους, κατοίκους της πόλης, προκειμένου να τους οδηγήσουν στα υπόγεια κρησφύγετα, όπου υπήρχαν αποθήκες γεμάτες με τρόφιμα.³⁹ Σε παρόμοια βασανιστήρια υποβλήθηκαν και βυζαντινοί στρατιώτες, αιχμάλωτοι των Περσών, για ν' αποκαλύψουν στους κατακτητές τους τα σχέδια του βυζαντινού στρατηγού της Λαζικής.⁴⁰ Ἀκόμη, οι πέρσες νικητές μετέφεραν στην επικράτειά τους και φυλάκισαν σε σπήλαιο όλους τους βυζαντινούς αιχμαλώτους μαζί με τον άρχηγό τους Κούτζη, μετά από την ήττα που υπέστη ο βυζαντινός στρατός στη θέση Μίνδουος, κοντά στη Νίσιβι.⁴¹

Τά παραδείγματα που καταγράφηκαν υποδηλώνουν μιá στοιχειώδη, έστω, ίσορροπία στις σχέσεις Περσών –Βυζαντινών αναφορικά με τους αιχμαλώτους και ένισχύουν την άποψη που ήδη διατυπώθηκε ότι το ζήτημα της μεταχείρισής τους θά είχε μάλλον συμπεριληφθεί στο γενικότερο νομικό πλαίσιο παύ καθόριζε τή μεταξύ τους ισότιμη σχέση.

Γιά τήν τύχη των αιχμαλώτων στο βασίλειο των Ούννων πληροφορίες άντλούμε από αξιόπιστη πηγή της έποχής, το βυζαντινό άξιωματοῦχο και ιστορικό Πρίσκο, ο όποιος, συμμετέχοντας προσωπικά στη διπλωματική αποστολή του 448 στη χώρα των Ούννων, είχε τήν ευκαιρία να συναντήσει “ρωμαίους” αιχμαλώτους στην αυλή του Ἀτίλα και των άξιωματούχων του και να διαμορφώσει ευκρινή εικόνα για τήν κατάστασή τους. Στο έργο του *Περί Πρέσβων Ῥωμαίων προς Ἐθνικούς*,⁴² στο όποιο περιγράφει τις έμπειρίες και τις γνώσεις που άποκόμισε από το ταξίδι του στο ούννικό βασίλειο, μεταξύ των άλλων αναφέρεται στην ξεχωριστή θέση που κατείχαν στην αυλή του ούννου ήγεμόνα και των άξιωματούχων του βυζαντινοί πρῶην αιχμάλωτοι. Οι τελευταίοι, από τή θέση τους ως γραμματεῖς, διερμηνεῖς, πρέσβεις κ.λπ., ήρθαν σ' έπαφή με τή βυζαντινή πρεσβεία κατά τήν άφιξη της στην ούννικη αυλή και έδω-

39. Σιμοκάττης *Ίστορία*, σελ. 82.

40. Στο ίδιο, σελ. 123.

41. ... μάχης καρτεράς γενομένης ήσῶνται Ῥωμαῖοι, φόνος τε αὐτῶν πολὺς γέγονε, τινάς δέ και ἐξώγησαν οἱ πολέμοι. ἐν τούτοις ήν και Κούτζης οὗς δὴ οἱ Πέρσαι ἄπαντας ἐς τὰ οἰκεία ήθη ἀπαγαγόντες, δήσαντες τε τὸν ἅπαντα χρόνον ἐν σπηλαίῳ καθεῖρξαν... (Προκόπιος 1, σελ. 60).

42. Πρίσκος, *Ίστορία*, C. Porphyrogeniti, I *De Legationibus*, (έκδ. C. de Boor).

σαν στον Πρίσκο την ευκαιρία να καταγράψει σημαντικές πληροφορίες για την μετά την αιχμαλωσία τύχη τους.⁴³

Από το ίδιο έργο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια μακρά παρεμβατική αφήγηση του συγγραφέα που αναφέρεται στη συνάντησή του με έναν “Έλληνα” πρώην αιχμάλωτο, ο οποίος ελεύθερος πλέον είχε τεθεί στην υπηρεσία του Όνηγσιου, δεύτερου στην ιεραρχία της ήγετικής ομάδας της ούννικης συνομοσπονδίας. Στο διάλογο που μεταξύ τους διαμείφθηκε, ο γραικός αιχμάλωτος, με αφορμή την προσωπική του περίπτωση, αποκάλυψε στο συνομιλητή του πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με τους νόμους που καθόριζαν τη μεταχείριση και την τύχη των αιχμαλώτων στην εξελισσόμενη τότε κοινωνία της ούννικης αυτοκρατορίας. ‘Ο ίδιος επέλεγε στη μερίδα των λαφύρων του Όνηγσιου *διὰ τὸν ὑπάρξαντα πλοῦτον αὐτῶν* και παρακάτω ἐπεξηγεῖ: *τοὺς γὰρ ἀλόντας ἀπὸ τῶν εὐπόρων μετὰ τὸν Ἀτιήλαν ἐκκρίτους εἶχον οἱ τῶν Σκυθῶν λογάδες διὰ τὸ ἐπὶ πλείστοις διατίθεσθαι ἄριστεύσαντα δὲ ἐν ταῖς ὑστερον πρὸς Ῥωμαίους μάχαις καὶ τὸ τῶν Ἀκατίρων ἔθνος, δόντα τῶ βαρβάρῳ δεσπότη κατὰ τὸν παρὰ Σκύθαις νόμον τὰ κατὰ τὸν πόλεμον αὐτῶ κτηθέντα ἐλευθερίας τυχεῖν, γυναῖκα δὲ γήμασθαι βάρβαρον, εἶναι τε αὐτῶ παῖδας· καὶ Ὀνηγησίῳ τραπέξης κοινωνοῦντα ἀμείνονα τοῦ προτέρου τὸν παρόντα βίον ἠγεῖσθαι.*⁴⁴

Από την ανάγνωση και μόνο αὐτοῦ τοῦ χωρίου γίνεται σαφές διτι στο ούννικο βασίλειο μιὰ σειρά ἀπὸ προϋποθέσεις καθόριζαν τὴν περαιτέρω τύχη τῶν αιχμαλώτων. Μὲ βασικὸ κριτήριο τὴν πρὸ τῆς αιχμαλωσίας οικονομικὴ τους κατάσταση μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐπιλέγονταν νὰ υπηρετήσουν τὸν Ἀτίλα καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν λογάδες τῆς ούννικῆς αὐλῆς. Ἀκόμη ὅσοι διακρίνονταν στὶς ἐναντίον τῶν “Ῥωμαίων” μάχες ἐντάσσονταν εὐκόλα στὴν ούννικὴ κοινωνία καὶ ἀπολάμβαναν ὄλα τὰ προνόμια πού εἶχε ἕνας ἐλεύθερος πολίτης τῆς ούννικῆς συνομοσπονδίας.⁴⁵ Στὴ συνέχεια μάλιστα τοῦ διαλόγου ὁ γραικὸς πρώην αιχμάλω-

43. Στὴ συνέχεια τῆς ἐργασίας θ' ἀναφερθοῦμε λεπτομερῶς στοὺς ρωμαίους καὶ βυζαντινοὺς αιχμαλώτους τῆς ούννικῆς αὐλῆς καὶ θὰ ἐπισημάνουμε τὸ ρόλο πού ἔπαιξαν κατὰ τὴν παραμονὴ τους σ' αὐτή, στὸν τομέα τῆς ἐπικοινωνίας καὶ τῆς πληροφόρησης ἀνάμεσα στὶς δύο πλευρές.

44. Πρίσκος, σελ. 135-138.

45. Ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ιδιαίτερη θέση στὴν κοινωνία τῆς ούννικῆς συνομοσπονδίας ἀποκοτοῦσαν καὶ οἱ αιχμάλωτοι ὑψηλοῦ πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἐπιπέδου, τοὺς ὁποίους οἱ ἡγετικὲς τάξεις τῆς ούννικῆς συνομοσπονδίας ἀξιοποιοῦσαν κατὰλληλα γιὰ τὴν προαγωγή τοῦ πολιτισμοῦ καὶ γενικότερα τῆς κοινωνίας τους.

τος εκθειάζει την τύχη των *παρά Σκύθαις* αιχμαλώτων – προφανώς δσαν απέκτησαν την ελευθερία τους – και δέν διστάζει νά την αντιπαραβάλει μ' εκείνη των αιχμαλώτων τής βυζαντινής αυτοκρατορίας, τούς όποιους ό ίδιος θεωρεί δυστυχείς και καταπιεσμένους.⁴⁶

Οί πληροφορίες όμως αυτές πού άφορούν συγκεκριμένες κατηγορίες ή μεμονωμένες άτομικές περιπτώσεις δέν φωτίζουν στο σύνολό του τό ζήτημα των αιχμαλώτων στο ούννικό βασίλειο, ή πλειονότητα των όποιων δέν είχε άλλη τύχη από την ύποδούλωση, τή φυλάκιση ή και τή θανάτωση. Σέ μιá υπό εξέλιξη τότε “βαρβαρική” κοινωνία δέν είχαν άκόμη διαμορφωθεί εκείνοι οί νομικοί και ήθικοί κώδικες πού θ' άποτελοΰσαν έγγύηση για μιá στοιχειώδη, έστω, προστασία των αιχμαλώτων. ‘Ο ίδιος ό Πρίσκος σέ άλλο σημείο τής διήγησής του παρατηρεί ότι οί αιχμάλωτοι των Ούννων πού προέρχονταν από τή Θράκη και τά παράλια του ‘Ιλλυρικού άναγνωρίζονταν εύκολα από τά ράκη και τό ξυρισμένο κεφάλι (*έκ των διερωγότων ένδυμάτων και του αύχμου τής κεφαλής*), εμφάνιση πού μαρτυροΰσε τή δυσμενή μεταστροφή τής τύχης τους.⁴⁷

‘Ανάλογη μ' εκείνη στο ούννικό βασίλειο πρέπει νά ήταν και ή τύχη των αιχμαλώτων στο σύγχρονο του βανδαλικό. Σέ μεταγενέστερες τής έποχής πηγές έπισημαίνουμε άναφορές των συγγραφέων τους για έπιλεκτική εύνοϊκή μεταχείριση των εύγενών και έπωνύμων αιχμαλώτων σέ αντίθεση με τήν κακή συμπεριφορά πού έπεδείκνυαν οί βανδαλικές άρχές άπέναντι στο πλθθος των άλλων πού κατά χιλιάδες οδηγούνταν στα κρατητήρια. ‘Ο Προκόπιος στην περιγραφή τής κατάληψης τής Καρχηδόνας άναφέρει ήτι όλοι οί συλληφθέντες από τούς Βάνδαλους αιχμάλωτοι οδηγήθηκαν στη φυλακή· άνάμεσά τους ήταν και ό μετέπειτα βυ-

46. ...τούς μέν γάρ παρά Σκύθαις μετά τόν πόλεμον έν άπραγμοσύνη διατελείν, εκάστου των παρόντων απολαύοντος, και ούδαμώς ή όλίγα ένοχλοΰντος ή ένοχλουμένου, τούς μέντοι παρά ‘Ρωμαίοις έν μέν πολέμω ραδίως αναλίσκεσθαι εις έτέρους τά τής σωτηρίας έλπίδας έχοντας, ώς πάντων διά τούς τυράννους μη χρωμένων όπλοις (Πρίσκος, σελ. 136). Σημειώνουμε ότι ό διάλογος μεταξύ του Πρίσκου και του “έλληνα” αιχμαλώτου είναι, ίσως, φανταστικός και έμβόλιμος, παρατίθεται δέ από τόν συγγραφέα για νά δώσει έμφαση και άμεσότητα στο λόγο του και νά καταστήσει έγκυρες και πειστικές στούς άναγνώστες του τίς έντυπώσεις και τίς πληροφορίες του από τό ταξίδι στο ούννικό βασίλειο. ‘Από τή συνέχεια του διαλόγου, στόν όποιο τίγονται και αντιπαραβάλλονται ζητήματα δικαιοσύνης, μπορεί κανείς νά ύποθέσει ότι ό Πρίσκος τόν έπινόησε για ν' άσκήσει, με έμμεσο τρόπο, κριτική στην Πολιτεία για τήν κακή έφαρμογή των βυζαντινών νόμων.

47. ... ού ραδίως τις σφών [Σκυθών] έλληνίζει τή φωνή, πλην ών άπήγαγον αιχμαλώτων από τής Θρακίας και ‘Ιλλυρίδος παράλου. άλλ' εκείνοι μέν γνώριμοι τοίς έντυγάνουσι έντύχανον εκ τε των διερωγότων ένδυμάτων και του αύχμου τής κεφαλής, ώς ές τήν χείρονα μεταπεσόντες τύχην (Πρίσκος, σελ. 135).

ζαντινός αυτοκράτορας Μαρκιανός. Και συνεχίζει στο ίδιο χωρίο: *τότε μέντοι Γιζέριχος ἐν τῇ βασιλεύῳ αὐτῇ παρεῖναι τοὺς αἰχμαλώτους ἐκέλευεν, ὅπως οἱ εἰδέναι σκοπούμενῳ ἐξῆ ὄτω ἂν δεσπότη αὐτῶν ἕκαστος οὐκ ἀπὸ τῆς αὐτοῦ ἀξίας δουλεύοι.*⁴⁸ Εἶναι προφανές ὅτι ἡ διαταγὴ τοῦ Γιζέριχου δὲν ἀφοροῦσε τὸ σύνολο τῶν φυλακισμένων αἰχμαλώτων. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι μεταφέρθηκαν στὴ βασιλικὴ αὐλὴ ὄσοι ἀπὸ αὐτοὺς κατεῖχαν ὑψηλὰ ἀξιώματα στὴ βυζαντινὴ κρατικὴ διοίκηση, οἱ ὁποῖοι στὴ συνέχεια, ὅπως συνέβη στὸ οὐννικὸ βασίλειο, τέθηκαν στὴν ὑπηρεσία τοῦ παλατιοῦ καὶ τῶν ἀξιοματούχων του μὲ σκοπὸ νὰ συμβάλουν στὴν ὀργάνωση καὶ τὴ συγκρότηση τῆς ὑπὸ διαμόρφωση τότε βανδαλικῆς κρατικῆς μηχανῆς. Δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς τυχαῖο, ἐξάλλου, τὸ γεγονός ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς αἰχμαλώτους ποὺ μεταφέρθηκαν στὸ παλάτι τοῦ Γιζέριχου ἦταν ὁ μετέπειτα αυτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου Μαρκιανός, ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δομέστικος (*ἐξ ἀπορρήτων*) τοῦ ἰσχυροῦ ἀνδρα τοῦ Βυζαντίου Ἰασπαρα. Ἀξιοσημείωτο εἶναι μάλιστα ὅτι, ὅταν ὁ βάνδαλος ἡγεμόνας πληροφορήθηκε γιὰ τὸ ἀξίωμα καὶ τὴ θέση ποὺ κατεῖχε στὴ βασιλικὴ αὐλὴ τοῦ Βυζαντίου, τὸν ἐλευθέρωσε ἀμέσως καὶ τὸν ἀπέστειλε στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, ἀφοῦ προηγουμένως τοῦ ζήτησε ἔνορκη διαβεβαίωση ὅτι *οὔποτε πρὸς γε Βανδίλους ἐν ὄπλοις γένηται.*⁴⁹

Ξεχωριστὴ ἀντιμετώπιση γνώρισαν ἀπὸ τὸν βάνδαλο ἡγέτη καὶ δυτικοὶ ἀξιοματοῦχοι ποὺ συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι ἀργότερα, κατὰ τὴν ἐκπόρθηση τῆς Ρώμης, καὶ μαζί μὲ τὸν πλοῦτο της μεταφέρθηκαν στὴν Ἀφρική. Ὁ χρονογράφος τοῦ βου αἰῶνα Μαλάλας ἀναφέρει ὅτι στὸ πλῆθος τῶν αἰχμαλώτων ποὺ ὁ Γιζέριχος ὀδήγησε στὴν Καρχηδόνα συγκαταλέγονταν πολλοὶ συγκλητικοὶ μὲ τὶς γυναῖκες τους, ἀνάμεσά τους καὶ ἡ αυτοκράτειρα Εὐδοξία μὲ τὶς κόρες της, Εὐδοκία καὶ Πλακιδία, τὶς ὁποῖες ὁ Βάνδαλος *ἐν τιμῇ εἶχεν μεθ' ἑαυτοῦ.*⁵⁰ Δυτικὲς πηγὲς ἀναφέρουν ἐπίσης ὅτι ὁ Γιζέριχος, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴ του στὴν Καρχηδόνα φρόντισε νὰ μεταφέρει ἀπὸ τὴ Ρώμη ὡς αἰχμαλώτους πολλοὺς τεχνῖτες καὶ ἐπαγγελματίες γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἐπαγγελματικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὀργάνωσης τῆς χώρας του.⁵¹

48. Προκόπιος 1, σελ. 324.

49. Στὸ ἴδιο, σελ. 325-326.

50. Μαλάλας, *Χρονογραφία* (ἔκδ. Dindorf), σελ. 365-366. Στὸ ἴδιο χωρίο μνημονεύεται ἀπὸ τὸ χρονογράφο καὶ ὁ γάμος τῆς Εὐδοκίας μὲ τὸν Ὀνώριχο γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ κάνομε λόγο παρακάτω.

51. Βλ. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, τ. Ι1 καὶ Ι2, Παρίσι 1959, σελ. 366 καὶ 593 ἀντίστοιχα.

Διαφορετική, κατὰ τὸ *Στρατηγικόν* τοῦ Μαυρικίου, ὑπῆρξε ἡ μεταχείριση τῶν αἰχμαλώτων ἀπὸ τοὺς Σλάβους καὶ τοὺς συγγενεῖς τους, φυλετικά, Ἄντες. Στὸ δ' κεφάλαιο τοῦ 11ου Λόγου τῆς παραπάνω στρατιωτικῆς πραγματείας, στὸ ὁποῖο περιγράφεται ὁ καθημερινὸς τρόπος ζωῆς καὶ οἱ στρατιωτικὲς τους ἱκανότητες, ἐμπεριέχεται καὶ μία ἄμεση μνεία περὶ τῶν αἰχμαλώτων πολέμου ποὺ ἔχει ὡς ἐξῆς: *Τοὺς δὲ ὄντας ἐν αἰχμαλωσίᾳ παρ' αὐτοῖς οὐκ ἀορίστῳ χρόνῳ, ὡς τὰ λοιπὰ ἔθνη, ἐν δουλείᾳ κατέχουσιν, ἀλλὰ ῥητὸν ὀρίζοντες αὐτοῖς χρόνον, ἐν τῇ γνώμῃ αὐτῶν ποιοῦνται, εἴτε θέλουσιν ἐν τοῖς ἰδίῳι ἀναχωρῆσαι μετὰ τινος μισθοῦ ἢ μένειν ἐκέῖσε ἐλεύθεροι καὶ φίλοι.*⁵² Ἔτσι, ὅπως παρατίθεται ἡ πληροφορία, φαίνεται ὅτι ἀφορᾷ ὅλους τοὺς αἰχμαλώτους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ προέλευση ἢ τὴν οἰκονομικὴ τους κατάσταση. Μολονότι πιστὴ καὶ καθολικὴ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ τοῦ ἀγραφου νόμου θὰ ἦταν, προφανῶς, ἀδύνατη σὲ μιά κοινωνία ἀγρίων ἀκόμη ἠθῶν, ἐν τούτοις ἡ μαρτυρία μιᾶς ἄλλης πηγῆς ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἐνισχύει τὴν πρώτη ὡς πρὸς τὸ δεύτερο τουλάχιστον σκέλος της, ποὺ ἀναφέρεται στὴ δυνατότητα τῶν αἰχμαλώτων νὰ παραμένουν στὴ χώρα τῶν Σλάβων καὶ ἐλεύθεροι νὰ ἐντάσσονται στὴν κοινωνία τους. Στὶς *Πράξεις* τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ὁ βιογράφος του, ἀναφερόμενος σὲ ἐπιδρομὲς Ἀβαροσλάβων ἐναντίον βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων, περιγράφει τὴ μεταφορὰ καὶ ἐγκατάσταση πλήθους βυζαντινῶν αἰχμαλώτων ἀνάμεσα σὲ ἔθνη βαρβαρικά (Ἀβαροσλάβοι, Βούλγαροι). Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ συνέχεια τῆς ἀφήγησης, στὴν ὁποία γίνεται λόγος γιὰ ἐπιμιξία τῶν αἰχμαλώτων μὲ ντόπιους, γιὰ σύναψη ἐπιγαμιῶν, γιὰ δημιουργία νέων οἰκογενειῶν μὲ σεβασμὸ καὶ προσήλωση στὰ “ρωμαϊκά” ἦθη καὶ ἔθιμα, γιὰ ἐλεύθερη ἔκφραση τῶν θρησκευτικῶν-χριστιανικῶν τους πεποιθήσεων, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ διακαὴ πόθο τῆς ἐπιστροφῆς στὴν πατρίδα ποὺ πραγματοποιήθηκε ὕστερα ἀπὸ 60 ὀλόκληρα χρόνια.⁵³ Ἡ σημαντικὴ αὐτὴ μαρτυρία ἐπι-

52. Μαυρικίου *Στρατηγικόν*, σελ. 372.

53. *ἐκέῖσε οὖν, ὡς εἴρηται, τὸν ἅπαντα λαὸν τῆς αἰχμαλωσίας κατέστησεν ὁ λεχθεὶς χαγάνος, ὡς αὐτῷ λοιπὸν ὑποκειμένους· Ἐξ ἐκείνου οὖν ἐπιμιγέντες μετὰ Βουλγάρων καὶ Ἀβάρων καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνικῶν καὶ παιδοποιησάντων ἀπ' ἀλλήλων καὶ λαοῦ ἀπέιρου καὶ παμπόλλου γεγονότος, παῖς δὲ παρὰ πατρός ἕκαστος τὰς ἐνεγκαμένας παρειληφῶτων καὶ τὴν ὁρμὴν τοῦ γένους κατὰ τῶν ἠθῶν τῶν Ῥωμαίων, καὶ καθάπερ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἐπὶ τοῦ Φαραῶ ἠῤῥάνετο τὸ τῶν Ἑβραίων γένος, οὕτω καὶ ἐν τούτοις κατὰ τὸν ὁμοῖον τρόπον διὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ ἁγίου καὶ ζωποιοῦ βαπτίσματος ἠῤῥέτο τὸ τῶν χριστιανῶν φύλον, καὶ θάτερος θάτερον περὶ τῶν πατριῶν τοποθεσιῶν ἀφηγούμενος, ἀλλήλους πῦρ ἐν ταῖς καρδίαις τῆς ἀποδράσεως ὑψῆπτον...* (P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint*

βεβαιώνει πράγματι τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ συγγραφέα τοῦ *Στρατηγικοῦ* κατὰ τὸν ὅποιο ὄσοι ἀπὸ τοὺς αἰχμαλώτους τῶν Σλάβων δὲν ἐξαγοράζονταν, μποροῦσαν ἐλεύθερα νὰ ἐνταχθοῦν στὴ δική τους κοινωνία.

‘Ομαδικοὶ μετοικισμοὶ αἰχμαλώτων, κυρίως μετὰ ἀπὸ καταλήψεις πόλεων,⁵⁴ ἀναφέρονται ἀπὸ τὶς βυζαντινὲς πηγὲς σὲ πολλὰς περιπτώσεις. Ἄξιζει νὰ καταγραφοῦν ἐπιλεκτικὰ ὀρισμένα παραδείγματα:

‘Ο Τιβέριος ἔδωσε ἐντολὴ νὰ μεταφέρουν καὶ νὰ ἐγκαταστήσουν στὴν Κύπρο χιλιάδες Περσῶν ποὺ συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι ἀπὸ τὸ στρατηγὸ Μαυρίκιο μετὰ τὴν κατάληψη φρουριῶν τῆς Ἀρζαννηῆς.⁵⁵ Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὁ Χοσρόης μετέφερε καὶ ἐγκατέστησε, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, στὴ νέα Ἀντιόχεια τῆς Περσίας ὄλους τοὺς αἰχμαλωτισθέντες κατοίκους τῆς ὁμώνυμης βυζαντινῆς πόλης τῆς Συρίας,⁵⁶ μὲ τοὺς ὁποίους μάλιστα, καθὼς ἀναφέρει ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, συνεργάστηκε ἀργότερα ὁ πέρσης στρατηγὸς Μεβόδης γιὰ τὴ σύλληψη τῶν ὑποστηρικτῶν καὶ συντρόφων τοῦ σφετεριστῆ τοῦ περσικοῦ θρόνου Βαράμ καὶ τὴν ἐπανεθρόνιση τοῦ Χοσρόη.⁵⁷ Στὴν ἴδια πηγὴ γίνεται μνεΐα τῆς *μετοικεσίας εἰς τὴν πολεμίαν* τοῦ λαοῦ τῆς Σιγγιδόνας μετὰ τὴν κατάληψή της ἀπὸ τὸν Χαγάνο τῶν Ἀβάρων.⁵⁸

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Ἀρμενίου, οἱ Βούλγαροι τὴν *αἰχμαλωσίαν πᾶσαν εἰς πλῆθος οὔσαν ἀναρίθμητον καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν μετώκισαν αὐτοὺς εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ.*⁵⁹ Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ βούλγαρος χαγάνος Κροῦμος, μετὰ τὴν πολιορκία καὶ τὴν κατάληψη τῆς Ἀδριανουπόλεως, μετέφερε στὴ Βουλγαρία ὄλους τοὺς κατοίκους της, μετὰξὺ τῶν ὁποίων ἦταν καὶ ὁ ἀρχιερέας τῆς Μανουήλ.⁶⁰ Στὸ πλῆθος τῶν αἰχμαλώτων συγκαταλέγο-

Démétrius I, le Texte, Παρίσι 1979, σελ. 228).

54. Σημειώνουμε ὅτι κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, αἰχμάλωτοι δὲν θεωροῦνταν μόνον ὄσοι συλλαμβάνονταν στὰ πεδία τῶν μαχῶν ἀλλὰ καὶ ὄλοι οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων καὶ τῶν φρουριῶν ποὺ ἔπεφταν στὰ χέρια τοῦ ἐχθροῦ.

55. ... *ζωγρησάντες τε τοῦ περσικοῦ ἐνενήκοντα πρὸς ταῖς δέκα χιλιάσιν, τούτων τὴν τρίτην ἀπόμοιραν Μαυρικίῳ τῷ Ῥωμαίων στρατηγῷ οἱ τοῦ ὀπλιτικοῦ δωρησάμενοι, οὐκ ἀνήκεστα τοῦ πολέμου τὰ ἐπίχειρα ἐπεποίητο. Ὁ μὲν οὖν στρατηγὸς τῶν ζωγρηθέντων τὴν ἐνδημίαν παρεδήλου τῷ Καίσαρι, ὁ δὲ Καῖσαρ ἀνὰ τὴν Κύπρον τὴν λειαν διέχεεν* (Θεοφ. Σιμοκάττης, σελ. 143).

56. Στὸ ἴδιο, σελ. 199-200.

57. *Ὁ δὲ Μεβόδης ἐς Ἀντιόχειαν τὴν Περσῶν πτυκτίον ἐξέπεμπε γραμμάτων Ῥωμαϊκῶν ἢ δὲ δέλτος εἶχεν ἐπὶ λέξεως τάδε καὶ συνεχίζει ὁ Σιμοκάττης* (σελ. 200-201), παραθέτοντας τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μεβόδη.

58. Σιμοκάττης, σελ. 262.

59. Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 615.

60. Λέων Γραμματικὸς, *Χρονογραφία* (ἐκδ. Βόννης, CSHB), σελ. 231. —Πρβλ. Γ.

νταν επίσης οι γεννιότερες του μετέπειτα βυζαντινού αυτοκράτορα Βασιλείου Α΄, οι οποίοι μαζί με τον αρχιερέα Μανουήλ και το πιστό στο Χριστό πλήθος διέδωσαν το Χριστιανισμό στους κατακτητές τους και έρριξαν τα πρώτα σπέρματα της χριστιανικής διδασκαλίας στη βουλγαρική γη.⁶¹ Ο βούλγαρος επίσης τσάρος Σαμουήλ, μετά την άλωση πολλών βυζαντινών φρουριών, τους αιχμαλώτους κατοίκους του κορυφαίου έξ αυτών, της Λάρισας, *μετόκησεν* στα *ένδοτερα* μέρη της Βουλγαρίας· συμπεριέλαβε τους άνδρες στους καταλόγους των στρατιωτών του, ως συμμάχους, και τους χρησιμοποίησε αργότερα στις μάχες του κατά των “Ρωμαίων”.⁶² Το 791, εξάλλου, ο άραβας ήγεμόνας Άαρων, μετά την πολιορκία και την κατάληψη πολλών πόλεων της Κύπρου, *μετέστησε* τους Κυπρίους σε έδαφος άραβικό.⁶³

Είναι γεγονός πως από το πλήθος των αιχμαλώτων που εξοικίζονταν λίγοι μόνο επέστρεφαν πίσω στον τόπο τους μέσω των ανταλλαγών ή δια της εξαγοράς, ενώ οι περισσότεροι παρέμεναν για μακρά χρονικά διαστήματα ή για ολόκληρη την υπόλοιπη ζωή τους στις χώρες των κατακτητών. Η ανάγκη για επιβίωση τους ώθησε να ένταχθούν στη νέα κοινωνία και να προσαρμοστούν στις συνθήκες και τους κανόνες ζωής που τους υπαγόρευε ή νομοθεσία ή η έθιμική παράδοση εκείνων. Κατ’ αυτήν την έννοια, μια μεγάλη ομάδα βυζαντινών αιχμαλώτων που είχαν μεταφερθεί το 635 σε άραβικό έδαφος, μετατράπηκαν από τον τοπικό άραβα ήγεμόνα Abū Ubaydah σε καλλιεργητές των κτημάτων της Συρίας δεδομένου ότι εκείνη την εποχή ή πιο σοβαρή άπασχόληση για τους Άραβες ήταν ο πόλεμος με συνέπεια τη σοβαρή μείωση των γεωργών.⁶⁴ Το ίδιο όμως συνέβαινε και στο Βυζάντιο, όπου σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, τον 10ο αιώνα, σαρακηνοί εκχριστιανισθέντες αιχμάλωτοι παρέμειναν στα βυζαντινά έδάφη ως γεωργοί.⁶⁵

Η άποσπασματικότητα των πηγών δέν επιτρέπει, δυστυχώς, εκτενέστερη περιγραφή του πλαισίου και του περιεχομένου του θεσμού της αιχμαλωσίας κατά την πρώιμη και μέση βυζαντινή εποχή. Μέχρις εδώ επιχειρήθηκε μια γενική προσέγγιση του θέματος με την καταγραφή πλη-

Κεδρηός, *Σύνοψις Ίστοριών* (έκδ. Βόννης, CSHB), τ. 2, σελ. 184.

61. Κεδρηός, σελ. 185.

62. Στο ίδιο, σελ. 436.

63. Θεοφάνους *Χρονογραφία*, τ. 1 σελ. 482.

64. Βλ. Khouri al Odetallah, δ.π., σελ. 53.

65. Πορφυρογέννητος, 13 *Έκθεσις της Βασιλείου Τάξεως*, σελ. 694-695. —Ποβλ. Ν. Οικονομίδη, *Οί βυζαντινοί δουλοπάροικοι*, Σύμμεικτα 5 (1983), σελ. 301-302.

ροφοριῶν σχετικῶν μὲ τοὺς νομικοὺς, ἠθικοὺς, καὶ παραδοσιακοὺς κανόνες συμπεριφορᾶς τῶν νικητῶν πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους, ποὺ καθόριζαν συνακόλουθα καὶ τὴν περαιτέρω τύχη τους. Ὡστόσο, μιὰ σειρά, περιστασιακῶν ἀναφορῶν ἢ εἰδικῶν, λεπτομερῶν σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, πληροφοριῶν τῶν πηγῶν μᾶς παρέχει τὴ δυνατότητα ν' ἀσχοληθοῦμε μὲ εἰδικές κατηγορίες αἰχμαλώτων, βυζαντινῶν ἢ ξένων, ποὺ μὲ τὴν ὀμαδική ἢ ἀτομική τους δράση, συνέβαλαν, μὲ ὀποιοδήποτε τρόπο, στὸν τομέα τῆς επικοινωνίας καὶ τῆς ἀμοιβαίας πληροφόρησης τῶν λαῶν ἐκείνης τῆς μακραιωνῆς ἐποχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

Ἀπὸ τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνες, ὅταν ἀκόμη ἡ νέα θρησκεία ἦταν ἄγνωστη σὲ πολλὲς ἐπαρχίες τῆς ἴδιας τῆς Αὐτοκρατορίας, ῥωμαῖοι αἰχμάλωτοι προερχόμενοι ἀπὸ περιοχὲς ποὺ εἶχαν ἤδη ἐκχριστιανισθεῖ καὶ διακατεχόμενοι ἀπὸ τὸ πάθος τοῦ νεοφώτιστου ἐγίναν φορεῖς τῆς νέας χριστιανικῆς ἰδεολογίας καὶ συνέβαλαν στὴ διάδοσή της σὲ λαοὺς, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ὑποχρεώθηκαν νὰ ζήσουν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς αἰχμαλωσίας τους.

Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ 5ου αἰῶνα ἀνάγουν τὶς ἀπαρχὲς τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Γότθων τοῦ Δούναβη στὴν ἐποχὴ τοῦ ῥωμαίου αὐτοκράτορα Γαλινοῦ καὶ τῶν διαδόχων του καὶ τὶς συνδέουν μὲ τὶς πρωτοβουλίες καὶ τὴν ἔντονη δράση ῥωμαίων χριστιανῶν αἰχμαλώτων προερχομένων ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες Ἀσία, Γαλατία καὶ Καππαδοκία. Ὀλόκληρο τὸ σχετικὸ χωρίο ἀπὸ τὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τοῦ Σωζομενοῦ ἔχει ὡς ἑξῆς: *Πληθυνούσης δὲ τῆς Ἐκκλησίας τοῦτον τὸν τρόπον ἀνά πᾶσαν τὴν Ῥωμαίων οἰκουμένην, καὶ δι' αὐτῶν τῶν βαρβάρων ἡ θρησκεία ἐχώρει. Ἦδη γάρ τὰ τε ἀμφὶ τὸν Ρῆνον φύλα ἐκχριστιάνιζον, Κελτοὶ τε καὶ οἱ Γαλατῶν ἔνδον τελευταῖοι τὸν ὠκεανὸν προσοικοῦσι, καὶ Γότθοι, καὶ ὅσοι τούτοις ὁμοροὶ τὸ πρὶν ἦσαν ἀμφὶ τὰς ὄχθας Ἰστρου ποταμοῦ, πάλαι μετασχόντες τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον καὶ λογικὸν μεθρημόσαντο. Πᾶσι δὲ βαρβάροις σχεδὸν πρόφασις συνέβη πρεσβεύειν τὸ δόγμα τῶν Χριστιανῶν οἱ γενόμενοι κατὰ καιρὸν πόλεμοι Ῥωμαίοις καὶ τοῖς ἄλλοφύλοις ἐπὶ τῆς Γαλλίηνου ἡγεμονίας καὶ τῶν μετ' αὐτὸν βασιλέων. Ἐπεὶ γάρ τότε πλῆθος ἄφατον μιγάδων ἔθνων ἐκ τῆς Θράκης περαιωθὲν τὴν Ἀσίαν κατέδραμεν ἄλλοι τε ἀλλαγῆ βαρβαροὶ ταῦτὸν εἰργάσαντο τοὺς παρακειμένους Ῥωμαίους, πολλοὶ τῶν ἱερέων τοῦ Χριστοῦ αἰχμάλωτοι γενόμενοι σὺν αὐτοῖς ἦσαν. Ὡς δὲ τοὺς αὐτόθι νοσοῦντας ἰῶντο καὶ τοὺς δαιμονῶντας ἐκάθαιρον Χριστὸν μόνον ὀνομάζοντες καὶ υἱὸν θεοῦ ἐπικαλούμενοι, προσέτι δὲ*

και πολιτείαν ἀμεμπτον ἐφιλοσόφουν και ταῖς ἀρεταῖς τὸν μῶμον ἐνίκων, θαναμάσαντες οἱ βάρβαροι τοὺς ἀνδρας τοῦ βίου και τῶν παραδόξων ἔργων εὐ φρονεῖν συνείδον και τὸν θεὸν ἴλεων ἔχειν, εἰς τοὺς ἀμείνους φανέντας μιμήσαιντο και ὁμοίως αὐτοῖς τὸ κρεῖττον θεραπεύειν προβαλλόμενοι οὖν αὐτοὺς τοῦ πρακτέου καθηγητάς ἐδιδάσκοντο και ἐβαπτίζοντο, και ἀκολούθως ἐκκλησίαζον.¹

Ἐκ τὸ περιεχόμενο τοῦ παρατεθέντος ἐκτενοῦς ἀποσπάσματος, στὸ ὁποῖο προβάλλεται μὲ ἐνάργεια ὁ ρόλος τῶν αιχμαλώτων στὴν προσέγγιση τῶν λαῶν μέσω τῆς ἰδεολογικῆς-θρησκευτικῆς ἐπικοινωνίας, ἀξίζει νὰ σταθοῦμε σὲ τρία, κυρίως σημεῖα: α) στὴ φράση, *πᾶσι δὲ βαρβάροις σχεδὸν πρόφασις συνέβη πρᾶσβεῦν τὸ δόγμα τῶν Χριστιανῶν οἱ γενόμενοι κατὰ καιρὸν πόλεμοι Ῥωμαίοις και τοῖς ἄλλοφύλοις*, μὲ τὴν ὁποία ὁ συγγραφέας ἐπιβεβαιώνει τὴν ἄποψη ὅτι οἱ πόλεμοι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ γεννοῦσαν και θετικὰ ἀποτελέσματα,² ἐφόσον οἱ αιχμάλωτοι κατὰ τὴ συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο ὑπῆρξαν οἱ μόνον ἱεραπόστολοι και κήρυκες τοῦ Χριστιανισμοῦ σὲ ξένους λαούς· β) στὴ φράση, *πολλοὶ τῶν ἱερέων τοῦ Χριστοῦ αιχμάλωτοι γενόμενοι σὺν αὐτοῖς ἦσαν*, ἀπὸ τὴν ὁποία γεννᾶται τὸ ἐρώτημα ἂν ὁ συγγραφέας ὑπονοεῖ κληρικούς γενικά πὺ ἀκολουθοῦσαν τὸ στρατὸ ἢ κάποιο εἰδικὸ μόνιμο σῶμα κληρικῶν τοῦ στρατοῦ,³ και γ) στὴ φράση, *και Γότθοι και ὄσοι τούτοις ὁμοιοι τὸ*

1. Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* (ἔκδ. J. Bidez), σελ. 58. Τὸ ἀντίστοιχο χωρίο τοῦ Φιλοστόργιου ἔχει ὡς ἐξῆς: *Χριστιανῖσαι δὲ τὸ ἔθνος [τῶν Γότθων] τρόπῳ τοιῶδε βασιλεύοντος Οὐαλλεριανοῦ και Γαλλιήνου, μοῖρα Σκυθῶν βαρεῖα τῶν πέραν τοῦ Ἰστρου διέβησαν εἰς τὴν Ῥωμαίων, και πολλὴν μὲν κατέδρομον τῆς Εὐρώπης· διαβάντες δὲ και εἰς τὴν Ἀσίαν, τὴν τε Γαλατίαν και τὴν Καππαδοκίαν ἐπῆλθον, και πολλοὺς ἔλαβον αιχμαλώτους ἄλλους τε και τῶν κατειλεγμένων τῶ κλήρω και μετὰ πολλῆς λείας ἀπεκομίσθησαν οἴκαδε. Ὁ δὲ αιχμάλωτος και εὐσεβῆς ἄμιλος, συναναστραφέντες τοῖς βαρβάροις οὐκ ὀλίγους τε αὐτῶν εἰς τὸ εὐσεβῆς μετεποίησαν και τὰ Χριστιανῶν φρονεῖν ἀντι τῆς Ἑλληνικῆς δόξης παρεσκεύασαν* (Φιλοστόργιος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, ἔκδ. Bidez, σελ. 17).

2. Βλ. εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο σελ. 35.

3. Τὴν πληροφορία ἐπαναλαμβάνει και ὁ Φιλοστόργιος (σελ. 17): *και πολλοὺς ἔλαβον αιχμαλώτους ἄλλους τε και τῶν κατειλεγμένων τῶ κλήρω. Ἡ Μάρθα Γρηγορίου - Ἰωαννίδου στὴν πρόσφατη, εἰδικὴ γιὰ τὸ θέμα, μελέτη μὲ τίτλο Ἐπίσκοπος σῶμα στρατιωτικῶν ἱερέων στὸ Βυζάντιο; (Πρακτικὰ ΙΑ' Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1991 σελ. 17-32), μολονότι δὲν ἀπαντᾷ στὸ ἐρώτημα, τὸ προσεγγίζει ἐπαρκῶς μὲ πλῆθος πληροφοριῶν γιὰ συμμετοχὴ κληρικῶν στὸ στρατὸ σὲ περιόδους πολέμου. Βλ. ἐπίσης, Κόλια Δερμιτζάκη, *Ἡ ἰδέα...* σελ. 44. Θυμίζουμε ὅτι και κατὰ τοὺς βυζαντινο-περσικοὺς πολέμους, τοὺς βυζαντινοὺς αιχμαλώτους-κατοίκους πόλεων πὺ εἶχαν καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Πέρσες -συνόδευαν και μάλιστα μὲ τὴ φροντίδα τῶν κατακτητῶν τους, ἐπίσκοποι, ἱερεῖς και ἄλλα μέλη τοῦ κλήρου ἀφενὸς γιὰ νὰ τοὺς πειθαρχήσουν και ἀφετέρου γιὰ ν' ἀπαλύνουν τὸν*

πρὶν ἦσαν ἀμφὶ τὰ ὄχθας Ἰστροῦ ποταμοῦ, πάλαι μετασχόντες τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον καὶ λογικὸν μεθηρμόσαντο, στὴν ὁποία ἐμφανίζονται μὲ σαφήνεια πλέον οἱ εὐνοϊκῆς γιὰ τὴν Αὐτοκρατορία συνέπειες ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ – ἰδεολογικὴ προσέγγιση “βαρβαρικῶν”, τότε, λαῶν.⁴

Ὁ Φιλοστόργιος, στὴν καταγραφή τοῦ ἴδιου γεγονότος, προχωρεῖ περισσότερο· περιγράφοντας τὸ μαζικὸ ἐκχριστιανισμὸ τῶν Γότθων κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα ἀπὸ τὸν πρῶτο τους ἐπίσκοπο Οὐλφίλα, ὑπογραμμίζει ὅτι καὶ οἱ πρόγονοι ἐκείνου, Καππαδόκες τὸ γένος συγκαταλέγονταν στοὺς πρῶτους χριστιανοὺς αιχμαλώτους τῆς πέραν τοῦ Ἰστροῦ Σκυθίας.⁵

Τὴν ἴδια ἐποχὴ, β' μισὸ τοῦ 3ου αἰῶνα, ρωμαῖοι χριστιανοὶ αιχμάλωτοι διέδιδαν τὸ Χριστιανισμὸ καὶ στὴν Περσία, καὶ μάλιστα σὲ ἀπομεμακρυσμένες τῆς ἐπαρχίης, στὶς ὁποῖες τοὺς ἐγκαθιστοῦσαν οἱ περσικῆς ἀρχῆς ἐπιδεικνύοντας ἀπέναντι τοὺς ἀνοχῆ, σὲ ἀντίθεση μὲ δ,τι συνέβαινε στὴν Αὐτοκρατορία, ὅπου ἀκόμη ὑφίσταντο συνεχεῖς διωγμούς.⁶

πόνο ποὺ τοὺς προκαλοῦσε ἡ αιχμαλωσία. Τοὺς 9.000 κατοίκους τῆς Φοινίκης, γιὰ παράδειγμα, ποὺ ὁ Σαπῶρης Β' ὀδηγοῦσε στὴν Dastagerd, συνόδευε ὁ ἐπίσκοπος Ἡλιόδωρος, ἐνῶ ἀργότερα ἐπὶ Χοσρόη Β', ὁ πατριάρχης Ζαχαρίας μὲ ἄλλους κληρικοὺς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀκολούθησε τὸ πλῆθος τῶν χριστιανῶν αιχμαλώτων τῆς Παλαιστίνης στὴν πορεία τους πρὸς τὴν Περσία (βλ. Peeters, ὁ.π. σελ. 308-309).

4. Ὁ Εὐ. Χρυσὸς (*Τὸ Βυζάντιον καὶ οἱ Γότθοι*, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 81-85) ἐπιχειρεῖ μίαν ἀναλυτικὴν κριτικὴν παρουσίαση τῶν πληροφοριῶν ποὺ παραδίδουν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ 5ου αἰῶνα γιὰ τὶς ἀπαρχῆς τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Γότθων. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς ἀνάλυσης ὁ συγγραφέας ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Γότθων τοῦ Δούναβη δὲν ὀφείλεται μόνον στὴν ἱεραποστολικὴ δράση τῶν αιχμαλώτων ἀλλὰ καὶ σ' ἐκείνη τῶν ἐμπόρων, καθὼς ἐπίσης στὶς ἴδιες τὶς συνέπειες τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ποὺ ἔλαβαν χώρα στὴ “Γοθθία” τὸν ἐπόμενο αἰῶνα, κατὰ τὴν περίοδο τῆς μοναρχίας τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐπίσης, Σοφία Πατούρα, *Χριστιανισμὸς καὶ ἱεραποστολικὴ δράση στὰ Βαλκάνια κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα*, Πρακτικὰ ΣΤ' Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη (1986), σελ. 21-22, καὶ I. Barnea, *Romanité et Christianisme au Bas-Danube*, Βυζαντινὰ 10 (1990), σελ. 90.

5. Φιλοστόργιος, σελ. 17. —Πρβλ. Σωζομενός, σελ. 178 καὶ 295-296, Σωκράτης Σχολαστικός, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* σελ. 560, Iordanis, *Getica* (M.G.H. AA, 1), σελ. 92. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Οὐλφίλα βλ. κυρίως, Fr. Kaufman, *Aus der Schule des Wulfila: Auxenti Dorostorensis epistula de fide, vita et obitu Wulfilae in Zusammenhang mit der Dissertatio Maximini contra Ambrosium*, Στρασβούργο 1899, σελ. 74-76.

6. A. Cristensen, *L'Iran sous les Sassanides*, Κοπενχάγη 1944 (ἀνατ. Osnabrück 1971), σελ. 266-267. —Συνέλλη, ὁ.π., σελ. 49-50. Ὁ Σωζομενός (σελ. 61), σχετικὰ μὲ τὶς ἀπαρχῆς τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν Περσία, ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: καὶ Περσῶν δὲ χριστιανίσαι τὴν ἀρχὴν ἡγοῦμαι, ὅσοι προφάσει τῆς Ὀσροηνῶν καὶ Ἀρμενιῶν ἐπιμίσχιας, ὡς εἰκὸς τοῖς αὐτόθι θεοῖς ἀνδράσιν ὠμίλησαν καὶ τῆς αὐτῶν ἀρετῆς

Όπως έχει ήδη μνημονευθεί στην Είσαγωγή, ο Σαπώρης Α', σύμφωνα με το *Χρονικό του Seert* και τους άραβες ιστορικούς και γεωγράφους, μετέφερε στην Περσία όμαδικά τους αιχμαλώτους, κατοίκους της ρωμαϊκής Ἀντιόχειας και τους έγκατέστησε σε διάφορες έπαρχίες της περσικής αυτοκρατορίας (Hūzistān, Παρθία, Βαβυλωνία κ.ά.).⁷ Ἐκείνοι, με την άνοχή των περσικῶν άρχῶν, δημιούργησαν νέες χριστιανικές κοινότητες, ίδρυσαν κοντά στο Hūzistān τή μεγαλύτερη, μετά τή μητρόπολη τής Σελευκείας-Κτησιφώντος, χριστιανική Ἐκκλησία στην επικράτεια τής περσικής αυτοκρατορίας και διατήρησαν τους θρησκευτικούς τους ήγέτες και τή γλώσσα τους.⁸ Ἡ άνοχή των σασσανιδῶν μοναρχῶν, με έξαιρεση τόν Σαπώρη Β', ύπηρεξε τόσο μεγάλη άπέναντι στους χριστιανούς τής Περσίας, ώστε οί τελευταίοι, στρατολογούμενοι από τις περσικές άρχές, όχι μόνο να ύπηρετοῦν στην ίδια βάση με τους ζωροάστρες συμπολίτες τους αλλά και ν' άναδεικνύονται στίς τάξεις του περσικού στρατού, όπως, για παράδειγμα, συνέβη με τόν χριστιανό Γρηγόριο, ό όποιος ήγήθηκε των Περσῶν σε κάποιο πόλεμο έναντίον των "Ρωμαίων".⁹

Ἰδιαίτερα ένδεικτική τής μεγάλης συμβολῆς των βυζαντινῶν αιχμαλώτων στη διάδοση του Χριστιανισμού και στη συνακόλουθη πνευματική και πολιτιστική ύπαγωγή ξένης χώρας στο Βυζάντιο, είναι ή περίπτωση τής Βουλγαρίας. Είναι γνωστό ότι ό έκχριστιανισμός του βουλγαρικού κράτους πραγματοποιήθηκε τόν 9ο αιώνα, ένῶ οί άπαρχές του άποδίδονται από τις βυζαντινές πηγές σε χριστιανούς βυζαντινούς αιχμαλώτους, οί όποιοι είχαν άναπτύξει συλλογική ή άτομική δράση σε δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους, μέσα στον ίδιο, όμως, αιώνα.

Ἡ πρώτη φάση του έκχριστιανισμού των Βουλγάρων τοποθετείται στην περίοδο τής βασιλείας του Κρούμου. Ὁ μέγας βούλγαρος ήγεμόνας μετά τήν κατάληψη τής Ἀδριανουπόλεως (813)¹⁰ πάντας τους έν αὐτῇ οἷς ήριθμεῖτο και ό τής πόλεως άρχιερεῦς Μανουήλ εἰς Βουλγαρίαν μετέστησε... ένθα αὐτός τε ό κλεινός άρχιερεῦς και οί του Βασιλείου γεννήτορες και τό σύν τῷ άρχιερεῖ πληθος άνόθευτον τήν εἰς Χρι-

ἐπειράθησαν. Πρέπει να παρατηρήσουμε εδώ ότι από τή διαδικασία τής έπιμξίας άσφαλώς δέν έλειπαν και οί αιχμάλωτοι.

7. Βλ. Peeters, δ.π., σελ. 298-304.

8. Στο ίδιο, σελ. 313 και Asmussen, δ.π., σελ. 929.

9. Βλ. Asmussen, δ.π., σελ. 934.

10. Βλ. πιο πάνω, σελ. 34. Για τις σχέσεις Βυζαντίου-Βουλγαρίας στίς άρχές του 9ου αιώνα βλ. Θ. Κορρέ, *Σχέσεις Βυζαντίου και Βουλγαρίας στην περίοδο τής βασιλείας του Μιχαήλ Α' Ραγκαβέ*, Βυζαντινά 11 (1982), σελ. 143-156.

στον πίστιν διατηρήσαντες πολλοὺς τῶν Βουλγάρων πρὸς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν μετήγαγον μήπω τοῦ ἔθνους μετηγμένου πρὸς θεοσέβειαν, καὶ πολλαχοῦ τῆς βουλγαρικῆς γῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας κατεβέβληντο σπέρματα.¹¹ Οἱ χριστιανοὶ αϊχμάλωτοι τῆς Ἀδριανουπόλεως ἀλλὰ καὶ ἄλλων γειτονικῶν πόλεων μεταφέρθηκαν βίαια ἀπὸ τὸν Κροῦμο βόρεια τοῦ Δούναβη καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴ νότια Βεσσαραβία ὅπου δημιούργησαν δική τους κοινότητα μετὰ τὸ ὄνομα “Μακεδονία”.¹² Ἡ μακρὰ παραμονὴ τους ἐκεῖ – περισσότερο ἀπὸ δύο δεκαετίες – μέχρι τὸ 837, ὅποτε ἐπαναπατρίστηκαν μετὰ τὴ βοήθεια τοῦ αὐτοκράτορα Θεόφιλου,¹³ τοὺς ἐπέτρεψε ν’ ἀναπτύξουν ἔντονη χριστιανικὴ – ἱεραποστολικὴ δράση στοὺς κόλπους τῶν Βουλγάρων, ὅπως περιγράφεται μετὰ σαφήνεια ἀπὸ τὸν Γεώργιο Κεδρηνὸ στο πινὸ πάνω ἀπόσπασμα τῆς Ἱστορίας του.

Ὡστόσο, τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κρούμου ἦταν, κυρίως, νὰ ἐνσωματώσει τὸ βυζαντινὸ πληθυσμὸ τῶν κατακτηθέντων περιοχῶν τῆς Θράκης μέσα στο νεοσύστατο βουλγαρικὸ κράτος, γεγονός πού ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὸ περιεχόμενον ἐπιγραφῶν πού βρέθηκαν στὸ Hambarli τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας ὑποδηλώνει τὴν τάση τοῦ βούλγαρου ἡγεμόνα νὰ συγκρατήσει τὸ ντόπιο χριστιανικὸ στοιχεῖο τῆς περιοχῆς καὶ νὰ τὸ ἐντάξει στοὺς κόλπους τοῦ εἰδωλολατρικοῦ τότε βουλγαρικοῦ πληθυσμοῦ νότια τοῦ Δούναβη, παραχωρώντας του μάλιστα καὶ προνόμια πού ἀπολάμβανε ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ κράτος.¹⁴

Κατὰ τίς ἐπόμενες δεκαετίες ὁμως, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κρούμου, οἱ διάδοχοί του ἀντέδρασαν ἔντονα στὶς προσπάθειές του καὶ στὴν πολιτικὴ τῆς ἐνσωμάτωσης καὶ εἰρηνικῆς συμβίωσης τοῦ χριστιανικοῦ βυζαντινοῦ πληθυσμοῦ μετὰ τὸν βουλγαρικὸ, ἐκδηλώνοντας αὐτὴ τὴν ἀντίθεση μετὰ βίαιες μετακινήσεις Βυζαντινῶν βόρεια τοῦ Δούναβη καὶ μετὰ σκληροὺς διωγμοὺς ἐναντίον τῶν χριστιανῶν. Εἶναι γεγονός ὅτι οἱ νέοι ὑπῆκοοι τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους, ἔχοντας συνείδηση τῆς βυζαντινῆς καταγωγῆς

11. Κεδρηνός, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, τ.2, σελ. 184-185.

12. I. Venedikov, *La population byzantine en Bulgarie au début du IXe siècle*, *Byzantino-Bulgarica* 1 (1962), σελ. 275-276. –R. Browning, *Byzantium and Bulgaria*, Los Angeles 1975, σελ. 143. –Δ. Ζακυθνοῦ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, 324-1071, Ἀθήνα 1977², σελ. 181, σημ. 5.

13. Venedikov, ὁ.π. σελ. 275. –J. Karayannopoulos, *L'Inscription protobulgare de Direkler*, τεῦχος 19, *Comité National Grec des Études du Sud-Est Européen (Centre d'Études du Sud-Est Européen)*, Ἀθήνα 1986, σελ. 17.

14. Venedikov, σελ. 275-276.

τους και τής πολιτιστικής τους άνωτερότητας έναντι τών Βουλγάρων, τους οποίους θεωρούσαν ακόμη “βαρβάρους”, δέν ενέπνεαν έμπιστοσύνη στους τελευταίους και ιδιαίτερα στίς ήγαιικές τους τάξεις.¹⁵ Παρά τους διωγμούς όμως πού ξέσπασαν έναντίον τών χριστιανών, ή έπιρροή τού βυζαντινού πολιτισμού είχε ήδη διευρυνθεί ενώ ό Χριστιανισμός είχε άγκαλιάσει ευρύτερες μάξες τού πληθυσμού τής Βουλγαρίας,¹⁶ άγγίζοντας ακόμη και τίς ήγαιικές του τάξεις. Κατά τήν παράδοση ό Βαγιάν γιός τού χαγάνου Όμουρτάγ και άδελφός τού Μαλαμίρ μήθηκε στή χριστιανική ιδεολογία από κάποιον χριστιανό βυζαντινό αιχμάλωτο.¹⁷

Ή γεωγραφική θέση τού νεοσύστατου βουλγαρικού κράτους, ή διεθνής πολιτική συγκυρία τής εποχής αλλά και ή διαμόρφωση ενός στοιχειώδους, έστω, χριστιανικού ιδεολογικού υπόβαθρου στίς τάξεις τού βουλγαρικού πληθυσμού, άνάγκασαν τό βασιλιά του Βόριδα τό έτος 864, νά έπιβάλει τό μαζικό έκχριστιανισμό τών ύπηκόων του.¹⁸ Για τήν άπόφασή του ν’ άποδεχθεί τήν όρθοδοξία τού Βυζαντίου και νά βαπτιστεί ό ίδιος χριστιανός, λαμβάνοντας, μάλιστα, τό όνομα τού τότε βυζαντινού αυτοκράτορα Μιχαήλ, παρά τό γεγονός ότι λίγο μόλις πριν είχε συμμαχήσει μέ τόν Λουδοβίκο τό Γερμανικό και είχε έκδηλώσει τήν προτίμησή του πρός τή Δύση, έχουν διατυπωθεί πολλές, συγκλίνουσες βέβαια, άπόψεις.¹⁹ Ή στροφή τού Βόριδος πρός τό όρθόδοξο Βυζάντιο, σύμφωνα μέ τους μελετητές τής βουλγαρικής ιστορίας, όφειλόταν στήν όρατή πλέ-

15. Στο ίδιο, σελ. 276 και Browning, ό.π. σελ. 144.

16. Όπωσδήποτε, κάποιον χριστιανικοί πυρήνες είχαν έπιβιώσει τών άβαροσλαβικών και πρωτοβουλγαρικών επιδρομών τών προηγούμενων αιώνων ενώ, όπως προαναφέρθηκε, και οί χριστιανοί αιχμάλωτοι πού μεταφέρονταν στο βουλγαρικό κράτος από τους βούλγαρους ήγεμόνες ανέπτυσαν έξαιρετική ιεραποστολική δράση στους τόπους, όπου έγκαθίσταντο (βλ. P. L’Huillier, *Les relations bulgaro-byzantines aux IXe-Xe siècles et leur incidences ecclésiastiques*, “Κυρίλλω και Μεθοδίου τόμος όρτιος έπί τή χιλιοστή και έκατοστή ετηρίδι” 1, Θεσσαλονίκη 1966 σελ. 215).

17. Browning, ό.π. σελ. 144.

18. Βλ. Λέων Γραμματικός, *Χρονικόν*, σελ. 238. -Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 162-165. -Κεδρηός, *Σύνοψις Όστοριών*, τ.2. σελ. 152-153. -Ι. Ζωναράς, *Όπιτομή* (έκδ. Βόννης), σελ. 387-389. Όά ήταν πράγματι άναχρονιστικό και πέρα από κάθε πολιτικό ρεαλισμό νά παραμείνει ειδωλολατρικό και νά μήν ένταχθεί στή χριστιανική Οικουμένη ένα νέο κράτος τής Βαλκανικής, πού γεωγραφικά βρισκόταν τόσο κοντά στο χριστιανικό Βυζάντιο ενώ έπέδωκε πολιτικές σχέσεις μέ τά επίσης χριστιανικά κράτη τής Δύσης.

19. Βλ. στίς έργασίες: A. Vaillant-M. Lascaris, *La Date de la conversion des Bulgares*, *Revue des Etudes Slaves* 13 (1933), σελ. 5 κέ. -Ι. Καργιαννόπουλου, *Ό ιστορικόν πλαισιον τού έργου τών άποστόλων τών Σλάβων*, “Κυρίλλω και Μεθοδίου τόμος

ον ἀπειλή ἐξ ἀνατολῶν, μετὰ τὶς νίκες τῶν Βυζαντινῶν ἐπὶ τῶν Ἀράβων καὶ στὴν κρισιμότητα τῆς κατάστασης ποὺ εἶχε προκαλέσει ὁ λιμός στοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Βουλγαρίας.

Λόγοι, ἐπομένως πολιτικοῦ ρεαλισμοῦ ὑποχρέωσαν τὸν Βόριδα νὰ στραφεῖ πρὸς τὸ Βυζάντιο καὶ νὰ υἱοθετήσῃ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα τῆς Ἀνατολῆς. Παρὰ τὴν ἀπότομη ὁμως μεταστροφή, ἡ ἀποδοχὴ τῆς νέας θρησκείας ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ τὸ λαὸ του ἐγίνε εὐκόλα καὶ γρήγορα.²⁰ Τοῦτο συνέβη γιὰτὶ ἰδεολογικά τὸ ἔδαφος εἶχε προετοιμαστῆ γιὰ τὴν ὀρθοδοξία τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὄχι γιὰ τὸν καθολικισμό τῆς Δύσης, μὲ τὸν ὁποῖο ἄλλωστε δὲν εἶχε ἐρθεῖ κατὰ κανένα τρόπο σ' ἐπαφὴ ὁ λαὸς τῆς Βουλγαρίας μέχρι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, καθὼς μάλιστα καὶ τὰ ἐδάφη στὰ ὁποῖα ἐκτεινόταν τὸ βουλγαρικὸ κράτος οὐδέποτε εἶχαν ὑπαχθεῖ στὴ δυτικὴ αὐτοκρατορία. Ἀντίθετα, κάποιες χριστιανικὲς κοινότητες ποὺ παρέμειναν στὶς ἐστίες τους μετὰ τὴν κατάκτηση τῶν ἐδαφῶν τους ἀπὸ τοὺς Βούλγαρους καὶ τὰ πλήθη τῶν ὀρθοδόξων αἰχμαλώτων ποὺ συχνὰ μεταφέρονταν ἀνάμεσα σὲ βουλγαρικοὺς πληθυσμοὺς εἶχαν ἀσκήσει πᾶνω τους ἔντονη ἰδεολογικὴ ἐπίδραση, ἀνατολικοῦ τύπου.

Στὸν ἰδεολογικὸ τομέα, ἐξάλλου, ἦταν καλὰ προετοιμασμένος γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ὀρθοδοξίας τοῦ Βυζαντίου, ἀπὸ πολλὰ χρόνια πρὶν, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Βόρις. Πηγὲς ἀναφέρουν ὅτι ὁ μοναχὸς Θεόδωρος Κουφαράς, αἰχμάλωτος τῶν Βουλγάρων, εἶχε προσπαθήσει νὰ μυήσει στοῦ Χριστιανισμοῦ τὸν ἡγέτη τῆς Βουλγαρίας κατὰ τὴν περίοδο τῆς αἰχμαλωσίας του. Ὁ Συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνους²¹ ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερες πηγές,²² οἱ ὁποῖες προφανῶς ἀντλοῦν ἀπὸ ἐκεῖνον, ἀναφέρουν ὅτι στὰ 853 ἡ αὐτοκράτειρα τοῦ Βυζαντίου Θεοδώρα διαπραγματεύεται μὲ τὸν Βόρι-

ἐόρτιος ἐπὶ τῇ χιλιοστῇ καὶ ἑκατοστῇ ἐτηρίδι”, 1 Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 148-149. —P. Petron, *La politique étrangère de la Bulgarie au milieu du IXe siècle et la conversion des Bulgares*, *Byzantino-Bulgarica* 2 (1966), σελ. 45-52. —G. Cankova-Petkova, *Contribution au sujet de la conversion des Bulgares au christianisme*, *Byzantino-Bulgarica* 4 (1973), σελ. 26-29.

20. Ἡ ἐπιβολή, βέβαια, τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὸν Βόριδα προκάλεσε τὴν ἐξέγερση τῶν εὐγενῶν τῆς Βουλγαρίας, ἡ ὁποία ὁμως κατεστάλη εὐκόλα καὶ γρήγορα (βλ. J. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire*, Λονδίνο 1912, σελ. 386-387).

21. καὶ δὴ ζήτησιν τινα καὶ πολλὴν ἔρευναν περὶ τίνος μοναχοῦ οὕτω καλουμένου Θεοδώρου τοῦ ἐπίκλην Κουφαρά, εἴτε ἐκ τινῶν ὄνειράτων καὶ ὄψεως εἴτε ἄλλως πῶς πρὸ πολλοῦ αἰχμαλωτισθέντος ἢ Θεοδώρα πρὸς τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας ἐποίηε, καὶ αὐτὸν ἤξιον διὰ γραμμάτων ἀνευρενῆσαι καὶ τιμῆς ὄσης καὶ βούλοιο ἀπολυτρώσασθαι τοῦτον αὐτῇ (Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 162).

22. Πρβλ. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ἱστοριῶν* (ἔκδ. Thurn), σελ. 90. —Κεδρηνός, *Σύνοψις Ἱστοριῶν* τ.2, σελ. 151-152. —Ζωναράς, *Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν* 4, σελ. 4-5.

δα την απελευθέρωση, με οποιοδήποτε τίμημα, του αιχμαλώτου μοναχοῦ Θεόδωρου Κουφαρᾶ, *ἀξιολόγου ἀνδρός καὶ χρησίμου τῷ πολιτεύματι*, ὅπως ἐπὶ λέξει ἀναφέρουν οἱ συγγραφεῖς Ἰωάννης Σκυλίτζης καὶ Γεώργιος Κεδρηνός. *‘Ο Βόρις, κατὰ τὴν ἴδια πηγὴ, ἤξιον... ἀφορμὴν ἐκ τούτου λαβὼν, περὶ οἰκείας αὐτοῦ πρεσβεῦειν ἀδελφῆς παρὰ τῶν Ῥωμαίων μὲν αἰχμαλωτισθείσης ποτέ, κατεχομένης δὲ νῦν ἐν τῇ τοῦ βασιλέως αὐλῇ.*²³

Σύμφωνα μὲ τις ἴδιες πηγές, ἡ ἀδελφὴ τοῦ τσάρου τῆς Βουλγαρίας κατὰ τὴν περίοδο τῆς αἰχμαλωσίας της στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μάλιστα στὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλή, μνήθηκε στὸ Χριστιανισμό, διδάχθηκε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἀπέκτησε βυζαντινὴ παιδεία. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση καὶ τὴν ἐπάνοδό της κοντὰ στὸν ἀδελφὸ της οὐ *διέλιπεν ἐκθειάζουσα τε καὶ παρακαλοῦσα καὶ σπέρματα καταβάλλουσα τῆς πίστεως πρὸς αὐτόν.*²⁴ Παρὰ τις προσπάθειες ὁμως τῶν δύο ἐπιφανῶν αιχμαλώτων, δηλ. τοῦ Θεόδωρου Κουφαρᾶ καὶ τῆς ἀδελφῆς τοῦ βούλγαρου ἡγεμόνα, ὁ Βόρις *τὴν αὐτὴν ἐφύλαττε ἀπιστίαν, τῆς οἰκείας θρησκείας ἐξηρητημένος, μέχρις ὅτου, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ προαναφέρθηκαν, ἀναγκάστηκε νὰ δεχθεῖ τοὺς ὄρους τοῦ Βυζαντίου καὶ νὰ βαπτιστεῖ χριστιανός.* Τὸ γεγονός, βέβαια, ὅτι εἶχε προμνηθεῖ στὰ θεῖα μυστήρια ἀπὸ τὸν Κουφαρᾶ καὶ τὴν ἀδελφὴ του διευκόλυναν τὴν ἐπίσημη μεταστροφή του πρὸς τὴ νέα θρησκεία.²⁵

Σχετικὰ μὲ τὸν Θεόδωρο Κουφαρᾶ καὶ τὴν ἱεραποστολικὴ του δράση γεννᾶται τὸ ἑξῆς διττὸ ἐρώτημα: πῶς ἓνας ἀπλὸς μοναχὸς αιχμάλωτος κατόρθωσε νὰ προσεγγίσει τὸν ἴδιο τὸν ἡγέτη τῆς Βουλγαρίας καὶ γιὰτὶ ἐνδιαφέρθηκε προσωπικὰ ἢ αὐτοκράτειρα τοῦ Βυζαντίου γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του; Μήπως ἡ δράση τοῦ μοναχοῦ αιχμαλώτου *ἀνδρός ἀξιολόγου καὶ χρησίμου τῷ πολιτεύματι*, κατὰ τὴ ρῆση τῶν πηγῶν, σχε-

23. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 162.

24. Στὸ ἴδιο, σελ. 163. —Πρβλ. Σκυλίτζης, σελ. 90 καὶ Κεδρηνός 2, σελ. 151. Βλ. ἐπίσης Bury, ὀ.π., σελ. 385. ‘Ο Bury ἀμφισβητεῖ τὴν ἀξιοπιστία τῆς πληροφορίας σχετικὰ μὲ τὴν αἰχμαλωσία τῆς ἀδελφῆς τοῦ Βόριδος καὶ πιθανολογεῖ ὅτι αὐτὴ εἶχε ἀπλῶς ἀσπασθεῖ τὸ Χριστιανισμό (ὀ.π., σελ. 385, σμμ. 5).

25. Σ’ ἐνίσχυση τῆς πίστεως του στὴ νέα θρησκεία, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπίσημη μεταστροφή του στὸ Χριστιανισμό, ὁ πατριάρχης Φώτιος στέλνει στὸν ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας Βόριδα-Μιχαὴλ τὴ γνωστὴ ἐπιστολὴ (βλ. V. Grumel, *Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, τ.2 Κωνσταντινούπολις 1936, σελ. 87, ἀρ. 478), στὴν ὁποία ὁ βυζαντινὸς ἱεράρχης ἀναφέρεται σὲ δογματικὰ ζητήματα καὶ παραθέτει μία σειρά συμβουλῶν πρὸς τὸ νεοφώτιστο πρίγκιπα, ἡθικοῦ κυρίως χαρακτήρα (βλ. P. Odorico, *La lettre de Photius à Boris de Bulgarie*, Bsl 54 (1993) 1, σελ. 83-88).

τίζεται με κάποιο επίσημο προδιαγεγραμμένο σχέδιο ιδεολογικής προσέγγισης ξένων λαών; Είναι γνωστό ότι η βυζαντινή διπλωματία είχε έπεξεργαστεί από πολύ νωρίς συγκεκριμένο σχέδιο θρησκευτικού προσηλυτισμού ξένων ήγετων,²⁶ στο οποίο θα είχε προφανώς εντάξει και τη συμβολή, προς την κατεύθυνση αυτή, γνωστών και ικανών αιχμαλώτων.

Από την άλλη πλευρά, η φιλοξενία στη βασιλική αυλή και η ευνοϊκή μεταχείριση που έπεφύλαξαν οι Βυζαντινοί στην αιχμάλωτο αδελφή του Βόριδος, καθώς και η ανταλλαγή της με τον Κουφαρά, δέν άποτελούν παρά την εφαρμογή του κώδικα καλής συμπεριφοράς προς έπιφανείς αιχμαλώτους, ό όποιος έπισημοποιήθηκε άργότερα με τη σχετική διάταξη του Λέοντος του Σοφού, σύμφωνα με την όποία άπαγορευόταν η εκτέλεση αιχμαλώτων *και μάλιστα των ενδόξων και μεγάλων παρά τοίς πολεμίοις όντων* με την προοπτική της ανταλλαγής τους με βυζαντινούς έπωνύμους αιχμαλώτους.²⁷ Τό ότι η έπιφανής αιχμάλωτος, όμηρος στη συνέχεια στη βασιλική αυλή του Βυζαντίου, προσηλυτίστηκε στο Χριστιανισμό και απέκτησε βυζαντινή παιδεία δέν ήταν κάτι άσυνήθιστο στο Βυζάντιο, δεδομένου ότι η βυζαντινή διπλωματία έργαζόταν έντατικά προς την κατεύθυνση της πολιτιστικής και ιδεολογικής έπιρροής ξένων ήγετικών κύκλων είτε μέσα στη βυζαντινή πρωτεύουσα είτε και έξω από τά σύνορα της Αυτοκρατορίας.²⁸

Στην Ίβηρία, σύμφωνα με μία παράδοση που διασώζεται στο έργο του Ρουφίνου²⁹ και την όποία άντέγραψαν οι έλληνες εκκλησιαστικοί συγγραφείς Σωζομενός, Σωκράτης και Θεοδώρητος, ό Χριστιανισμός διαδόθηκε από κάποια άνώδυμη βυζαντινή, αιχμάλωτο των Ίβήρων, κατά τον 4ο αιώνα και συγκεκριμένα έπί της βασιλείας του Μ. Κωνσταντίνου. Μολονότι έχει άμφισβητηθεί η ιστορικότητα αυτής της παράδο-

26. Βλ. Σοφία Πατούρα, *Τό Βυζάντιο και ό έκχριστιανισμός των λαών του Καυκάσου και της Κριμαίας* (6ος αί.), Σύμμεικτα 8 (1989), σελ. 432-433.

27. Βλ. πιο πάνω, σελ. 22-23, σημ. 18.

28. Βλ. L. Bréhier, *Les institutions de l'Empire byzantin*, Παρίσι 1949, (άνατ. 1970), σελ. 229-250. Τό Χριστιανισμό και την έλληνική παιδεία διδάχθηκε στη βυζαντινή πρωτεύουσα κατά την παραμονή του σ' αυτή ως όμηρος και ό γιός του Βόριδος, ό μετέπειτα τσάρος Συμεών (βλ. Browning, ό.π., σελ. 57). Τό ίδιο είχε συμβεί μερικούς αιώνες νωρίτερα, όταν όμηρος στη βυζαντινή βασιλική αυλή ήταν ένας άλλος γιός "βάρβαρου" ήγεμόνα, ό Θεοδώριχος Άμαλός. 'Η έλληνική παιδεία που απέκτησε κατά την παραμονή του στην Κωνσταντινούπολη απέβη έπωφελής για τη Δύση, άφου ό Θεοδώριχος κατόρθωσε νά συμβιβάσει και να συνενώσει τό ρωμαϊκό με τό γοθτικό στοιχείο.

29. Ρουφίνος, *Historia Ecclesiastica* (έκδ. Mommsen), σελ. 973-976.

σης,³⁰ αφού ή πληροφορία δέν έπιβεβαιώνεται από άλλες πηγές τής έποχής αλλά και δέν διασώζονται ίχνη της στην γεωργιανή γραμματεία, έν τούτοις άξιζει ν' αναφεροϋμε στο περιεχόμενό της και νά τό δοϋμε, υπό τό πρίσμα τής έποχής,³¹ σάν άπεικόνιση τής δράσης και τής συμβολής ορισμένων αιχμαλώτων στη διάδοση τής χριστιανικής ιδεολογίας.

Οί Ίβηρες λοιπόν, *έθνος τούτο βάρβαρον μέγα τε και μαχιμώτατον*,³² από θεία πρόνοια, κατά τό συγγραφέα, συνέλαβαν αιχμάλωτο κάποια χριστιανή *βίον σεμνόν και σώφρονα μετερχομένη*. Η διδασκαλία τής χριστιανικής φιλοσοφίας και ό τρόπος τής ζωής της άπολύτως σύμφωνος με αυτήν, προκάλεσαν τόν *ξενισμόν* και τό θαυμασμό των “βαρβάρων” ανάμεσα στους όποιους ή χριστιανή αιχμάλωτος υποχρεώθηκε νά ζήσει.³³ Στη συνέχεια τής αφήγησης, οι έκκλησιαστικοί συγγραφείς μιλούν για τή δράση και τά θαύματα τής άνώδυμης χριστιανής αιχμαλώτου, ένω με ιδιαίτερη έμφαση προβάλλουν τις χριστιανικές άρετές της και τήν προσπάθεια πού κατέβαλε νά πείσει τους άλλοεθνεϊς για τις άξίες και τά ιδεώδη του Χριστιανισμού. Πράγματι, ή πιστή αιχμάλωτος, σύμφωνα πάντοτε με τήν συγκεκριμένη παράδοση, κατόρθωσε νά μεταστρέψει στο Χριστιανισμό όχι μόνο άπλους πολίτες αλλά και τή βασίλισσά τους στην άρχή και άργότερα τόν βασιλιά τους ό όποιος *μετεπέμψατο τήν αιχμάλωτον και τίνα τρόπον προσήκει τόν Χριστόν θρησκεύειν έκέλευσε διδάσκειν*. Και αφού μνήθηκαν εκείνοι στα *περί του δόγματος*, έπεισαν στη συνέχεια τό λαό τους ν' άσπασθει τό Χριστιανισμό, άναλαμβάνοντας ό ίδιος νά μνήσει τους άνδρες και ή βασίλισσα με τήν αιχμάλωτο τις γυναίκες.³⁴

Η δράση όμως τής χριστιανής αιχμαλώτου δέν σταμάτησε στον προσηλυτισμό· έπεισε, στη συνέχεια, τόν Ίβηρα ήγέτη για τήν ανάγκη

30. Για τή φιλολογία γύρω από αυτή τήν παράδοση και τις άπαρχές του Χριστιανισμού στην Ίβηρία βλ. P. Peeters, *Les débuts du christianisme en Géorgie d'après les sources hagiographiques*, An. Boll. 50 (1932), σελ. 5-58.

31. Τήν έποχή εκείνη, α' μισό του 4ου αιώνα, οι χριστιανοί αιχμάλωτοι, αλλά και όλοι όσοι εργάζονταν για τή διάδοση του Χριστιανισμού, λειτουργούσαν αυτόνομα, με πίστη και πάθος για τό έργο τους, τό όποιο τότε δέν είχε τεθει στην ύπηρεσία πολιτικών σκοπιμοτήτων και επιδιώξεων, όπως συνέβη άργότερα. Έμμεσα βέβαια, στις περιπτώσεις πού τά άποτελέσματα του έργου αυτού ήταν θετικά, προέκυπταν και πολιτικά όφέλη.

32. Σωζομενός, σελ. 59. Θα χρησιμοποιηθούν οι ελληνικές μόνο πηγές, στις όποιες ή πληροφορία παραδίδεται με μικρές παραλλαγές.

33. Σωκράτης, *Έκκλησιαστική Ίστορία*, σελ. 118.

34. Σωζομενός, σελ. 60. —Πρβλ. Σωκράτης, σελ. 121.

ἀνέγερσης Ἐκκλησίας³⁵ καὶ γιὰ τὴν ἀποστολὴ πρέσβων στὸν αὐτοκράτορα τῶν “Ρωμαίων” Κωνσταντῖνο, *συμμαχίαν καὶ σπονδάς φέροντας, ἀντί δὲ τούτων ἱερέας τῷ ἔθνει ἀποσταλῆναι δεομένους*. Καὶ ἡ σχετικὴ μυθιστορηματικὴ ἀφήγηση τελειώνει μὲ τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος δέχθηκε, πράγματι, τὴν πρεσβεία τῶν Ἰβήρων καὶ μὲ μεγάλη προθυμία ἱκανοποίησε τὰ αἰτήματά τους.³⁶

Ἄνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν οἱ Ἰβηρες ἐκχριστιανίστηκαν μέσω τῆς βυζαντινῆς αἰχμαλώτου,³⁷ ὅπως παραδίδεται ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικούς συγγραφείς, ἢ ἂν αὐτὸ ἦταν ἓνα ἀπλό περιστατικὸ στά πλαίσια τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τους, γεγονός εἶναι ὅτι εἶχαν, πράγματι, ἀσπασθεῖ τὸ Χριστιανισμὸ ἀπὸ πολὺ νωρὶς, μολοντί πολιτικὰ ἦταν ὑποτελεῖς τῶν Περσῶν.³⁸ Ἡ θρησκευτικο-ἰδεολογικὴ τους προσέγγιση μὲ τὸ Βυζάντιο ἀποδυνάμωνε τὴν πολιτικὴ τους ἐξάρτηση ἀπὸ τοὺς Πέρσες, πρὸς τοὺς ὁποίους ἡ στάση τους ἦταν πάντοτε ἀσταθῆς καὶ ἀμφιλεγόμενη.³⁹

Μία παρόμοια ἱστορία μὲ αὐτὴ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Ἰβήρων ἔχει διασωθεῖ, ἐπίσης, γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν Ὀμηριτῶν τῆς Νότιας Ἀραβίας. Ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τίς πολλές καὶ ἀσύμπτωτες μεταξὺ τους παραδόσεις σχετικὰ μὲ τίς ἀπαρχές τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴ χώρα ποὺ ἐκτεινόταν στὰ ὄρια τῆς σημερινῆς Ὑεμένης καὶ διασώζεται στὸ ἔργο

35. *Μαθῶν δὲ παρὰ τῆς αἰχμαλώτου τὸ σχῆμα τῶν παρὰ Ῥωμαίοις ἐκκλησιῶν, ἐνκτήριον οἶκον ἐκέλευσε γενέσθαι· εὐθύς τε τὰς πρὸς οἰκοδομὴν προσέταξεν εὐτρεπίζεσθαι· καὶ ὁ οἶκος ἠγείρετο* (Σωκράτης, σελ. 121).

36. *...σπουδῇ δὲ τῆς ἐκκλησίας οἰκοδομηθείσης, ὑποθεμένης τῆς αἰχμαλώτου πέμποσι πρέσβεις πρὸς Κωνσταντῖνον τὸν βασιλέα Ῥωμαίων συμμαχίαν καὶ σπονδάς φέροντας, ἀντί δὲ τούτων ἱερέας τῷ ἔθνει ἀποσταλῆναι δεομένους. διεξεληθόντων δὲ τῶν πρέσβων, οἷα παρ' αὐτοῖς, συνέβη, καὶ ὡς τὸ πᾶν ἔθνος ἐν ἐπιμελείᾳ πολλῇ σέβει τὸν Χριστόν, ἤσθη τῇ πρεσβείᾳ ὁ Ῥωμαίων βασιλεύς, καὶ πάντα κατὰ γνώμην πράξαντας τοὺς πρέσβεις ἀπέπεμψεν, ὧδε μὲν Ἰβηρες τὸν Χριστόν ἐπέγνωσαν, καὶ εἰσέτι νῦν ἐπιμελῶς σέβουσιν* (Σωζομενός, σελ. 61).

37. Μολοντί δὲν προσδιορίζονται γεωγραφικὰ καὶ ἱστορικὰ ὁ τόπος καὶ τὰ πρόσωπα ποὺ ἀναφέρονται στὴν παράδοση τοῦ Ρουφίνου –διανθισμένη μὲ πολλὰ ποιητικὰ στοιχεῖα– πιστεύουμε πὼς δὲν ἀποτελεῖ στὸ σύνολό της ἀποκύημα τῆς φαντασίας τοῦ συγγραφέα ἄλλ' ἀπεικονίζει μία πτυχή τῶν δραστηριοτήτων ποὺ ἀνέπτυσαν οἱ βυζαντινοὶ αἰχμάλωτοι, κυρίως κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο.

38. *Ἰβηρες, οἳ ἐν τῇ Ἀσίᾳ οἰκοῦσι, πρὸς αὐταῖς που ταῖς Κασπίαις ἴδρουνται πύλαις, ἀπερ αὐτοῖς εἶτε πρὸς βορρᾶν ἄνεμον, καὶ αὐτῶν ἐν ἀριστερᾷ μὲν ἐχομένη πρὸς τὰς ἡλίου δυσμὰς Λαζικὴ ἐστίν, ἐν δεξιᾷ δὲ πρὸς ἀνίσχοντα ἡλίον, τὰ Περσῶν ἔθνη, οὗτος ὁ λεῶς Χριστιανοὶ τε εἰσι καὶ τὰ νόμιμα τῆς δόξης φυλάσσοισι ταύτης πάντων μάλιστα ἀνθρώπων ὧν ἡμεῖς ἴσμεν, κατήκοι μέντοι ἐκ παλαιοῦ τοῦ Περσῶν βασιλέως τυγχάνουσι δντες* (Προκόπιος 1, σελ. 56).

39. Βλ. Πατούρα, *Τὸ Βυζάντιο...* σελ. 413-415.

του μονοφυσίτη 'Ιωάννη Νικίου (7ος αι.).⁴⁰ Έξιτορώντας τὰ γεγονότα του β' μισού του 4ου αιώνα, ο 'Ιωάννης Νικίου αναφέρει ότι ο λαός της Νότιας 'Αραβίας γνώρισε τὸ Χριστιανισμό ἀπὸ τὴ μοναχὴ Θεογνώστη, ἡ ὁποία συνελήφθη αιχμάλωτος σὲ πόλεμο πὸν διεξήχθη στὰ σύνορα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ὁδηγήθηκε στὴ χώρα τῶν 'Ομηριτῶν καὶ παραδόθηκε ὡς δῶρο στὸ βασιλιά τους. 'Η μοναχὴ αιχμάλωτος, κατὰ τὴ διήγηση τοῦ 'Ιωάννη, μύησε στὸ Χριστιανισμό τὸ βασιλιά τῆς 'Υεμένης καὶ ὁλόκληρο σχεδὸν τὸ λαὸ του. Εἶχε τόσο μεγάλη ἀπήχηση τὸ ἱεραποστολικὸ τῆς ἔργου ὥστε ὁ ἡγέτης τῶν 'Ομηριτῶν ζήτησε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα 'Ονώριο νὰ στείλει ἐπίσκοπο γιὰ τὸ λαὸ του. 'Ο ρωμαῖος αὐτοκράτορας, ὅπως ἄλλοτε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἀνταποκρίθηκε πρόθυμα στὸ αἴτημά του καὶ ἀπέστειλε ἕναν ἐπίσκοπο, ὀνομαζόμενον Θεώνιο, ὁ ὁποῖος συνέχισε καὶ ὁλοκλήρωσε τὸ ἔργο τῆς Θεογνώστης.⁴¹

Χριστιανὴ αιχμάλωτος, *ῥωμαία τῷ γένει*, ὑπῆρξε κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ χρονογράφου Θεοφάνη καὶ ἡ μετέπειτα βασίλισσα τῶν Σαρακηνῶν Μαυῖα.⁴² 'Ο ρόλος τῆς στὴ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀλλὰ καὶ στὴν παγίωση τῶν εἰρηνικῶν σχέσεων τῆς νέας τῆς πατρίδας μὲ τὸ Βυζάντιο ὑπῆρξε ἀποφασιστικὸς.

Στὴ Μαυῖα καὶ τὶς σχέσεις τῆς μὲ τὸ Βυζάντιο ἀναφέρονται ἐκτενῶς οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ 5ου αἰ. Σωκράτης καὶ Σωζομενός.⁴³ Κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Οὐάλη καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴν 'Αντιόχεια (376), οἱ Σαρακηνοί, μολοντί σύμμαχοι μέχρι τότε τῶν Βυζαντινῶν, ἄρχισαν νὰ παρενοχλοῦν μὲ ἐπιδρομὲς τὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες τῆς Αὐτοκρατορίας Φοινίκη, Παλαιστίνη καὶ Αἴγυπτο. Τὴν εὐκαιρία γι' ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων ἔδωσε στοὺς Βυζαντινοὺς ἡ ἴδια ἡ Μαυῖα, ὅταν τοὺς ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμία τῆς ν' ἀποστείλουν ὡς ἐπίσκοπο τοῦ ἔθνους τῆς τὸν Σαρακηνὸ στὴν καταγωγή, μοναχὸ Μωϋσῆ. Οἱ πολιτικὲς καὶ ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς τῆς Αὐτοκρατορίας ἀνταποκρίθηκαν στὸ αἴτημα τῆς Μαυῖας – τὸ εἶχε, ἐξάλλου, θέσει ὡς ὄρο γιὰ τὴν κατάπαυση τῶν ἐχθροπραξιῶν – καὶ ἀπέστειλαν τὸ Μωϋσῆ,

40. R. H. Charles, *The chronicle of John, Bishop of Nikiu*, translation from Zotenberg's ethiopic text, 'Οξφόρδη 1916, σελ. 69

41. Στὸ ἴδιο. Γιὰ τὶς παραδόσεις πὸν ἔχουν διασωθεῖ γύρω ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμό τῶν 'Ομηριτῶν βλ. 'Αθ. Παπαθανασίου, *Οἱ "Νόμοι τῶν 'Ομηριτῶν", ἱεραποστολικὴ προσέγγιση καὶ ἱστορικῆ-νομικὴ συμβολή*, 'Αθήνα 1991, σελ. 24-28.

42. ...*φασὶ δέ, ὅτι καὶ αὐτὴ χριστιανὴ ἦν, 'Ρωμαία τῷ γένει, καὶ ληφθεῖσα αιχμάλωτος ἤρесе διὰ κάλλος τῷ βασιλεῖ τῶν Σαρακηνῶν καὶ οὕτω τῆς βασιλείας ἐκράτησεν* (Θεοφάνης, *Χρονογραφία* τ.1, σελ. 64).

43. Σωκράτης, σελ. 564-566 καὶ Σωζομενός, σελ. 297-298.

ὁ ὅποιος μάλιστα, παρὰ τὴν ἐπίσημη τότε ἐπικράτηση τοῦ ἀρειανισμοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη, χειροτονήθηκε ἀπὸ ἐξόριστο ὀρθόδοξο ἐπίσκοπο καὶ στὴ συνέχεια μετέβη στὴ χώρα τῶν Σαρακηνῶν, ὅπου πολλοὺς χριστιανίσαι παρεσκεύασε κομιδῇ ὀλίγους εὐρών τοῦ δόγματος μετασχόντας.⁴⁴ Ἐπιβεβαιώνεται, λοιπόν, ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς ἡ πληροφορία τοῦ Θεοφάνη ὅτι ἡ Μαυῖα ἦταν χριστιανή. Ὁ Σωκράτης μᾶς παρέχει μία ἀκόμη πληροφορία σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, μετὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ ἐπισκόπου Μωϋσῆ καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεών της μὲ τὸ Βυζάντιο, ἡ Μαυῖα πάντρεψε τὴν κόρη της μὲ τὸ βυζαντινὸ στρατηγὸ Βίκτορα.⁴⁵

Τὰ παραδείγματα στὰ ὁποῖα ἀναφερθῆκαμε⁴⁶ δείχνουν ὅτι ἡ δραστηριότητα ἐπωνύμων ἀλλὰ καὶ ἀνωνύμων χριστιανῶν βυζαντινῶν αιχμαλώτων στὸν τομέα τῆς διάδοσης τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς πολιτικο-ιδεολογικῆς προσέγγισης καὶ ἐπιρροῆς ξένων λαῶν καὶ τῶν ἡγεσιῶν τους, ὑπῆρξε ἔντονη. Οἱ προσπάθειές τους γιὰ δημιουργία προϋποθέσεων ἐπικοινωνίας καὶ ἡ ἀγωνία τους γιὰ τὴν πληροφόρηση τῶν “βαρβαρικῶν” λαῶν δὲν περιορίζονταν στὰ κατώτερα μόνο στρώματα, ἀλλὰ, ὅταν αὐτὸ ἦταν δυνατόν, ἐπεκτείνονταν καὶ στὶς ἀνώτερες τάξεις, ἀγγίζοντας σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις τὴν κορυφὴ τῆς πυραμίδας τῆς ἐξουσίας τους. Πολλὲς φορὲς οἱ χριστιανοὶ αιχμάλωτοι, ἐκτός ἀπὸ τὴ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὴν ὁποία ἐπιχειροῦσαν σὲ κάθε περίπτωση, ἐπειθάν ξένους ἡγέτες γιὰ τὴν ἀνάγκη ἀνέγερσης ἐκκλησιῶν μὲ σκοπὸ τὴν παγίωση τοῦ ἔργου τους καὶ γιὰ τὴν ἀποστολὴ πρεσβειῶν στὸ Βυζάντιο, συμβάλλοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ στὴ δημιουργία ἢ τὴν ἀποκατάσταση φιλικῶν διμερῶν σχέσεων.

44. Σωζομενός, σελ. 298.

45. Σωκράτης, σελ. 566. —Πρβλ. A.A Vasiliev, *Notes on some Episodes concerning the Relations between the Arabs and the Byzantine Empire from the fourth to the sixth century*, DOP 9-10 (1956), σελ. 307 καὶ Σοφίας Πατούρα, *Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὰ πλαίσια τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους (4ος-5ος αἰ.)*, Σύμμεικτα 7 (1987), σελ. 220-221.

46. Ὁ ἀριθμὸς τῶν παραδειγμάτων ποὺ παρατέθηκαν εἶναι περιορισμένος, δεδομένου ὅτι εἶναι δύσκολο νὰ ἐντοπισθοῦν περισσότερα στὰ ἐκτενῆ κείμενα τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων. Οἱ ἴδιοι, ἐξάλλου, ἀναφέρονται στοὺς χριστιανούς αιχμαλώτους καὶ στὴ δράση τους συχνά κατὰ τρόπο ἐντελῶς περιστασιακό. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τίς ἄλλες κατηγορίες αιχμαλώτων στὶς ὁποῖες θ' ἀναφερθοῦμε στὰ ἐπόμενα κεφάλαια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ ΚΑΙ ΣΥΝΑΨΗ ΕΠΙΓΑΜΙΩΝ

Λαβών (Γιζέριχος) την Εύδοξίαν σὺν ταῖς δύο θυγατράσιν (Πλακιδίαν καὶ Εὐδοκίαν) εἰς τοῦπίσω τὴν ἔλασιν ποιεῖται. Καὶ κατὰ τὴν Λιβύην ἀπιὼν ὤχετο. Καὶ τὴν μὲν πρεσβυτέραν τῆς Εὐδοξίας θυγατέρων Εὐδοκίαν Ὀνωρίχῳ συνάπτεται.¹ Τὸ ἴδιο γεγονός περιγράφεται μὲ παρόμοιο τρόπο καὶ ἀπὸ ἄλλες προγενέστερες, σύγχρονες καὶ μεταγενέστερες τοῦ Εὐάγριου πηγές.²

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Γιζέριχος τὸ 455, μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Ρώμης, κατὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Ἀφρική, μαζί μὲ τὰ λάφυρα καὶ τοὺς καλλιτεχνικοὺς θησαυροὺς τῆς αἰωνίας πόλης, μετέφερε ὡς αἰχμαλώτους τὴν αὐτοκράτειρα Εὐδοξία καὶ τὶς κόρες τῆς Εὐδοκία καὶ Πλακιδία τὶς ὁποῖες στὴ συνέχεια κράτησε ὡς ὀμήρους στὴν αὐτὴ του.³ Μὲ τὴν ἐνέργεια αὐτῆ, τὴν ὀμηρία δηλ. τῶν βασιλικῶν γυναικῶν, ὁ Γιζέριχος ἤλπιζε στὴ δημιουργία ἰσχυροῦ δεσμοῦ μὲ τὸ θεοδοσιανὸ οἶκο, μιὰ καὶ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ δυτικοῦ αὐτοκράτορα Βαλεντινιανοῦ Γ΄ καὶ τὴν πολιτικὴ ἀστάθεια ποὺ ἀκρολούθησε στὴ Δύση, κύρος καὶ νομιμότητα διέθετε μόνον ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ἀνατολῆς. Γιὰ νὰ πραγματοποιήσει τὰ σχέδιά του καὶ ν' ἀποκτήσει τὴ δυνατότητα εἰρηνικῆς πρόσβασης στὰ πράγματα τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀποφάσισε νὰ νυμφεῖται τὸ γιό του Ὀνωρίχῳ μὲ τὴ νεώτερη κόρη τῆς Εὐδοξίας, τὴν αἰχμάλωτο Εὐδοκία.

1. Εὐάγριος, Ἐκκλ. Ἱστορία (ἔκδ. Bidez-Parmentier), σελ. 54.

2. *Γεζέριχος δέ... τὴν πρεσβυτέραν τῶν Βαλεντινιανοῦ θυγατέρων (Εὐδοκία δὲ ἦν ὄνομα αὐτῆ) Ὀνωρίχῳ τῷ ἑαυτοῦ παιδί κατενεγύησεν (Πρίσκος, σελ. 453). – Ὅστις Ζινζίριχος εὐθέως ἐξέδωκε τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ νίῳ Ὀνωρίχῳ τὴν θυγατέρα Εὐδοξίας τῆς δεσποίνης τὴν παρθένον, Εὐδοκίαν τὴν μικράν· καὶ εἶχεν ἐν τιμῇ μεθ' ἑαυτοῦ (Μαλάλας, Χρονογραφία, σελ. 366). – Εὐδοκίαν μὲν οὖν Γιζέριχος Ὀνωρίχῳ τῷ τῶν παιδῶν πρεσβυτέρῳ ξυνώκισε... (Προκόπιος 1, σελ. 332). – Καὶ τὴν μὲν Εὐδοκίαν Ὀνωρίχῳ, τῷ πρωτοτόκῳ νίῳ αὐτοῦ συνέζευξεν... (Θεοφάνης, σελ. 109).*

3. *...ὅστις [Γινζίριχος] ἐξαίφνης ἦλθεν ἐν τῇ Ῥώμῃ πόλει μετὰ πλήθους καὶ παρέλαβε τὴν Ῥώμην, καὶ ἐφόνησε τὸν Μάξιμον βασιλέα καὶ πάντας ἀπώλεσε, πραιδεύσας πάντα τὰ τοῦ παλατίου ἕως τῶν χαλκουργημάτων, λαβὼν αἰχμαλώτους τοὺς περιλειφθέντας συγκλητικούς καὶ τὰς γυναῖκας αὐτῶν, ἐν οἷς ἔλαβε καὶ τὴν προτρεψαμένην αὐτὸν τὴν δεσποιναν Εὐδοξίαν καὶ τὴν θυγατέρα αὐτῆς Πλακιδίαν τὴν γυναῖκα τοῦ πατρικίου Ὀλυβρίου, αὐτοῦ διάγοντος ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ Εὐδοκίαν δὲ τὴν παρθένον αἰχμαλώτους (Μαλάλας, σελ. 365-366).*

Τὴν ἐπιθυμία του γι' ἀνάπτυξη φιλικῶν σχέσεων μετὰ τὴν Αὐτοκρατορία εἶχε ἐκδηλώσει ὁ Γιζέριχος πολὺ νωρίτερα, ὅταν, μετὰ τὴ συνθήκη εἰρήνης τοῦ 442, ἀπέστειλε ὡς ἄμεινον ἐπὶ τὴν δυτικὴ αὐτοκρατορικὴ αὐτὴ τὸ γιό του 'Ονώριχο.⁴ Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἡ δυτικῆ ἐξουσία, ποὺ ἐπίσης ἐπιθυμοῦσε τὴ διαφύλαξη τῆς εἰρήνης, εἶχε προχωρήσει γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἀκόμη περισσότερο. Τὸ 445 ὁ αὐτοκράτορας τῆς Δύσης Βαλεντινιανὸς Γ' πραγματοποιοῦσε ἐπὶ τὴν Ῥώμη τοὺς ἀρραβῶνες τοῦ 'Ονώριχου μετὰ τὴν Εὐδοκία, τὴ μετέπειτα σύζυγὸ του, ἕξι χρόνων τότε, ἐνῶ ἀπὸ ἐκεῖνη τὴ στιγμή ὁ 'Ονώριχος ἔπαψε νὰ θεωρεῖται ὡς ἄμεινον.⁵ Οἱ φιλικὲς σχέσεις Βανδάλων καὶ δυτικῆς αὐτοκρατορίας, μετὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς πολιτικὲς πράξεις, διατηρήθηκαν πράγματι σταθερὲς μέχρι τὴ δολοφονία τοῦ Βαλεντινιανοῦ Γ', ὅποτε ὁ Γιζέριχος μετὰ τὴν ἀνοχὴ τῆς Εὐδοξίας, ἐκπόρησε τὴν Ῥώμη.⁶

'Ἡ ἀπόφαση, λοιπόν, τοῦ βάνδαλου ἡγεμόνα νὰ προχωρήσει ἐπὶ τὸ γάμο 'Ονώριχου-Εὐδοκίας δὲν ἀποτελοῦσε παρὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν πολιτικῶν του σχεδίων, ἢ πραγματοποίηση τῶν ὁποίων εἶχε γιὰ λίγα χρόνια ἀνασταλεῖ λόγω τῆς αἰφνίδιας διακοπῆς τῶν εἰρηνικῶν του σχέσεων μετὰ τὴν Δύση. Σ' αὐτὴ τὴ σκοπιμότητα θὰ πρέπει, ἴσως, ν' ἀποδοθεῖ ἡ αἰχμαλωσία τῶν βασιλικῶν γυναικῶν, θέση ποὺ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι μόνο μετὰ τὸ γάμο ὁ Γιζέριχος ἐλευθέρωσε τὶς ἄλλες δύο αἰχμαλώτους Εὐδοξία καὶ Πλακιδία καὶ τὶς ἀπέστειλε ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολη.⁷ 'Ἡ ἰδέα του βέβαια νὰ δημιουργήσει συγγενικοὺς δεσμοὺς μετὰ

4. Γιζέριχος δὲ τότε Ἄσπαρὰ τε καὶ Βονιφάτιον μάχη νικήσας πρόνοιάν τε ἐπιδειξάμενος ἀφηγήσεως ἄξιαν, τὴν εὐτυχίαν ὡς μάλιστα ἐκρατύνατο. δέισας γάρ, ἦν καὶ αὐτὸς ἐκ τῆς Ῥώμης καὶ Βυζαντίου στρατὸς ἐπ' αὐτὸν ἴοι, μὴ οὐχ οἶοι τε ὧσιν οἱ Βανδίλοι τῆς Ῥώμης καὶ τῆς τύχης ὁμοίᾳ χρῆσθαι, ἐπὶ τὰ ἀνθρώπεια τοῖς τε θεοῖς σφάλειν καὶ τοῖς σώμασι φιλεῖ ἐλασσοῦσθαι, οὐχ οἷς εὐήμερον ἐπηρμένους, ἀλλ' οἷς ἔδεισε μέτριος γεγονώς, σπονδὰς πρὸς βασιλέα Βαλεντινιανὸν ποιεῖται ἐφ' ᾧ ἐς ἕκαστον ἔτος δασμοὺς ἐκ Λιβύης βασιλεῖ φέρειν, ἕνα τε τῶν παίδων 'Ονώριχον ἐν ὁμίῳ μοῖρα ἐπὶ ταύτῃ δὴ τῆ ὁμολογίᾳ παρέδωκε. Γιζέριχος μὲν οὖν ἐν τῇ μάχῃ ἐγένετο ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ τὴν νίκην ὡς ἀσφαλῆστατα διεφύλαξε καὶ 'Ονώριχον τὸν παῖδα τῆς φιλίας αὐτοῖς ἐπὶ μέγα χωροῦσης ἀπέλαβεν (Προκόπιος 1, σελ. 326). — Πρὸβλ. C. Courtois, *Les Vandales et l' Afrique*, Παρίσι-Ἀλγέρι 1955, σελ. 173 καὶ Stein, ὁ.π., τ.2, σελ. 325.

5. Βλ. ἐπὶ τὸ ἴδιον, σελ. 326.

6. Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ καιρῷ ἐν τῇ Ῥώμῃ διάγουσα ἡ δέσποινα Εὐδοξία, γενομένη χήρα, γυνὴ Βαλεντινιανοῦ βασιλέως, θυγάτηρ δὲ Θεοδοσίου καὶ Εὐδοκίας, λυπομένη κατὰ Μαξιμίου τοῦ τυράννου τοῦ φονεύσαντος τὸν ἀνδρα αὐτῆς καὶ βασιλεύσαντος, προετρέψατο δὲ Ζινζίριχον τὸν Οὐάλανδον, τὸν ὄντα τῆς Ἀφρικῆς, ἐλθεῖν κατὰ Μαξιμίου, βασιλέως τῆς Ῥώμης (Μαλάλας, σελ. 365).

7. Ὁ ἱστορικὸς Πρίσκος εἶναι ὡς πρὸς αὐτὸ κατηγορηματικὸς: Γεζέριχος δὲ πολλῶν πρὸς αὐτὸν πρεσβευτῶν κατὰ διαφόρους σταλέντων χρόνους, τὰς γυναῖκας

τὴν Αὐτοκρατορία δὲν ἦταν καινούργια· τὸ ἴδιο εἶχε ἐπιχειρήσει νωρίτερα ὁ γότθος Ἀλάριχος, ὅταν μετὰ τὴν ἐκπόρθηση τῆς Ρώμης (410) καὶ τὴν ἀποχώρησίν του ἀπὸ τὸ παλάτι, μαζί με τοὺς θησαυροὺς πῆρε ὡς αἰχμάλωτο καὶ τὴν ἀδελφή τοῦ Ὀνωρίου Γάλλα Πλακιδία, τὴν ὁποία, λίγο ἀργότερα, ἔδωσε ὡς σύζυγο στὸ συγγενῆ του καὶ μετέπειτα βασιλιά Ἀταούλφο.⁸ Ὁ Ἀτίλας ἐπίσης, ὁ παντοδύναμος ἡγέτης τῆς οὐννικῆς συνομοσπονδίας, ἐπεδίωξε γιὰ τὸν ἴδιο λόγο νὰ παντρευτεῖ τὴν Ὀνωρία, ἀδελφή τοῦ Βαλεντινιανοῦ Γ΄.⁹ Καὶ ὅπως ὁ Ἀτίλας ἀπέβλεπε στὸ μοῖρασμα τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς βασιλικῆς περιουσίας μετὰ τὸν Βαλεντινιανό, αὐτοκράτορα τότε τῆς Δύσης,¹⁰ ἔτσι καὶ ὁ Γιζέριχος μετὰ τὸ γάμο Ὀνωρίου-Εὐδοκίας διεκδίκησε καὶ πῆρε, κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Πρίσκου, ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν πλέον αὐτοκρατορία μοῖραν τῆς Βαλεντινιανοῦ περιουσίας ὀνόματι Εὐδοκίας τῆς τῷ Ὀνωρίχῳ γεγαμημένης.¹¹

Τὸ 474-5 ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ἀνατολῆς Ζήνων ὑπέγραψε συνθήκη εἰρήνης μετὰ τὸν Γιζέριχο ποὺ ἔμεινε σὲ ἰσχὺ μέχρι σχεδὸν τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ ὁποῖος στὰ πλαίσια τῆς *Reconquista* ἀποφάσισε τὴ διάλυση τοῦ βανδαλικῆ βασιλείου. Ἐνας ἀπὸ τοὺς δροὺς ποὺ ἐπέβαλε στὸ βάνδαλο ἡγεμόνα ὁ αὐτοκρατορικὸς ἀπεσταλμένος ἦταν ἡ ἄνευ λύτρων ἀπελευθέρωση τῶν αἰχμαλώτων ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸ

οὐ πρότερον διαφῆκε πρὶν ἢ τὴν πρεσβυτέραν τῶν Βαλεντινιανοῦ θυγατέραν (Εὐδοκία δὲ ἦν ὄνομα αὐτῆ) Ὀνωρίχῳ τῷ ἑαυτοῦ παιδί κατενεγύησεν (σελ. 453). — Πρὸβλ. Μαρκελλίνος Κόμισ, (MGH AA XI), σελ. 86 καὶ Προκόπιος 1, σελ. 332. Ἄς ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ ἴδια ἡ ὁμηρία τῶν βασιλικῶν γυναικῶν στὴν αὐτὴ τῆς Καρχηδόνας δημιουργήσε τὴν ἀνάγκη συνεχοῦς ἐπικοινωνίας σὲ ἐπίπεδο πρεσβευτῶν καὶ ὑψηλῶν ἀξιωματοῦχων μετὰ σκοπὸ τῆ διαπραγματεύσεως τῆς ἀπελευθερώσεώς τους.

8. Βλ. Μαρκελλίνος Κόμισ, σελ. 70. —Μαλάλας, σελ. 349. —Θεοφάνης, σελ. 76. — Πρὸβλ. V.A Sirago, *Galla Placidia e la trasformazione politica dell'Occidente*, Louvain 1961.

9. Οἱ ἀπροκάλυπτες προθέσεις τοῦ Ἀτίλα, μέσω τοῦ γάμου ποὺ ἐπεδίωκε νὰ συνάψῃ μετὰ τὴν Ὀνωρία, ἐπικεντρώνονταν, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Πρίσκου, στὸ μοῖρασμα τῆς ἐξουσίας τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας μετὰ τὸν Βαλεντινιανὸ Γ΄. Πρὸς μὲν τὸν κρατοῦντα τῶν ἑσπερίων Ῥωμαίων ἔστελλε τοὺς διαλεξομένους μηδὲν Ὀνωρίαν πλημμελεῖσθαι, ἦν ἑαυτῷ πρὸς γάμον κατενεγύησεν· τιμωρήσειεν γάρ αὐτῆ, εἰ μὴ καὶ τὰ τῆς βασιλείας ἀπολάβῃ σκῆπτρα (Πρίσκος, σελ. 582).

10. Τούτων ἕνεκα ὁ Ἀτίλας τὴν ἐκστρατεῖαν ποιούμενος αὐτῆς τῶν ἀμφ' αὐτὸν ἀνδρῶν ἐξ τῆν Ἰταλίαν ἐπεμπεν ὥστε τὴν Ὀνωρίαν ἐκδιδόναι· εἶναι γάρ αὐτῷ ἡρμοσμένην πρὸς γάμον, τεκμήριον ποιούμενος τὸν παρ' αὐτῆς πεμφθέντα δακτύλιον, ὃν καὶ ἐπιδειχθῆσόμενον ἐστάλκει· παραχωρεῖν δὲ αὐτῷ τὸν Βαλεντινιανὸν καὶ τοῦ ἡμίσεως τῆς βασιλείας μέρους, ὡς καὶ τῆς Ὀνωρίας διαδεξαμένης μὲν παρὰ πατρός τὴν ἀρχήν, ταύτης δὲ τῆ τοῦ ἀδελφοῦ ἀφαιρεθείσαν πλεονεξία (Πρίσκος, σελ. 583).

11. Στὸ ἴδιο, σελ. 585.

περιβάλλον και υπηρετούσαν στην αυλή του ή στην οικογένειά του και ή εξαγορά άλλων με τη σύμφωνη γνώμη των κατόχων τους.¹²

Οί σχέσεις Βανδάλων-Βυζαντινών βελτιώθηκαν ακόμη περισσότερο κατά την περίοδο της βασιλείας του αυτοκρατορικού “γαμβρού” ‘Ονώριχου, διαδόχου του Γιζέριχου (477-484). Μολονότι ή σύζυγός του Εύδοκία τόν είχε εγκαταλείψει από τὸ 471 καί είχε διαφύγει στὰ ‘Ιεροσόλυμα,¹³ ὁ ‘Ονώριχος ὄχι μόνο ἐξακολούθησε νὰ διάκειται φιλικὰ πρὸς τὸ Βυζάντιο ἀλλὰ προχώρησε καί σὲ νέες παραχωρήσεις πρὸς τὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα. Κατὰ τὴν ἐπιστροφή τους ἀπὸ τὴν Καρχηδόνα τὸ 481, οἱ βυζαντινοὶ πρέσβεις μετέφεραν στὸν αὐτοκράτορα τὸ φιλικὸ κλίμα τῆς συνάντησής τους με τὸν βάνδαλο ἡγεμόνα καί τὸν διαβεβαίωσαν ὅτι *‘Ονώριχος φίλος τε τῷ βασιλεὶ καθεστήκοι ἀδόλως, καί στέργοι τὰ ‘Ρωμαίων, καί ἀφήσι πάντα, ἃ πρόσθεν ἐνεκάλει περὶ τε τῶν προσόδων καί τῶν ἄλλων χρημάτων, ἃ τῆς αὐτοῦ γυναικὸς προειλήφει ὁ Λέων, καί ὄσα τῶν ἐμπόρων τῶν ἐκ τῆς Καρχηδόνας ἄρτι καθισταμένου τοῦ πολέμου ἐλήφθη καί εἰ τι ἄλλο πάλοι ὁ πατήρ πρὸς ‘Ρωμαίους ὄπωσοῦν ἔσχεν αἰτίαν τὴν τε εἰρήνην ἔχειν ἀξιοίη βεβαίαν, καί μηδὲν εἶναι λοιπὸν τοῖς ‘Ρωμαίοις ὑποπτος τῷ μὴ οὐχὶ γνησίως τὰς σπονδὰς ἐμπεδώσειν, καί ὄσα ἤδη συνέκειτο.*¹⁴ Ἐπὶ πλέον γιὰ πρώτη φορὰ ὁ ‘Ονώριχος, ἐνδίδοντας στὸ αἴτημα τῆς γυναικαδέλφης του Πλακιδίας καί τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, ἐπέτρεψε τὴν ἐγκατάσταση “καθολικοῦ” ἐπισκόπου στὴν ἐπισκοπικὴ ἔδρα τῆς Καρχηδόνας.¹⁵

Στὸ προηγούμενο κεφάλαιο ἀναφερθήκαμε ἐκτενῶς στὶς πρωτοβουλίες τῆς Μαυρίας γιὰ τὴ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴ χώρα τῶν Σα-

12. Βλ. Stein, ὁ.π., σελ. 366-367. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι ὁ Γιζέριχος, μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Καρχηδόνας, διέταξε τὴ μεταφορὰ, ἀπὸ τὶς φυλακὲς στὸ παλάτι του, ἐπιφανῶν βυζαντινῶν καί ρωμαίων αιχμαλώτων, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους βρισκόταν καί ὁ μετέπειτα βυζαντινὸς αὐτοκράτορας Μαρκιανὸς (βλ. πιὸ πάνω, σελ. 31-32 σημ. 48).

13. ... ἡ νήπιος Εὐδοκία καί Θεοδοσίου ἐγγονὴ δέκα ἔξ χρόνους ἐν τῇ Ἀφρικῇ ποιήσασα μετὰ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς Ὀνωρίχου καί παῖδα ἔξ αὐτοῦ Ἰλδέριχον γεννήσασα, δυσφοροῦσα κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ὡς ἀρειανοῦ ὄντος, ἄδειαν εὐροῦσα καί φυγῆ χρησαμένη ἦλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα... (Θεοφάνης, σελ. 118). Ἐνῶ ὁ γάμος Ὀνωρίχου-Εὐδοκίας συνέβαλε οὐσιαστικὰ στὴ βελτίωση τῶν σχέσεων τῆς Αὐτοκρατορίας με τὸ βανδαλικὸ βασίλειο, ἡ ἴδια ἡ Εὐδοκία ποὺ ἦταν “καθολικὴ” ἐγκατέλειψε τὸ σύζυγό της, ἀπογοητευμένη ἀπὸ τὴν ἐμμονὴ του στὸν ἀρειανισμό, χάριν τοῦ ὁποίου μάλιστα ἐκεῖνος στράφηκε ἐναντίον τῶν ὀρθοδόξων τῆς Λιβύης, ἐξαπολύοντας ἀγρίους διωγμοὺς (*ἔγρονε δὲ Ὀνωρίχος ἐς τοὺς ἐν Λιβύῃ Χριστιανούς ὠμότατός τε καί ἀδικώτατος ἀνθρώπων ἀπάντων*, Προκόπιος 1, σελ. 345).

14. Μάλχος, *Βυζαντιακά*, (FHG IV), ἀπ. 13, σελ. 120-121.

15. Βλ. Stein, ὁ.π., τ.2, σελ. 60.

ρακηνών.¹⁶ ‘Η Μαυΐα, κατά τή μαρτυρία τοῦ Θεοφάνη Χριστιανή ἦν, ‘Ρωμαία τῷ γένει, καί ληφθεῖσα αἰχμάλωτος ἤρесе διὰ κάλλος τῷ βασιλεῖ τῶν Σαρακηνῶν· καί οὕτω τῆς βασιλείας ἐκράτησεν.’¹⁷ ‘Όταν ἡ ἴδια παρέλαβε τὰ ἡνία τῆς ἐξουσίας μετὰ τὸ θάνατο τοῦ συζύγου της, οἱ σχέσεις Βυζαντινῶν–Σαρακηνῶν γνώρισαν μιὰ πρόσκαιρη ὄξυνση μὲ ἐπίκεντρο τὶς ἀνατολικές ἐπαρχίες τῆς Αὐτοκρατορίας Φοινίκη, Αἴγυπτο καὶ Παλαιστίνη. ‘Ην δὲ οὐχ οἶος νομίζεσθαι ράδιος ὁ πόλεμος ὡς παρὰ γυναικὸς παρασκευαζόμενος ἐπισημαίνει ὁ Σωζομενὸς καὶ θεωρεῖ ἐπιτακτικὴ τὴν ἀνάγκη γιὰ τὸ Βυζάντιο περὶ εἰρήνης πρεσβεύεσθαι πρὸς Μαυΐαν.’¹⁸ Τὴν εὐκαιρία γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὶς δύο πλευρὲς ἔδωσε στοὺς Βυζαντινοὺς ἡ ἴδια ἡ Μαυΐα, ὅταν ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμία νὰ σταλεῖ ὡς ἐπίσκοπος τοῦ ἔθνους της ὁ σαρακηνὸς μοναχὸς Μωϋσῆς. ‘Η κοινὴ της καταγωγὴ μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ἡ χριστιανικὴ της πίστη θὰ καθορίσουν στὸ ἐξῆς τὴ στάση της πρὸς τὴν Αὐτοκρατορία καὶ θὰ συμβάλουν στὴ διαμόρφωση φιλικῶν σχέσεων, τὶς ὁποῖες θὰ ἐνισχύσει ἀκόμη περισσότερο μέσω τοῦ γάμου τῆς θυγατέρας της μὲ τὸ βυζαντινὸ στρατηλάτη Βίκτορα.’¹⁹

‘Απὸ τὸν Προκόπιο ἔχει καταγραφεῖ ἕνας ἀκόμη γάμος ξένου ἡγέτη μὲ βυζαντινὴ αἰχμάλωτο. Πρόκειται γιὰ τὸν μεγάλο πέρση βασιλιὰ Χοσρόη ὁ ὁποῖος, μετὰ τὴν κατάληψη τῶν Σούρων, ὀδήγησε πλῆθος αἰχμαλώτων στὴν Περσία, ἀνάμεσα στοὺς ὁποῖους καὶ τὴν Εὐφημία, μιὰ κοινὴ θνητὴ, τὴν ὁποία ὁμως γαμετὴν ἐποίησατο, ἔρωτα ἐξαισίον αὐτῆς ἐρασθεῖς. ‘Αμέσως μετὰ τὸ γάμο του μὲ τὴ βυζαντινὴ αἰχμάλωτο, ἡ ὁποία κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Προκοπίου ἦν τὴν ὄψιν εὐπρεπὴς μάλιστα, ὁ Χοσρόης ἀποφάσισε νὰ κάνει κάτι καλὸ (δρᾶν τι ἀγαθόν) γιὰ τοὺς Σουρηνοὺς αἰχμαλώτους.²⁰ Εἰδοποίησε τὸν Κάντιδο, ἐπίσκοπο τῆς βυζαντινῆς Σεργιουπόλεως, νὰ ἐξαγοράσει τοὺς αἰχμαλώτους. Μετὰ ἀπὸ ἔνορχες καὶ γραπτές διαβεβαιώσεις τοῦ ἐπισκόπου ὅτι θὰ καταβάλει ἀργότερα τὸ ἀντίτιμο τῆς ἐξαγορᾶς τους, δεδομένου ὅτι ἐκείνη τὴ στιγμή ἔστερεῖτο αὐτῆς τῆς δυνατότητας, ὁ πέρσης βασιλιάς ἐλευθέρωσε ὅλους τοὺς αἰχμαλωτισθέντες κατοίκους τῶν Σούρων.²¹ ‘Ο ἴδιος ὁ συγγραφέας ποὺ μνημονεύει τὸ περιστατικὸ ἀποδίδει τὴ χειρονομία τοῦ Χοσρόη σὲ

16. Βλ. πὸ πάνω, σελ. 48-49.

17. Θεοφάνης, σελ. 64.

18. Σωζομενός, σελ. 298.

19. Σωκράτης, σελ. 557.

20. Προκόπιος 1, σελ. 171-172.

21. Στὸ ἴδιο, σελ. 172. —Πρὸβλ. Stein, ὁ.π., τ.2, σελ. 486-487.

τρεις πιθανούς λόγους: *είτε φιλανθρωπία είτε φιλοχρηματία έχόμενος ή γυναικί χαριζόμενος*.²² Τό γεγονός όμως ότι την άπελευθέρωσή τους άποφάσισε άμέσως μετά τό γάμο του με την Εύφημία και μάλιστα χωρίς νά προηγηθεί άνάλογο αίτημα άπό τις βυζαντινές άρχές, συνηγορεί με την έκτίμηση ότι καθοριστικό ρόλο στην άπόφασή του πρέπει νά ξπαιξε ή βυζαντινή συμβία του.

‘Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στό *Πρός τόν Ιδιον υιόν ‘Ρωμανόν* έργο του κάνει μακρά μνεία στό γάμο τής έγγονής του συναυτοκράτορά του Ρωμανού Α΄ Λεκαπηνού με τόν τσάρο τής Βουλγαρίας Πέτρο (927). ‘Επικρίνει τό Ρωμανό για την ένεργεια αυτή και του καταλογίζει έλλειψη σεβασμού προς τά πατροπαράδοτα ήθη και τους κανόνες τής ‘Εκκλησίας.²³ Στο ίδιο άπόσπασμα όμως δέν παραλείπει νά παραθέσει και την “πρόφαση” που πρόβαλε ό ίδιος ό Ρωμανός για νά δικαιολογήσει την πράξη του, διατυπωμένη ως έξής: *ταύτην μόνην εύλογον δηλονότι προβαλλόμενος πρόσφασιν, τοσοῦτον πλῆθος αιχμαλώτων Χριστιανών διά τής τοιαύτης πράξεως αναρρῦεσθαι, και τό Χριστιανούς είναι και τους Βουλγάρους (και) όμοπίστους ήμών, άλλως τε και ότι οὐδέ αυτοκράτορος και ένθέσμου βασιλέως θυγάτηρ ή εκδιδόμενη έντύγχανεν, αλλά τρίτου και έσχάτου και έτι ύποχειρίου και μηδεμίαν έξουσίαν έν τοις τής άρχής μετέχοντος πράγμασι*.²⁴

Είναι προφανές ότι οι λόγοι που όδήγησαν τό Ρωμανό νά παντρέψει την έγγονή του πριγκήπισσα Μαρία με τόν τσάρο τής Βουλγαρίας Πέτρο δέν ήταν μόνο αυτοί που ό ίδιος πρόβαλε στους συγχρόνους του. Ήταν κυρίως ή άσκηση επιρροής και ό έλεγχος τής βουλγαρικής αύλης άπό τό Βυζάντιο, ένώ ή άπελευθέρωση των αιχμαλώτων θα περιλαμβάνόνταν όπωσδήποτε στους όρους που έθεσαν οι βυζαντινοί άξιωματούχοι κατά τις διαπραγματεύσεις τους με τους Βούλγαρους με την εύκαιρία αυτού του γεγονότος.²⁵

22. Προκόπιος 1, σελ. 171.

23. Πορφυρογέννητος, *Πρός τόν Ιδιον υιόν ‘Ρωμανόν* τ. 1. έκδ. Gy. Moravcsik-R.J.H. Jenkins, Ούάσιγκτον 1967 (CFHB), σελ. 72.

24. Στο ίδιο, σελ. 74.

25. Μετά τό γάμο τής βυζαντινής πριγκήπισσας με τόν Πέτρο, στη βουλγαρική αύλή κυριαρχούσε πράγματι τό βυζαντινό στοιχείο άφου οι άνθρωποι που περιέβαλαν τή Μαρία Λεκαπηνή προέρχονταν άπό την Κωνσταντινούπολη. ‘Η άπελευθέρωση των βυζαντινών αιχμαλώτων, ήταν ένα άπό τά βασικά αίτήματα των άρχών τής Κωνσταντινουπόλεως, οι όποίες άπό την πλευρά τους άναγνώρισαν στον Πέτρο τόν τίτλο του “βασιλέως των Βουλγάρων” και την άνεξαρτησία του βουλγαρικού πατριαρχείου· συμφώνησαν άκόμη στην καταβολή ετησίων έπιδομάτων

Ἐκτὸς ὁμῶς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις τῶν ἐπωνύμων, στὶς πηγές μνημονεύονται περιστασιακὰ καὶ ἐπιγαμίες ἀνωνύμων αἰχμαλώτων μὲ ξένους, μέσω τῶν ὁποίων προέκυψαν νέες μικτὲς οἰκογένειες καὶ οἱ αἰχμάλωτοι ἐντάχθηκαν εὐκολότερα στὶς νέες κοινωνίες.

Ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ μαρτυρία ποὺ περιέχεται στὸ *Περὶ τῆς Βασιλείου Τάξεως* ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου φαίνεται πῶς, σύμφωνα μὲ τὸ βυζαντινὸ Δίκαιο, λαμβανόταν εἰδικὴ μέριμνα γιὰ ἐκχριστιανισθέντες ξένους αἰχμαλώτους ποὺ νυμφεύονταν Βυζαντινές. Συγκεκριμένα ἀναφέρεται ὅτι οἱ σαρακηνοὶ αἰχμάλωτοι ποὺ βαπτίζονταν χριστιανοὶ καὶ νυμφεύονταν βυζαντινὲς γυναῖκες ἀπολάμβαναν εἰδικῶν φορολογικῶν προνομίων ποὺ ἀφοροῦσαν τὶς γαῖες.²⁶

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ οἱ βυζαντινοὶ αἰχμάλωτοι τῶν Ἀβαροσλάβων ποὺ παντρεύτηκαν στὶς χῶρες τῆς αἰχμαλωσίας τοὺς καὶ δημιούργησαν νέες οἰκογένειες ὄχι μόνον δὲν ἀλλαξοπίστησαν ἀλλὰ, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ βιογράφος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, διατήρησαν φλογερῆ τὴν πίστη τοὺς στὸ Χριστό, τὴν ὁποία μάλιστα ἐμφύσησαν καὶ στὰ παιδιὰ τοὺς.²⁷

Τὸν 9ο αἰῶνα, ὅταν οἱ ἀγαρηνοὶ στρατιῶτες, ὑποχρεωμένοι νὰ παραμείνουν στὴν Κρῆτη μετὰ τὴν κατάληψή της καὶ τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ ἐκεῖ ἀραβικοῦ ἐμιράτου, στασίασαν, διαμαρτυρόμενοι γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῶν οἰκογενειῶν τοὺς, ὁ ἡγεμόνας τοὺς Ἀπόχαψ τοὺς προέτρεψε νὰ νυμφευθοῦν γυναῖκες αἰχμαλώτους καὶ νὰ δημιουργήσουν νέες οἰκογένειες: *ἴστε, ὅτι αἰχμαλωσίαν ἑαυτοῖς πλείστην ἠνέγκατε· ἐκ ταύτης οὖν ἡμῖν γυναῖκας ἀρμούσασθε.*²⁸ Στὴν περίπτωση αὐτὴ βέβαια, οἱ ἐπιμιξίεις ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὶς ὁμαδικὲς ἐπιγαμίες ἀπέβησαν εἰς βάρος τοῦ βυζαντινοῦ-χριστιανικοῦ στοιχείου, δεδομένου ὅτι οἱ τρομεροὶ κατακτητὲς τοῦ νησιοῦ, ποὺ τὸ κράτησαν στὰ χέρια τοὺς γιὰ ἐνάμισυ περίπου αἰῶνα, προέβαιναν οὕτως ἢ ἄλλως σὲ βίαιους ἐξισλαμισμοὺς τῶν κατοίκων

(βλ. Browning, ὁ.π., σελ. 69). Γιὰ τοὺς γάμους Βυζαντινῶν μὲ ξένους στὸ πλαίσιο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου βλ. τὴν πρόσφατη μελέτη τοῦ F. Tinnfeld, *Byzantinische auswärtige Heiratspolitik vom 9. zum 12. Jahrhundert*, Bsl 54 (1993) 1, σελ. 21-23.

26. Πορφυρογέννητος, *Ἔκθεσις περὶ τῆς Βασιλείου Τάξεως*, σελ. 694.

27. Βλ. πρὸ πάντων, σελ. 33 σημ. 53. Ὑπενθυμίζουμε τὴ μαρτυρία τοῦ *Στρατηγικοῦ* τοῦ Μαυρικού, κατὰ τὴν ὁποία ὅσοι αἰχμάλωτοι τῶν Σλάβων καὶ Ἀντῶν δὲν ἐξαγοράζονταν, μποροῦσαν νὰ παραμείνουν ἐλεύθεροι καὶ νὰ ἐνταχθοῦν ὁμαλὰ στὸ νέο περιβάλλον.

28. Γενεσίου, *Βασιλειῶν Β'* (CHB 14), σελ. 33. —Πρβλ. V. Christides, *The Conquest of Crete by the Arabs c.824. A turning point in the Struggle between Byzantium and Islam*, Ἀθήνα 1984, σελ. 98 καὶ 105.

του.²⁹

Στά κείμενα τών βυζαντινών συγγραφέων συναντούμε επίσης σποραδικές μαρτυρίες για έπιγαμίες μεμονωμένων άνωνύμων αιχμαλώτων με ξεχωριστό ενδιαφέρον για τó θέμα μας. Χαρακτηριστική στην κατηγορία αυτή είναι ή περίπτωση τού Έλληνα αιχμαλώτου, τόν όποιο ό Πρίσκος συνάντησε στην αύλή τού Όνηγήσιου, άξιωματούχου τών Ούννων, κατά τή βυζαντινή διπλωματική άποστολή τού 448. Όπως άναφέρθηκε ήδη στο εισαγωγικό κεφάλαιο, ό γραικός αιχμάλωτος τών Ούννων πέρασε στη μερίδα τών λαφύρων τού Όνηγήσιου *διά τόν ύπάρξαντα πλούτον αύτῶ*.³⁰ Κατά τή μακρά συνομιλία του με τó βυζαντινό διπλωμάτη, στην όποία άνταλλάσσουν άπόψεις και καταθέτουν τισ προσωπικές τους εκτιμήσεις γύρω άπό τó ζήτημα τής αιχμαλωσίας και τών κανόνων πού τή διέπουν στη βυζαντινή άυτοκρατορία και στο ούννικό βασίλειο,³¹ ό Έλληνας αιχμάλωτος άναφερόμενος στην προσωπική του περιπέτεια έπιθυμεί να δικαιολογήσει στο συνομιλητή του τήν προνομιούχο θέση πού κατέχει στην ούννική αύλή, προβάλλοντας τούς παρακάτω ίσχυρισμούς.

29. *Παραλαβών γάρ τή νήσω, άρτι μόν τής τών Άγαρηνών χειρός άποσπασθείση και τή Όρωμαϊκή έπιστρατεία έπανασωθείση ύπό Νικηφόρου... έτι δέ λείψανα φερούση τής μακράς τών Άγαρηνών κατοπιστίας, έπειδή όί ταύτης οικήτορες τῶ χρόνω και τή μακρά τών Σαρακηνών ξιναυλία οίμοι, συναπαχθέντες τοίς εκείνων ήθεσι και όργίοις τοίς μυσαροίς και βεβήλοις έπείθοντο* (βλ. Σπ. Λάμπρου, *Ό Βίος τού Νίκωνος τού Μετανοείτε*, Νέος Έλληνομνήμων 3 [1906], σελ. 150-151). —*Και πρώτα μόν τάς περιφήμους τών νήσων (τί γάρ τάς άλλας δεί λέγειν;)* Κρήτην τε και Σικελίαν κραταιότατα παρεστήσαντο [οί Σαρακηνοί] και τó γε βαρύτατον συχνούς τών ζωγηθέντων, τούτο μόν τή εκ τής σφετέρας αύτων εύτυχίας άπάτη, τούτο δέ τή εκ τής αιχμαλωσίας άνάγκη πρós τήν ιδίαν φευθροσκείαν μετέστησαν.... (Κωνστ. Άκροπολίτης, *Λόγος εις άγιον Βάρβαρον*, εκδ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Άνάλεκτα Όεροσολυμιτικής Σταχυολογίας τ.1, Πετρούπολις 1891, σελ. 408). —Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, *Προβλήματα τής έν Κρήτη άραβοκρατίας (826-961μ.χ)*, ΕΕΒΣ 30 (1960-61), σελ. 27, και Β.Ι. Καλαϊτζάκη, *Ό Κρήτη και όί Σαρακηνοί*, Άθήνα 1984, σελ. 165-187 όπου ό συγγραφέας, με σειρά έπιχειρημάτων πού παραθέτει στις σελίδες 177-187, διατείνεται ότι τó μεγαλύτερο μέρος τού πληθυσμού τής Κρήτης δέν άλλαξοπίστησε κατά τήν περιοδο τής κατάκτησης τής νήσου άπό τούς Σαρακηνούς αλλά “διέσωσεν άλώβητα τήν έθνική, γλωσσική, ήθική και θρησκευτική συνείδησή του και τόν έθνολογικό και φυλετικό του χαρακτήρα” (σελ. 177).

30. Βλ. πιό πάνω, σελ. 30. Σε αντίθεση με τούς Ούννων, όί Άραβες, κατά τούς δύο πρώτους αιώνες τών κατακτήσεών τους, μοίραζαν τούς αιχμαλώτους σε όλους τούς μαχητές άνεξάρτητα άπό τήν κοινωνική τους προέλευση ή τήν οικονομική τους κατάσταση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αύτής τής πρακτικής πού εφαρμόζαν όί Άραβες άποτελεί ή αιχμαλωσία τής κόρης τού Γρηγορίου, στρατιού τής βόρειας Άφρικής, ή όποία μετά τήν ήττα τού πατέρα της τó 646 περιήλθε στην κατοχή κάποιου άνώνυμου και άσήμαντου νομάδα (βλ. Khouri al Odetallah, ό.π., σελ. 57-58).

31. Πρίσκος, σελ. 136-138.

Πέραν του γεγονότος ότι ήταν πλούσιος, άρίστευσε στους πολέμους έναντι των “Ρωμαίων” και του έθνους των Άκατίρων και έπί πλέον παρέδωσε στο βάρβαρο ήγεμόνα τα κατά τον πόλεμο άποκτηθέντα λάφυρα ύπακούοντας στο σχετικό “σκυθικό” νόμο. Οί τρεις αυτές προϋποθέσεις τον διευκόλυναν ν’ άποκτήσει την έλευθερία του, να νυμφευθεί γυναίκα “βάρβαρον” και να ένταχθεί στο περιβάλλον του Όνηγήσιου.³²

Μολονότι στο Βιμινάκιο, άπ’ όπου προερχόταν, ήταν παντρεμένος με γυναίκα ζάπλουτον, όπως ο ίδιος έξιστορεί στον Πρίσκο, δέν διατάζει μετά την αιχμαλωσία του –άξιοποιώντας όσες δυνατότητες του παρείχε ή ούννικη νομοθεσία που προέβλεπε ειδική μεταχείριση των εύπόρων αιχμαλώτων– να νυμφευθεί εκ νέου, γυναίκα βάρβαρον αυτή τή φορά, και ν’ άποκτήσει μαζί της παιδιά, γεγονός που, όπως αφήνει να έννοηθεί, τον διευκόλυνε να τεθεί στην ύπηρεσία τής ήγερτικής τάξης των Ούννων. Άξιοσημείωτο είναι ότι ο Έλληνας αιχμάλωτος μετά την ένταξη του στη νέα “βαρβαρική” κοινωνία, που ήταν έπιλογή άνάγκης για έπιβίωση, δέν άπαρνήθηκε τó παρελθόν του για τó όποιο με τόση θέρμη μίλησε στο βυζαντινό συγγραφέα, άλλ’ αντίθετα, όπως εμφάνεται άπό τó διάλογο, κατέστη εκούσια ή άκούσια φορέας πληροφόρησης άνάμεσα στην παλαιά και τή νέα του πατρίδα.

Μία άνάλογη περίπτωση άνωνύμου αιχμαλώτου που μετά άπό γάμο έντάχθηκε στη βυζαντινή κοινωνία αυτή τή φορά, καταγράφεται τυχαία άπό κάποια άραβική πηγή. Στη διάρκεια μιας άραβικής διπλωματικής άποστολής στην Κωνσταντινούπολη ένας άραβας πρεσβευτής συνάντησε –προφανώς στο περιβάλλον των άνακτόρων– κάποιον όμοεθνή του πρώην αιχμάλωτο. Στην πρόταση του άραβα έπισήμου να φροντίσει για τήν επάνοδο στη χώρα του, εκείνος άρνήθηκε με τó έπιχείρημα ότι ήταν ήδη παντρεμένος με γυναίκα βυζαντινή.³³

Ά επάνοδος ενός αιχμαλώτου στη γενέτειρά του με τήν οικογένεια που είχε δημιουργήσει στη χώρα τής αιχμαλωσίας του συνεπαγόταν πράγματι πολλά νομικά και ήθικά προβλήματα στην περίπτωση που εκείνος ήταν ήδη παντρεμένος κατά τον προ τής αιχμαλωσίας χρόνο. Ένδεικτική είναι ή περίπτωση που περιγράφεται άπό μία μεταγενέστερη πηγή, τó Νικηφόρο Γρηγορά (ΙΑ’ αί.) στη Ρωμαϊκή Έστορία και άναφέρεται στο γάμο ενός βυζαντινού αιχμαλώτου άπό τή Θράκη και μιας “Σκρήιδος γυναικός”.³⁴ Στη μυθιστορηματική αφήγηση του γεγονότος

32. Στο ίδιο, σελ. 136.

33. Βλ. Khouri al Odetallah, ό.π., σελ. 54, όπου και ή πηγή.

34. Νικηφόρος Γρηγοράς, ‘Ρωμαϊκή Έστορία Ιβ, Λόγος ΙΑ’ (CSHB), σελ. 542-

ἀποκαλύπτεται ἡ ἠθικὴ καὶ νομικὴ πτυχὴ τοῦ προβλήματος ποὺ ἀνέκυψε μετὰ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ βυζαντινοῦ αἰχμαλώτου μὲ τὴ νέα του οἰκογένεια στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ πρώτη του γυναίκα, διεκδικώντας τὸ σύζυγο τῆς ποὺ τῆς τὸν εἶχαν ἀποσπάσει βίαια λόγω τοῦ πολέμου, προσέφυγε γιὰ ὑποστήριξη στὸν Πατριάρχη, στὸν ὁποῖο *ἔβρα καὶ ἔστεροντυπεῖτο καὶ ἀδικεῖσθαι ἔφασκε παρὰ τῆς Σκυθίδος ἀφελομένης τὸν ἄνδρα αὐτῆς*. Ὁ Πατριάρχης ὁμως, στὸν ὁποῖο προσέφυγε ἐπίσης καὶ ἡ χριστιανὴ πλέον “Σκυθίς” καὶ τὰ τοῦ πράγματος ὡς εἶχεν, ἀκριβῶς διεξήλθεν, οὐκ εἶχεν οὐδὲν ἀπὸ δικαίου προφέρειν ἔγκλημα κατ’ αὐτῆς. Στὴν ἀδυναμία καὶ τὸ ἀδιέξοδο τῆς Ἐκκλησίας νὰ δώσει λύση στὸ πρόβλημα, φαίνεται πὺς προστέθηκε καὶ ἐκείνη τῆς πολιτείας: *σιωπῶντων ἀπάντων καὶ μηδὲν ἐχόντων προφέρειν ἔγκλημα κατ’ αὐτῆς*, ἡ ἴδια ἢ “Σκυθίς” ἔδωσε τελικὰ τὴ λύση ἀφοῦ, κατὰ τὴν ἀφήγηση, ἀποφάσισε νὰ παραχωρήσει τὸ σύζυγο τῆς στὴν πρώτη του γυναίκα.³⁵

Ὁλοκληρώνοντας πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι οἱ γάμοι μεταξὺ αἰχμαλώτων καὶ κατακτητῶν ἦταν συνήθως ἐπιλογὴ ἀνάγκης γιὰ τοὺς πρώτους: μέσω αὐτῶν ἐντάσσονταν εὐκολότερα καὶ προσαρμόζονταν λιγότερο ἐπώδυνα στὶς ξένες καὶ ἐχθρικὲς ἀπέναντι τοὺς κοινωνίες. Ἡ ἔνταξη, ὠστόσο, αὐτὴ δὲν σήμαινε κατὰ κανένα τρόπο τὴν πλήρη ἀφομοίωσή τους ἀπὸ τὸ νέο περιβάλλον καὶ τὴν ἀπάρνηση τοῦ παρελθόντος τους. Οἱ βυζαντινοὶ ἰδιαίτερα αἰχμάλωτοι, παρὰ τὴ δημιουργία νέων συνθηκῶν στὴ ζωὴ τους, ἐξακολουθοῦσαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα, τηροῦσαν τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα τῆς πατρίδας τους, συνήθως παρέμεναν πιστοὶ στὴ θρησκεία τους καὶ ἀσκοῦσαν τὰ χριστιανικὰ τους καθήκοντα ὅταν οἱ συνθῆκες τοὺς τὸ ἐπέτρεπαν. Καθίσταντο διαμεσολαβητὲς δύο διαφορετικῶν ἐχθρικῶν κόσμων, ἐνῶ στὸ μέτρο τῶν δυνατοτήτων τους καὶ ἀπὸ τὴ θέση ποὺ ὁ καθένας ἀπὸ αὐτοὺς κατεῖχε στὴ νέα κοινωνία, συνέβαλαν στὴ μεταξὺ τους ἐπικοινωνία. Οἱ ἐπώνυμοι γιὰ παράδειγμα γυναῖκες αἰχμάλωτοι, οἱ ὁποῖες μέσω τῶν ἐπιγαμιῶν μπῆκαν σὲ ἡγετικούς κύκλους ξένων λαῶν, ἄσκησαν σημαντικὴ ἐπιρροὴ σ’ αὐτοὺς καὶ ἐπαίξαν σπουδαῖο ρόλο ἀκόμη καὶ σὲ διμερῆ πολιτικὰ ἢ στρατιωτικὰ ζητήματα.

544.

35. Στὸ ἴδιο, σελ. 543-544.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ, ΦΟΡΕΙΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

‘Ο ιστορικός Ζώσιμος, ανατρέχοντας στα γεγονότα του 3ου αιώνα, κατά την περιγραφή των λαών που ζούσαν στην περιοχή του Δούναβη (Βορανοί, Γότθοι, Κάρποι, Ούρουγούνδοι κ.ά.), ξεχωρίζει τους Βορανοὺς για τὸ λόγο ὅτι, πέραν τῶν ἄλλων δραστηριοτήτων τους, ἦταν γνῶστες τῆς ναυσιπλοΐας μέσω τῆς ὁποίας περνοῦσαν μὲ τὰ πλοῖα τους στὴν Ἀσιατικὴ ἄκτῃ ἀπ’ ὅπου ἀποκόμιζαν μεγάλα πλούτη. Οἱ γείτονες τους Γότθοι –ὁ συγγραφέας τοὺς ὀνομάζει “Σκῦθες”– βλέποντας τὸν πλοῦτο ποὺ ἀπέφερε στοὺς Βορανοὺς ἢ ναυσιπλοῖα ἀποφάσισαν νὰ τοὺς μιμηθοῦν. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ ἴδιοι ἀγνοοῦσαν τὴ ναυπηγικὴ τέχνη, γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν πλοίων προσέφυγαν σὲ ρωμαίους αἰχμαλώτους καὶ ἐμπόρους ποὺ ζοῦσαν ἀνάμεσά τους (τῶν συνόντων αὐτοῖς αἰχμαλώτων ἢ ἄλλως κατ’ ἐμπορίαν ἐπιμειγνυμένων ὑπουργησάντων εἰς τὴν τούτων δημιουργίαν).¹ Πράγματι, οἱ Γότθοι κοντὰ στοὺς αἰχμαλώτους τεχνίτες καὶ τοὺς ἐμπόρους διδάχθηκαν τὴν τέχνη τῆς ναυπηγικῆς καὶ τῆς ναυσιπλοΐας καὶ, δέκα χρόνια ἀργότερα, κατεῖχαν οἱ ἴδιοι ἕξι χιλιάδες πλοῖα μὲ τὰ ὁποῖα προσπάθησαν νὰ διασχίσουν τὰ στενὰ τῆς Προποντίδας.² Ἡ μετάδοση τῆς ναυπηγικῆς τέχνης καὶ τῆς ναυσιπλοΐας στοὺς Γότθους ἀπὸ τοὺς “συνόντες αὐτοῖς αἰχμαλώτους” ποὺ ἤλπιζαν ἴσως καὶ στὴν ἀπόκτηση τῆς ἐλευθερίας τους, ἀπέβη εἰς βάρος τῆς Αὐτοκρατορίας, ἢ ὁποῖα στὸ ἔξῃς καὶ ἰδιαίτερα κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα ὄφειλε πλέον ν’ ἀντιμετωπίσει καὶ τὶς ναυτικὲς δυνάμεις τῶν Γότθων.

Οἱ Βάνδαλοι, ἐπίσης, οἱ ὁποῖοι τὸν 5ο αἰῶνα ἐξελίχθηκαν σὲ ἰσχυρὴ ναυτικὴ δύναμη, ἀπέκτησαν τὶς πρῶτες τους γνώσεις γύρω ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ τὶς θαλάσσιες ἐπιχειρήσεις ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ αἰχμαλωτισθέντα πληρώματα τῶν πλοίων ποὺ κατέλαβαν στὰ λιμάνια τῆς Μεσογείου κατὰ τὸ πέρασμά τους ἀπὸ τὴν Ἰσπανία στὴν Ἀφρική.³

1. Ζώσιμος, *Ἱστορία Νέα*, (Mendelssohn), σελ. 24-25.

2. Στὸ ἴδιο, σελ. 30.

3. Τ. Λουγγῆ, *Τὸ ἀνατολικὸ χριστιανικὸ κράτος*, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ.7, Ἀθήνα (1978), σελ. 115-117.

Στό β' μισό του βου αιώνα, οί 'Αβαροι –ό μεγαλύτερος εκείνη τήν εποχή έχθρός τής Αυτοκρατορίας– γίνονται γνώστες και χρήστες τής πολιορκητικῆς μηχανῆς. Μ' ένα ἐμβόλιμο μακροσκελῆ του λόγου στήν περιγραφή τής πολιορκίας πόλεων και φρουρίων τής Θράκης, ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης μᾶς ἐπεξηγεῖ μέ ποιοῦ τρόπο οί ἀβαρικές δυνάμεις κατέλαβαν τό φρούριο 'Αππιάρεια.⁴ Κατά τήν πολιορκία του συνέλαβαν ἀιχμάλωτο κάποιον βυζαντινὸ στρατιώτη μέ τό ὄνομα Βουσαῶς, τήν ὥρα πού ἐκεῖνος ἔκανε ἴππασία *εἰς τοὺς πέλας τοῦ φρουρίου λειμῶνας*. Τόν ὀδήγησαν στό φρούριο και ζήτησαν ἀπό τίς στρατιωτικές του ἀρχές νά τόν ἀνταλλάξουν μέ πλούσια δῶρα. 'Εκεῖνες ἀρνήθηκαν νά ὑποκύψουν στίς πιέσεις τῶν 'Αβάρων, μολονότι και ὁ ἴδιος ὁ ἀιχμάλωτος, εὕρισκόμενος *ἐν μεταίχμιῳ τινὶ τῆ πλάστιγγι σωτηρίας και θανάτου*, τοὺς παρεκάλεσε νά τόν βοηθήσουν, ὑπενθυμίζοντας ὄλες τίς γενναῖες του πράξεις στούς ἐναντίον τῶν "βαρβάρων" πολέμους. Μπροστά στόν κίνδυνο πού διαγραφόταν γιά τή ζωῆ του, ὁ ἀιχμάλωτος Βουσαῶς *ἐκλιπάρει* τοὺς "βαρβάρους" ν' ἀναβάλουν γιά λίγο τή θανάτωσή του μέ ἀντάλλαγμα τήν παράδοση τοῦ φρουρίου.⁵ 'Ενόψει μιᾶς τόσο δελεαστικῆς προοπτικῆς οί "βάρβαροι" διαβεβαίωσαν τόν ἀιχμάλωτο ὅτι θά τοῦ χαρίσουν τή ζωῆ ἐάν ἐκεῖνος πραγματοποιήσει τήν ὑπόσχεσή του. Πράγματι μέ τήν ἐλπίδα γιά σωτηρία και ἐλευθερία και τιμωρώντας παράλληλα τοὺς *ἐπιλήσμονας* συντρόφους του, ὁ Βουσαῶς *τοὺς 'Αβάρους ἐδίδασκε συμπίγνυσθαι πολιορκητικόν τι μηχανήμα ἔτι τῶν τοιοῦτων ὀργάνων ἀμαθεστάτους ὑπάρχοντας, ἀκροβολίζειν τε παρεσκευάζε τήν ἐλέπολιν και μετ' οὐ πολὺν τό φρούριον κατεβέβλητο και δίκας ὁ Βουσαῶς ἀπανθρωπίας εἰσέπραττε δεινόν τι διδάξας τοὺς βαρβάρους πρὸς πολιορκίαν τεχνούργημα*.⁶ 'Η οικειοποίηση τῆς λειτουργίας τῆς πολιορκητικῆς μηχανῆς ἀπό τοὺς ἀμαθεστάτους ὡς τότε 'Αβάρους ἀπέβη μοιραία γιά πολλές πόλεις και φρούρια τῆς περιοχῆς, γιατί, ὅπως ἀναφέρει παρακάτω ὁ ἴδιος συγγραφέας, *ἐντεῦθεν γάρ πλείστας λοιπόν τῶν 'Ρωμαϊκῶν πόλεων ἀμογητὶ τό πολέμιον παρεστήσατο τῷ ἀρχετύπῳ σοφίσματι προσχρησάμενον*.⁷

Γιά τήν ἐπιλογή και τήν ἀξιοποίηση βυζαντινῶν ἀιχμαλώτων μέ ὕψηλές τεχνολογικές και γραμματικές γνώσεις, ἐνδιαφέρουσες πληροφο-

4. Σιμοκάττης, σελ. 101-103.

5. Στό ἴδιο, σελ. 102.

6. Στό ἴδιο, σελ. 102-103. Γιά τὰ εἶδη τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν στό Βυζάντιο βλ. Ν. Καλομενόπουλου, *'Η στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τῆς 'Ελληνικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντιοῦ*, Ἀθήνα 1937, σελ. 137-145.

7. Σιμοκάττης, σελ. 103.

ρίες έμπεριέχονται στην “Ιστορία” του Πρίσκου, ό όποιος, όπως ήδη αναφέρθηκε στο είσαγωγικό κεφάλαιο, ώς μέλος τής βυζαντινής αποστολής του 448 στην ούννικη αύλή, είχε τήν εύκαιρία νά καταγράψει λεπτομερώς τίσ προσωπικές του παρατηρήσεις και έντυπώσεις.

Κατά τήν περιγραφή τών “οίκημάτων” του ’Αττίλα και τών άξιωματούχων του κάνει ιδιαίτερη μνεία για τό *βαλανειον* του ’Ονηγήσιου, τό όποιο, ό δεύτερος σε ίσχύ μετά τόν ’Αττίλα ούννος άξιωματούχος, είχε άνεγείρει με “λίθους” άπό τήν Παννονία. ’Επεξηγεί άκόμη ότι, επειδή σ’ εκείνα τά μέρη δέν ύπήρχαν ξύλα και “λίθοι” (μάρμαρα), χρησιμοποιούσαν είσαγόμενα ύλικά. ’Αρχιτέκτων του “βαλανείου” ήταν ένας “ρωμαίος” αιχμάλωτος άπό τό Σίρμιο, ό όποιος άνέλαβε τήν κατασκευή του προσδοκώντας σε άντάλλαγμα τήν έλευθερία του πού τελικά δέν απέκτησε, άλλ’ άντίθετα, κατά τήν ρήση του συγγραφέα, κατέστη “βαλανέας” του ’Ονηγήσιου και τής οικογενείας του.⁸ Μέσ’ άπό αύτή τή μαρτυρία διαφαίνεται ή τάση τών ήγετικών κύκλων τής ούννικης συνομοσπονδίας για εξέλιξη και πρόοδο τής κοινωνίας τους με τήν άξιοποίηση όλων τών δυνατοτήτων πού διέθεταν, στις όποιες κατά κύριο λόγο, συμπεριλαμβάνόταν ή ένεργοποίηση προς τήν κατεύθυνση αύτή ρωμαίων και βυζαντινών αιχμαλώτων.⁹

’Όσον άφορά τή συγκεκριμένη περίπτωση, τό γεγονός ότι τά ύλικά για τήν κατασκευή του βαλανείου είχαν είσαχθει άπό τή γειτονική χώρα τών *Παιόνων*, κατέστησε μάλλον επιβεβλημένη τήν άνάθεση του έργου στον αιχμάλωτο άρχιτέκτονα, γιατί εκείνος θά γνώριζε προφανώς και τή σωστή τους χρήση. ’Η τελευταία πληροφορία πού περιέχεται στο σχετικό χωρίο σχετικά με τή δουλεία στην όποία τελικά περιέπεσε ό άρχιτέκτων, παρά τίσ πολύτιμες ύπηρεσίες πού πρόσφερε, ύποδηλώνει τήν παρέκκλιση άπό τόν κώδικα εύνοϊκής συμπεριφοράς προς διακεκριμένους επαγγελματικά και κοινωνικά αιχμαλώτους, όπως αύτός, κατά κανόνα, ίσχυε εκείνη τήν έποχή στην ούννικη αύλή.

Αιχμάλωτοι άρχιτέκτονες, άρμενικής καταγωγής, εργάστηκαν για τήν άνέργεση τών άνακτόρων τών βουλγάρων χάνων Κρούμου και ’Ομουράτγ στην Πλίσκα και τήν Πρεσθλάβα. Στους αιχμαλώτους του Κρούμου συγκαταλέγονταν δραστήριοι έμποροι και χειροτέχνες, οι όποιοι συνέβαλαν ούσιαστικά στην άνάπτυξη του έμπορίου και τής βιοτεχνίας όχι μόνο τής Θράκης αλλά και τών γειτονικών περιοχών.¹⁰

8. Πρίσκος, σελ. 134.

9. Βλ. πιο πάνω, σελ. 29.

10. Χρ. Μπαρτικιάν, *’Ελληνισμός και ’Αρμενία*, ’Αθήνα 1991, σελ. 55.

‘Ο Χοσρόης, όπως ήδη έχει αναφερθεί,¹¹ μετέφερε από τη βυζαντινή ‘Αντιόχεια και από άλλες πόλεις που κατέλαβε, ως αιχμαλώτους “ρωμαίους” ηνιόχους και μουσικούς για την πραγματοποίηση ίππικῶν και μουσικῶν ἀγώνων στὸν νεοαναγεγερθέντα ‘Ιππόδρομο τῆς περσικῆς ‘Αντιόχειας, τὴν ὁποία ὁ ἴδιος ἴδρυσε ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψη τῆς ὁμώνυμῆς τῆς βυζαντινῆς.¹² ‘Ο ἄραβας ἱστορικός Masūdi ἀναφέρει ρητὰ ὅτι στοὺς τόπους ἐξορίας βυζαντινῶν αιχμαλώτων, στὴν περσικὴ αὐτοκρατορία, εἶχαν ἀναπτυχθεῖ βιοτεχνικὲς μονάδες, τὶς ὁποῖες, κατὰ κύριο λόγο, εἶχαν στελεχωσεῖ ἐπιλεγμένοι ἀπὸ τοὺς αιχμαλώτους ἐξειδικευμένοι τεχνίτες.¹³ ‘Η διαδικασία τῆς ἐπιλογῆς τεχνιτῶν καὶ ἐπαγγελματιῶν ἀπὸ τὰ πλήθη τῶν βυζαντινῶν αιχμαλώτων ποὺ μεταφέρθηκαν στὴν περσικὴ ἐπικράτεια, ἐφαρμόσθηκε, ὅπως μαρτυροῦν πηγές τῆς περσικῆς ἱστορίας, σὲ ὄλη τὴ διάρκεια τῆς σασσανιδικῆς περιόδου. Ρωμαῖοι γλυπτες, κατὰ τὶς ἐκτιμήσεις τῶν ἀρχαιολόγων, ἐργάστηκαν γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν γιγαντιαίων παραστάσεων τῶν μνημείων τοῦ Šāpūr, οἱ ὁποῖες ἀπεικόνιζαν τὴν ταπεινωτικὴ ὑποταγὴ τοῦ ρωμαίου αὐτοκράτορα Βαλεριανοῦ μπροστὰ στὸν Σαπῶρη Α΄. Παρόμοιες παρατηρήσεις ἔγιναν ἐπίσης γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς Περσепόλεως καὶ τοῦ Naqš-i Rustam.¹⁴ ‘Ο Χοσρόης Β΄, μετὰ τὴν ἐκπόρθηση τῶν ‘Ιεροσολύμων τὸ 614, ὁδήγησε τοὺς κατοίκους τῆς πόλης στὴν Περσία ὡς αιχμαλώτους, ὅπου τοὺς διαχώρισε ἀνάλογα μὲ τὸ ἐπάγγελμα τοὺς προκειμένου να τοὺς χρησιμοποιῆσει στὴ βιοτεχνικὴ παραγωγὴ τῆς χώρας του ἢ στὴν ἀσκηση καὶ τὴν ἐνίσχυση ἐπαγγελμάτων τὰ ὁποῖα παρουσίαζαν κενὰ καὶ ἀδυναμίες.¹⁵ ‘Ο Σαπῶρης Γ΄, ἐξάλλου, ὅπως μνημονεύθηκε ἤδη στὴν εἰσαγωγή, ἀπελευθέρωνε κατὰ καιροὺς βυζαντινοὺς αιχμαλώτους καὶ τοὺς ἐπέτρεπε ν’ ἀσκοῦν ἐλεύθερα τὰ ἐπαγγέλματά τους μὲ σκοπὸ τὴν εἰσπραξὴ φόρων ἀπὸ τὸ Δημόσιο.¹⁶

‘Ο ρόλος, πάντως, τῶν αιχμαλώτων ἰδιαίτερα στὸν τομέα τῆς ἐπι-

11. Βλ. πῶς ἀνω, σελ. 28.

12. ‘Ο δὲ Χοσρόης πόλιν ἐν ‘Ασσυρίοις δειμάμενος ἐν χώρῳ Κτησιφῶντος πόλεως διέχοντι ἡμέρας ὁδῶν ‘Αντιοχείαν τε τὴν Χοσρόου αὐτὴν ἐπωνόμασε καὶ ‘Αντιοχέων τοὺς αιχμαλώτους ἐνταῦθα ξυνώκισεν ἀπαντας, οἷς δὴ βαλανεῖδόν τε καὶ ἵπποδρόμιον κατεσκεύαζε καὶ ταῖς ἄλλαις τρυφαῖς ἀνεῖσθαι ἐποίει, τοὺς τε γὰρ ἡνιόχους καὶ τοὺς τῶν μουσικῶν ἔργων τεχνίτας ἐκ τε ‘Αντιοχείας καὶ τῶν ἄλλων ‘Ρωμαϊκῶν πόλεων ξὺν αὐτῷ ἤγεν (Προκόπιος 1, σελ. 213-214).

13. Βλ. Peeters, ὁ.π., σελ. 308.

14. Στὸ ἴδιο, σελ. 299 καὶ 308.

15. Στὸ ἴδιο, σελ. 307.

16. Βλ. πῶς ἀνω, σελ. 27.

κοινωνίας των ήγετικών κύκλων δύο κατεξοχήν έχθρικών λαών –δπως ήταν οι Βυζαντινοί και οι λαοί της ούννικης συνομοσπονδίας– προβάλλεται με έναργεια, καθώς επισημάνθηκε λίγο πριν, στην “Ιστορία” του Πρίσκου με αναφορές και πληροφορίες του συγγραφέα για συγκεκριμένα πρόσωπα και για τις θέσεις που τους εμπιστεύθηκε ή ηγεσία της ούννικης αυτοκρατορίας. Στην υπηρεσία της αὐλῆς τοῦ Ἀττίλα εἶχαν τεθεῖ, στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰώνα, ρωμαῖοι καὶ βυζαντινοὶ αιχμάλωτοι, πρῶην ἀξιωματοῦχοι τῆς δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς αυτοκρατορίας με ὑψηλές γραμματικές γνώσεις καὶ διοικητικές – οργανωτικές ἱκανότητες. Ἀνάμεσα τους ἦταν ὁ Κωνσταντίος,¹⁷ ὁ Τατούλος¹⁸ καὶ ὁ γιὸς του Ὁρέστης,¹⁹ αιχμάλωτοι ἀπὸ τὴν Παννονία, ὁ Ρουστίκιος²⁰ ἀπὸ τὴν Ἄνω Μυσία καὶ ὁ Κωνστάντιος,²¹ δμηρος ἀπὸ τὴν Ἰταλία, οἱ ὁποῖοι πρόσφε-

17. Ἐμοὶ δὲ ἐπεκδεχομένῳ τὸν Ὀνηγήσιον Ῥωμύλος καὶ Προμοῦτος καὶ Ῥωμανὸς οἱ ἐξ Ἰταλίας ἐλθόντες παρὰ τὸν Ἀττίλαν πρέσβεις τῶν φιαλῶν ἔνεκα τῶν χρυσῶν, συμπαρόντος αὐτοῖς καὶ Ῥουστικίου τοῦ κατὰ Κωνσταντίον, καὶ Κωνσταντιόλου ἀνδρὸς ἐκ τῆς Παιόνων χώρας τῆς ὑπὸ Ἀττίλα ταττομένης, ἐς λόγους ἦλθον καὶ ἀνηρώτων πότερον διηφείθημεν ἢ ἐπιμένειν ἀναγκαζόμεθα (Πρίσκος, σελ. 140). Ὅτι ὁ Κωνσταντίος ὑπῆρξε αιχμάλωτος, προκύπτει ἔμμεσα ἀπὸ τὴν ὑπόμνηση τοῦ συγγραφέα διὲ ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα του εἶχε ἤδη ὑποταχθεὶ στὸν Ἀττίλα.

18. J.R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, τ.2, Καίμπριτζ 1980, σελ. 1055.

19. Στὸ ἴδιο, σελ. 811-812. Τὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ὁρέστης ὑπηρετοῦσε στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀττίλα, ἡ ἐπαρχία ἀπ’ ὅπου καταγόταν εἶχε περιέλθει στὴν κατοχὴ τῶν Οὐννων καὶ ὁ ἴδιος εἶχε τεθεῖ στὴν ὑπηρεσία τοῦ οὐννου ἡγεμόνα, προφανῶς, λόγω τοῦ ἀξιώματος ποὺ κατεῖχε καὶ τῆς κοινωνικῆς του θέσης (διὲ καὶ αὐθις Ἐδέκων ἦκε πρέσβις, ... σὺν Ὁρέστη, δς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ γένους ὢν ὤκει τὴν πρὸς τῷ Σάῳ ποταμῷ Παιόνων χώραν τῷ βαρβάρῳ κατὰ τὰς Ἀετίου στρατηγοῦ τῶν ἐσπερίων Ῥωμαίων συνθήκας ὑπακούουσαν, Πρίσκος, σελ. 579).

20. Martindale, ὁ.π., σελ. 961-962.

21. Στὸ ἴδιο, σελ. 319. Στὸ κείμενο τοῦ Πρίσκου μνημονεύονται δύο “υπογραφεῖς” με τὸ ὄνομα Κωνστάντιος, καὶ οἱ δύο δμηροὶ ἀπὸ τὴ Δύση, σταλμένοι ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Ἀέτιο στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀττίλα ἀλλὰ σὲ διαφορετικὲς χρονικὲς περιόδους. Ὁ ἓνας καταγόταν ἀπὸ τὴ Γαλατία καὶ ἀπεστάλη τὸ 441 στοὺς συμβασιλεῖς τῶν Οὐννων Ἀττίλα καὶ Βλήδα (ἀπέσταλτο δὲ καὶ αὐτὸς παρὰ Ἀττίλαν τε καὶ Βλήδαν, ὥσπερ ὁ μετ’ αὐτὸν Κωνστάντιος, ὑπογραφέως χάριν, Πρίσκος σελ. 132-133). Ὁ δεῦτερος καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἰταλία καὶ ἀπεστάλη ἐπίσης ἀπὸ τὸν στρατηγὸ τῆς Δύσης Ἀέτιο τὸ 448 (... συνὴν δὲ αὐτοῖς Κωνστάντιος, δν ἀπεστάλκει Ἀέτιος παρὰ τὸν Ἀττίλαν ὑπογραφέως χάριν ... Πρίσκος, σελ. 132). Καὶ οἱ δύο ἐπαῖξαν σημαντικὸ ρόλο στὶς σχέσεις ούννικης συνομοσπονδίας – Δύσης, συμμετέχοντας σὲ ἐπίσημες διμερεῖς διαπραγματεύσεις. Ὡστόσο ὁ πρῶτος, ἐπειδὴ θεωρήθηκε ὑποπίτος σὲ μιὰ ὑπόθεση σχετικὰ με τὰ ἱερὰ σκεῦη ποὺ τοῦ ἐμπιστεύθηκε ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Σιρμίου, κατὰ τὴν πολιορκία καὶ τὴν κατάληψη τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Οὐννους, θανατώθηκε με ἐντολὴ τῶν οὐννων ἡγεμόνων. Ὁ δεῦτερος ἀντίθετα, ἀπέκτησε μεγάλη δύναμη στὴν ούννικὴ αὐλὴ καὶ τὴν εὐνοία τοῦ Ἀττίλα, ὁ ὁποῖος

ραν τις υπηρεσίες τους ως γραμματείς και διερμηνείς άλλ' ακόμη και ως πρεσβευτές. Παρίσταντο στις επίσημες συνομιλίες δυτικών και ανατολικών απεσταλμένων με αξιωματούχους της ούννικης συνομοσπονδίας ως γραφείς και διερμηνείς, συμμετείχαν σε διπλωματικές αποστολές των Ούννων στην Κωνσταντινούπολη και διευκόλυναν με τις δυναμικές τους παρεμβάσεις την επίλυση διμερών ζητημάτων.

‘Ο ‘Ορέστης, για παράδειγμα, μετά την ύποταγή της χώρας του, τέθηκε στην υπηρεσία του ‘Αττίλα ως διερμηνέας και γραμματέας (*ὁπάνά τε καὶ ὑπογραφέα εἶναι ‘Αττήλα*),²² και ὀρίστηκε ἀπὸ τὸν οὔννο ἡγεμόνα ὡς μέλος δύο σημαντικῶν διπλωματικῶν ἀποστολῶν στὴν Κωνσταντινούπολη μαζί με ἐξέχουσες προσωπικότητες τῆς αὐλῆς τῆς οὔννικῆς συνομοσπονδίας.²³ Στὴν πρώτη συνόδευσε τὸν ‘Εδέκωνα,²⁴ ὑψηλὸ ἀξιωματοῦχο (*λογάς*) καὶ παρέστη στὶς ἐπίσημες διαπραγματεύσεις ποὺ ἔλαβαν χώρα στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ὡς ἰσότιμο μέλος τῆς πρεσβείας ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἰδιότητα τοῦ διερμηνέως. Στὴ δεύτερη ποὺ πραγματοποιήθηκε μετὰ τὴν ἀποκάλυψη τῆς συνωμοσίας τοῦ Χρυσάφιου εἰς βάρος τοῦ ‘Αττίλα, συνόδευε ἕναν ἄλλο οὔννο ἀξιωματοῦχο, τὸν ‘Ησλα, τακτικὸ μέλος διπλωματικῶν ἀποστολῶν τοῦ ‘Αττίλα στὴν αὐλὴ τοῦ Βυζαντίου.²⁵ ‘Εάν λάβουμε ὑπόψη τὸ γεγονός ὅτι εἴκοσι πέντε χρόνια ἀργότερα ὁ ‘Ορέστης κατέλαβε τὰ ὑψηλότερα ἀξιώματα στὴ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ Διοίκηση τῆς Δύσης (“πατρίκιος” καὶ “στρατηλάτης” 475-6),²⁶ ὑποθέτουμε ὅτι τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ ‘Αττίλας τὸν ἐπέλεξε ὡς γραμματέα του καὶ τὸν συμπεριέλαβε στοὺς “λογάδες” τῆς αὐλῆς του (*‘Εδέκων καὶ ‘Ορέστης καὶ Σκόττας καὶ ἔτεροι τῶν ἐν αὐτοῖς λογάδων ἦκον ἀνερω-*

ἀπαιτοῦσε μέσω τῶν ἀπεσταλμένων του στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, πλούσια σύζυγο γιὰ τὸν ρωμαῖο γραμματέα του. ‘Ο ἴδιος ὁ Κωνσταντῖος μάλιστα συμμετεῖχε σὲ μία οὔννικὴ ἀποστολὴ στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὑποσχέθηκε στὸν αὐτοκράτορα Θεοδοσίω Β΄ ὅτι *τὴν εἰρήνην ‘Ρωμαίους καὶ Σκύθαις... ἐπὶ μακρόν φυλάττεσθαι χρονον παρασκευάσειν, ἂν αὐτῷ γυναῖκα εὖπορον δοίη* (Πρίσκοι, σελ. 146).

22. Πρίσκοι, σελ. 124.

23. *‘Οτι καὶ αὐθὶς ‘Εδέκων ἦκε πρέσβις, ἀνήρ Σκύθης μέγιστα κατὰ πόλεμον ἔργα διαπραξάμενος...* (Πρίσκοι, σελ. 579). —Πρβλ. O.J. Maenchen-Helfen, *Die Welt der Hunnen*, Βιέννη 1978, σελ. 79, 141, 143, 147, 263 καὶ 295 καὶ Martindale, ὁ.π., σελ. 385-386.

24. Πρίσκοι, σελ. 123 καὶ 579.

25. *...ἔπεμπε δὲ καὶ ‘Ορέστην καὶ ‘Ησλαν ὁ ‘Αττήλας ἐς τὴν Κωνσταντινίου* (Πρίσκοι, σελ. 149). —Πρβλ. Maenchen-Helfen, ὁ.π., σελ. 258, 280 καὶ Martindale, ὁ.π., σελ. 402.

26. Βλ. Martindale, ὁ.π. σελ. 811. Σημειώνουμε ὅτι ὁ ‘Ορέστης ἦταν πατέρας τοῦ τελευταίου δυτικοῦ αὐτοκράτορα Ρωμύλου Αὐγουστύλου.

τωντες),²⁷ θά κατείχε ύψηλή, επίσης, θέση, περιφερειακής ἔστω ἐμβέλειας.

Ἐπίσης, ὁ πατέρας του ὁ Τατοῦλος βρισκόταν κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ στοὺς οὐννικὸ βασιλείο καί, ὅπως ὁ Πρίσκος ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ μὲ δύο ἀναφορὰς του, πρόσφερε καὶ ἐκεῖνος τὶς πολῦτιμες ὑπηρεσίες του στὴν οὐννικὴ αὐτὴ ὡς διαμεσολαβητὴς ἀνάμεσα στὶς ξένες διπλωματικὲς ἀποστολὰς καὶ τοὺς οὐννους ἀξιωματοῦχους. Ὁ βυζαντινὸς πρέσβυς καὶ συγγραφέας εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ τὸν δεῖ δύο φορὲς κατὰ τὴν παραμονὴ του στοὺς οὐννικὸ βασιλείο· τὴν πρώτη, κατὰ τὴ συνάντησή του μὲ μίαν πρεσβεία τῆς Δύσης τὴν ὁποία συνόδευε ὁ Τατοῦλος μαζί μὲ τὸ γραμματέα τοῦ Ἀττίλα Κωνσταντίου στὴν πορεία τους πρὸς τὸ βασιλικὸ παλάτι²⁸ καὶ τὴ δεύτερη, ὅταν ὁ ἴδιος προσκάλεσε σὲ δεῖπνο, κατ' ἐντολήν τοῦ Ἀττίλα, τοὺς βυζαντινοὺς πρέσβεις.²⁹

Σαφέστερη τῶν δύο προηγουμένων εἶναι ἡ περίπτωση τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Ρουστίκιου, τὸν ὁποῖο τὰ μέλη τῆς βυζαντινῆς ἀποστολῆς συνάντησαν στὴ διάρκεια τῶν συνομιλιῶν τους μὲ τὸν Ὀνηγήσιο γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς ὑποδοχῆς τους ἐκ μέρους τοῦ Ἀττίλα. Γιὰ τὴν καταγωγὴ του καὶ τὴ θέση ποὺ κατέλαβε μετὰ τὴν αἰχμαλωσία του στὴν ὑπηρεσία τοῦ δευτέρου μετὰ τὸν Ἀττίλα οὐννου ἀξιωματοῦχου ὁ συγγραφέας ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: *Ἡμέρας δὲ γενομένης ἐπὶ τὸν Ὀνηγήσιον ἤλθομεν... καὶ μικρὸν διαλιπὼν ἅμα τὰ βασιλεῖ ἀποδοθησόμενα συνέταπτε γράμματα, ὑπογραφῶν αὐτῷ παρόντων καὶ Ῥουστικίου ἀνδρὸς ὁρμωμένου μὲν ἐκ τῆς ἄνω Μυσίας ἀλόντος δὲ ἐν τῷ πολέμῳ καὶ διὰ λόγων ἀρετὴν τῷ βαρβάρῳ ἐπὶ τῶν γραμμάτων διαπονουμένου συντάξει.*³⁰

Ὁ Ρουστίκιος, λοιπόν, ἐπελέγη ἀπὸ τὸν Ὀνηγήσιο διὰ λόγων ἀρε-

27. Πρίσκος, σελ. 125. Σχετικὰ μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ “λογάδος” ποὺ κατείχε ὁ Ὀρέστης καὶ γενικὰ περὶ τῶν “λογάδων” στὴν οὐννικὴ αὐτοκρατορία βλ. Maenchen-Helfen, ὁ.π., σελ. 147-149.

28. Ἐνθα δὴ ἐνετυγχάνομεν ἀνδράσι τῶν ἐσπερίων Ῥωμαίων καὶ αὐτοῖς παρὰ τὸν Ἀττίλαν πρεσβευομένοις· ὧν Ῥωμύλος... καὶ Προμοῦτος... καὶ Ῥωμανός... ἡγεμόν· συνὴν δὲ αὐτοῖς Κωνσταντίου, ...καὶ Τατοῦλος ὁ Ὀρέστου πατὴρ τοῦ μετὰ Ἐδέκωνος, οὗ τῆς πρεσβείας ἐνεκα, ἀλλὰ οἰκειότητος χάριν ἅμα σφίσιν αὐτοῖς τὴν πορείαν ποιούμενοι... (Πρίσκος, σελ. 132).

29. ἐπανεληθόντων δὲ ἡμῶν ἐς τὴν σκηνήν, Τατοῦλος ὁ τοῦ Ὀρέστου πατὴρ ἦκε λέγων ὡς ἀμφοτέρους ἡμᾶς Ἀττίλας ἐπὶ τὸ συμπόσιον παρακαλεῖ (Πρίσκος, σελ. 143). Παρατηροῦμε ὅτι καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ὁ ρόλος τοῦ Τατοῦλου περιορίζεται στὴν ἐξυπηρέτηση τῶν δυτικῶν καὶ ἀνατολικῶν διπλωματικῶν ἀποστολῶν.

30. Πρίσκος, σελ. 145. Διευκρινίζουμε ὅτι στὴν Ἱστορία τοῦ Πρίσκου μνημονεύονται δύο διαφορετικὰ πρόσωπα μὲ τὸ ὄνομα “Ρουστίκιος”. Τὸ ἓνα ταυτίζεται μὲ τὸν ἐκ τῆς Ἄνω Μυσίας αἰχμάλωτο καὶ τὸ ἄλλο μὲ κάποιον βυζαντινὸ ἀξιωματοῦχο-διερμηνέα, ὁ ὁποῖος συνοδεύει τὴ διπλωματικὴ ἀποστολὴ τοῦ 448 στοὺς οὐννικὸ βασιλείο, ὅχι ὅμως ὡς μέλος τῆς ἀλλὰ γιὰ τὴ διευθέτηση κάποιας ἄλλης

τήν, ό γραικός έμπορος από τό Βιμινάκιο διά τόν ύπάρξαντα πλοῦτον αὐτῷ και ό αρχιτέκτων από τό Σίρμιο γιά τις τεχνολογικές – έπιστημονικές του γνώσεις. Όπωσδήποτε στην ύπηρεσία τοῦ 'Αττίλα και τῶν "αὐλικῶν" του, πέραν τῶν προαναφερθέντων έπωνύμων, θά είχε τεθεῖ και σημαντικός αριθμός άλλων αιχμαλώτων σέ κατώτερες θέσεις, τοὺς όποίους οί βυζαντινοί απεσταλμένοι δέν είχαν, προφανῶς, τήν εύκαιρία νά συναντήσουν. 'Η εικόνα, έξάλλου, τῆς αὐλῆς τοῦ 'Αττίλα με τήν άριστή όργάνωση τῶν ύπηρεσιῶν της και τή λειτουργία μιᾶς αὐστηρῆς έθιμοτυπίας, κατὰ τὰ αὐτοκρατορικά πρότυπα, μαρτυρεῖ τή συμβολή στη δημιουργία της ανθρώπινου δυναμικοῦ με έξειδικευμένες γνώσεις και εμπειρίες, στο όποιο θα συμπεριλαμβάνονταν, κατὰ κύριο λόγο, πολλοί αιχμάλωτοι. Τό γεγονός ότι όλοι αὐτοί, έπωνυμοί και άνωνυμοί, ήταν άναγκασμένοι να λειτουργήσουν ανάμεσα στους ανθρώπους τῆς οὐννικῆς συνομοσπονδίας (Γότθους, Οϋννους, Γελίδες, Σκίρους, κ.ά.) κατέστησε άπαραίτητη τή συνεργασία και έπικοινωνία μαζί τους, τῆς όποίας τὰ άποτελέσματα ύπῆρξαν καταλυτικά γιά τήν έξέλιξη τῆς κοινωνίας τῶν τελευταίων.

'Η εκμάθηση τῆς έλληνικῆς και λατινικῆς γλώσσας από τοὺς "βαρβάρους"³¹ και τανάπαλιν, ή υίοθέτηση στοιχείων τοῦ ρωμαϊκοῦ και τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ από τήν "άλλη πλευρά",³² ή όργάνωση τῶν ύπηρεσιῶν τῆς οὐννικῆς διπλωματίας κατὰ τὰ πρότυπα τῆς δυτικῆς και τῆς

ύπόθεσης ποὺ άφοροῦσε τόν Κωνστάντιο, τόν έξ 'Ιταλίας γραμματέα τοῦ 'Αττίλα. Πέραν τῆς συνωνυμίας, κοινό τους χαρακτηριστικό ήταν ή γνώση τῶν βαρβαρικῶν γλωσσῶν, άποῦ και ό δεύτερος αναφέρεται ὡς διερμηνέας, ό όποίος μάλιστα έξυπηρετεῖ, συγκυριακά, τοὺς βυζαντινοὺς πρέσβεις κατὰ τις συναντήσεις τους με τοὺς αὐλικούς τοῦ 'Αττίλα (έν πολλῇ δέ κατηφεία τόν Μαξιμίον ιδών, παραλαβών 'Ρουσιτίμιον έξειπιστάμενον τήν βαρβάρων φωνήν [ὅς σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὴν Σκυθικὴν ἐληλύθει οὐ τῆς πρεσβείας ἔνεκα, ἀλλὰ κατὰ πρᾶξιν τινα πρὸς Κωνσταντῖον, δν, 'Ιταλιώτην δντα ὑπογραφέα 'Αττίλα απεστάλκει 'Αέτιος ό τῶν έσπερίων 'Ρωμαίων στρατηγός] παρὰ τόν Σκότταν άφικνούμενος... και αὐτὸν προσειπὼν ὑπὸ έρμηνεῖ τῷ 'Ρουσιτικῷ... Πρίσκοσ, σελ. 127). —Πρβλ. Martindale, δ.π., σελ. 962.

31. 'Η γνώση τῆς λατινικῆς γλώσσας από "βαρβάρους" τῆς οὐννικῆς αὐλῆς μαρτυρεῖται δύο φορές από τόν Πρίσκο: α) τότε δέ διά τόν τῆς εύχίας καιρόν παρελθόν [Ζέρκων ό Μαυρούσιος] τῷ τε εἶδει και τοῖς έσθήμασι και τῇ φωνῇ και τοῖς συγκεχυμένως παρ' αὐτοῦ προφερομένοις ῥήμασι (τῇ γάρ Αὐσονίων τήν τῶν Οϋννων και τήν τῶν Γότθων παραμιγνύς γλῶτταν) άώρτας διέχεε... (σελ. 145) και β) έμοῦ δέ θαυμάζοντος, ὅπως τῶν μὲν άλλων παιδων ὀλιγωροίη, πρὸς δέ εκείνον έχει τὸν νοῦν, ό παρακαθήμενος βάρβαρος συνεις τῆς Αὐσονίων φωνῆς και τῶν παρ' αὐτοῦ μοι ῥηθησομένων μηδέν εκλέγειν προσειπὼν έφασκε τοὺς μάντις τῷ 'Αττίλα προηγορευκέναι τὸ μὲν αὐτοῦ πεσεῖσθαι γένος, ὑπὸ δέ τοῦ παιδὸς άναστήσεσθαι τοῦτου (σελ. 145).

32. Κατὰ τήν περιγραφή τοῦ έσωτερικοῦ τοῦ "οἰκῆματος" τοῦ 'Αττίλα, ό Πρίσκοσ αναφέρει γιά τήν κλίνη του τὰ έξῆς: ... μεθ' ἦν βαθμοὶ τινες ἐπὶ τήν αὐτοῦ

ανατολικής και η πολιτική προσέγγιση που έπεχείρησε ο ίδιος ο 'Αττίλας στο ιδεολογικό πεδίο, διεκδικώντας ισότητα με τους βυζαντινούς αυτοκράτορες,³³ ήταν το αποτέλεσμα μιας μακρῆς και συστηματικής διεργασίας σχέσεων που καλλιεργήθηκαν ανάμεσα στην Αυτοκρατορία και την ούννικη συνομοσπονδία σε όλα τα επίπεδα.³⁴ Δέν θά ήταν ύπερβολή νά υποστηριχθεῖ ὅτι ἡ συμβολή τῶν αιχμαλώτων στή συγκεκριμένη περίπτωση ὑπῆρξε τὸ ἴδιο σημαντικὴ μ' ἐκείνη τῶν διπλωματῶν³⁵ καὶ τῶν ἐμπόρων,³⁶ οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο εἶχαν ἀναπτύξει, ἐπίσης, μεγάλη δράση.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νά θυμίσουμε τὴν πληροφορία πού ἤδη ἔχει καταγραφεῖ στὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο,³⁷ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία καὶ ὁ Γιζέριχος, μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Καρχηδόνας, ἔδωσε ἐντολὴ νά μεταφερθοῦν στὸ παλάτι του οἱ βυζαντινοὶ αιχμαλώτοι –προφανῶς ὄχι ὄλοι– ὁπως οἱ εἰδέναι σκοπούμενῳ ἐξῆ ὄτω ἂν δεσπότη, αὐτῶν ἕκαστος οὐκ ἀπὸ τῆς αὐτοῦ ἀξίας δουλεύει.³⁸ Τὸ γεγονός ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς πού μεταφέρθηκαν ἦταν καὶ ὁ Μαρκιανός, τότε δομέστικος τοῦ 'Ασπαρα καὶ ἀργότερα αὐτοκράτορας, καθιστᾶ προφανῆ τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς τῶν αιχμαλώτων πού ἐπρόκειτο νά τεθοῦν στήν ὑπηρεσία τοῦ βάνδαλου ἡγε-

ἀνήγον εὐνήν, καλυπτομένην ὀθόνας καὶ ποικίλοις παραπετάσμασι κόσμον χάριν, καθάπερ ἐπὶ τῶν γαμοίντων 'Ελληνῆς τε καὶ 'Ρωμαῖοι κατασκευάζουσιν (σελ. 143). —Πρβλ. Vámos, *Atilas Hauptlager und Holzpaläste*, *Seminarium Kondakovianum* 5 (1932), σελ. 145-146.

33. ἦν δ' <ἡ> ἀξία, ἥς ὁ Κωνσταντίος ἐπεμνήσθη στρατηγοῦ 'Ρωμαίων, ἥς χάριν ὁ 'Αττίλας παρὰ βασιλέως ἐδέδεκτο τὸ τοῦ φόρου ἐπικαλύπτοντος ὄνομα, ὥστε αὐτῷ σιτηρεσίου προφάσει τοῦ τοῖς στρατηγοῖς χορηγουμένου τὰς συντάξεις ἐκπέμπεσθαι. ἔλεγεν οὖν μετὰ Μήδους καὶ Πάρθους καὶ Πέρσας τοῦτο τὸ ὄνομα, ὅπερ αὐτὸν βούλονται 'Ρωμαῖοι καλεῖν, καὶ τὴν ἀξίαν, ἥ αὐτὸν τιμηκέναι νομίζουσιν, ἀποσεισάμενον ἀναγκάσειν σφᾶς ἀντι στρατηγοῦ βασιλέα προσαγορεύειν, ἥδη γάρ καὶ χαλεπαίνοντα εἰπεῖν ὡς ἐκείνῳ μὲν οἱ αὐτοῦ θεράποντές εἰσι στρατηγοί, αὐτῷ δὲ οἱ τοῖς βασιλεύουσι 'Ρωμαίων ὁμότιμοι (Πρίσκος, σελ. 142).

34. Γενικά γιὰ τὶς ἐπιδράσεις πού ἄσκησε ἡ ἀνατολική, κυρίως, αὐτοκρατορία στὸ οὐννικὸ βασίλειο, βλ. Sophie Patoura, *Influences culturelles du Bas-Empire sur les peuples du Bas-Danube aux IVe-Ves*. Proceedings of the Byzantinological Symposium in the 16th International Eirene Conference, *From Late Antiquity to Early Byzantium*, Πράγα (1985), σελ. 151-153.

35. Βλ. Σοφία Πατούρα, *Οἱ διπλωματικὲς ἀποστολὲς καὶ ἡ εἰρηνικὴ προσέγγιση Βυζαντινῶν καὶ Οὐννων: ἡ μαρτυρία τοῦ Πρίσκου*, Πρακτικὰ τοῦ Β' Διεθνoῦς Συμποσίου, *Ἡ ἐπικοινωνία στὸ Βυζάντιο*, Ἀθήνα, 1993, σελ. 409-418.

36. Τῆς ἴδιας, *Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καὶ οἱ λαοὶ τοῦ Κάτω Δούναβη*. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν ἐμπορικῶν τῶν σχέσεων (405-605 α.λ.). Φιλολογικὲς πηγές, Σύμμεικτα 5 (1983), σελ. 345-354.

37. Βλ. πῶ πάνω, σελ. 32.

38. Προκόπιος 1, σελ. 324.

μόνα και τῶν ἀξιωματούχων του.

Ἄραβικὲς πηγὲς ἀναφέρουν ὅτι βυζαντινοὺς αιχμαλώτους και ἰδιαίτερα γυναῖκες, χρησιμοποιοῦσαν στὰ παλάτια τους και οἱ χαλίφες. Σύμφωνα με ὅσα προέβλεπε τὸ Κοράνι, ὁ χαλίφης ἔπαιρνε τὸ 1/5 τῶν αιχμαλώτων και τὸ διέθετε ὅπως ἐπιθυμοῦσε, κρατώντας ὁμως ἕνα μέρος ἀπὸ αὐτοὺς γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ παλατιοῦ του. Ὁ Tabarī, στὴν ἐξιστόρηση μιᾶς ἀνταλλαγῆς βυζαντινῶν και ἀράβων αιχμαλώτων, ἀναφέρει ὅτι ὁ χαλίφης Wathiq ἀναγκάστηκε νὰ ἐπιστρέφει πολλοὺς βυζαντινοὺς αιχμαλώτους πὸν χρησιμοποιοῦσε στὸ παλάτι του ἐπειδὴ δὲν εἶχαν συγκεντρωθεῖ ἀρκετοὶ ἀπὸ ἐκείνους πὸν εἶχαν διανεμηθεῖ στὴν ἐπικράτεια τῆς Βαγδάτης και τῆς Ἑδεσσας.³⁹ Σ' ἕνα ἀπὸ τὰ συμπόσια τοῦ χαλίφη Mamūn (813-833), ὅπως ἀναφέρει ὁ ἀραβος ἱστορικός τοῦ 10ου αἰ. Isfahani,⁴⁰ παραβρέθηκαν εἴκοσι ὠραῖες βυζαντινὲς αιχμάλωτοι. Δυστυχῶς δὲν ἔχουμε πληροφορίες σχετικὲς με τὶς θέσεις πὸν ἔπαιρναν και τὸ ρόλο πὸν ἔπαιζαν οἱ βυζαντινοὶ αιχμάλωτοι κατὰ τὴν περίοδο τῆς διαμονῆς τους στὰ παλάτια τῶν χαλιφῶν. Βέβαιο πάντως εἶναι πὸς κάποιοι ἀπὸ αὐτοὺς χρησιμοποιοῦνταν ὡς δοῦλοι ὅπως συνηθίζοταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τόσο στοὺς Ἄραβες ὅσο και στοὺς Βυζαντινοὺς.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς αιχμαλώτους πὸν ἔζησαν στὰ ἀραβικὰ χαλιφάτα διδάχθηκαν τὴν ἀραβικὴ γλῶσσα και, μετὰ τὴν ἐπάνοδό τους στὸ Βυζάντιο, χρησιμοποιήθηκαν ὡς διερμηνεῖς κατὰ τὶς βυζαντινο-ἀραβικὲς διαπραγματεύσεις. Ὁ Tabarī, περιγράφοντας τὴν ἐπίσκεψη στὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ διακεκριμένου ἀραβα πρεσβευτῆ Našir, ἀναφέρει ὅτι στὶς διαπραγματεύσεις παρίσταντο τρεῖς βυζαντινοὶ διερμηνεῖς πὸν γνώριζαν ἀριστα τὴν ἀραβικὴ γλῶσσα. Καὶ οἱ τρεῖς, κατὰ τὴν ἴδια πηγή, ἦταν πρῶναι αιχμάλωτοι τῶν Ἀράβων, ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα ὁ ἕνας ὑπηρετῆσε κατὰ τὴν περίοδο τῆς αιχμαλωσίας του ὡς ἀρχιθαλαμηπόλος κάποιου ἀραβα ἀρχηγοῦ.⁴¹

Οἱ ἀραβες ἡγέτες χρησιμοποιοῦσαν σπάνια βυζαντινοὺς αιχμαλώτους στὴν προσωπικὴ τους φρουρά. Στὸ Συνεχιστὴ τοῦ Θεοφάνους, μόνο, συναντᾶται ἡ πληροφορία ὅτι ἐπὶ αὐτοκράτορος Θεοφίλου στὴ διάρκεια μιᾶς βυζαντινῆς πρεσβείας, ὁ ἡγεμόνας τῶν Σαρακηνῶν πρόσφερε στὸν ἀπεσταλμένο τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα ἑκατὸ αιχμαλώτους τῆς

39. Βλ. Khouri al Odetallah, ὁ.π., σελ. 79-80 ὅπου και ἡ πηγή.

40. Στὸ ἴδιο, σελ. 58.

41. Στὸ ἴδιο, σελ. 75.

φρουράς του, εύπρεπώς ένδεδυμένους.⁴² 'Αναφερόμενη σέ μεταγενέστερη έποχή (12ος αί.), άραβική πηγή παραδίδει ότι ο χαλίφης Muqtafi στρατολόγησε στη σωματοφυλακή του βυζαντινούς αιχμαλώτους.⁴³

Δέν μποροῦμε, ώστόσο, ν' άγνοήσουμε και εκείνη τήν κατηγορία τών βυζαντινών αιχμαλώτων οί όποιοι σέ νεαρή κυρίως ήλικία άλλαξοπίστησαν εκούσια ή βία και έντάχθηκαν στην άραβική κοινωνία, ένω στη συνέχεια άναδείχθηκαν σ' αυτή, καταλαμβάνοντας ύψηλές θέσεις και άξιώματα τόσο στη στρατιωτική όσο και στην πολιτική διοίκηση τών άραβικών χαλιφάτων. Μερικοί από αυτούς όπως ο Λέων ο Τριπολίτης, ο εκπορθητής τής Θεσσαλονίκης, και ο Δαμιανός, άρχηγός του άραβικού στόλου, ύπηρετήσαν πιστά τή νέα τους πατρίδα, στρεφόμενοι με μένος έναντίον τής γενέτειράς τους· άλλοι πάλι όπως ο Naṣr Qushūri, θαλαμηπόλος του χαλίφη Muqtadir, και ο Falaq, αύλικός του Μωαβία, διατήρησαν ζωντανή τή μνήμη τής πρώτης τους πατρίδας. 'Ο πρώτος, για παράδειγμα, κάλεσε τόν 922 τόν άδελφό του κοντά του, ένω ο δεύτερος χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές ως διαπραγματευτής του χαλίφη με τούς Βυζαντινούς.⁴⁴

Στη βυζαντινή αύλή, εκτός όλίγων εξαιρέσεων στις όποιες θ' αναφερθοῦμε παρακάτω, ξένοι αιχμάλωτοι μνημονεύονται κυρίως ως δούλοι και σπανίως ως φρουροί τών άνακτόρων. 'Η βυζαντινή κοινωνία που ήταν κατ' άρχήν αντιρατσιστική και άνοικτη προς όλους,⁴⁵ εκτός

42. ...και επεδίδον αιχμαλώτους εκατόν ἄρτι τής φρουράς εξαγαγών και άμφιάσει κοσμήσας εύπρεπέσι, τά τής αιχμαλωσίας περιελέμενος δάκια (Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 98).

43. Βλ. Khouri al Odetallah, δ.π., σελ. 55, σημ. 68.

44. M. Canard, *Quelques "à-côté" de l'histoire des relations entre Byzance et les Arabes*, "Studi medievali in onore di Giorgio Levi Della Vida", Roma 1956, σελ. 111 [= Variorum Reprints, *Byzance et les Musulmans du Proche Orient*, XV].

45. 'Ελληνες και λατίνοι συγγραφείς τής πρώιμης βυζαντινής περιόδου μιλοῦν με έμφαση για τήν αντίθεση Ρώμης-Κωνσταντινουπόλεως στό ζήτημα τής αντιμετώπισης τών ξένων. Στη Ρώμη κυριαρχούσε ή αντίληψη τής άπώθησης τών άλλοεθνών, ένω αντίθετα στην Κωνσταντινούπολη, υπό τήν έπήρεια κυρίως του χριστιανικού πνεύματος, διαμορφώθηκε ένα κλίμα τελείως διαφορετικό· οί άνθρωποι ήταν άνοικτοι προς όλους τούς ξένους που συνέρρεαν από κάθε γωνιά τής γής και έγκαθίσταντο στη βυζαντινή πρωτεύουσα προσωρινά ή μόνιμα. Χαρακτηριστική για τήν αύξηση του πληθυσμού τής Κωνσταντινουπόλεως -"explosion démographique", όπως τήν όνομάζει ο G. Dagron- είναι ή περιγραφή του ιστορικού του 5ου αιώνα Ζώσιμου: ... ηῦξησε [Κωνσταντίνος] τήν Κωνσταντινούπολιν εις μέγεθος πόλεως σφόδρα μεγίστης, ώστε και τών μετ' αυτών αυτοκρατόρων τούς πολλούς τήν οίκησιν έλομένους τήν έν αυτή πληθος ύπερ τήν χρείαν συναγαγείν, τών άπανταχού γής ή στρατείας ή έμπορίας ενεκεν ή άλλων επιτηδευμάτων εις ταύτην άγειρομένων· διό

ἀπὸ λίγους ἐπωνύμους πὸν ἐντάχθηκαν σ' αὐτή, δὲν μποροῦσε ν' ἀφομοιώσει τὰ πλήθη τῶν αἰχμαλώτων πὸν μεταφέρονταν στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὰ μεγάλα κέντρα τῆς με ἀποτέλεσμα τὴ φυλάκιση, τὴ δουλεία ἢ τὴ δουλεμπορία τους. Μία πληροφορία πὸν παραδίδει ὁ Σκυλίτζης εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ φαινομένου τῆς μεγάλης αὔξεσης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας προερχομένων δούλων κατὰ τὴ μέση βυζαντινὴ ἐποχὴ. 'Ὁ βυζαντινὸς χρονογράφος ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὴν ἦττα τοῦ Sayf al Dawlah ἀπὸ τὸν Λέοντα Φωκᾶ στὴν Ἀδρασσό, οἱ βυζαντινοὶ συνέλαβαν καὶ ὑποδούλωσαν τόσους πολλοὺς Ἄραβες ὥστε πληρῶσαι δούλων καὶ τὰς ἀστικὰς οἰκίας καὶ τοὺς ἀγρούς.⁴⁶ Χαρακτηριστικότερη ἀκόμη τοῦ φαινομένου πὸν μόλις περιγράψαμε εἶναι ἡ πληροφορία πὸν μᾶς παραδίδεται ἀπὸ τὸ Συνεχιστὴ τοῦ Θεοφάνους, κατὰ τὴν ὁποία ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας Βασίλειος Α', ἐπιστρέφοντας ἀπὸ μία ἐκστρατεία στὴν Ἀσία με πλῆθος λαφύρων, ἔδωσε ἐντολὴ νὰ θανατώσουν μεγάλο ἀριθμὸ κούρδων αἰχμαλώτων ἐπειδὴ εἰς οὐδὲν σχεδὸν ἐτύγχανον χρήσιμοι, καὶ προκαταπεπλησμένον ὑπαρχον τὸ στράτευμα οὐκ ἐβούλετο καὶ τούτους ἔχειν δύσχρηστον παρενόχλημα.⁴⁷

Ὡστόσο, σποραδικὲς ἀναφορὲς σὲ βυζαντινὲς καὶ ἀραβικὲς πηγὲς μαρτυροῦν τὴν παρουσία στὴ βυζαντινὴ αὐλὴ καὶ στὰ παλάτια τῶν ἀξιωματούχων τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας ἀράβων πρῶην αἰχμαλώτων, ἐντεταγμένων σχεδὸν στὴ βυζαντινὴ κοινωνία. Συγκεκριμένες πληροφορίες διασώζονται γιὰ τοὺς σαρακηνοὺς αἰχμαλώτους, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους μετὰ τὴν αἰχμαλωσία τους ἐκχριστιανίστηκαν καὶ παντρεύτηκαν βυζαντινὲς γυναῖκες. 'Ὁ Κωνσταντίνος Προφυρογέννητος ἔχει καταχωρήσει στὸ *Περὶ τῆς Βασιλείου Τάξεως* εἰδικὸ κεφάλαιο γι' αὐτούς, ἐπιγραφόμενο *Περὶ τῶν αἰχμαλώτων Σαρακηνῶν τῶν ἐπὶ θέματι βαπτισμένων*, στὸ ὁποῖο καταγράφονται τὰ εἰδικὰ προνόμια πὸν τοὺς παραχώρησε ἡ Πολιτεία μέχρι τὴν πλήρη ἐνταξὴ τους στὴ βυζαντινὴ κοινω-

καὶ τείχῃσιν ἑτέροις, πολλῶ μείζοσιν ὧν Κωνσταντίνος ἐποίησεν αὐτὴν περιέβαλον καὶ τὰς οἰκήσεις οὕτως εἶναι συνεχώρησαν συνεχεῖς ὥστε καὶ οἰκουροῦντας καὶ ἐν ταῖς ἀγοραῖς ὄντας στενοχωρεῖσθαι τοὺς ταύτης οἰκήτορας καὶ μετὰ κινδύνου βαδίζειν διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ ζῶων πολυπλήθειαν ('*Ἱστορία Νέα*, σελ. 92). Βλ. ἐπίσης, Θεμιστιος, Λόγοι XVIII, (ἐκδ. W. Dindorf) σελ. 270. — Πρβλ. G. Dagron, *Naissance d'une Capitale, Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Παρίσι 1974, σελ. 522-523.

46. Σκυλίτζης, σελ. 250.

47. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 283. — Πρβλ. Hadjinicolaou-Marava, δ.π., σελ. 40-

νία.⁴⁸ Σε σαρακηνούς αιχμαλώτους επίσης, μη έκχριστιανοί θέντες δμως, ἀναφέρεται σ' ἐπιστολή του πρὸς τὸν χαλίφη τῆς Βαγδάτης al Muqtadir ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικόλαος ὁ Μυστικός.⁴⁹ Στὴν ἐπιστολή του ὁ βυζαντινὸς ἱεράρχης ἐκθέτει τὶς συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ζοῦσαν στὴν Κωνσταντινούπολη οἱ αιχμάλωτοι Σαρακηνοί, οἱ ὁποῖοι, σύμφωνα μὲ τὸν ἀποστολέα τῆς, ἀντιμετωπίζονταν μὲ τὴν φιλανθρωπία ὥστε μὲ ἐξαιρέση τὸ γεγονός ὅτι στεροῦνταν τῶν οἰκογενειῶν τους, ζοῦσαν κατὰ τὰ λοιπὰ ὅπως καὶ στὴν πατρίδα τους.⁵⁰ Οἱ Βυζαντινοὶ ἀντιμετώπιζαν μὲ σεβασμὸ τὴ θρησκεία τους, τοὺς ἐπέτρεπαν νὰ προσεύχονται στὰ τζαμιά τους καὶ τοὺς παρείχαν ὅλα τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὴ ζωή.⁵¹ Ἡ ἐπιστολή συσχετίζεται κατὰ τὸν M. Canard, μὲ τὴν ἀποστολή στὴν Κωνσταντινούπολη κατ' ἐντολήν τοῦ βεζύρη Alī B. Isā τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων μὲ σκοπὸ τὴν ἔρευνα γιὰ τὴν τύχη καὶ τὶς συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ζοῦσαν οἱ ἄραβες αιχμάλωτοι.⁵² Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Βεζύρη δὲν ἦταν Σαρακηνοὶ ἢ μουσουλμάνοι ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ μία φράση τοῦ πατριάρχη Νικολάου στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς. Ὁ βυζαντινὸς ἱεράρχης ἐπισημαίνει στὸ χαλίφη ὅτι μαζί μὲ τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Βεζύρη Alī B. Isā στέλνει καὶ ἄνδρες τῆς δικῆς του ἐθνότητος καὶ θρησκείας προκειμένου νὰ τοῦ ἐκθέσουν τὶς προσωπικὲς τους ἐμπειρίες ἀπὸ τὴν αιχμαλωσία τους.⁵³

Ἡ ἀποστολή ἀπὸ τὸ Βυζάντιο σὲ ξένους ἡγεμόνες μικροῦ ἀριθμοῦ αιχμαλώτων, μὲ τὴν εὐκαιρία βυζαντινῶν πρεσβειῶν ἢ κατὰ τὴν ἀποχώρηση ἄλλοεθνῶν ἐπισήμων ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, ἀποτελοῦσε

48. Χρῆ εἰδέναι, ὅτι ὀφείλουσι λαμβάνειν παρὰ τοῦ πρωτονοταρίου τοῦ θέματος εἰς ἕκαστος αὐτῶν ἀνά νομισμάτων γ', ... Ἰστέον περὶ τῶν διδομένων αιχμαλώτων γαμβρῶν εἰς οἴκους, κὰν τε στρατιωτικός, κὰν τε πολιτικός ὁ οἶκος εἰς ὃν εἰσέρχεται ὁ Σαρακηνὸς γαμβρός, ὀφείλει ἐξκουσεύεσθαι, ἐπὶ τρισὶ χρόνοις τὴν τε συνονίην καὶ τὸ καπνικόν... (Πορφυρογέννητος Ιβ, *Περὶ τῆς Βασιλείου Τάξεως*, σελ. 694-695).

49. R.J.H. Jenkins-L.G. Westerink, *Nicholas I Patriarch of Constantinople*, Dumbarton Oaks (1973), [CFHB VI], Ἐπιστολή 102, σελ. 372-383.

50. Στὸ ἴδιο, σελ. 376.

51. Στὸ ἴδιο, σελ. 380.

52. Βλ. M. Canard, *Deux épisodes des relations diplomatiques arabo-byzantines au Xe siècle*, Bulletin d'Études Orientales de l'Institut français de Damas 13 (1949-1950), σελ. 69 [= *Variorum Reprints*, δ.π., XII]. - Ὁ Jenkins στηριζόμενος στὴν ἀραβικὴ πηγὴ (Tanākhī) ποὺ παραδίδει τὴν πληροφορία γιὰ τὴ συγκεκριμένη ἀποστολή, διατείνεται ὅτι δὲν συμμετείχαν σ' αὐτὴ οἱ ἴδιοι οἱ πατριάρχες Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων ἀλλὰ κάποιοι χριστιανοὶ ἐκπρόσωποι τους (R.J. Jenkins, *The Emperor Alexander and the Saracen Prisoners*, Atti dello VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini, [Palermo 3-10 Aprile 1951], Ρώμη 1953 τ.1, σελ. 390).

53. Jenkins - Westerink, δ.π., σελ. 383.

συνήθη πρακτική της βυζαντινής διπλωματίας σάν χειρονομία καλής θελήσεως, πρακτική που εφαρμοζόταν επίσης από την διπλωματία και τών άλλων λαών της εποχής. ‘Ο Λέων Στ’, για παράδειγμα, απέστειλε ως δώρο στο χαλίφη της Βαγδάτης δέκα αιχμαλώτους με την ευκαιρία της πρεσβείας του 906-907, επικεφαλής της οποίας είχε τεθεί ο έμπειρος διπλωμάτης Λέων ο Χοιροσφάκτης.⁵⁴ ‘Ο ίδιος αυτοκράτορας χρησιμοποιούσε άραβες αιχμαλώτους για τη μεταφορά σε άραβικό έδαφος έμπιστευτικών επιστολών.⁵⁵ Άραβες αιχμάλωτοι ύπηρετούσαν σπανίως στη φρουρά τών αυτοκρατόρων ή τών αξιωματούχων του Βυζαντίου όπως συνέβαινε στην περίπτωση του Βασιλείου Α’⁵⁶ και του ευνούχου Βρίγγα.⁵⁷ ‘Ως φρουροί στην αυτοκρατορική αύλή ύπηρετούσαν, προφανώς, και άνδρες άλλων εθνικοτήτων όπως Νεγροαφρικανοί χριστιανοί, Χάζαροι και διάφοροι Τουρκόφωνοι,⁵⁸ πολλοί από τους οποίους θά επιλέγονταν, πιθανότατα, από στρατόπεδα αιχμαλώτων. ‘Η παρουσία αιχμαλώτων-δούλων έχει διαπιστωθεί, ακόμη, σε έργαστήρια βιοτεχνικής παραγωγής που λειτουργούσαν μέσα στο μεγάλο παλάτι της βυζαντινής πρωτεύουσας. Σε αυτά οι πρώην αιχμάλωτοι και μετέπειτα δούλοι εργάζονταν κοντά στους Κωνσταντινουπολίτες είτε ως άπλοι εργάτες είτε ως ξεειδικευμένοι τεχνίτες, ιδιαίτερα σ’ εκείνα τά είδη που γνώριζαν άνθηση στις ιδιαίτερες πατρίδες τους.⁵⁹

Μία έμμεση πληροφορία από το *Περί της Βασιλείου Τάξεως* του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου σχετικά με την πρόσκληση και τη συμμετοχή αιχμαλώτων σ’ επίσημα γεύματα στη διάρκεια της ύποδοχής και

54. Canard, *Deux épiodes...*, σελ. 59.

55. Στο ίδιο, σελ. 57-58.

56. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 303. —Πρβλ. R. Guiland, *Contribution à l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Le Drongaire et le Grand Drongaire de la Veille*, BZ 43/2 (1950), σελ. 343.

57. Πορφυρογέννητος Ι3, *Έκθεσις περί της Βασιλείου Τάξεως*, σελ. 436-437.

58. Βλ. Kizobo O’Bweng-Okwess, *‘Η παρουσία τών Νεγροαφρικανών στην Κωνσταντινούπολη από μερικές φιλολογικές μαρτυρίες 324-1453*, Βυζαντινός Δόμος 1 (1987), σελ. 92, 94.

59. Judith Herrin, *Byzance: le palais et la Ville*, Byzantion 61/1 (1991), σελ. 223-224. —‘Ο άραβας γεωγράφος Muqaddasi, αναφερόμενος στους άπλους μουσουλμάνους αιχμαλώτους της Κωνσταντινουπόλεως, έπισημαίνει: “Les autres prisonniers musulmans, gens du commun, sont réduits en esclavage et employés dans les manufactures. Les hommes prudents sont ceux qui, quand on leur demande quel est leur métier, ne l’avouent pas” (A.A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τ.2, μέρος Β’ [*Extraits de sources arabes* μτφ. M. Canard], Βρυξέλλες 1950, σελ. 423). —Πρβλ. A. Grabar, *Le succès des arts orientaux à la cour byzantine sous les Macédoniens*, Münchener Jahrbuch der bildenten Kunst, Dritte Folge, 2 (1951), σελ. 32-60.

τῆς παραμονῆς στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ὁμοεθνῶν τους διπλωματικῶν ἀποστολῶν, εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὴ. Ἐναφερόμενος ὁ συγγραφέας στὴν ἐπίσκεψη καὶ παραμονὴ στὴν Κωνσταντινούπολη *φίλων Σαρακηνῶν, διὰ τὴν εἰρήνην καὶ τὸ ἀλλάγιον*, κατὰ τὴν περίοδο τῆς συμβασιλείας του μὲ τὸν Ρωμανὸ Λεκαπνὸ, περιγράφει τὴν παράθεση ἐνὸς γεύματος στοὺς ξένους ἐπισήμους στὸ βασιλικὸ παλάτι. Στὸ γεῦμα, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δύο “φίλους Ταρσίτες” καὶ τοὺς συνοδοὺς τους, εἶχαν ἐπίσης προσκληθεῖ καὶ *δέσμοι ἀπὸ τοῦ πραιτωρίου Ταρσίται μ’*, στοὺς ὁποίους μάλιστα προσφέρθηκαν κατὰ τὴν ἀποχώρησή τους μιλιαρήσια, ὅπως καὶ στοὺς ὑπόλοιπους ξένους ἐπισήμους.⁶⁰

Ἡ μνεία ποὺ περιέχεται στὴ σχετικὴ πληροφορία ὅτι οἱ προσκεκλημένοι ἄραβες “δέσμοι” προέρχονταν ἀπὸ τὸ Πραιτώριο, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συσχετίσουμε τὴν πληροφορία τοῦ Κωνσταντίνου Προφυρογέννητου μ’ ἐκείνη τοῦ ἄραβα γεωγράφου τοῦ 10ου αἰῶνα Muqaddasi, κατὰ τὴν ὁποία μπροστὰ ἀπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸ ἀνάκτορο, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ Ἴπποδρόμου εἶχε ἀνεγερθεῖ ἓνα οἶκημα στὸ ὁποῖο ἐγκαθιστοῦσαν τοὺς ἐπιφανεῖς ἄραβες αἰχμάλωτους.⁶¹ Ὁ Πορφυρογέννητος, ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, θεωρεῖ αὐτὸ τὸ κατάλυμα ὡς τὸ πρῶτο τζαμί ποὺ κτίστηκε στὴν Κωνσταντινούπολη κατ’ ἀπαίτηση τοῦ Μάσαλμαρ, ἐγγονοῦ τοῦ Μαυτίου καὶ ἀρχιστρατήγου τοῦ σαρακηνοῦ ἡγεμόνα Σουλεϊμάν, στὴ διάρκεια μιᾶς ἐκστρατείας του ἐναντίον τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας.⁶² Ἡ μία πληροφορία δὲν ἀναιρεῖ ἀπαραίτητα τὴν ἄλλη, ἀλλὰ μᾶλλον τὴ συμπληρώνει, ἀφοῦ, καθὼς ὑποστηρίζει καὶ ὁ R. Janin, στὸ κατάλυμα τοῦ Muqaddasi θὰ ὑπῆρχε καὶ τζαμί ἢ τουλάχιστον “une salle de prière”.⁶³

60. Πορφυρογέννητος 13, *Ἐκθεσις περὶ τῆς Βασιλείου Τάξεως*, σελ. 592.

61. Ὁ Muqaddasi στὴν περιγραφή τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀναφέρει τὴ σχετικὴ πληροφορία ὡς ἑξῆς: “il faut savoir que Muslama b. 'Abd al -Malik, quand il fit campagne contre l'empire byzantin et pénétra dans cette capitale, stipula pour le “chien” des Rûm, l'obligation de construire une maison (dar), en face de son palais dans l'Hippodrome, où seraient logés les Musulmans notables et membres de grande famille, quand ils seraient prisonniers, afin qu'ils fussent sous la protection et sa garantie. Il accepta et construisit le Dar al-Balat, etant (un endroit situé) derrière l'Hippodrome, où l'on fabrique le dîbâg (διβητήσιον) royal” (Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, 2, Β', ὁ.π., σελ. 422-423). —Πρβλ. R. Janin, *Constantinople byzantine, développement urbain et répertoire topographique*, Παρίσι 1964, σελ. 258.

62. *Ἐκγονος δὲ τοῦ Μαυτίου ὑπῆρχεν ὁ Μάσαλμαρ ὁ κατὰ Κωνσταντινουπόλεως ἐκστρατεύσας, οὔτινος καὶ δι' αἰτήσεως ἐκτίσθη τὸ τῶν Σαρακηνῶν μαγίσδιον ἐν τῷ βασιλικῷ πραιτωρίῳ* (Πορφυρογέννητος, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν* τ.1, σελ. 92).

63. Βλ. Janin ὁ.π., σελ. 258.

Οί δεκατρείς “δέσμοι” από τοῦ πραιτωρίου προσκεκλημένοι στο αὐτοκρατορικό παλάτι θά πρέπει νά εἶχαν ἐπιλεγεί ἀπό τοὺς ἐπιφανεῖς ἄραβες αἰχμαλώτους τοῦ Muqaddasi, ὑπόθεση πού ἐνισχύεται ἀπό τήν ἐπεξήγηση ὅτι διέμεναν στό “Πραιτώριον”. Ἀραβικές, ὡστόσο, πηγές ἀναφέρουν ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ προσκαλοῦσαν σ’ ἐπίσημα γεύματα στό παλάτι καί ἀπλοὺς στρατιώτες αἰχμαλώτους, πού κατὰ χιλιάδες φυλάκιζαν σέ διάφορα κρατητήρια τῆς πρωτεύουσας καί ἄλλων θεμάτων.⁶⁴ Ὁ λόγος, γιά τόν ὅποιο οἱ ἐπιφανεῖς ξένοι αἰχμάλωτοι στεγαζόνταν τόσο κοντά στό αὐτοκρατορικό παλάτι καί στόν Ἰππόδρομο εἶναι προφανές. Μία ἀπό τίς στρατηγικές τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας ἦταν νά προβάλει μὲ κάθε τρόπο στό μάτια τῶν ξένων –πρεσβευτῶν, ἐμπόρων, αἰχμαλώτων– τὸ μεγαλεῖο τῆς πρωτεύουσας καί τῆ δύναμη τοῦ αὐτοκράτορα. Ἀπὸ βυζαντινὲς καί ἀραβικὲς πηγές εἶναι γνωστὸ ἐπίσης, ὅτι τίς τελετὲς καί τίς γιορτὲς τοῦ Ἰπποδρόμου παρακολουθοῦσαν καί οἱ ἀπλοὶ αἰχμάλωτοι⁶⁵ καί εἰδικότερα οἱ μουσουλμάνοι, οἱ ὅποιοι σέ μία ἐνδεχόμενη ἀνταλλαγὴ τους⁶⁶ καί ἐπιστροφή στὴν πατρίδα θά μετέφεραν τίς ἐντυπώσεις τους γιά τὴ δύναμη καί τὴ δόξα τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα καί γιά τὸν πλοῦτο τῆς πρωτεύουσάς του.

Ὁ βυζαντινὸς δῶμος κόσμος, καί ἰδιαίτερα ἐκεῖνος τοῦ 9ου καί τοῦ 10ου αἰῶνα δέν ἐπεδίωκε νά ἐπιδείξει πρὸς τὰ ἔξω μόνο τὸν ὕλικό του πολιτισμό, τὸν πλοῦτο καί τὸ μεγαλεῖο τῆς πρωτεύουσάς του, τίς τεχνολογικὲς του προόδους, τὴν οἰκονομικὴ καί διοικητικὴ ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας του. Ἡ ἀκτινοβολία τοῦ Ἑλληνισμοῦ πού ἀναβίωσε κατὰ τὴν περίοδο τῆς εἰκονομαχίας⁶⁷ καί ἀγκάλιασε προοδευτικὰ ὅλους τοὺς τομεῖς τῶν ἀρχαίων γραμμάτων – ποίηση, θέατρο, ρητορικὴ, ἱστορία, θετικὲς ἐπιστῆμες καί φιλοσοφία – δέν ἔλαμψε μόνο στό ἐσωτερικό τῆς Αὐτο-

64. Khouri al Odetallah, ὁ.π., σελ. 81-82 καί M. Canard, *Les relations politiques et sociales entre Byzance et les Arabes*, DOP 18 (1964), σελ. 45-46 [= *Variorum Reprints*, ὁ.π., XIX].

65. H. Hunger, *Der Kaiserpalast zu Konstantinopel. Seine Funktionen in der Byzantinischen Aussen-und Innenpolitik*, JÖB 36 (1986), σελ. 7-8. Ἐπίσης, Herrin, ὁ.π., σελ. 228-229.

66. Οἱ περισσότερες ἐπίσημες ἀνταλλαγὲς αἰχμαλώτων κατὰ τὴ μέση βυζαντινὴ ἐποχὴ ἔγιναν ἀνάμεσα στό Βυζάντιο καί στοὺς Ἀραβες, τῶν ὁποίων οἱ ἀρχεῖς ἐπέδειξαν πράγματι ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον γιά τὴν ἐπιστροφή τῶν αἰχμαλώτων τους, (βλ. A.A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, 1., Βρυξέλλες, 1935, σελ. 198-204 καί 222-240. -Khouri al Odetallah, ὁ.π., σελ. 67-68).

67. Βλ. P. Lemerle, *Le premier Humanisme byzantin*, Παρίσι 1971, σελ. 29-30 (=“Ὁ πρῶτος βυζαντινὸς Οὐμανισμός”, Ἀθήνα 1985², μτφ. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, σελ. 35).

κρατορίας αλλά επεκτάθηκε και έξω από τα σύνορά της με ξεχωριστή επίδραση στον ισλαμικό κόσμο και, κυρίως, στις ήγαιτικές του τάξεις.⁶⁸

Ζωηρό ενδιαφέρον για την υιοθέτηση της βυζαντινής ελληνικής παιδείας είχε εκδηλώσει εμπρακτα ο χαλίφης της Βαγδάτης Mamûn (813-833), ο οποίος είχε ιδρύσει στην πρωτεύουσά του τον “Οἶκο τῆς Σοφίας” (La maison de Sagesse) πού περιλάμβανε μία ανώτερη σχολή, ένα κέντρο μεταφράσεων, μία βιβλιοθήκη και ένα άστεροσκοπείο.⁶⁹ Τίς γνώσεις του Mamûn και τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων του περιβάλλοντός του για τὴν ἀνθησι πού ἐκείνη τὴν ἐποχὴ γνώριζαν στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα οἱ ἐπιστῆμες και ἡ φιλοσοφία, πλούτισε ἡ παρουσία στὸ ἀραβικὸ χαλιφάτο ἐνὸς Ἑλληνα αιχμαλώτου ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἄλλοτε μαθητὴ τοῦ Λέοντος τοῦ Φιλόσοφου ἢ Μαθηματικοῦ.⁷⁰

Στὸ 4ο βιβλίο τῆς Συνέχειας τοῦ Θεοφάνους, τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ πιστὰ σχεδὸν ὁ Κεδρηνός, διασώζεται ἡ παράδοση πού ἀναφέρεται στὴ ζωὴ και τὴ διδασκαλία τοῦ Λέοντος τοῦ Μαθηματικοῦ, στὴν αιχμαλωσία τοῦ μαθητὴ του ἀπὸ τοὺς Ἀραβες και στὴ συνάντηση τοῦ τελευταίου με τὸν ἴδιο τὸν χαλίφη Mamûn.⁷¹ Τὸ ἀπόσπασμα πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἀποτελεῖ μιὰ μακρὰ παρέμβαση, με τὴν ὁποία ὁ συγγραφέας ἐπεξηγεῖ μέσω ποίας ὁδοῦ ὁ αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου Θεόφιλος γνώρισε τὸν Λέοντα τὸ Μαθηματικὸ τὸν ὁποῖο, στὴ συνέχεια, ἀνέδειξε σὲ μητροπολίτη

68. Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰῶνα στὴν αὐτὴ τῶν Ἀββασιδῶν εἶχε ἀναπτυχθεῖ μεγάλη μεταφραστικὴ δραστηριότητα γύρω ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ συγγράμματα, τὰ ὁποία ἀπέδιδαν, μέσω τῆς συριακῆς, στὴν ἀραβικὴ γλῶσσα (Βλ. Β. Hemmerdinger, *Une mission scientifique arabe à l'origine de la renaissance iconoclaste*, BZ 55 [1962], σελ. 66). Βλέπε ἐπίσης τὴν πρόσφατη μελέτη τοῦ I. Shahîd, *Byzantium, and the Islamic World*, στὸν τόμο: *Byzantium, A World Civilization*, Οὐάσινγκτον 1992, σελ. 49-60.

69. Βλ. Lemerle, ὁ.π., (ἑλλ. μτφ.), σελ. 35, σημ. 9, ὅπου και ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.— Ἐπίσης, Shahîd, ὁ.π., σελ. 51-52. Σχετικὰ με τοὺς τύπους τῶν μεσαιωνικῶν μεταφράσεων ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ στὴν ἀραβικὴ γλῶσσα και τὴ μεταφραστικὴ δραστηριότητα πού εἶχε ἀναπτυχθεῖ στὴν αὐτὴ τοῦ Mamûn βλ. Ν. Serikoff, *Ancient Greece and Byzantium through Arabic Eyes*, Bsl 54 (1993) 1, σελ. 198-201.

70. Βλ. The Oxford Dictionary of Byzantium, τ.2, Ὁξφόρδη 1991, σελ. 1217 ὅπου και ἡ τελευταία βιβλιογραφία.

71. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 185-191 και Κεδρηνός 2, σελ. 166-169. Ἀναφορικὰ με τὸν τρόπο πληροφόρησης τοῦ χαλίφη Mamûn για τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Λέοντος τοῦ Μαθηματικοῦ και τίς φιλοσοφικὲς και ἐπιστημονικὲς του ἐπιδόσεις, ἔχουν διασωθεῖ δύο παραδόσεις: ἡ πρώτη ἀπὸ τὸν Συνεχιστὴ τοῦ Θεοφάνους και τὸν Γεώργιο Κεδρηνό, και ἡ δεύτερη, ἀρχετὰ διαφοροποιημένη ἀπὸ τὴν πρώτη, ἀπὸ τὸν Ψευδοσυμεῶν και τὸν Γεώργιο Μοναχό. Ὁ Lemerle (ὁ.π. ἑλλ. μτφ, σελ. 130-134), με σειρά ἐπιχειρημάτων, θεωρεῖ ὡς ἀξιόπιστη τὴν πρώτη παράδοση, τὴν ὁποία ὁ ἀκολουθήσομε στὴν παρούσα ἐργασία.

Θεσσαλονίκης (840-843).

‘Ο Λέων, βαθύς γνώστης τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν “ἀδελφῶν” τῆς ἐπιστημῶν –τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς γεωμετρίας, τῆς ἀστρονομίας καὶ τῆς πολυθροιλῆτου μουσικῆς– ἀλλὰ φτωχὸς καὶ ἄγνωστος στοὺς ὑψηλοὺς πνευματικοὺς καὶ πολιτικοὺς κύκλους τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, γιὰ νὰ ἐπιβιώσει παρέδιδε ἰδιαίτερα μαθήματα στὸ “εὐτελὲς τοῦ κατάλυμα”, γιὰ κάθε εἶδους ἐπιστήμη. ‘Ενας ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του, στὸν ὁποῖο εἶχε διδάξει γεωμετρία καὶ στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου ὑπηρετοῦσε ὡς γραμματέας κάποιου βυζαντινοῦ στρατηγοῦ, συνελήφθη αἰχμάλωτος ἀπὸ τοὺς Ἄραβες ἐπὶ τῆς χαλιφίας τοῦ Μανῆν καὶ διὰ τὸ νέον τῆς ἡλικίας δόθηκε ὡς δοῦλος σὲ κάποιον ἐπιφανῆ ἄνδρα τοῦ ἀραβικοῦ χαλιφάτου. ‘Όταν ὁ διανοούμενος βυζαντινὸς αἰχμάλωτος πληροφορήθηκε ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Μανῆν ἐνδιαφερόταν γιὰ τὶς ἑλληνικὲς ἐπιστῆμες καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴν γεωμετρία, ἀπεκάλυψε τὴν ιδιότητά του καὶ ἐπεδίωξε νὰ συναντηθεῖ μὲ τὸν ἄραβα ἡγέτη καὶ τοὺς ἐπιστήμονες τοῦ περιβάλλοντός του. ‘Ο χαλίφης ἀνταποκρίθηκε ἀμέσως καί, ὅπως ἀναφέρει ὁ Συνεχιστὴς, *μετὰ περιχαρείας εἰσκαλεῖται πολλῆς, καὶ τὸν αἰχμάλωτον ἐπυνθάνετο εἰ γνῶσιν τῆς τοιαύτης κέκτηται ἐπιστήμης.* Στὴ συνέχεια, τὸν ἔφερε σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τοὺς γεωμέτρους του, οἱ ὁποῖοι γνώριζαν νὰ σχεδιάζουν, νὰ ὀνομάζουν τὰ σχήματα καὶ νὰ διατυπώνουν τοὺς κανόνες, ἀδυνατοῦσαν ὅμως νὰ δώσουν ἐπεξηγήσεις καὶ ἀποδείξεις. Καὶ συνεχίζει ὁ συγγραφέας μὲ τὸ παρακάτω πολὺ ἐνδιαφέρον ἀπόσπασμα πὸ τὸ παραθέτομε αὐτούσιο: *ὡς οὖν τούτους γαυρουμένους ἑώρα καὶ μέγα φρονούντας ἐπὶ τῇ τῶν σχημάτων ὁ νεανίας καταγραφῆ, “τί” φησὶν “ὧ οὔτοι, ἐπὶ παντός λόγου καὶ πράγματος τῆς αἰτίας τὸ κράτος ἐχούσης καὶ τοῦ διότι, ὑμεῖς τὴν ὑπαρξιν μόνον λέγοντες τοὺς τούτων παρατρέχετε λόγους ὡς οὐκ ἀναγκαίους; καὶ εἰς ταῦτόν τὸν διδασκόμενον ἄγετε ὅπου καὶ τὸν μηδὲν παιδευόμενον μηδὲ τι περὶ τούτων διαγιγνώσκοντα;” τῶν δὲ διαπορησάντων καὶ τὰς αἰτίας τούτων διευκρινεῖν καὶ διδάσκειν παρακελευομένων, ἐπεὶ διερμηνεύοντα καὶ σαφῶς λέγοντα ταύτας διήκουον, ὡς τοῦτο μὲν διὰ τόδε καὶ τοῦτο διὰ τόδε τὴν εἰρημένην ἔχει κλῆσιν τε καὶ γραφὴν, καὶ ἅμα αὐτῶν ὁ νοῦς διηνοίγετο καὶ τῶν λεγομένων συνίεσαν, θάμβει λοιπὸν συσχεθέντες ἠρώτων ὀπόσους τὸ Βυζάντιον τοιοῦτους τρέφει ἄνδρας ἐπιστήμονας· ὡς δὲ πολλοὺς οὗτος ἔλεγεν καὶ ἑαυτὸν τῷ τῶν μαθητιώντων χορῶ ἀλλ’ οὐ τῶν διδασκόντων κατέλεγεν, περὶ τοῦ διδασκάλου τοῦτον ἐπανηρώτων, εἰ ζῶσιν ἔτι ἠρίθ-*

μηται και υπεράνω πέφυκε γῆς. Ὁ δὲ “ἔστι τε” ἔφησεν “ὑπὲρ γῆς”, και τὴν αὐτοῦ ἀρετὴν ἐξεθείασεν, ἀκτῆμονα βίον διάγειν λέγων αὐτὸν και τοῖς πολλοῖς ἄγνωστον, ἐπὶ σοφία διαλάμποντα.⁷²

Ἐνας ἀνώνυμος, λοιπόν, αιχμάλωτος, πρῶην γραμματέας ἀλλὰ και διανοούμενος μετέφερε ζωντανὰ στοὺς ἄραβες ἐπιστήμονες τὴν εἰκόνα τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντίου και προκάλεσε τὸ ἔντονο ἐνδιαφέρον τους για περισσότερη πληροφόρηση γύρω ἀπὸ τις ἐπιστήμες και τοὺς φωτισμένους ἀνθρώπους τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ ἴδιος ὁ χαλίφης, ἐντυπωσιασμένος ἀπὸ τὸ βάθος τῆς γνώσης πού κατεῖχε ὁ Λέων, ὁ δάσκαλός του, τοῦ ἀπέστειλε, μέσω τοῦ νεαροῦ αιχμαλώτου μαθητῆ του, ἐπιστολὴ μὲ τὴν ὁποία τὸν προσκαλοῦσε στὴ Βαγδάτη για νὰ μεταδώσει τις γνώσεις του στοὺς Ἄραβες ἀντι πλούτου και δωρεῶν.⁷³ Ὁ Λέων παρέλαβε πράγματι τὴν ἐπιστολὴ τοῦ χαλίφη ἀπὸ τὸν πρῶην μαθητῆ του και κρίνοντας ὅτι θὰ ἦταν ἐπικίνδυνο ν' ἀνταποκριθεῖ θετικά στο αἶτημα τοῦ Mamûn, τὴν ἔδειξε στο λογοθέτη Θεόκτιστο, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σειρά του πληροφόρησε για το περιεχόμενό της τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλο. Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας, πού μέχρι ἐκείνη τὴ στιγμή ἄγνοοῦσε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ σπουδαίου λογίου τῆς ἐποχῆς του, τὸν προσκάλεσε κοντὰ του, τοῦ πρόσφερε ἕνα χρηματικὸ ποσὸ και τοῦ ἀνέθεσε τὴν παράδοση μαθημάτων στο εὐρὺ κοινὸ (διδάσκειν δημοσίᾳ), στὴν Ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Σαράντα.⁷⁴

Μέσω αὐτῆς τῆς ὁδοῦ, κατὰ τὴν παράδοση τοῦ Συνεχιστῆ, ὁ Λέων ὁ Φιλόσοφος ἢ Μαθηματικὸς βγῆκε ἀπὸ τὴν ἀφάνεια και τὴ μετριότητα και ἔγινε εὐρύτερα γνωστός. Συνεχίζοντας ὁ συγγραφέας μας τὴ διήγησή του, ἐπανέρχεται στο χαλίφη Mamûn και τὸ αἶτημά του. Ὅταν ὁ τελευταῖος κατάλαβε ὅτι ὁ βυζαντινὸς Φιλόσοφος δέν ἐπιθυμοῦσε τῆς οἰκειίας τὴν ἀλλοτριαν ἀλλάξασθαι, τοῦ ἔστειλε νέα ἐπιστολὴ μὲ τὴν ὁποία τοῦ ζητοῦσε νὰ δώσει ἀπαντήσεις σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ δύσκολα ἐρωτήματα σχετικά μὲ τὴ γεωμετρία, τὴν ἀστρονομία και ἄλλες ἐπιστήμες. Οἱ προσήκουσες ἀπαντήσεις και ἐρμηνεῖες τοῦ Λέοντος ἐνδυνάμωσαν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀμερουμνῆ νὰ τὸν φέρει κοντὰ του.⁷⁵ Ἐγραψε και τρίτη ἐπιστολὴ, τὴ φορὰ αὐτὴ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλο, μὲ τὴν ὁποία τὸν παρακαλοῦσε νὰ στείλει τὸ Λέοντα για λίγο κοντὰ του, τρὸπῳ διδασκαλίας τῆς αὐτοῦ ἐπιστήμης μεταδιδόντα και ἀρετῆς τῶ οὕτως ἔχοντι ἐμοί

72. Θεοφάνους συνεχιστής, σελ. 187-188. —Πρβλ. Κεδρηνός 2, σελ. 167-168.

73. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 188. —Πρβλ. Κεδρηνός 2, σελ. 168.

74. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 189. —Πρβλ. Κεδρηνός 2, σελ. 168.

75. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 189. —Πρβλ. Κεδρηνός 2, σελ. 169.

πρός εκείνας έρωτικώς. Σημείωνε, μάλιστα, ότι δέν θά έπρεπε νά τοῦ τὸ ἀρνηθεῖ ἐπειδὴ δέν ἦταν ὁμόγλωσσος καὶ ὁμόθρησκος ἀλλὰ νά τὸν ἀντιμετωπίσει σάν φίλος ἐπιεικῆς, καὶ ἐκεῖνος, σὲ ἀντάλλαγμα, θά τοῦ πρόσφερε εἴκοσι κεντηνάρια χρυσοῦ καὶ μία συνθήκη αἰώνιας εἰρήνης. ‘Ο Θεόφιλος ἀρνήθηκε ν’ ἀνταποκριθεῖ στὸ αἴτημα τοῦ χαλίφη μὲ τὸ ἐπιχειρήμα ὅτι θά ἦταν παράλογο τὸ οἰκτεῖον δοῦναι ἑτέροις καλὸν καὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἔκδοτον ποιῆσαι τοῖς ἔθνεσι δι’ ἧς τὸ τῶν ‘Ρωμαίων γένος θαυμάζεται τε καὶ τιμᾶται παρὰ πᾶσιν...’⁷⁶ Γιὰ νά τιμήσει ὁμοῦ τὸν Λέοντα ζήτησε ἀπὸ τὸν Πατριάρχη ‘Ιωάννη Γραμματικό, πού ἦταν καὶ συγγενῆς του, νά τὸν χειροτονήσῃ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης.⁷⁷

‘Η αιχμαλωσία, λοιπόν, τοῦ βυζαντινοῦ διανοοῦμένου καὶ ἡ ἐπαφή πού ὁ ἴδιος ἐπεδίωξε νά κάνει μὲ τοὺς πνευματικούς κύκλους τῆς Βαγδάτης, ἔγιναν ἡ αἰτία νά γνωρίσει ὁ ἀραβικὸς κόσμος καὶ μέσω αὐτοῦ ὁ βυζαντινὸς ἓνα σημαίνοντα ἐκπρόσωπο τοῦ βυζαντινοῦ οὐμανισμοῦ, γνωστὸ ἀργότερα μὲ τὴ διπλῆ ἐπωνυμία “Λέων ὁ φιλόσοφος ἢ Μαθηματικός”. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἀρνηση τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα στὴ διάδοση τῆς κλασικῆς φιλοσοφικῆς γνώσης ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας (τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἔκδοτον ποιῆσαι τοῖς ἔθνεσιν), σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν μέχρι τότε ὑφιστάμενη στρατηγικὴ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἡ ὁποία ὑπαγόρευε τὴν κατὰ τὸ δυνατόν εὐρύτερη διάδοση τῆς χριστιανικῆς καὶ πολιτικῆς ἰδεολογίας, τῶν τεχνῶν καὶ γενικότερα τοῦ ὕλικοῦ πολιτισμοῦ.⁷⁸ ‘Η ἀρνητικὴ θέση τοῦ Θε-

76. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 190. —Πρβλ. Κεδρηνός 2, σελ. 169.

77. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 190-191. —Πρβλ. Κεδρηνός 2, σελ. 169-170. Γιὰ τὸν ‘Ιωάννη Γραμματικό καὶ τὴν πολὺ ἐνδιαφέρουσα καὶ πολὺπλευρῆ προσωπικότητά του βλ. Lemerle, ὁ.π., (ἔλλ. μτφ.) σελ. 120-128 καὶ The Oxford Dictionary of Byzantium 2, σελ. 1052.

78. Πολὺ νωρίτερα, ὅπως ἀναφέρει ὁ Σιμοκάττης, (σελ. 200) ὁ ἴδιος ὁ ‘Ιουστινιανὸς ἀπέστειλε στὸ Χοσρόη, γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν βασιλικῶν οἰκημάτων του στὴν Κτησιφώντα, λίθον ἑλληνικὴν (προφανῶς μάρμαρο) καὶ βυζαντινοὺς ἀρχιτέκτονες, οἱ ὁποῖοι ἔκτισαν καὶ διακόσμησαν τὸ παλάτι τοῦ πέρση μονάρχη μὲ τέχνη ρωμαϊκὴ. Ἐξάλλου, εὐρείας κλίμακας ἀνταλλαγῆς πολιτιστικῆς καὶ ἀλληλεπιδράσεις εἶχαν ἀναπτυχθεῖ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἀνάμεσα στοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τοὺς Ἀραβες. Καὶ οἱ δύο πλευρῆς ἐπιθυμοῦσαν νά δέχονται ὡς πρέσβεις σημαίνουσες προσωπικότητες καὶ πολῦτιμα ἀντικείμενα ὡς δῶρα. Τὰ παλάτια τους περιεῖχαν στὸ στυλ καὶ τὸ διάκοσμο στοιχεῖα ἀμοιβαίας ἀπομίμησης καὶ ἡ ἔθιμοτυπία στὸ Χαλιφάτο, κυρίως τῶν Φατιμιδῶν, λειτουργοῦσε (ὅπως ἄλλοτε τῶν Οὐννων) κατὰ τὰ βυζαντινὰ πρότυπα. Ἰδιαιτέρο ρόλο στὴ διαμόρφωσὴ τῆς ἔπαιξαν ἄνθρωποι πού προέρχονταν ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὑπηρετοῦσαν στὴν αὐλὴ τοῦ χαλίφη. Πέρσης περιηγητῆς ἀναφέρει ὅτι τὴν ἐποχὴ τῶν Φατιμιδῶν οἱ κορυφαῖες ὑπηρεσίες τοῦ Χαλιφάτου εἶχαν ἀνατεθεῖ σὲ Ἕλληνες.

όφιλου στοῦ αἶτημα τοῦ χαλίφη ἐκφράζει τὴ στροφή τῆς βυζαντινῆς παιδείας πρὸς τὴν κλασικὴ φιλοσοφία καὶ τὶς ἀξίες τῆς, ἡ ὁποία ξεκίνησε τὸν 8ο αἰῶνα μέσ' ἀπὸ ἀτομικὲς καὶ μεμονωμένους περιπτώσεις καὶ δλοκληρώθηκε κατὰ τοὺς δύο ἐπόμενους μὲ τὴν ἀποδοχὴ καὶ υἰοθέτησὴ τῆς καὶ ἀπὸ τῆ βυζαντινῆ ἐξουσία (πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ). Πολὺ περισσότερο ὁμως ἀντανάκλᾳ τὴν ξεχωριστὴ θέση ποὺ κατέλαβε ἡ “θύραθεν παιδεία” στὴ συνείδηση τοῦ τότε βυζαντινοῦ κόσμου, δι' ἧς τὸ τῶν *Ῥωμαίων γένος θαυμάζεται καὶ τιμᾶται παρὰ πᾶσιν*.⁷⁹

Ἐξάλλου, βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἔστειλαν συχνὰ πολὺτιμα δῶρα στοὺς χαλίφες μεταξὺ τῶν ὁποίων σπάνια βιβλία, καὶ ἑλληνικὰ χειρόγραφα. Ὁ Θεόφιλος, γιὰ παράδειγμα, μετὰ τὴν ἄρνησὴ του ν' ἀποστείλει στοῦ χαλίφη Mamūn τὸν Λέοντα τὸν Φιλόσοφο, τοῦ ἔστειλε μία συλλογὴ ἑλληνικῶν ἐπιστημονικῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα ἐπέλεξε ἀντιπροσωπεῖα χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων διανοουμένων. Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, ἐπίσης, ἔστειλε στοῦ χαλίφη τῆς Cordova χειρόγραφα τῶν Διοσκουριδῶν καὶ τοῦ Ὁρόσιου μαζὶ μὲ μαρμάρινες κολόνες καὶ ἄλλα πολὺτιμα δῶρα (βλ. M. Canard, *Byzantium and the Muslim world to the Middle of the Eleventh Century*, *The Cambridge Medieval History*, τ.4 [*The Byzantine Empire*, μέρος Α΄], Καϊμπριτζ 1966, σελ. 734-735. —Τοῦ ἴδιου, *Le cérémonial fātimite et le cérémonial byzantin, Essai de comparaison*, *Byzantion* 21 (1951), σελ. 355-420 [=Variorum Reprints, δ.π., XIV]).

79. Βλ. πρὸ πάνω, σελ. 80. —Πρβλ. Ι.Ε. Ἀναστασίου, *Ἡ κατάσταση τῆς παιδείας εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὴν διάρκειά τοῦ Θ' αἰῶνος*, “Κυρίλλω καὶ Μεθοδίω, Τόμος Ἐόρτιος ἐπὶ τῇ χιλιοστῇ καὶ ἑκατοστῇ ἐτηρίδι” 1, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 31-77.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΓΡΑΠΤΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΑΙΧΜΑΛΩΤΩΝ

Ἡ κατηγορία αὐτὴ περιλαμβάνει μικρὸ ἀριθμὸ αἰχμαλώτων (ἓνα Βυζαντινὸ καὶ τρεῖς Ἀραβες) τῶν ὁποίων οἱ προσωπικὲς μαρτυρίες ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὶς ἐμπειρίες τους κατὰ τὴν περίοδο τῆς αἰχμαλωσίας ἐφθασαν ὡς τὶς μέρες μας εἴτε μέσ' ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ οἱ ἴδιοι συνέγραψαν εἴτε μέσ' ἀπὸ τὶς προσωπικὲς τους ἀφηγήσεις ποὺ καταγράφηκαν ἀπὸ ἄλλους καὶ ἐνσωματώθηκαν σὲ ἔργα μεταγενεστέρων. Οἱ πληροφορίες ποὺ μετέφεραν οἱ ἐν λόγω αἰχμάλωτοι στοὺς συγχρόνους τους καὶ κατέλιπαν στίς ἐπόμενες γενιὲς εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσες γιὰ τὴν μερικὴ, ἴσως, γνῶση τῆς “εἰκόνας τοῦ ἄλλου” (l'image de l'autre), δεδομένου ὅτι ἀφοροῦν κυρίως τὸν ἀντίπαλο-κατακτητὴ, τὴ συμπεριφορὰ του ἀπέναντί τους, τὸν χαρακτήρα του καὶ τὸν πολιτισμὸ του. Οἱ ἀφηγήσεις τους χαρακτηρίζονται γιὰ τὴ ζωντάνια καὶ τὴν ἀμεσότητα τοῦ λόγου καὶ περιέχουν μοναδικὲς καὶ ἀξιόπιστες ἱστορικὲς μαρτυρίες οἱ ὁποῖες εἴτε ἐπιβεβαιώνουν εἴτε συμπληρώνουν ἄλλες, προερχόμενες ἀπὸ σύγχρονες ἢ μεταγενέστερες τους πηγές.

α) Ἰωάννης Καμινιάτης

Ἐνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα χρονικά τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου τὸ *Χρονικὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης* τὸ 904,¹ τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ καὶ τὴ μοναδικὴ ἀθηντικὴ πηγὴ γιὰ τὸ μεγάλο αὐτὸ γεγονός, συνέγραψε κατὰ τὴν περίοδο τῆς αἰχμαλωσίας του ὁ Ἰωάννης Καμινιάτης. Στοιχεῖα καὶ πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ του ἐμπεριέχονται μόνο στὸ ἔργο του, ἐνῶ μέχρι τότε φαίνεται πῶς ἦταν ἄγνωστος, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι, ὅπως ὁ ἴδιος τὸ μαρτυρεῖ, προερχόταν ἀπὸ πλοῦσια οἰκογένεια τῆς μεγάλης βυζαντινῆς πόλης. Κατὰ τὴ διήγησή του λοιπὸν καταγόταν ἀπὸ ἀρχοντικὴ οἰκογένεια τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ ὑπηρετοῦσε ὡς κληρικὸς στὸ τάγμα τῶν ἀναγνώστων τοῦ παλατιοῦ τοῦ στρατηγοῦ,² ὅταν τὸ 904, μαζί με

1. Ἰωάννης Καμινιάτης, *De expugnatione Thessalonicae*, (ἐκδ. Gert. Böhlig). — Πρβλ. Γ. Τσάρα, *Ἰωάννου Καμινιάτου στὴν ἀλωση τῆς Θεσσαλονίκης (904 μ.χ.)*, Θεσσαλονίκη 1987 με εἰσαγωγή, μετάφραση καὶ σχόλια.

2. Καμινιάτης, σελ. 4 καὶ 39.

τήν οικογένειά του και χιλιάδες συμπολίτες του συνελήφθη αιχμάλωτος από τους Άραβες Σαρακηνούς του Λέοντος Τριπολίτη.³ Το έργο του, που αποτελεί ένα είδος προσωπικού ημερολογίου, έγραψε ο Καμινιάτης κατά την παραμονή του στις φυλακές της Ταρσοῦ και ἐν ἀναμονῇ, μαζί με διακόσιους άλλους συμπολίτες του, της ἀνταλλαγῆς τους με Άραβες αιχμαλώτους. Ἀφορμὴ γιὰ τὴ συγγραφή του, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει, ἀποτελέσε ἡ γνωριμία του στὴν Τρίπολη τῆς Συρίας με κάποιον Γρηγόριο Καππαδόκη, ὁ ὁποῖος τοῦ ζήτησε ν' ἀποτυπώσει ἐγγράφως ὅλα ὅσα προφορικὰ τοῦ διηγήθηκε γιὰ τὰ παθήματα καὶ τὶς περιπέτειές του κατὰ τὴν ἄλωση τῆς γενέτειράς του καὶ τὴν περίοδο τῆς αιχμαλωσίας του.⁴

Θεματολογικὰ τὸ Χρονικὸ τοῦ Καμινιάτη ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς ἐνότητες ἐκ τῶν ὁποίων ἡ δευτέρη, πού ἀναφέρεται στὴν πολιορκία καὶ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης, καταλαμβάνει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἔργου. Στὴν πρώτη (κεφ. 1-15)⁵ περιέχεται ἡ περιγραφή τῆς πόλης καὶ τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς μέχρι τὴν ἀφιξη τῶν Σαρακηνῶν, με ἐξαιρετικὰ σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ὀχύρωσή της, τὴ θρησκευτικὴ, οικονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ τῆς ζωῆ καὶ ἀκόμη με πολλὰ τοπογραφικὰ καὶ γεωγραφικὰ στοιχεῖα πού συμβάλλουν στὴ διαμόρφωση τοῦ πολιτι-

3. Βλ. καὶ τὴ μετάφραση τῆς Gert Böhlig, *Die Einnahme Thessalonikes durch die Araber im Jahre 904* (Übersetzt, Eingelaitet und Erklärt), Βιέννη 1975.

4. Καμινιάτης, σελ. 4. Ὁ Τσάρας (δ.π., σελ. 27-28) πιστεύει διὸ ὁ Γρηγόριος Καππαδόκης, στὸν ὁποῖο ὁ Καμινιάτης ἀφιερώνει τὸ ἔργο του, εἶναι πρόσωπο φανταστικὸ πού τὸ ἔπλασε ὁ συγγραφέας γιὰ ν' ἀπευθυνθεῖ οὐσιαστικὰ σὲ "κάθε άλλον Καππαδόκη-ἀναγνώστη του" καὶ τὴν ὀδυνηρὰν ἐκείνην πολιορκίαν παραστήσαι τῷ λόγῳ, ὡς εἶναι τῆς μετέπειτα νοθεσίας ὑπόθεσιν καὶ ἐναργοῦς διδασκαλίας παραίνεσιν (Καμινιάτης, σελ. 15-16). Ὑπενθυμίζουμε διὸ σύγχρονοι ἱστορικοὶ ἐρευνητὲς ἔχουν θέσει ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴν ἀuthenticότητα τοῦ ἔργου τοῦ Καμινιάτη καὶ τὴ χρονολόγησή του, τὴν ὁποία ἀνάγουν στὸν 15ο καὶ 16ο αἰῶνα λόγω τῆς χρονολόγησής τῶν κωδίκων πού τὸ παραδίδουν (βλ. A.P. Kazhdan, *Some Questions addressed to the Scholars who believe in the Authenticity of Kaminiates' "Capture of Thessalonica"*, BZ 71 [1978], σελ. 301-314 καὶ V. Christides, *Once again Caminiates' Capture of Thessaloniki*, BZ 74 [1981], σελ. 8, ὁ ὁποῖος, μολονότι διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸν πρῶτο σὲ ὀρισμένα σημεῖα, τὸν ἀκολουθεῖ, ὥστόσο, στὴν οὐσία τῶν θέσεών του). Τὶς θέσεις τῶν παραπάνω ἐρευνητῶν ἀντικρούει με ἱστορικὰ στοιχεῖα καὶ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα ὁ Γ. Τσάρας στὴν τελευταία του μελέτη, "Ἡ ἀuthenticότητα τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Ἰωάννη Καμινιάτη", Βυζαντιακὰ 8 (1988), σελ. 43-58, στὴν ὁποία, πιστεύουμε πῶς ἀποδεικνύει πράγματι καὶ τὴν ἀuthenticότητα τοῦ ἔργου τοῦ Καμινιάτη καὶ τὴ σωστὴ χρονολόγησή του στὸ 10ο αἰῶνα. —Πρβλ. A. Grégoire, *Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)*, Byzantion 22 (1953), σελ. 373-378, ὅπου ὁ συγγραφέας μνημονεύει μία σύγχρονη με τὸν Καμινιάτη πηγὴ ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὸ ἴδιο γεγονός: εἶναι ἡ ἐπιστολὴ ἐνὸς Άραβα κουρσάρου, τοῦ Abū Mādan, ὁ ὁποῖος συμμετεῖχε στὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης.

5. Καμινιάτης, σελ. 3-15. —Πρβλ. Τσάρα, *Ἰωάννου Καμινιάτου...* σελ. 31-49.

στικοῦ καὶ γεωγραφικοῦ τῆς χάρτη στὰ τέλη τοῦ 9ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 10ου αἰώνα. Τῇ δεύτερῃ ἐνότητῃ (κεφ. 16-65)⁶ ἀφιερώνει ὁ συγγραφέας σὲ αὐτὸ καθεαυτὸ τὸ γεγονός μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιγράφεται τὸ ἔργο του καὶ ἀποτέλεσε, ἴσως, τὸ βασικότερο λόγο γιὰ τὴ συγγραφή του, καὶ στὴν τελευταία (κεφ. 66-79)⁷ ὁ Καμινιάτης ἀναφέρεται στὶς περιπέτειες τῆς αἰχμαλωσίας του, στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας ἀσχολήθηκε μὲ τὴν καταγραφή ὄλων τῶν δραματικῶν γεγονότων πού ἐξῆσε.⁸

Θ' ἀντιπαρέλθουμε τὸ πρῶτο μέρος τοῦ Χρονικοῦ, μολοντί περιέχει πολύτιμα στοιχεῖα γιὰ τὴν τοπογραφία, τὴν οἰκονομία, τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴ στρατιωτικὴ ὁχύρωση τῆς πόλης, δεδομένου ὅτι πληροφορίες γιὰ τὴν εἰκόνα τῆς Θεσσαλονίκης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑπάρχουν καὶ σὲ ἄλλες ἱστορικὲς πηγές, τὶς ὁποῖες ὁ Καμινιάτης ἀπλῶς ἐπιβεβαιώνει ἢ σὲ ὀρισμένα σημεῖα συμπληρώνει. Μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ ὁμως θὰ σταθοῦμε στὸ περιεχόμενο τῆς δεύτερης καὶ τρίτης ἐνότητος, ὅπου, ἀπὸ τὴν περιγραφή τῶν γεγονότων τῆς πολιορκίας τῆς πόλης καὶ τῆς αἰχμαλωσίας τῶν κατοίκων τῆς ἀντλοῦμε πολύτιμες καὶ μοναδικές ἱστορικὲς πληροφορίες. Στὴ διήγησι τοῦ Καμινιάτη, στὴν ὁποία κυριαρχεῖ τὸ δραματικὸ καὶ συγκινησιακὸ στοιχεῖο μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐντοπίσει ἐνδιαφέρουσες μαρτυρίες πού ἀφοροῦν τοὺς ἀντιπάλους καὶ ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἐθνικὴ σύνθεσι τοῦ στρατοῦ τους, τὰ πολεμικὰ τους τεχνάσματα καὶ τὶς μεθόδους πού ἐφάρμοζαν γιὰ τὴν κατάληψι μιᾶς πόλης· ἀκόμη μὲ κάποιες συνήθειες πού ἀκολουθοῦσαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μάχης καὶ κυρίως μὲ τὴ συμπεριφορὰ τους ἀπέναντι στοὺς αἰχμαλώτους.

Οἱ Σαρακηνοὶ –ὁ συγγραφέας τοὺς ὀνομάζει “Ἀγαρηνοὺς”– ἔχοντας ἐπικεφαλῆς τὸν Λέοντα Τριπολίτη⁹ ἔφθασαν στὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης μὲ πενήντα τέσσερα καράβια πάνω στὰ ὁποῖα ὑπῆρχε *παμμιγῆς τις*

6. Καμινιάτης, σελ. 15-56. —Πρβλ. Τσάρα, *Ἰωάννου Καμινιάτου...*, σελ. 49-113.

7. Καμινιάτης, σελ. 56-58. —Πρβλ. Τσάρα, *Ἰωάννου Καμινιάτου...* σελ. 113-130.

8. Ἡ μακρὰ ἴσως παραμονὴ του στὶς φυλακὲς τῆς Ταρσοῦ, ἔδωσε στὸν Καμινιάτη τὴν εὐκαιρία νὰ αὐτοσυγκεντρωθεῖ καὶ νὰ συγγράφει τὸ Χρονικὸ του. Τὸ ἀν ἐπέστρεψε στὴ Θεσσαλονικὴ στὰ πλαίσια κάποιας ἀνταλλαγῆς δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ καμμία ἱστορικὴ πηγὴ. Ὁ ἴδιος μάλιστα στὸ προτελευταῖο κεφάλαιο (σελ. 67) διατυπώνει τὴν ἀγωνία του γιὰ τὴν πραγματοποίησι ἢ ὄχι τῆς ἀνταλλαγῆς (βλ. πρὸ πάνω σελ. 58). Εἶναι, κατὰ συνέπειαν, αὐθαίρετη ἡ ἄποψι τοῦ Khouri al Odetallah (δ.π., σελ. 108) ὅτι ἡ οἰκογένεια τοῦ Καμινιάτη κρατήθηκε γιὰ λίγο καιρὸ στὶς φυλακὲς τῆς Ταρσοῦ καὶ “μετὰ ἀνταλλάχθηκε καὶ ἐπέστρεψε στὸ Βυζάντιο”.

9. Ὁ Λέων Τριπολίτης, ὅπως παραδίδεται τὸ ὄνομα του στὶς ἑλληνικὲς πηγές, ἢ Rasiq al Wardâmi ἢ Ghulâm Zurâfa, στὶς ἀραβικὲς (βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium* 2, σελ. 1216), ἦταν, ὅπως τὸ βεβαιώνουν πολλὲς πηγές, Ἕλληνας ἀπὸ τὴν Ἀττάλεια καὶ συνελήφθη αἰχμάλωτος ἀπὸ τοὺς Ἀραβες σὲ νεαρῇ ἡλικίᾳ. Μετὰ τὴν

*ὄχλος ἀπονενομημένων και μανιωδῶν, τῶν τε τὴν Συρίαν οἰκούντων Ἰσμαηλιτῶν και τῶν ὁμορουντῶν Αἰγυπτίους Αἰθίοπων...*¹⁰ Οἱ Σύριοι τοῦ Λέοντος Τριπολίτη συνεργάστηκαν, σύμφωνα με αὐτὴ τὴν αὐθεντικὴ μαρτυρία, με τοὺς Αἰγυπτίους και τοὺς “ὁμορουντες” Αἰθίοπες, ἡ δράση τῶν ὁποίων κατὰ τὴν πολιορκία και τὴν ἄλωση θὰ πρέπει νὰ ἦταν καθοριστικὴ, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὶς συχνῆς ἀναφορὲς τοῦ συγγραφέα σὲ αὐτοὺς.¹¹ Τὴ συμμετοχὴ τῶν Αἰγυπτίων στὴν πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης ἀναφέρει και ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὁ Μυστικός,¹² σὲ ἀντίθεση με τοὺς μουσουλμάνους τῆς Κρήτης ποὺ δὲν συμμετείχαν καθόλου, ὅπως ἔμμεσα ἀφήνει ὁ συγγραφέας νὰ ἐννοηθεῖ, περιγράφοντας τὴν ἐκπληξὴ τους κατὰ τὴν ἀφιξὴ τῶν συριακῶν πλοίων με τὰ λάφυρα και τοὺς αἰχμαλώτους στὸ Ζωντάρι τῆς Κρήτης.¹³

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἀναφερόμενος στὴν ἄμυνα τῆς Θεσσαλονίκης μιλάει γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν πλησιοχώρων Σκλαβήνων τῶν ὑφ' ἡμᾶς τελούντων... τῆς τοξικῆς ἐμπείρων,¹⁴ οἱ ὅποιοι πῆραν μέρος τελικὰ στὴν

αἰχμαλωσία του ἀλλαξοπίστησε και ἔγινε γρήγορα ἀρχηγὸς τοῦ ἀραβικοῦ στόλου, στίς τάξεις τοῦ ὁποίου ὑπηρέτησε πολεμώντας με πάθος ἐναντίον βυζαντινῶν πόλεων και κτήσεων (ἐπιστήσαντες στρατηγὸν Τριπολίτην Λέοντα, Ἀττάλου μὲν ἐξωρημένον τῆς πόλεως τῆς δὲ Χριστιανῶν εὐσεβείας ἀποστήσαντα, Συνεχιστῆς Θεοφάνους, σελ. 366). Στὸν Κεδρηνὸ (2, σελ. 261), τὸν βρίσκουμε ὡς Λέοντα τὸν Ἀττάλεια. Ὁ ἴδιος ὁ Καμινιάτης (σελ. 23-24) γιὰ τὴν αἰχμαλωσία και τὴν ἀρνησιθρησκία τοῦ Λέοντος ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: *τοῦτο γάρ και αὐτὸς ὦν ποτε και τῆ τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος ἀναγενῆσει μεμορφωμένος τὴν τε ἡμετέραν θρησκείαν δεδιδαγμένος, ὑπ' αὐτῶν χειρωθεὶς τῶν βαρβάρων τὴν ἐκείνων δυσσέβειαν τῆς εὐσεβοῦς ἀντηλλάξατο πίστεως, και πλέον οὐδὲν αὐτοῖς αἰεὶ διὰ σπουδῆς ἔχει χαρίσασθαι ἢ τὴν κλήσιν κυρῶσαι ταῖς πράξεσι και παραβάτου και ληστοῦ δράματα ἐνδεικνύμενος ἐκ τούτων και φιλοτιμείσθαι και υπεραίρεσθαι.* Ὁ Vasiliev διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι οἱ Ἀραβες τῆς Συρίας ἀνέθεσαν τὴν ἡγεσία τοῦ στόλου στὸν ἀρνησιθρησκο Λέοντα ἐπειδὴ εἶχε μεγάλη ναυτικὴ ἐμπειρία λόγω τῆς καταγωγῆς του ἀπὸ τὸ μεγάλο ναυτικὸ κέντρο τῆς ἐποχῆς, τὴν Ἀττάλεια (Byzance et les Arabes, τ.2 Α', σελ. 163). —Πρβλ. Α.Γ.Κ. Σαββίδης Ἡ Ἀττάλεια ὡς ἔδρα τοῦ βυζαντινοῦ ναυτικοῦ θέματος Καραβησιάνων/Κιβυρραιωτῶν, Βυζαντινὸς Δόμος 4 (1990), σελ. 139-166.

10. Καμινιάτης, σελ. 18 και 55.

11. Στὸ ἴδιο, σελ. 18, 32, 40, 41, 42, 43. Ἡ ἄσκηση ψυχολογικῆς βίας ἀπὸ τοὺς Ἀραβες εἶναι γνωστὸ πὼς ἔπαιζε σπουδαῖο ρόλο στὴν κάμψη τοῦ ἠθικοῦ τοῦ ἀντιπάλου. Στὴν προκειμένη περίπτωσις ὁ Λέων Τριπολίτης ἐξαπέλυσε τοὺς ἀγριούς Αἰθίοπες σ' ὀλόκληρη τὴν πόλη και τοὺς τοποθέτησε σ' ἐμφανῆ σημεῖα τῶν πολεμικῶν του πλοίων ἀποσκοπώντας στὴ δημιουργία πανικοῦ και στὴν ψυχολογικὴ, κατ' ἀρχὴν, ἦττα τῶν πολεμιστῶν και τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης.

12. Γ. Τσάρας, “Νικόλαου Πατριάρχου ὁμιλία εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης”, Μακεδονικά 1 (1940), σελ. 244.

13. Καμινιάτης, σελ. 59. —Πρβλ. Christides, ὁ.π., σελ. 8.

14. Καμινιάτης, σελ. 20. Γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν Σκλαβήνων και τὴ σχέση τους

υπεράσπιση τῆς πόλης μετά ἀπό τῆς αὐστηρῆς πρὸς αὐτοὺς ἐντολῆς τοῦ στρατηγοῦ Νικήτα. Ὁ Καμινιάτης στηλιτεύοντας τὴν ἀπροθυμία τους νὰ συμμετάσχουν στὴν ἄμυνα τῆς πόλης, τοὺς χαρακτηρίζει δόλιους, πονηροὺς καὶ ἀτομικιστές.¹⁵

Κατὰ τὴν περιγραφή τῆς πολιορκίας, ὁ συγγραφέας ἀφιερώνει τέσσερα κεφάλαια (31-34) στὰ πολεμικὰ μέσα καὶ τεχνάσματα ποὺ χρησιμοποιήσαν οἱ Ἄραβες μέχρι τὴν τελικὴ πτώση τῆς πόλης καὶ τοῦ κάστρου της. Ἡ φωτιά ἀποτελοῦσε τὸ βασικὸ τους ὄπλο ἀφοῦ στὴ θέα της ὄλοι πανικοβάλλονταν, κάτοικοι καὶ στρατιῶτες –υπερασπιστὲς τῆς πόλης. Γιὰ τὴ μεταφορὰ της ὡς τῆς καστρόπορτες ἐπινόησαν ἓνα τέχνασμα, τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ὁποίου περιγράφει λεπτομερῶς ὡς ἐξῆς: *ἀμάξας ἐφευρόντες ἐπέθηκαν ἐν αὐταῖς πρηνεῖς τὰς βραχυτάτας νῆας, αἷς πρὸς τὴν θήραν τῶν ἰχθύων οἱ καθ' ἡμᾶς ἀλιεῖς ἐκέχρητο, ἔτι δὲ καὶ τινῶν ἄλλων ξύλων πληθύν καὶ φρυγάνων σωρείαν· ἅτινα πίσση καὶ θεάφω καταρράναντες καὶ τὰς ἀμάξας ὑποδύντες ἔστρεφον τοὺς ἄξονας, ἄγοντες αὐτὰς ταῖς χερσίν, ἕως ἐφθασαν μέχρις αὐτῶν τῶν πυλῶν. Εἶτα τὴν ὕλην ἐκείνην ὑφάψαντες, καὶ ὀπισθόποδες ταῖς ἀσπίσι φραξάμενοι πρὸς τοὺς τοξότας χωρήσαντες, ἔλαθον τὸ βεβουλευμένον εἰς ἔργον ἀγαγεῖν. Τὸ πῦρ γὰρ τῆς ὕλης λαβόμενον καὶ τοῖς ὑπεκκαύμασι πρὸς μείζονα φλόγα διεγερόθεν τὴν μὲν ἔξω τῶν πυλῶν ἐπιφάνειαν, ἥτις ἦν ἅπασα σεισιδηρωμένη, πυρακτωθῆναι πεποίηκε, τὴν λαμπάδα δὲ καὶ πρὸς τὸ εἶσω μετοχτεῦσαν ἐξαφθῆναι δι' ὄλου τὰς πύλας ἠνάγκασεν, ὡς μετὰ βραχὺ ταύτας καταπεσεῖν καὶ δειλίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἅπασιν ἐμβαλεῖν.*¹⁶ Ἀνάλογο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει, ἐπίσης, ἡ περιγραφή ἐνὸς ἀκόμη εὐφυοῦς πολεμικοῦ σχεδίου τῶν σαρακηνῶν πολιορκητῶν (*ποικίλου καὶ πολυειδοῦς... μηχανήματος*), τὸ ὁποῖο τοὺς ὀδήγησε τελικὰ στὴν ὀριστικὴ κατάληψη τοῦ κάστρου. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀνύψωση ξύλινων πύργων πάνω σὲ καρῶβια δεμένα ἀνὰ δύο μεταξὺ τους, *ἐν οἷς ἐνόπλους τινὰς βαρβάρους ἐπανεβίβασαν, ῥώμη σωματῶν καὶ τολμηρὰ φύσεως ἀνεσταλμένους, τὴν καθ' ἡμῶν ὑστάτην καὶ τελευταίαν ἐπιβουλήν ἐνεργήσαντας.*¹⁷

Τὶς πληροφορίες τοῦ αὐτόπτη μάρτυρα Καμινιάτη γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ ἀπὸ τοὺς Ἄραβες συγκεκριμένων πολεμικῶν σχεδίων καὶ τὴν ταχεία

μὲ τὴ Θεσσαλονίκη βλ. Τσάρα, *Ἰωάννου Καμινιάτου...* σελ. 56-57 καὶ σημ. 43.

15. Καμινιάτης, σελ. 38.

16. Στὸ ἴδιο, σελ. 29.

17. Λεπτομερὴ περιγραφή τοῦ εὐφυοῦς αὐτοῦ πολεμικοῦ τεχνάσματος βλ. Καμινιάτης σελ. 30-31, ὅπου ὁ συγγραφέας κάνει λόγο γιὰ χρῆση “τόξων λιθοβόλων” καὶ τεχνητῆς φωτιάς.

εκτέλεσή τους, επιβεβαιώνει μία μοναδική στο είδος της αραβική πηγή (ναυτικό έγγραφο κάποιου χαλίφη του 10ου αιώνα) που χρονολογείται στην ίδια περίπου εποχή με τα *Ναυμαχικά* του Λέοντος Στ' του Σοφού.¹⁸ Από τη σύγκριση των δύο παραλλήλων ναυτικών οδηγιών, διαγράφεται το υψηλό επίπεδο του αραβικού ναυτικού το 10ο αιώνα, έφ'αμιλλο πράγματι του βυζαντινού, τόσο στον τεχνολογικό εξοπλισμό όσο και στα πολεμικά μέσα.¹⁹ Εξάλλου, τα κριτήρια στρατολόγησης όσων θα έπαιρναν μέρος σε ναυτικές επιχειρήσεις ήταν πολύ αυστηρά με στόχο την επιλογή των άριστων που θα διακρίνονταν, κυρίως, για τον άψογο χαρακτήρα, το θάρρος και την τεχνική τους κατάρτιση.²⁰ Οί επιτυχίες των αραβικών ναυτικών δυνάμεων μόλις πριν από την άλωση της Θεσσαλονίκης, κατά τις πολεμικές τους επιχειρήσεις στα νησιά του Αιγαίου και τα παράλια της ήπειρωτικής Ελλάδας, έπαληθεύουν την έτοιμότητα και την άρτια επάνδρωση του αραβικού στόλου.²¹ Ο ίδιος, μάλιστα, ο Καμινιάτης κάνει μνεία για προσφυγή στη Θεσσαλονίκη πολλών κατοίκων των νήσων που είχαν κυριευθεί από τους "δυσώνυμους Άγαρηνούς".²²

Μετά την κατάληψη του κάστρου οί σαρακηνοί πολιορκητές μοιράστηκαν κατά ομάδες την πόλη με βάση τους δρόμους της και με προφανή σκοπό την ταχύτερη διεκπεραίωση του καταστροφικού τους έργου.²³ Ο ίδιος ο Καμινιάτης και μερικοί από τους στενούς συγγενείς του γλύτωσαν από βέβαιο θάνατο χάρη στα χρήματα που πρόσφεραν στους κατακτητές κατά την σύλληψή τους. Η παράδοση, στη συνέχεια,

18. V. Christides, *Two parallel Naval Guides of the Tenth Century: Qudâma's Document and Leo VI's Naumachica: A Study on Byzantine and Moslem Naval Preparedness*, Graeco-Arabica 1 (1982), σελ. 52-100.

19. Στο ίδιο, σελ. 92.

20. Στο ίδιο, σελ. 82-83. —Πρβλ. T.G. Kolias, *The Taktika of Leo VI the Wise and the Arabs*, Graeco-Arabica 3 (1984), σελ. 129-135.

21. Έκτός από τα παράλια της Πελοποννήσου που ύφισταντο συνεχείς επιδρομές από τους Άραβες της Κρήτης, την ίδια εποχή είχαν καταληφθεί από το στόλο των Σαρακηνών της Συρίας και της Κρήτης τα νησιά του Αιγαίου Λήμος, Πάρος, Σάμος και Νάξος καθώς και η παραθαλάσσια πόλη της Θεσσαλίας Δημητριάς (βλ. Vasiliev, *Byzance... 2*, A' σελ. 157-162 με λεπτομερείς αναφορές στις πηγές).

22. ... και μάλισθ' όσοι ταίς ήδη προαλωθείσαις νήσοις εκ της των δυσωνύμων Άγαρηνών επιδρομής υπελείφθησαν, επί τήνδε προσέφευγον μηδεμίαν, ως υπελάμβανον, εν αυτή πολεμίων φροντίδα του λοιπού ποιησόμενοι (Καμινιάτης, σελ. 13).

23. ... τούτους τό τάχος άνειλον, είθ' ούτω ταίς λεωφόροις κατεμερίσθησαν· τό δέ πλήθος της πόλεως εις πολλά μέρη τμηθέν (σελ. 33), και σε άλλο σημείο: ως γάρ κατά πάσαν εισελθόντες διεμερίσθησαν την πόλιν οί βάρβαροι... (σελ. 36). Οί

κρυμμένων θησαυρῶν τοὺς ἐξασφάλισε εὐνοϊκότερη μεταχείριση καὶ καλύτερη τύχη ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ὑπολοίπων αἰχμαλώτων, ἀφοῦ συμπεριλήφθηκαν στοὺς διακόσιους αἰχμαλώτους, τοὺς ὁποίους οἱ Σαρακηνοὶ προόριζαν γι' ἀνταλλαγῆ.²⁴ Ὁ Λέων ὁ Τριπολίτης μάλιστα, κατὰ τὴν προσαγωγή του σ' αὐτόν, γιὰ νὰ τοὺς πείσει γιὰ τὶς εἰλικρινεῖς του προθέσεις τοὺς εἶπε ἑλληνιστί, τὰ ἑξῆς: *πάσης ὑμᾶς πονηρᾶς ὑποψίας ἐκτός εἶναι βούλομαι· τὸ τε γὰρ ἀόπλους τοῖς εἰληφόσιν ἐντυχεῖν καὶ τὸ νῦν ἐν ὄψεσι ταῖς ἐμαῖς προτεθὲν χρημάτων πλῆθος τὴν ζωὴν ὑμῖν, ἥτις δυσέλπιστός ἐστι τοῖς πολλοῖς, ἐχαρίσαντο, καὶ οὐκ ἔστιν ὑμῖν ὑπόνοια τοῦ λοιποῦ θανάτου ἐξ ἐπιβουλῆς, οὐδὲ τις ἄλλη ἐπήρεια παρὰ τῶν ἐμῶν ὑπηκόων... οὕτω γὰρ ἡμᾶς φθάσαι τὴν Συρίαν γενήσεται, καὶ πρὸς τὴν Ταρσὸν εὐθέως πόλιν τῆς Κιλικίας ὑμᾶς διαπέμψω τηρηθησομένους σὺν τοῖς ἐκεῖ φρουρουμένοις μέχρι τῆς προσδοκωμένης καταλλαγῆς, ἀντίλυτρον ἔχοντας τοὺς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καιροῖς οὐκ ὀλίγοις ἐαλωκότας ὁμοεθνεῖς ἡμῶν Ἀγαρηνοῦς²⁵... Μολονότι ὁ συγγραφέας μας δὲν προβάλλει στὸ λόγο του κανένα θετικό στοιχεῖο γιὰ τοὺς ἄραβες κατακτητῆς, προκύπτει ἔμμεσα, ἐν τούτοις, ὅτι οἱ τελευταῖοι ὑπῆρξαν τουλάχιστον συνεπεῖς μὲ τὴν ὑπόσχεσή τους, ἐφόσον πράγματι οἱ διακόσιοι αἰχμαλῶτοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Καμινιάτης, ὀδηγήθηκαν τελικὰ στὶς φυλακὲς τῆς Ταρσοῦ, ὅπου ἐκεῖνος ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀνταλλαγῆς τοὺς συνέγραψε τὸ *Χρονικὸ* του.*

Οἱ σαφεῖς ἐξηγήσεις τοῦ αἰχμαλώτου συγγραφέα γιὰ τὴν ἔξαγορὰ τῆς ζωῆς του μὲ προσφορά χρημάτων μᾶς φέρνει στὸ νοῦ τὴν ἀφήγηση τοῦ βυζαντινοῦ συγγραφέα Πρίσκου γιὰ τὶς περιπέτειες τοῦ ἄλλοτε

“βάρβαροι” ποὺ ξεχύθηκαν στοὺς δρόμους μετὰ τὴν πτώση τοῦ κάστρου ἦταν γυμνοί, συγκαλύπτοντες μόνο τὰ κατὰ τὴν αἰδῶ, καὶ κρατοῦσαν *μαχαίρας* (Καμινιάτης, σελ. 33).

24. ... καὶ τινὰ χρύσεια κόσμια τὸ τάχος ἐξενεγκῶν καὶ τῇ παλάμῃ τούτου ἐνθέμενος, “ἔστωσαν σοι ταῦτα ἔφην” ἐνέχυρα τῆς ζωῆς τῆς ἐμῆς. εἶπερ δὲ πολὺ πλείονα τούτων εὐπορῆσαι βούλει, ... τὸ μὴ θανεῖν κατεγγύησας καὶ παρέξομαι σοι χρήσιμα δῶρα, τῇ προσδοκίᾳ ὑμῶν ἐν τισὶν ἀφανέσι τόποις προαποτεθειμένα, οὗς ἡμεῖς τε μόνοι διαγιγνώσκομεν καὶ ὑμῖν προθύμως σωτηρίας τυγχάνοντες ὑποδείξομεν (Καμινιάτης, σελ. 42). Στὸ κεφάλαιο 53 (σελ. 99-100) περιγράφει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸν ὀδήγησαν οἱ “βάρβαροι” μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους στὸν κρυψώνα μὲ τὰ χρήματα. Στὰ κεφάλαια 62 καὶ 63 (σελ. 53-54) ἀναφέρεται στὴ συμφωνία τοῦ Συμεῶν μὲ τὸν Λέοντα Τριπολίτη γιὰ τὴν ἀνταλλαγῆ τῶν 200 ἑλλήνων αἰχμαλώτων μὲ ἀντίστοιχο ἀριθμὸ “Ἀγαρηνῶν”.

25. Καμινιάτης, σελ. 48. Ἡ χρῆση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τὸν Τριπολίτη στὸ διάλογο ποὺ εἶχε μὲ τοὺς θεσσαλονικεῖς αἰχμαλώτους ὑπονοεῖται ἀπὸ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη φράση τοῦ Καμινιάτη: *οὕτως ἔφη, καὶ πρὸς τοὺς ὑφ' αὐτὸν πάλιν ὑποστραφεῖς τὰ περὶ ἡμῶν διεξῆι, βαρβαρίζων τὰ πλείεστα* (σελ. 48)

πλουσίου εμπόρου από τό Βιμινάκιο, αιχμαλώτου στή συνέχεια τῶν Ούννων, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνο δὲν ἔτυχε κακῆς μεταχείρισης, ἀλλ' ἀντίθετα ἐπελέγη νὰ ὑπηρετήσῃ στὴν αὐλὴ τοῦ Ὀνηγήσιου *διὰ τὸν ὑπάρξαντα αὐτῷ πλοῦτον*.²⁶ Στὴν προκειμένη περίπτωση, ὁ τύραννος τῶν Σαρακηνῶν ἔδωσε τὴν εὐκαιρία γιὰ διάσωση καὶ σὲ ἄλλους αιχμαλώτους, ὅταν σὲ κάποια συνάθροισή τους τοὺς ἀπῆλυθε τὰ ἑξῆς: *εἴ τις τῶν συλληφθέντων χρήματα που ταμειυσάμενος ἔχει, παρελθὼν ἐν μέσῳ τούτους ἀνησάσθω τὴν σωτηρίαν*.²⁷

Ἄξιοσημείωτο εἶναι ὅτι, κατὰ τὴ συγκέντρωση καὶ τὴν ἐπιβίβαση τῶν αιχμαλώτων στὰ ἐχθρικά καράβια, οἱ συγγενεῖς χωρίστηκαν, παρὰ τὴ σαφῆ σχετικὴ θέση τοῦ μουσουλμανικοῦ δικαίου περὶ τοῦ ἀντιθέτου.²⁸ *...ὁπότε συμμιγῆς τις καὶ σφοδρὸς ἀνήγερτο θρηῆνος διχοτομουμένης τῆς φύσεως ἀλλήλους τοὺς ἀγχιστεῖς ἀνακαλουμένους καὶ τὸν χωρισμὸν δυσχεραίνοντας...* ἀναφέρει ὁ Καμινιάτης, περιγράφοντας τὸ δράμα τοῦ ἀποχωρισμοῦ.²⁹ Ἀκόμη καὶ ἡ θερμὴ παράκληση τοῦ πατέρα του πρὸς τὸν ἀρχηγὸ τοῦ πλοίου νὰ φέρουν κοντὰ τους καὶ τοὺς λοιποὺς συγγενεῖς τους, δὲν εἰσακούστηκε λόγω, κυρίως, τῆς ὀκνηρίας τῶν σωματοφυλάκων του.³⁰ Τὴν εὐκαιρία γιὰ ἓνα πρόσκαιρο ἀντάμωμα βρῆκαν οἱ αιχμάλωτοι συγγενεῖς, μόνο κατὰ τὴν ἀποβίβασή τους στὸ Ζωντάρι τῆς Κρήτης.³¹ Στὴ συνέχεια μὲ νέα ἐντολὴ οἱ κατακτητὲς τοὺς ζήτησαν νὰ χωρίσουν ξανά μὲ ἐξαίρεση *εἴ ποὺ τις μήτηρ...*, ἐν αὐτοῖς νῆπιον ἔχουσα τοῦ γάλακτος προσδεόμενον, τοῦτο μόνον πρὸς τὴν τεκοῦσαν μένειν... ὡς μηδὲν τυχὸν δυνάμενον ἑαυτῷ πρὸς τὴν ζωὴν συντελεῖν....³²

26. Βλ. πρὸ πάνω, σελ. 68. Εἶναι γεγονός ὅτι οἱ πλούσιοι καὶ ἐπώνυμοι αιχμάλωτοι εἶχαν πάντοτε καλύτερη τύχη ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀνωνύμων ποὺ ἐπεφταν στὰ χέρια τῶν ὀπωιοδηποτε ἐχθρῶν (Οὔννοι, Βάνδαλοι, Σαρακηνοὶ κ.ἄ.).

27. Καμινιάτης, σελ. 50.

28. *Τοῖς δὲ τῶν νηῶν ἀρχηγοῖς προσέτιπτε σκευάζεσθαι πρὸς τὸν ἀπόπλου, τὴν νεάγουσαν κῆραν τοῦ πλῆθους ἀρρένων τε καὶ θηλειῶν πρῶτον ταῖς ναυσὶν εἰσενεγκότας, μὴ κατὰ συγγένειαν ἀλλὰ διακεκριμένως...* (Καμινιάτης, σελ. 52). — Πρὸβλ. Khouri al Odetallah, ὁ.π., σελ. 108.

29. Καμινιάτης, σελ. 52.

30. Στὸ ἴδιο, σελ. 55.

31. *... τοῦτο πρῶτον ἔδοξε τοῖς βαρβάροις, ἀναμιχθῆναι τῶν δυστυχῶν τὸν δῆμον, ὅπως τὸν ἀναγνωρισμὸν καὶ αὐθις οἱ συγγενεῖς τινος μετέχοντες ἐν ἀλλήλοις ποιήσονται ...*, καὶ συνεχίζει ὁ Καμινιάτης, προσδίδοντας στὸ λόγο του τὸν πλέον δραματικὸ τόνο, μὲ τὴν περιγραφὴ σκηνῶν ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση καὶ ἀπὸ τὴ συνάντηση ἀγαπημένων προσώπων (σελ. 60-61).

32. Καμινιάτης, σελ. 62. Μολονότι ὁ αιχμάλωτος συγγραφέας δὲν εἶναι διατεθειμένος ν' ἀναγνωρίσει κανένα θετικὸ στοιχεῖο στὴ συμπεριφορὰ τῶν Ἀράβων

Οί περισσότεροι επιζώντες αιχμάλωτοι και ιδιαίτερα οί νέοι προορίζονταν γιά δουλεμπόριο. 'Ο Καμινιάτης έχει καταγράψει λεπτομερείς πληροφορίες γύρω από τούς τόπους και τίς διαδικασίες πού άκολούθησαν οί άραβες κατακτητές γιά τή διεξαγωγή του. 'Η πρώτη πράξη πώλησης αιχμαλώτων –και δή γυναικῶν– έγινε σύντομα μετά τόν άπόπλου από τό λιμάνι τής Θεσσαλονίκης, σ' ένα σημείο πού έφερε τό όνομα “Βολβός”, όπου έμφανίστηκαν κάποιοι ίππείς και ζήτησαν ν' άγοράσουν γυναίκες αιχμαλώτους προσφέροντας στους κατόχους τους πολλά χρήματα.³³

'Ιδιαίτερα παραστατικός είναι ό λόγος του στην περιγραφή τής αγοραπωλησίας αιχμαλώτων πού έλαβε χώρα στο Ζωντάρι τής Κρήτης, στόν όποίο έμπεριέχεται ή πολύ ένδιαφέρουσα πληροφορία σχετικά μέ τό έθιμο τών 'Αράβων τής Κρήτης ν' άγοράζουν αιχμαλώτους ως δούλους καταβάλλοντας μάλιστα ύψηλό τίμημα, μέ σκοπό νά εισπράξουν πολύ ύψηλότερο κατά τήν άνταλλαγή τους μέ όμοφύλους τους, αιχμαλώτους τών Βυζαντινῶν. Και παρακάτω έπεξηγεϊ: *οὐδέ γάρ ὡς ἐν τοῖς κατὰ Συρίαν, οὕτω καί τούτοις ἢ τῶν αἰχμαλώτων ἀπολύτρωσις ἐκτελεῖται, ἀλλ' ἐπεκράτησεν ἐν τούτοις παλαιόν ἔθος, χρόνῳ βεβαιωθέν, ἵνα καί τόν βάρβαρον, ὅστις ποτὲ ἦν, χάριν τοῦ κατεχομένου κομιζῶνται, καί τήν ὑπέρ αὐτοῦ δοθεῖσαν τιμὴν ἀπαιτῶσιν εἰς τὸ διπλάσιον. διὰ τοῦτο πολλοὺς οἱ Κρηῖτες τῶν αἰχμαλώτων ὠνήσαντο, τήν καθ' ἡμᾶς συμφορὰν κέρδους συνεισφορὰν ἑαυτοῖς ἐφευράμενοι.*³⁴

Στή συνέχεια περιγράφει τίς τελευταίες περιπέτειες τών αιχμαλώτων συντρόφων του και κάνει λόγο γιά τό έντενές δουλεμπόριο πού διεξήχθη στα παράλια τής Συρίας. 'Εκεί άραβες έμποροι άγόραζαν και μεταπωλοῦσαν αιχμαλώτους σε άλλους, οί όποιοι τούς προόριζαν γιά μακρινούς τόπους, όπως γιά παράδειγμα, τήν Αίθιοπία ή τήν Δαμασκό.³⁵ Και τελειώνει τήν αφήγησή του ό συγγραφέας μέ τήν υπόμνηση ότι μαζί μέ

πρός τούς αιχμαλώτους, ή άναφορά ώστόσο και μόνο στην έξαιρεση πού εκείνοι έκαναν γιά τόν μη άποχωρισμό τών μητέρων από τά βρέφη τους, υποδηλώνει ότι οί “βάρβαροι” Σαρακηνοί δέν ήταν έντελώς άπογυμνωμένοι από άνθρώπινα συναισθήματα.

33. Καμινιάτης, σελ. 56-57. —Πρβλ. Τσάρα, *Ίωάννου Καμινιάτου...* σελ. 114, σημ. 56.

34. Καμινιάτης, σελ. 63.

35. *Οἱ δὲ γ' ἐν Κρήτῃ ἐξ ἡμῶν διαιρεθέντες ἐν ταῖς ἄλλαις ναυσὶ ταῖς ἀφ' ἐκάστου τόπου διεσπάρησαν καθ' ὅλης τῆς παραλίας Συρίας· οὓς καὶ ὠνούμενοι πολλοὶ τῶν ἐμπόρων καὶ πάλιν μεταπιπράσκοντες κατὰ διαφόρους τόπους ἐν ἀλλήλοις μέχρι καὶ νῦν αὐτοὺς ἀνταμείβουσιν, ὡς καὶ αὐτὴν φθάσαι τὴν Αἰθιοπίαν τινὰς ἐξ αὐτῶν καὶ τοὺς τὴν ἀκροτάτην μεσημβρίαν κατοικοῦντας βαρβάρους*

τούς διακόσιους συμπολίτες του βρίσκονται στίς φυλακές τῆς Ταρσοῦ... ἐν μεθορίῳ δύο πραγμάτων ἐλπυζομένων, ἢ τοῦ τυχεῖν τῆς πάλαι θρυλλουμένης διὰ τῆς σωτηρίου καταλλαγῆς ἀπολυτρώσεως ἢ τῶ θανάτῳ παραπεμφθῆναι καθ' ἐκάστην ἐφεστῶτι ταῖς συχναῖς ἀρρωστίαις καὶ ἄλλως τοῖς ἐν τῇ φρουρᾷ πλησίον συνωκισμένῳ.³⁶

Ὁ αιχμάλωτος Καμινιάτης σὲ ὁλόκληρο τὸ λόγο του, πού ἐμφανῶς κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ δραματικὸ καὶ συγκινησιακὸ στοιχεῖο, δὲν ἀναφέρει κανένα θετικὸ σημεῖο γιὰ τοὺς ἄραβες Σαρακηνοὺς καὶ τὸν πολιτισμὸ τους, γιὰ τοὺς ὁποίους νοιώθει προφανῶς ἀπέχθεια καὶ μῖσος· ἀκόμη δὲν ἔχει καμμία διάθεση νὰ περιγράψει τίς ἀραβικὲς πόλεις Τρίπολη καὶ Ταρσό, ὅπου ἔζησε ἔστω γιὰ λίγο, διότι τίς θεωρεῖ, ἴσως, προσωρινοὺς σταθμοὺς διαμονῆς μέχρι τὴν ἀπελευθέρωσή του. Εἶναι γεγονὸς ὅτι τὴν ἴδια ἀρνητικὴ εἰκόνα γιὰ τοὺς Σαρακηνοὺς παραδίδουν καὶ ἄλλοι, σύγχρονοι τοῦ Καμινιάτη, βυζαντινοὶ συγγραφεῖς μὲ πῖο ἀντιπροσωπευτικὴ τὴν περίπτωσι τοῦ Λέοντος Στ' τοῦ Σοφοῦ. Ὁ τελευταῖος στὴν δέκατη ὄγδοη διάταξη τῶν *Τακτικῶν* του, *Περὶ μελέτης διαφορῶν ἐθνικῶν τε καὶ ῥωμαϊκῶν παρατάξεων*, στὴν ὁποία μνημονεῖ ὀνομαστικὰ τοὺς Τούρκους (Οὐγγρους), τοὺς Βούλγαρους, τοὺς Φράγγους, τοὺς Λογγοβάρδους, τοὺς Σλάβους καὶ τοὺς Σαρακηνοὺς, παίρνει σαφῆ θέση γιὰ τοὺς τελευταίους· τοὺς θεωρεῖ βάρβαρους, ἄπιστους, ἐπικίνδυνους καὶ ἐχθροὺς τῆς Αὐτοκρατορίας σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς ὑπόλοιπους λαοὺς γιὰ τοὺς ὁποίους ἀναφέρει καὶ θετικὰ στοιχεῖα στὸν χαρακτήρα ἢ τὸν πολιτισμὸ τους.³⁷ Ἡ διάκρισι πού κάνουν οἱ συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς γιὰ τοὺς Σαρακηνοὺς μπορεῖ ν' ἀποδοθεῖ στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ τελευταῖοι ὄχι μόνο κυριαρχοῦσαν ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ σὲ ὁλόκληρη τὴ Μεσόγειο καὶ εἶχαν καταστῆ πολὺ ἐπικίνδυνοι γιὰ τὴν Αὐτοκρατορία ἀλλὰ κυρίως γιὰτὶ παρέμεναν ἀλλόθρησκοι (μουσουλμάνοι), τὴ στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποία ὄλοιοι ἄλλοι πού προαναφέρθησαν εἶχαν ἤδη ἐκχριστιανιστεῖ.³⁸

Ἡ διαφορετικὴ τῆς θρησκείας σάν σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς ἐπικριτικῆς του στάσης ἀπέναντι στοὺς Σαρακηνοὺς κυριαρχεῖ καὶ στὸ Χρονικὸ τοῦ Καμινιάτη. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μακρὰ ἀναφορὰ του στὴν προσευχὴ πού ἀπηθύθναν οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης στὸν Ἅγιο Δημήτριο μὲ τὰ λόγια πού ἀκολουθοῦν: ... *δείξον καὶ νῦν, συμπαθέστατε, τὴν ἀμετρον σου περὶ ἡμᾶς κηδεμονίαν καὶ μὴ καυχῆσωνται καθ' ἡμῶν*

(Καμινιάτης, σελ. 67).

36. Ἰωάννης Καμινιάτης, σελ. 67.

37. Βλ. Κολίας, ὁ.π., σελ. 129-135, ὅπου ἡ πηγὴ καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

38. Στὸ ἴδιο, σελ. 130.

*ἔθνη βάρβαρα καὶ ἀλλόφυλα, μὴ εἰδότα θεόν· μηδὲ δῶς βεβηλωθῆναι σου τοῦτον τὸν οἶκον, ὃν πᾶσα ἡ οἰκουμένη κοινὸν ἱατρεῖον καὶ προφύγιον κέκτηται, ὑπὸ ἐναγῶν καὶ ἀθέων ἀνθρώπων.*³⁹ Ἡ συσχέτιση, βέβαια, τῶν γεγονότων μὲ τὴ θεϊκὴ θέληση ἢ μὲ τὴν ἀπιστία καὶ τὴν ἀθεΐα τῶν μουσουλμάνων Σαρακηνῶν πού προβάλλει ὁ Καμινιάτης στὸ ἔργο του, ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι, ὄντας ὁ ἴδιος κληρικός, διακατεχόταν ἀπὸ μία κατεξοχὴν θεοκρατικὴ ἀντίληψη περὶ τῶν πραγμάτων. Ὅπως δὲ ἄποτελεῖ ἔργο μεγάλης ἱστορικῆς ἀξίας γιὰ τὴν ἀθθεντικότητα καὶ τὴν ἀξιοπιστία του ἀφενὸς καὶ ἀφετέρου γιὰ τὴν ἀμεσότητα καὶ τὴ ζωντάνια μὲ τὴν ὁποία ὁ συγγραφέας του περιγράφει τὰ γεγονότα.⁴¹

β) Abū -Firās

Λίγες δεκαετίες μετὰ τὴν αἰχμαλωσία τοῦ Καμινιάτη ἀπὸ τοὺς Ἄραβες, ἕνας ὁμόφυλός τους διανοούμενος συλλαμβάνεται αἰχμάλωτος ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς. Πρόκειται γιὰ τὸν ποιητὴ τοῦ 10ου αἰώνα Abū - Firās, γνωστὸ στοὺς πνευματικούς καὶ πολιτικούς κύκλους τῆς Συρο-Μεσοποταμίας ἀπὸ τὸ πνευματικὸ του ἔργο καὶ τὴν καταγωγή του, ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Χαμδανιδῶν.⁴² Γεννήθηκε στὴ Μοσούλη ἀπὸ μητέρα ἑλληνίδα, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει στὰ ποιήματά του, καὶ ἔπαιξε ἐνεργὸ πολιτικὸ ρόλο στὴ χώρα του ἀφοῦ ὁ ἐξάδελφός του ἐμίρης Sayf al Dawlah τοῦ εἶχε ἐμπιστευθεῖ τὴ διακυβέρνηση τῆς πόλης Manbij (ἀρχαία Ἱεράπολις). Κατὰ τὴν ἴδια περίοδο συνόδευσε πολλὰ φορὲς τὸν ἐξάδελφὸ του ἐμίρη στὶς ἐκστρατείες του ἐναντίον ἐπαναστατημένων ἀραβικῶν φύλων καὶ ἐναντίον τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων. Τὸ 962 σὲ μία ἀπὸ

39. Καμινιάτης, σελ. 21.

40. Πρέπει νὰ τονιστεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι, πράγματι, ἡ αἰχμαλωσία καὶ ἡ κράτησή του στὶς φυλακὲς τῆς Ταρσοῦ ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία στὸν Ἰωάννη Καμινιάτη νὰ καταγράψει τίς νωπὲς του ἀκόμη μνήμες ἀπὸ τὴν ἀλωση τῆς γενέτειράς του καὶ τὴν αἰχμαλωσία τῶν κατοίκων τῆς.

41. Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας κλείνοντας τὸ λόγο του καὶ ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν ὑποτιθέμενο ἀποδέκτη του Γρηγόριο τὸν παρακαλεῖ νὰ μὴ δώσει σημασία στὸ ἀπλοϊκὸ του γράψιμο καὶ νὰ μὴν περιφρονῆσει τὰ γραφόμενά του... ἀλλὰ μὴ τῇ ἰδωτεία προσέχων τῆς συγγραφῆς τῶν ἐν αὐτῇ προσόντων τὴν ὠφέλειαν διαπτύσης, τῷ ἀτεχνεῖ δὲ μάλλον καὶ ἀνεπιτηδεύτῳ τῶν λεγομένων τὸ πιστὸν συνακολουθεῖν ἐννοούμενος... (Καμινιάτης, σελ. 68).

42. First Encyclopaedia of Islam 1913-1936 (ἐκδ. E.J. Brill's). τ. 1 (ἀνατ. 1987), σελ.

τις πολεμικές επιχειρήσεις των Βυζαντινών στη Συρο-Μεσοποταμία, συνελήφθη αιχμάλωτος στην πόλη που ο ίδιος διοικούσε, στη Manbij. 'Οδηγήθηκε κατ' άρχήν στο Χαρσιανόν, στο οποίο κρατήθηκε για λίγο χρόνο και στη συνέχεια μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη μαζί με άλλους όμοφύλους του αιχμαλώτους.⁴³ 'Ο Sayf al Dawlah άρνήθηκε να τον ανταλλάξει με τó βυζαντινό αιχμάλωτο Κωνσταντίνο, άνεψιό του Νικηφόρου Φωκά, παρά τις συνεχείς παρακλήσεις τής μητέρας του, με τó επιχείρημα ότι μιá τέτοια ένεργεια θ' άδικούσε τούς υπόλοιπους άραβες αιχμαλώτους. Τελικά άπελευθερώθηκε τέσσερα χρόνια άργότερα (966), στα πλαίσια μιás όμαδικής άνταλλαγής βυζαντινών και άράβων αιχμαλώτων, που έγινε, όπως συνηθίζόταν τότε, στον ποταμό Λάμο.⁴⁴

Τις έντυπώσεις που άποκόμισε και τις έμπειρίες που έζησε κατά την περίοδο τής αιχμαλωσίας του στην Κωνσταντινούπολη κατέγραψε, όπως άλλοτε ο Καμινιάτης, σε μία συλλογή ποιημάτων, με τόν τίτλο *Rumiyat* ("οί Ρωμιοί"),⁴⁵ στην όποία έχει άποτυπώσει όλη τή θλίψη και τόν πόνο που προκαλούσε ή αιχμαλωσία, μολοντί στην περ' πτωσή του δέν υπήρξε ιδιαίτερα σκληρή. 'Η συλλογή αυτή έχει συμπεριληφθεί στο *Diwān* του Abū - Firās, τó όποιο έχει χαρακτηριστεί άπό τούς μελετητές του σαν ένα είδος προσωπικού ήμερολογίου με έμφαση στην περίοδο τής βασιλείας του Sayf al-Dawlah και κυρίως των πολεμικών του επιχειρήσεων έναντιόν του Βυζαντίου, στις όποιες και ο ίδιος ο ποιητής πήρε πολλές φορές ενεργό μέρος.⁴⁶ Στα ποιήματα που συνέθεσε ο Abū - Firās, κατά την παραμονή του ως αιχμάλωτος στη βυζαντινή πρωτεύουσα, περιέχονται έξαιρετικές πληροφορίες για τήν άντιμετώπιση των μουσουλμάνων αιχμαλώτων άπό τούς Βυζαντινούς και για τήν ιδιαίτερα εύνοϊκή μεταχείριση των εύγενών ξένων που οδηγούνταν αιχμάλωτοι στην Κωνσταντινούπολη. 'Ακόμη ένυπάρχουν πληροφορίες ιστορικού ενδιαφέροντος οί όποιες είτε έπιβεβαιώνουν, είτε συμπληρώνουν άλλες πηγές ή άκόμη άναπληρώνουν κάποια κενά τους.

Για τήν παραμονή του στον πρώτο σταθμό τής αιχμαλωσίας του, στο Χαρσιανόν, ο Abū - Firās αναφέρει ότι στην άρχή του συμπεριφέρθη-

43. Βλ. Vasiliev, *Byzance ...* τ.2, β' (*Extraits...*), σελ. 349-350. Στις σελίδες 353-370 περιλαμβάνονται τά μεταφρασμένα άποσπάσματα άπό τó *Diwān* του άραβα ποιητή, άπό ποιήματα του όμωσ που αναφέρονται σε γεγονότα μέχρι τó 959.

44. Khouri al Odetallah, δ.π., σελ. 103 και 106.

45. Vasiliev, *Byzance... 2*, β' (*Extraits...*), σελ. 350.

46. Στο ίδιο, σελ. 350. 'Ο Ιβή Hālawaih, σύγχρονος και φίλος του Abū-Firās, συνέλεξε τó έργο του άραβα ποιητή και πρόσθεσε σε όρισμένα τμήματά του ιστορική εισαγωγή και σχόλια, στοιχεία πολύτιμα για τή μετέπειτα μελέτη τους.

καν καλά, ενώ στη συνέχεια, όταν οι αρχές της πόλης πληροφορήθηκαν ότι οι Άραβες επέβαλαν στους βυζαντινούς εύγενείς αιχμαλώτους τη χρήση χειροπέδων, ζήτησαν το ίδιο και από εκείνον, γεγονός που ενέτεινε τη θλίψη και τον πόνο του τόσο, ώστε να περιγράψει τις εμπειρίες που έζησε εκεί με τα πιο μελανά χρώματα, διατηρώντας όμως και την ελπίδα ότι, ίσως, αυτή ή πόλη να περιέλθει κάποια μέρα ξανά στην κατοχή των Αράβων.⁴⁷

Ακόμη πιο ενδιαφέροντα είναι τα όσα περιγράφει για την τετράχρονη παραμονή του στην Κωνσταντινούπολη, τελευταίο σταθμό της πορείας του στην αιχμαλωσία, όπου μεταφέρθηκε μαζί με άλλους όμοιους του. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι “έτυχε λαμπροτάτης υποδοχής” από το βυζαντινό αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά, ο οποίος εκτός των άλλων παραχωρήσεων, τον εξαιρέσε και από την ταπεινωτική *calcatio* στην οποία υποβάλλονταν όλοι οι άλλοι αιχμάλωτοι. Ο αιχμάλωτος ποιητής επιβεβαιώνει την επιβίωση ως τον 10ο αιώνα αυτού του παλαιού βυζαντινού έθιμου, σύμφωνα με το οποίο όλοι οι αιχμάλωτοι, συγκεντρώνονταν στον Ίππόδρομο (Batūm), παρήλαυναν στη συνέχεια μπροστά στον αυτοκράτορα και τον προσκυνούσαν τρεις φορές, ενώ εκείνος τοποθετούσε το πόδι του πάνω στα κεφάλια τους (*calcatio*). Επί πλέον, σύμφωνα με όσα ο ίδιος αναφέρει, οι αρμόδιες αρχές αφαιρούσαν από τους αιχμαλώτους τις στρατιωτικές τους στολές, τους έντυναν με ράκη και τους οδηγούσαν σε ειδικά κρατητήρια. Αντίθετα, οι ίδιες αρχές επέτρεψαν σ’ εκείνον να κρατήσει τη στρατιωτική του στολή, του παρεχώρησαν ξεχωριστό σπίτι, έθεσαν στην ύπηρεσία του θαλαμηπόλο και παράλληλα του έδωσαν η δυνατότητα να επιλέξει για συμβίωση όποιους όμοιους του αιχμαλώτους επιθυμούσε.⁴⁸

Εξαιρετικό ιστορικό ενδιαφέρον παρουσιάζει εκείνο το ποίημα, στο οποίο ο Abū-Fīrās κάνει λόγο για τις κατ’ ιδίαν συναντήσεις του με το βυζαντινό αυτοκράτορα και για τον “υποτιθέμενο” διάλογο που είχε

47. Khouri al Odetallah, δ.π., σελ. 103-104.

48. M. Canard, *Les relations politiques et sociales entre Byzance et les Arabes*, DOP 18 (1964), σελ. 45-46 [=Variorum Reprints, δ.π., XIX]. –Khouri al Odetallah, δ.π., σελ. 104. Στη σημείωση 21 ο Khouri al Odetallah παραθέτει το σχετικό απόσπασμα από το έργο του Ιβη Hālawāih μεταφρασμένο στα ελληνικά, το οποίο αντιγράφουμε κατά λέξη: “όταν έφθασα στην Κωνσταντινούπολη με έτιμησε ο βασιλιάς του Βυζαντίου με τέτοιο τρόπο που ποτέ δεν τιμήθηκε άλλος αιχμάλωτος. Δεν αποτελεί ένα από τα έθιμα στην πρωτεύουσα του βασιλείου τους να αφήνουν έναν αιχμάλωτο να ιππεύει πριν από τη συνάντησή του με το βασιλιά και να περπατά στο γήπεδο που είναι γνωστό ως Ιππόδρομος (batūm), πρέπει να έχει καλυμμένο το κεφάλι του και να

μαζί του. Σ' αὐτὸν οἱ δύο συνομιλητὲς ἐπιδίδονται σὲ ἀλληλοκατηγορίες, συνοδευόμενες ἀπὸ εἰρωνικὰ σχόλια καὶ διαφορετικὰ ἐπιχειρήματα, μέσ' ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὁ καθένας προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει τὴν πολεμικὴ ἀνωτερότητα τοῦ λαοῦ του ἔναντι τοῦ λαοῦ τοῦ ἄλλου.⁴⁹ Ὁ Νικηφόρος Φωκάς, γιὰ παράδειγμα, γνωρίζοντας τὴν ἀγάπη τοῦ Sayf al Dawlah καὶ τοῦ περιβάλλοντός του γιὰ τὴν ποίηση καὶ τὴ λογοτεχνία, καταλογίζει στοὺς Ἀραβες ἀνικανότητα γιὰ πόλεμο προκαλώντας ἔτσι τὴν ὀργισμένη ἀπάντηση τοῦ αιχμαλώτου ποιητῆ, ὁ ὁποῖος τοῦ ὑπενθυμίζει τὶς πολεμικὲς ἐπιτυχίες τῶν Ἀράβων, τὴν αιχμαλωσίαν ἐπωνύμων βυζαντινῶν ἀξιωματῶν καὶ τὸ χειρότερο, τὴν ἐγκατάλειψη μιᾶς μάχης ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ συνομιλητὴ του.⁵⁰ Πολὺ σημαντικὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς εἶναι οἱ ἀναφορὲς ποὺ περιέχονται στὸ συγκεκριμένο διάλογο, σὲ ὀνόματα βυζαντινῶν προσωπικοτήτων,⁵¹ κυρίως στρατιωτικῶν ἀξιωματῶν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ περιβάλλοντος ποὺ συμμετείχαν σὲ βυζαντινο-αραβικὲς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις. Τὸ ἐνδιαφέρον ἐγκραίνεται στὸ ὅτι οἱ μνῆες αὐτῶν τῶν ὀνομάτων στὰ ποιήματα τοῦ ἄραβα λογίου εἶτε ἐπιβεβαιώνουν ἄλλες σύγχρονες βυζαντινὲς πηγὲς εἶτε ἀκόμη ἀποτελοῦν μοναδικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴ συμμετοχὴ κάποιων ἐπωνύμων βυζαντινῶν ἀξιωματῶν στοὺς βυζαντινο-αραβικοὺς πολέμους. Οἱ ἀραβολόγοι ἱστορικοὶ M. Canard καὶ N. Adontz ἐπιχείρησαν τὴν ταύτιση τῶν παρεφθαρμένων στὸ ποίημα ὀνομάτων μὲ τοὺς ἀξιωματούχους τῆς ἐποχῆς: Νικηφόρο Παστιλά, Κουρκούα, Τσιμισκῆ, Λέοντα Μαλεῖνό, Μανουήλ Φωκά καὶ Μοναστηριώτη.⁵² Μὲ τὴν ὑπενθύμιση αὐτῶν τῶν ἐξεχουσῶν προσωπικοτήτων τῆς ἱστορίας τῶν ἀραβο-βυζαντινῶν πολέμων ὁ Abū-Firās προσπάθησε νὰ πείσει τὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, στὸ διάλογο ποὺ εἶχε μαζί του, γιὰ τὴν πολεμικὴ ἀξία τῶν Ἀράβων.

Γιὰ τὴ ζωὴ τῶν μουσουλμάνων αιχμαλώτων ὁ Abū-Firās μιλάει μὲ

προσκυνᾷ τρεῖς φορὲς περίπου καὶ μετὰ νὰ πατᾷ μὲ τὸ πόδι ὁ βασιλιάς τὸ κεφάλι του σ' ἓνα μέρος ποὺ ὀνομάζεται "nurī". Μὲ ἀπάλλαξε ἀπ' ὀλα αὐτὰ καὶ μὲ μετέφερε ἀμέσως σ' ἓνα σπίτι καὶ ἔθεσε στὴν ὑπηρεσίαν μου ἓνα θαλαμηπόλο (burdsana) καὶ διέταξε νὰ μὲ σέβονται. Κι ἔφερε κοντὰ μου ὄσους ἤθελα ἀπὸ τοὺς συναιχμαλώτους μου, καὶ μοῦ πρότεινε νὰ μὲ ἀνταλλάξει προσωπικὰ καὶ ἀρνήθηκα, λόγω τῆς καλῆς μου ὑγείας ποὺ μοῦ ἔδωσε ὁ Θεός (μετὰ τὴν ἀνάρρωση ἀπὸ τὸν τραυματισμὸ του) καὶ τὴν ἀξιοπρέπεια ποὺ μοῦ εἶχε παραχωρήσει ὁ Θεός, ὥστε νὰ μὴ δεχθῶ νὰ ξεχωρίζω τὸν ἑαυτὸ μου ἀπὸ τοὺς ἄλλους μουσουλμάνους αιχμαλώτους".

49. Canard, *Les relations...* σελ. 46. –Khouri al Odetallah, ὁ.π., σελ. 105.

50. Canard, *Les relations...* σελ. 46. –Khouri al Odetallah, ὁ.π., σελ. 105.

51. M. Canard-N. Adontz, *Quelques noms des personnages byzantins dans une pièce du poète Abū-Firās*, Byzantion 11 (1936) σελ. 451-460 [=Variorum Reprints, ὁ.π., IX].

52. Στὸ ἴδιο, σελ. 454-459.

γενικότητες, ότι δηλαδή ζούσαν μαρτυρικά με χειροπέδες, χωρίς ν' αναφέρει συγκεκριμένες λεπτομέρειες, με εξαίρεση την πληροφορία ότι κάθε Σάββατο είχαν την δυνατότητα ν' ανταλλάσουν επισκέψεις.⁵³ Οι στίχοι του στο *Rumiyat*, με πολλές ποιητικές εξάρσεις, προδίδουν την έντονη συναισθηματική του φόρτιση από την αιχμαλωσία. Παρά το γεγονός ότι ο ίδιος είχε εξασφαλίσει ιδιαίτερα προνόμια κατά την παραμονή του στο Βυζάντιο, δεν εκφράζεται καθόλου κολακευτικά για τους Βυζαντινούς, όπως δεν εκφραζόταν και ο Καμινιάτης για τους Άραβες: τους θεωρεί και τους ονομάζει “άπιστους” όπως χαρακτήριζε και ο Καμινιάτης τους μουσουλμάνους Σαρακηνούς και δεν διστάζει ν' αποκαλέσει τον ίδιο το βυζαντινό αυτοκράτορα “σκύλο” παρά την ευμενή συμπεριφορά του τελευταίου απέναντί του.⁵⁴ Προσπαθεί δηλαδή, από την μειονεκτική θέση στην οποία βρίσκεται έναντι των συνομιλητών του, να προβάλλει με κάθε τρόπο τις αξίες της θρησκείας και του πολιτισμού του, αλλά και την πολεμική ανωτερότητα των όμοφύλων του.

Ο ζωντανός, λοιπόν, διάλογος μεταξύ του βυζαντινού αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά και του Άραβα αιχμαλώτου ποιητή, έτσι όπως παρατίθεται από τον τελευταίο στα ποιήματά του, αποκαλύπτει ότι, κοντά στους εμπόρους, τους πρεσβευτές, τους ιεραποστόλους και τους ταξιδευτές, ή συμβολή των αιχμαλώτων στην επικοινωνία των λαών και στη διάδοση των ιδεών δια μέσου των συνόρων, υπήρξε εξίσου σημαντική. Στην προκειμένη βέβαια περίπτωση, μιά βαθειά και πλατιά αλληλογνωριμία και αλληλοκατανόηση μεταξύ των δύο κόσμων (βυζαντινού και αραβικού) δεν ήταν εύκολο να επιτευχθεί, λόγω των συνεχών αμοιβαίων έχθροτήτων αλλά κυρίως εξαιτίας της διαφορετικότητας της θρησκείας που συνεπαγόταν και διαφορετικό τρόπο ζωής και σκέψης.

γ) Quabāth bn-Razīn

Σ' ένα από τα έργα του επιφανούς Άραβα συγγραφέα του 10ου αιώνα Tanūkhī με τον τίτλο *Al-Faradj bad Ash-Shidda* (= La délivrance après l'angoisse), που περιέχει τη συλλογή ανέκδοτων ιστοριών παρελθόντων αιώνων, περιλαμβάνεται και η μυθιστορηματική αφήγηση των περιπετειών της αιχμαλωσίας του Άραβα Quabāth bn-Razīn, όπως ο ίδιος τις κατέγραψε κατά την παραμονή του στην Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα

53. Khouri al Odetallah, δ.π., σελ. 105.

54. Canard, *Les relations...* σελ. 46. –Khouri al Odetallah, δ.π., σελ. 106.

μέ τα ιστορικά στοιχεία που περιέχονται σ' αυτή, ο Άραβας αιχμάλωτος άπελευθερώθηκε στα τέλη του 7ου – άρχές του 8ου αιώνα, την εποχή δηλαδή, του χαλίφη Abd-al-Malik.⁵⁵

Άξιοσημείωτο είναι ότι στο πλαίσιο της μυθιστορηματικής αφήγησης του Άραβα Quabāth έχει ενσωματωθεί και μία άλλη ρομαντική αφήγηση που αναφέρεται στις περιπέτειες της αιχμαλωσίας κάποιου βυζαντινού πατρίκιου στη “χώρα τῶν Βουλγάρων” (Burdjān).⁵⁶ Ἡ σύνδεση τῶν δύο ἀφηγήσεων ὀφείλεται στο γεγονός ότι, σύμφωνα με ὅσα ὁ Quabāth ἀναφέρει, ὁ ἴδιος μαζί με ἄλλους συντρόφους του, κατά τήν παραμονή τους στη βυζαντινή πρωτεύουσα, κληρώθηκαν νά ὑπηρετήσουν τόν πατρίκιο, ὁ ὁποῖος εἶχε στο μεταξύ ἀπελευθερωθεῖ. Στις δύο ἀφηγήσεις ἔχουν ἐντοπισθεῖ στοιχεῖα παράλληλα σχετικά με τίς συνθήκες τῆς ἀπελευθέρωσής τους.⁵⁷ Μολονότι εἶναι διανθισμένες ἀπό πολλά μυθικά καί φολκλορικά στοιχεῖα, ὡστόσο, ἐπειδή παραδίδονται ἀπό αὐτόπτη μάρτυρα, ἐνέχουν κάποια ἱστορική ἀξία, τήν ὁποία ὁ M. Canard ἐπιχείρησε νά προσδιορίσει μέσ' ἀπό τὰ σχόλια τοῦ κειμένου που ἐξέδωσε, ἐπισημαίνοντας τὰ γεγονότα που ἀναφέρονται στήν ἱστορία τῶν σχέσεων Βυζαντινῶν-Άράβων καί Βυζαντινῶν-Βουλγάρων.

Στις δύο ἀφηγήσεις ὑπάρχουν πληροφορίες που σχετίζονται με τὸ θέμα μας καί ἀνταποκρίνονται στήν ἱστορική πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς, δεδομένου ότι τὸ περιεχόμενό τους προσεγγίζει παρόμοιες μαρτυρίες, προερχόμενες ἀπό ἄλλες, σύγχρονες ἢ μεταγενέστερες ἀραβικές καί βυζαντινές πηγές. Ἐν καί ἡ ἴδια ἡ ἱστορία τῆς σχέσης τοῦ Quabāth με τὸ βυζαντινὸ πατρίκιο μοιάζει νά εἶναι φανταστική –μία ἀπό τίς πολλές που περιέχονται στίς συλλογές τῶν ἀραβικῶν μυθιστορημάτων– ὡστόσο ἡ ἐπιτόνησή της δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀσχετη με τήν πραγματικότητα

55. Ὅλες τίς πληροφορίες γιά τόν αιχμάλωτο Quabāth bn-Razīn καί τήν ἀφήγηση τῶν περιπετειῶν του, ἐνσωματωμένη στο ἔργο τοῦ Tanūkhī, τίς ὀφείλουμε στή μελέτη τοῦ M. Canard, *Les aventures d'un prisonnier arabe et d'un patrice byzantin à l'époque des guerres bulgare-byzantines, Récit tiré de Tanūkhī (Xe siècle), al Faradj ba' d ash-shidda, la délivrance après l'angoisse*, DOP 11 (1956), σελ. 51-72 καί σὲ μία σύντομη ἀναφορὰ τοῦ Khourī al Odetallah, ὁ.π., σελ. 114. Ὁ Canard στίς σελίδες 53-62 παρουσιάζει σὲ γαλλικὴ μετάφραση τὴ σχετικὴ διήγηση τοῦ Tanūkhī καί στή συνέχεια στίς σελίδες 62-72 ἐπιχειρεῖ ἕνα λεπτομερῆ ἱστορικό σχολιασμό σχετικά με τὸ ζήτημα τῆς μετάδοσης τῆς διήγησης, τήν ἱστορικότητα τοῦ ἥρωα, τὸ χρονολογικὸ πλαίσιο στο ὁποῖο ἐντάσσονται τὰ γεγονότα καί τὰ ἱστορικά στοιχεῖα που ἡ ἀφήγηση περιέχει.

56. Βλ. Canard, *Les aventures...* σελ. 51. Στόν Canard ὀφείλεται καί ἡ ταύτιση τῆς λέξης Burdjān με τοὺς Βούλγαρους.

57. Στό ἴδιο, σελ. 51 καί 53.

τα, εάν ληφθεί υπόψη τὸ γεγονός ὅτι στὸ Βυζάντιο ὑπῆρχαν, πράγματι, ἄνθρωποι –ἀξιωματοῦχοι καὶ ἄπλοὶ πολῖτες– ποὺ συμπαθοῦσαν τοὺς μουσουλμάνους καὶ μάλιστα τοὺς διανοούμενους, ἕνας ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται πὼς ἦταν καὶ ὁ αἰχμάλωτος Quabāth bn-Razīn.⁵⁸

Ἀφηγούμενος, λοιπόν, ὁ ἄραβας αἰχμάλωτος τὰ ὅσα ἐκείνος καὶ οἱ σύντροφοὶ του ἔζησαν κατὰ τὴν περίοδο τῆς “φιλοξενίας” τους στὸ σπίτι τοῦ πατριῆκου δὲν παραλείπει νὰ μνημονεύσει τὴ ρητὴ ἐντολὴ τοῦ βυζαντινοῦ ἀξιωματοῦχου πρὸς τοὺς ὑπηρέτες του νὰ μὴν παραθέσουν στοὺς μουσουλμάνους κρασί καὶ φαγητὰ ἀπαγορευμένα ἀπὸ τὸ Κοράνι.⁵⁹ Ἡ μνεῖα αὐτὴ εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἀφοῦ ὑπαινίσσεται τὸ σεβασμὸ τῶν Βυζαντινῶν πρὸς τὴ θρησκεία τῶν μουσουλμάνων αἰχμαλώτων καὶ πρὸς ὅ,τι αὐτὴ ὑπαγόρευε ἀπὸ πολὺ νωρὶς (7ος αἰώνας), πληροφορία ποὺ γιὰ τοὺς μεταγενέστερους αἰῶνες ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἀραβικὲς καὶ ἑλληνικὲς πηγές.⁶⁰ Σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ λόγου του ὁ Quabāth φέρεται νὰ περιγράφει τὶς ἐξαιρετικὲς συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔζησαν γιὰ ἕνα διάστημα ὁ ἴδιος καὶ οἱ σύντροφοὶ του καὶ τὶς καθημερινὲς τους συνθήκες, τὶς ὁποῖες συνοψίζει στὰ ἑξῆς: συνάντηση τῶν

58. Κατὰ τὸν Canard (*Les aventures...* σελ. 63-64), ὁ Quabāth εἶναι πρόσωπο ἱστορικὰ γνωστὸ· ἀναφέρεται στοὺς “suivants”, δηλαδὴ στοὺς ἄνδρες τῆς γεννιάς ποὺ ἀκολουθεῖ ἐκείνη τῶν “compagnes” τοῦ προφήτη. Τὴν ἀποψη αὐτὴ ἐνισχύει, ἐξάλλου, καὶ ἡ ἴδια ἡ ἀφήγηση, στὴν ἀρχὴ τῆς ὁποίας ὁ ἥρωάς μας ἀναφέρεται στὸ διάλογο ποὺ εἶχε μὲ τὸν πατριῆκο γύρω ἀπὸ τὸ Κοράνι καὶ τὴν ποίηση: “Puis il me dit: <Quelle connaissance as-tu de votre Livre?> Je lui appris que je le savais par coeur et il me demanda de lui réciter la sourate de la Famille d’Imrām. Je lui en récitai environ cinquante versets et il me dit que j’ étais un éloquent récitateur. Puis, il me demanda si je pouvais rapporter de poèmes. Je lui répondis que j’ étais un bon transmetteur de vers et il me demanda de lui réciter des vers de divers poètes, ce que je fis, et il me dit que j’ étais un excellent rapporteur de poèmes” (Canard, *Les aventures...* σελ. 54).

59. Στὸ ἴδιο, σελ. 54.

60. Ἄς θυμίσουμε ἐδῶ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχου Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ πρὸς τὸν χαλίφη τῆς Βαγδάτης Al Muqtadir, στὴν ὁποία ἐκθέτει τὶς συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ζοῦσαν στὴν Κωνσταντινούπολη οἱ σαρακηνοὶ αἰχμάλωτοι. Παραθέτουμε ὀρισμένα ἐνδεικτικὰ ἀποσπάσματα: ἐπειδὴν δὲ λάβωσιν ὑπὸ χεῖρα τοὺς πολεμοῦντας, ὡς ὑπεξοσίων κήδεσθαι καὶ πρόνοιαν ἐπιδείκνυσθαι τῆς αὐτῶν ἀταλαιπώρου ζωῆς, καὶ ὥστε μηδὲν αὐτοῖς λυπηρὸν ἕτερον ἐπιτρέχειν ἢ μόνην τὴν ἀποστέρησιν τῆς πατρίδος καὶ τῶν οἰκείων καὶ φίλων καὶ συγγενῶν. Διὰ τοῦτο καὶ οἰκήσεις ἀπέμειναν ἀστενοχωρήτους καὶ ἀέρος καθαρωτάτου ἀπόλαυσιν καὶ τῶν ἄλλων ὅσα πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν συντελεῖ ὅσα τοῖς ὁμογενέσιν καὶ ὁμοπίστοις καὶ τοῖς τῆς ὑμετέρας θρησκείας ἀφωρισμένον εὐκτήριον... Ἄλλ’ οὔτε Σαρακηνὸς ἠναγκάσθη τὴν ἰδίαν ἐξαρνήσασθαι πίστιν ἐκ βασιλικῆς προστάξεως ἢ ἐξ ἐπηρείας τῶν μεγιστάνων καὶ ἀρχόντων... (βλ. Jenkins–Westerink, ὁ.π., σελ. 376 καὶ 380). Ἐπίσης βλ. πῶς πάνω, σελ. 73 σημ. 51. Ἀραβικὲς πηγές τοῦ 10ου αἰώνα ἐπιβεβαιώνουν τὰ ὅσα ὁ Quabāth ἀφηγεῖται καὶ ὁ Νικόλαος Μυστικὸς ἀναφέρει στὴν

ἀδελφῶν μουσουλμάνων, θεολογικές συζητήσεις και ἀνάγνωση τοῦ κορανιοῦ, κοινές προσευχές, ἀλληλοὑπενθύμιση τῶν θρησκευτικῶν τους ὑποχρεώσεων και ἀπό κοινοῦ ἀναπόληση τῶν προφητικῶν και ἄλλων παραδόσεων.⁶¹

Οἱ πληροφορίες αὐτές ὡστόσο, χωρίς νά εἶναι ἀναληθεῖς, δέν ἀπεικονίζουν τή ζωή ὄλων τῶν μουσουλμάνων αιχμαλώτων ἀλλ' ἀφοροῦν συγκεκριμένες μόνο ομάδες πού συγκυριακά και γιά εἰδικούς λόγους ἔχαιραν εἰδικῶν προνομίων, ὅπως συνέβη, ἐνδεχομένως, στήν ομάδα τῶν αιχμαλώτων πού ἀκολούθησαν τόν Quabāth ἤ στούς ὁμοφύλους συντρόφους τοῦ ποιητῆ Abū-Firās, στόν ὅποιον ἐκτενωῶς ἀναφερθήκαμε λίγο πιό πάνω.⁶² Ἄς μὴ λησμονοῦμε, ἐξάλλου, ὅτι οἱ ἐπιφανεῖς μουσουλμάνοι αιχμάλωτοι, κατὰ τόν ἄραβα γεωγράφο Muqaddasi στεγάζονταν σέ οἶκημα ἀξιοπρεπές κοντά στό παλάτι και εἶχαν, προφανῶς, εὐνοϊκότερη μεταχείριση σέ σχέση μέ τὸ πλῆθος τῶν ἀωνύμων ὁμοφύλων τους.⁶³ Ἡ ἄνιση μεταχείριση τῶν ἀράβων αιχμαλώτων μαρτυρεῖται και ἀπό τόν ἴδιο τόν Quabāth σέ ἄλλο σημεῖο τῆς ἀφήγησής του στό ὅποιο περιγράφει τή θλίψη και τόν πόνο πού ἐνοιωσε ὅταν πληροφορήθηκε τήν ἀπομάκρυνση τῶν συντρόφων του ἀπό κοντά του. Στίς ἔμμονες παρακλήσεις του νά τοῦ ἐπιτραπεί νά τοὺς ἀκολουθήσει στό νέο τους κατάλυμα, ὁ πατριίκιος τοῦ ἀντέτεινε: “il n’y a non plus aucune possibilité à cela.... parce que je ne peux pas me permettre de te faire passer du bien-être à la misère, d’un traitement honorable à l’humiliation, du bonheur au malheur”.⁶⁴

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἐπίσης, ἐκεῖνο τὸ τμήμα τῆς ἀφήγησης στό ὅποιο ὁ Quabāth κάνει λόγο γιά τή συνάντηση πού εἶχε στό παλάτι μέ τόν μεγάλο Πατριάρχη, μέ πρωτοβουλία τοῦ αὐτοκράτορα και μέ σκοπὸ τὴ διεξαγωγή διαλόγου, θεολογικοῦ περιεχομένου. Στὸ σύντομο διάλογο πού φέρεται πῶς ἔγινε μεταξὺ τῶν δύο προσώπων, ὁ ἄραβας διανοούμενος ἀμφισβήτησε τὴν ὀρθότητα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, θέτοντας εἰρω-

ἐπιστολή του σχετικά μέ τὸ σεβασμὸ τῶν Βυζαντινῶν στή θρησκεία και τὰ ἔθιμα τῶν μουσουλμάνων αιχμαλώτων, ὅπως ἐμφαίνεται ἀπὸ τὴν “Περιγραφή” τοῦ Hārūn bn-Yahyā, ἐνσωματωμένη στό ἔργο τοῦ ἄραβα γεωγράφου τοῦ 10ου αἰῶνα Ibn Rosteh (Vasiliev, *Byzance...2*, β' extraits ...σελ. 388). Ἐνας ἄλλος ἄραβος ἐπίσης γεωγράφος, ὁ Muqaddasi, πού ἔζησε και αὐτὸς τὸ 10ο αἰῶνα, ἀναφέρει ρητὰ ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ δέν ὑποχρέωναν κανένα ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους αιχμαλώτους νά φάει χοιρινὸ κρέας (Vasiliev, *Byzance... 2*, β' extraits... σελ. 423).

61. Canard, *Les aventures* ... σελ. 55.

62. Βλ. πιό πάνω, σελ. 95 σημ. 48.

63. Βλ. πιό πάνω, σελ. 75 σημ. 61.

64. Canard, *Les aventures...* σελ. 55.

νικά προς τὸν συνομιλητὴ του τὸ ἐρώτημα γιατί σ' ἓνα ἀπὸ τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ (ἐννοεῖ τὸν πατριάρχη) δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀποκτήσει παιδιά ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Δημιουργὸς ἔχει ἓνα γιό (“il n'est pas permis à une des créatures de Dieu d'avoir un fils, et il est permis à Dieu – que son nom soit exalté! le Créateur de toutes les créatures d'avoir un fils”).⁶⁵ Οἱ ἀπόψεις πού διατύπωσε ὁ ἄραβας αἰχμάλωτος στὴ σύντομη θεολογικοῦ χαρακτήρα συζήτηση, γιὰ τὴ μὴ ὀρθότητα τῶν κανόνων καὶ ἐπιταγῶν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, προκάλεσαν, κατὰ τὴν ἀφήγηση τοῦ ἴδιου, τὴν ὀργὴ τοῦ πατριάρχη, ὁ ὁποῖος ζήτησε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα νὰ τὸν ἀπομακρύνει ἀμέσως ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ ἐπικράτεια γιὰ νὰ μὴ διαφθείρει τὸ πνεῦμα τῶν κατοίκων τῆς.⁶⁶

Οἱ ἀναφορὲς τῶν ἀραβικῶν πηγῶν σὲ διαλόγους θεολογικοῦ περιεχομένου μεταξὺ χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων –ὅπως τὸ εἶδαμε καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Abū-Firās– μαρτυροῦν πῶς οἱ λόγιοι, τουλάχιστον ἄραβες εἶχαν προσλάβει βασικὲς γνώσεις γύρω ἀπὸ τὸ Χριστιανισμὸ καὶ τὶς ἀρχὲς του, τὶς ὁποῖες ὁμως ἀδυνατοῦσαν νὰ κατανοήσουν.

Ὅλα τὰ στοιχεῖα πού ἐπισημάνθηκαν στὴ συγκεκριμένη ἀφήγηση, ἡ φιλοξενία, δηλαδή, ἀπὸ τὸν πατρίκιο καὶ ἡ ἄσπογη συμπεριφορὰ του πρὸς τὸν ξένο αἰχμάλωτο, ἡ παρουσία τοῦ τελευταίου στὸ βασιλικὸ παλάτι καὶ ἡ συζήτηση πού εἶχε μὲ τὸν πατριάρχη –στὸ βαθμὸ, βέβαια, πού ἀπνηχοῦν τὴν ἀλήθεια– ὀδηγοῦν στὴ διαπίστωση ὅτι ὁ αἰχμάλωτος Quabāth δὲν ἦταν ἓνας ἀπλὸς στρατιώτης, ἀλλὰ ἐπιφανὴς διανοούμενος τῆς ἐποχῆς, στὸν ὁποῖο οἱ βυζαντινὲς ἀρχὲς ἐπέδειξαν, προφανῶς, ἐκείνη τὴ συμπεριφορὰ πού κατὰ κανόνα ἐπεδείκνυαν σὲ ἀνάλογες περιπτώσεις.⁶⁷ Ὅπως ἤδη τονίστηκε, ἡ μεταφορὰ σὲ ξένες χώρες ἐντυπώσεων θετικῶν γιὰ τὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τους, ἀπασχολοῦσε ἰδιαίτερα τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τὴ διπλωματία τους καὶ τὴν ἐπέδωκαν μὲ κάθε τρόπο. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ χρησιμοποιοῦσαν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους καὶ δὴ τοὺς ἐπιφανεῖς, τῶν ὁποίων ἡ ἀνταλλαγή καὶ ἐπιστροφή στὴν πατρίδα ἦταν, συνήθως, πολὺ πιθανή.

Ἀναφορικὰ μὲ τὴ δεῦτερη ἀφήγηση πού περιλαμβάνεται στὸ ἴδιο ἔργο καὶ ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν Quabāth στὸ βυζαντινὸ πατρίκιο, ὁ ὁποῖος φέρεται νὰ περιγράφει τὶς περιπέτειές του στὴ χώρα τῶν Burdjān (Βουλγάρων), ὁ Μ. Canard πιστεύει ὅτι πρέπει νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὴν ἱστορία τῶν σχέσεων Βυζαντινῶν-Βουλγάρων. Ἐνυπάρχουν σ' αὐτὴν πληροφο-

65. Στὸ ἴδιο, σελ. 62.

66. Στὸ ἴδιο, σελ. 62.

67. Βλ. πῶς πάνω, σελ. 23 σημ. 18.

ρίες περισσότερο ή λιγότερο φανταστικές, προερχόμενες από άνθρωπους οί όποιοι, προφανώς, έζησαν ως αιχμάλωτοι στη χώρα των Βουλγάρων. Αύτές οί πληροφορίες περιήλθαν, μάλλον, σε γνώση κάποιων άράβων αιχμαλώτων στη βυζαντινή επικράτεια, οί όποιοι με τή σειρά τους τις μετέφεραν στην πατρίδα τους λίγο ή πολύ παραποιημένες.⁶⁸ 'Η έρμηνεία αύτή για τή σχέση των δύο άφηγήσεων όπως τήν έπιχειρεί ό Canard άποκαλύπτει νομίζουμε και μία άλλη πτυχή τής επικοινωνίας των λαών μέσω των αιχμαλώτων: εκείνη τής κυκλοφορίας ειδήσεων που άφορούσαν τρίτες χώρες, πέραν εκείνης τής αιχμαλωσίας τους.

Είναι ένδιαφέρουσα, για παράδειγμα, ή πληροφορία που ήρθε σε γνώση των 'Αράβων ότι οί 'Έλληνες χρησιμοποιούνταν σε όρισμένες περιπτώσεις ως δάσκαλοι στους ήγετικούς κύκλους των Βουλγάρων. Τέτοιες ειδήσεις έξύφωνα στα μάτια των ξένων τó κύρος τής Αυτοκρατορίας για τήν άνωτερότητα τής παιδείας της και τού πολιτισμού της. Περιγράφοντας ό πατριόκιος στην "ύποτιθέμενη" άφήγησή του τήν αιχμαλωσία του από τούς Βούλγαρους και τήν καλή συμπεριφορά τού βασιλιά τους άπέναντι του, όταν όδηγήθηκε στο παλάτι του, μεταξύ των άλλων άναφέρει: "Puis il avait dit (le roi des Burdjân) à un groupe de ses patrices: Qui d'entre vous ira trouver le roi des Rûm et me ramènera un scribe de son pays qui puisse apprendre à ma fille l'art de l'écriture? Je lui fis savoir que son messenger ne pourrait lui ramener un meilleur scribe que moi. Il m'ordonna d'écrire devant lui, ce que je fis, et il admira mon écriture; il -la compara avec celle des lettres qu'il avait reçues de mon père et il vit que mon écriture était meilleure. Il me confia sa fille et m'ordonna de lui apprendre l'art de l'écriture".⁶⁹ Τό συγκεκριμένο περιστατικό που φέρεται ν' άφηγείται ό βυζαντινός πατριόκιος είναι πολύ ένδιαφέρον διότι άπηχεί τήν ιστορική πραγματικότητα τής εποχής για τó έπίπεδο τού πολιτισμού και τής παιδείας των Βουλγάρων αλλά και των δυνατοτήτων και επιδιώξεων τής ήγετικής τους τάξης. 'Ανεξάρτητα από τó χρονολογικό πλαίσιο τής άφήγησής μας -δέν μπορεί νά ξεπερνά τόν 9ο αιώνα-,⁷⁰ είναι γεγονός ότι στη Βουλγαρία μέχρι τó β' μισό τού 9ου αιώνα έλειπε ή γραπτή έθνική γλώσσα και ή βουλγαρική βασιλική αύλή χρησιμοποιούσε από πολύ νωρίς έλληνες γραφείς (αιχμαλώτους, φυγάδες, έμπόρους), που είχαν τεθεί στην ύπηρεσία τού χαγά-

68. Canard, *Les aventures ...* σελ. 67.

69. Στο ίδιο, σελ. 57.

70. 'Ο Canard (*Les aventures ...* σελ. 68-70), επιχειρώντας νά προσδιορίσει τó χρονολογικό πλαίσιο τής σχετικής άφήγησης, τó άποσυνδέει από εκείνο τής άφήγησης τού άραβα αιχμαλώτου Quabâh, ύποστηρίζοντας ότι πρόκειται για δύο άνεξάρτητες

νου και τῶν ἀξιωματούχων του.⁷¹ Σὲ περιόδους εἰρήνης, ἰδιαιτέρα μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμό τους, οἱ βούλγαροι ἡγεμόνες ἐπεδίωκαν μὲ κάθε τρόπο νὰ δώσουν στὰ παιδιά καὶ τοὺς συγγενεῖς τους παιδεῖα ἑλληνικὴ-βυζαντινὴ. Ἡ ἀδελφὴ, γιὰ παράδειγμα, τοῦ Βόριδος Μαρία, πού κατὰ τὶς πηγές ὑπῆρξε αἰχμάλωτος στὴ βυζαντινὴ αὐλή, υἰοθέτησε κατὰ τὴν ἐκεῖ παραμονὴ της τὸ Χριστιανισμό καὶ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία.⁷² Ὁ ἴδιος ὁ Βόρις, ἀργότερα, μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμό του, ἔστειλε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ γιό του Συμεών γιὰ ν' ἀποκτήσει χριστιανικὴ-βυζαντινὴ παιδεία.⁷³ Ἦταν λοιπὸν φυσικὸ ἰδιαιτέρα μετὰ τὸν ἐπίσημο ἐκχριστιανισμό τῶν Βουλγάρων, οἱ βασιλεῖς τους ν' ἀπευθύνονται στὸ Βυζάντιο γι' ἀναζήτηση παιδαγωγῶν καὶ δασκάλων.

Μολονότι οἱ δύο ἀφηγήσεις στὶς ὁποῖες ἀναφερθήκαμε βρῖθουν μυθικῶν καὶ φολκλορικῶν στοιχείων, ἐν τούτοις ἐμπεριέχουν σημαντικὲς πληροφορίες ἱστορικῶ ἑνδιαφέροντος μέσ' ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐμφαίνεται ὁ ρόλος τῶν αἰχμαλώτων στὴν κυκλοφορία εἰδήσεων μὲ τὴν ἄμεση ἢ ἔμμεση μετάδοσή τους ἀπὸ τὴ μία χώρα στὴν ἄλλη.

δ) Hārūn bn Yahyā

Στὴν παρουσίαση τῶν αἰχμαλώτων πού κατέλιπαν γραπτές μαρτυρίες γιὰ τὴν περίοδο τῆς αἰχμαλωσίας τους ἀφήσαμε τελευταῖο τὸν ἄραβα Hārūn bn Yahyā, ὁ ὁποῖος μολονότι ἄγνωστος μέχρι τότε, ὅπως ἄλλοτε ὁ βυζαντινὸς Καμινιάτης, σύντομα μετὰ τὴν αἰχμαλωσία του, μπῆκε στοὺς ἀραβικοὺς ἱστοριογραφικοὺς κύκλους, χάρις στὴ γραπτὴ κατάθεση τῶν προσωπικῶν του μαρτυριῶν ἀπὸ τὴ ζωὴ του στὴν Κωνσταντινούπολη, κατάθεση πού ἀποτέλεσε ἀργότερα ἀλλὰ καὶ σήμερα μία πολὺ ἑνδιαφέρουσα πηγὴ γιὰ ὄσους ἀσχολήθηκαν ἢ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἱστο-

ἀφηγήσεις, τῶν ὁποῖων τὸ μόνο κοινὸ στοιχεῖο εἶναι τὸ ἴδιο θέμα, ὅπως ἐπιγράφεται στὸ ἔργο τοῦ Tanūkhī "la délivrance après l'angoisse".

71. Βλ. V. Beševliev, *Die Anfänge der bulgarischen Literatur*, International journal of Slavic Linguistics and Poetics 4 (1961), σελ. 116-145 [= Variorum Reprints, *Bulgarisch-Byzantinische Aufsätze*, Λονδίνο 1978, VIII] καὶ Browning, ὁ.π., σελ. 174.

72. Βλ. πρὸ πάνω, σελ. 44.

73. Browning, ὁ.π., σελ. 176. Ὁ D. Obolensky (*The Byzantine Commonwealth*, Λονδίνο 1971, σελ. 288) ἀναφερόμενος στὶς ἡγετικὲς τάξεις τῶν κρατῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἀμέσως μετὰ τὴν εἰσοδὸ τους στὴ "Χριστιανικὴ Οἰκουμένη" προσδιορίζει τὴν ἐπιθυμία τους νὰ μμηθοῦν τὴ βυζαντινὴ ἡγετικὴ τάξη ὡς ἐξῆς: "The craving for beauty and learning and for the prestige attendant on their possession provided, ..., the strongest of incentives for the acquisition of Byzantine literature, law and art".

ρία και την ιστορική γεωγραφία της βυζαντινής πρωτεύουσας του 10ου αιώνα.⁷⁴ 'Ο Hārūn bn Yahyā αρχίζει την αφήγησή του με τη στιγμή της σύλληψής του από τους Βυζαντινούς στην 'Ασκάλωνα της παλαιστινιακής ακτής, απ' όπου μεταφέρθηκε δια θαλάσσης στην 'Αττάλεια, και στη συνέχεια δια ξηράς στην Κωνσταντινούπολη. Τις εμπειρίες του και τις προσωπικές του παρατηρήσεις κατά την παραμονή του στη βυζαντινή πρωτεύουσα αποτύπωσε σ' ένα κείμενο, γνωστό με τόν τίτλο *Περιγραφή της Κωνσταντινουπόλεως*, τὸ ὁποῖο διέσωσε ὁ ὁμοεθνὴς καὶ σύγχρονός του γεωγράφος Ibn Rosteh, συμπεριλαμβάνοντάς το στο ἔργο του *Kitab al-a laq al nafisa* (=Livre des choses précieuses).⁷⁵ *Ἡ Περιγραφή της Κωνσταντινουπόλεως* ἔνσωματωμένη στο ἔργο τοῦ Ibn Rosteh συνοδεύεται ἀπὸ ἕνα ἑλλειπὲς ὁδοιπορικὸ τοῦ ἄραβα αιχμαλώτου ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ Ρώμη καὶ ἀπὸ τὴν περιγραφὴ ὀρισμένων μνημείων τῆς ἄλλοτε αἰωνίας πόλης.⁷⁶

Τὸ πρῶτο μέρος, δηλαδή ἡ περιγραφὴ τῆς βυζαντινῆς Πρωτεύουσας πού ἀποτελεῖ τὸν κορμὸ τοῦ ἔργου καὶ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει στὴν παρούσα ἐργασία εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικό γιὰ τοὺς παρακάτω λόγους: α) ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τὶς βασικὲς πηγὲς πληροφοριῶν πού ἄφησαν γιὰ τὴν

74. Σχετικὰ μὲ τὸ χρόνο τῆς αιχμαλωσίας του καὶ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου ἔχουν προταθεῖ ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς-ἐρευνητὲς διαφορετικὲς χρονολογήσεις. 'Ο A.A. Vasiliev (*Hārūn-ibn Yahya and his description of Constantinople*, *Seminarium Kondakovianum* 5 [1932], σελ. 149-153), τοποθετεῖ τὴν παραμονὴ τοῦ Hārūn στὴν Κωνσταντινούπολη στὴ δεκαετία 880-890. 'Ο G. Ostrogorsky (*Zum Reisebericht des Hārūn-ibn Jahjā*, *Seminarium Kondakovianum* 5 [1932], σελ. 251-257), πιστεύει ὅτι ὁ ἄραβος αιχμάλωτος Hārūn ἔζησε στὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὴν περίοδο τῆς σύντομης βασιλείας τοῦ 'Αλεξάνδρου, διαδόχου τοῦ Λέοντος Στ' τοῦ Σοφοῦ, (912-913). Μὲ τὸν Ostrogorsky συμφωνεῖ καὶ ὁ H. Grégoire σὲ μία κριτικὴ παρουσίαση τῶν μελετῶν τῶν προαναφερομένων 'Ιστορικῶν (*Un captif arabe à la cour de l'Empereur Alexandre, Byzantion* 7 [1932], σελ. 666-673), προσθέτοντας μάλιστα ὅτι ὁ Hārūn θὰ πρέπει νὰ εἶχε συλληφθεῖ κατὰ τὴν περίοδο τῶν ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ 'Ιμερίου, καὶ ὀπωσδήποτε μετὰ τὸ 910.

75. Τὸ τμῆμα τοῦ ἔργου τοῦ Ibn Rosteh πού περιέχει τὴν "Περιγραφὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως" τοῦ Hārūn ἔχει μεταφραστεῖ καὶ μελετηθεῖ ἀπὸ τρεῖς μεγάλους ἐρευνητὲς τῆς ἀραβικῆς ἱστορίας. Στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα ἀπὸ τὸν J. Marquat στο ἔργο του *Östeuropäische und Östasiatische Streifzüge*, Λιψία 1903, σελ. 207-270· ἀργότερα ἀπὸ τὸν Vasiliev, στὴν μόλις πρὶν μνημονευθεῖσα μελέτη *Hārūn ibn-Yahya and his description of Constantinople* ... σελ. 149-263 καὶ ἀπὸ τὸν ἀραβολόγο M. Canard στὸν τόμο A.A. Vasiliev, *Byzance* ... 2 β, extraits... σελ. 379-394. Στὴν παρούσα μελέτη θ' ἀκολουθήσουμε τὴ νεώτερη μετάφραση, λαμβάνοντας ὅμως ὑπ' ὄψιν καὶ τὶς παλαιότερες.

76. Vasiliev, Hārūn ... σελ. 153.

Κωνσταντινούπολη, τὸ μεγάλο παλάτι καὶ τὶς αὐτοκρατορικὲς τελετὲς ξένοι περιηγητὲς τῆς ἐποχῆς.⁷⁷ β) ἂν καὶ πολλὲς ἀπὸ τὶς πληροφορίες τοῦ ταυτίζονται ἢ ἐπικαλύπτονται ἀπὸ ἀντίστοιχες ἄλλων κειμένων βυζαντινῶν καὶ μὴ,⁷⁸ περιέχει ὥστόσο στοιχεῖα καὶ λεπτομέρειες γιὰ ὀρισμένα ἔθιμα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς ποὺ δὲν ἀναφέρονται ἀπὸ ἄλλες πηγές καὶ κατὰ συνέπεια ἀποτελοῦν μοναδικὲς ἱστορικὲς μαρτυρίες, καὶ γ) τὸ γεγονὸς ὅτι συντάχθηκε ἀπὸ ἕναν αἰχμάλωτο ἔστω καὶ ἂν ἀνῆκε, πιθανῶς, στὴν κατηγορία ἐκείνων ποὺ ἔχαιραν εὐνοϊκῆς μεταχείρισης ἀπὸ τὶς βυζαντινὲς ἀρχές, τὸ καθιστᾷ γιὰ λόγους προφανεῖς ἀξιόπιστο καὶ ἀντικειμενικό.

Μετὰ ἀπὸ μίαν σύντομη ἀναφορὰ στὸ ὁδοιπορικό του ἀπὸ τὴν Ἀσκάλωνα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ αἰχμάλωτος Hārūn pernā στὴν περιγραφή τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, στὴν ὁποία καταγράφει γεωγραφικὰ καὶ τοπογραφικὰ στοιχεῖα καὶ ἐπισημαίνει τὴν ἐξαιρετικὴ τῆς ὀχύρωση μὲ ἰσχυρὰ τεῖχη, πύργους καὶ πύλες.⁷⁹ Ἐκεῖνο, ὁμως, τὸ τμῆμα τῆς πόλης, ποὺ ὅπως διαπιστώνει κανεὶς ἀπὸ τὴν συνέχεια τοῦ κειμένου, φαίνεται πὼς ἐντυπωσίασε ἰδιαίτερα τὸν ἄραβα αἰχμάλωτο εἶναι τὸ ὀνομαζόμενον “μεγάλο παλάτι”,⁸⁰ τὸ κτιριακὸ δηλαδὴ συγκρότημα ποὺ περιλάμβανε ὅλα τὰ συνδεδεμένα μὲ τὸ παλάτι τοῦ αὐτοκράτορα μνημεῖα. Ἀπὸ τῆ λεπτομερῆ περιγραφή τῶν κτισμάτων τοῦ παλατιοῦ καὶ τῶν λειτουργιῶν τους, ποὺ —ἄς σημειωθεῖ— συμφωνεῖ σὲ γενικὲς γραμμὲς μὲ τὶς περιγραφὰς τῶν ἄλλων πηγῶν, θὰ σταθοῦμε μόνο σὲ ὀρισμένες πληρο-

77. Ὁ A. Vasiliev στὸ ἄρθρο του, *Quelques remarques sur les voyageurs du moyen âge à Constantinople*, Mlanges Charles Diehl, 1 (1930), σελ. 293, ἐπισημαίνει ὅτι ὁ ibn Yahyā εἶναι ὁ παλαιότερος “περιηγητὴς” στὴν Κωνσταντινούπολη ποὺ ἄφησε περιγραφή τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας. —Πρὸβλ. τοῦ ἴδιου, *Hārūn-ibn-Yahya...*, σελ. 153.

78. Τὸ *Περὶ τῆς βασιλείου Τάξεως* τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου ἀποτελεῖ, βέβαια, τὴ βασικὴ πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὸ μεγάλο παλάτι καὶ τὶς τελετὲς του καὶ γράφτηκε τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ μὲ τὴν “Περιγραφή τῆς Κωνσταντινουπόλεως” τοῦ Hārūn, τὴν ἐποχὴ δηλαδὴ ποὺ τὸ βασιλικὸ παλάτι τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας γινώριζε τὴ μεγαλύτερη δόξα του. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ὑπάρχουν πληροφορίες, ὄχι ἀσήμαντες, καὶ σὲ ἄλλες πηγές, ὅπως στοὺς χρονογράφους, εἰδικότερα στοὺς Συνεχιστὲς τοῦ Θεοφάνους, σὲ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα, σὲ κείμενα ρώσων καὶ δυτικῶν προσκυνητῶν καὶ σὲ περιγραφὰς δυτικῶν καὶ ἀνατολικῶν περιηγητῶν τῆς ἐποχῆς (βλ. Janin, ὁ.π., σελ. 108-109).

79. Vasiliev, *Byzance...* 2, β' (*extraits des sources...* σελ. 382-384). —Πρὸβλ. Vasiliev, *Hārūn ...* σελ. 154-155.

80. Γιὰ τὸ μεγάλο παλάτι βλέπε: J. Ebersolt, *Le Grand Palais de Constantinople*, Παρίσι 1910. —J. B. Bury, *The Great Palace*, BZ 21 (1912), σελ. 210-225. —Janin, ὁ.π., στὸ 8ο κεφάλαιο, (*Le Grand Palais*), σελ. 106-122.

φορίες, οί όποίες είτε είναι μοναδικές είτε παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον για τό θέμα μας. Έκτός τών άλλων, λοιπόν, κτισμάτων, στό έσωτερικό του περιβόλου του “μεγάλου παλατιού” και ειδικότερα “dans le vestibule” ύπήρχαν τέσσερις φυλακές, τόν προορισμό τών όποιών αποδίδει ό Hārūn ώς έξής: “l’une pour les Musulmans, l’autre pour les gens de Tarse, une autre pour le peuple et une quatrième à la disposition du chef des gardes.”⁸¹ Η μνεία στην ειδική για τούς αιχμαλώτους τής Ταρσοϋ φυλακή πρέπει νά συσχετισθεί με τήν ήδη μνημονευθείσα πληροφορία του Κωνσταντίνου Προφυρογέννητου για τήν πρόσκληση τών σαράντα ταρσιτών αιχμαλώτων από του Πραιτωρίου στό έπίσημο γεϋμα που δόθηκε στό παλάτι προς τιμήν τών μουσουλμάνων πρεσβευτών τό έτος 946.⁸²

Συνεχίζοντας τήν παρουσίαση τών κτισμάτων,⁸³ ό Hārūn φθάνει στό ίδιο τό αυτοκρατορικό άνάκτορο. Με άφορμή τήν περιγραφή τής μεγάλης αίθουσας τών τελετών, σέ μιá παρέμβαση του λόγου του, κάνει μακρά άναφορά στό έθιμο του συμποσίου τών Χριστουγέννων στην όποία δίνει ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικές με τήν τέλεσή του. Τήν ημέρα, λοιπόν, τών Χριστουγέννων ό βυζαντινός αυτοκράτορας μετά τό πέρας τής λειτουργίας στην Έκκλησία, εισήλθε στη μεγάλη αίθουσα του παλατιού στην όποία έλαβε χώρα τό καθιερωμένο χριστουγεννιάτικο συμπόσιο.⁸⁴ Με έντολή του ίδιου προσκλήθηκαν και πήραν μέρος σ’ αυτό και μουσουλμάνοι αιχμάλωτοι,⁸⁵ οί όποιοι μετά τήν προσαγωγή τους στην

81. Vasiliev, *Byzance...* 2, β’ (*extraits de sources ...* σελ. 385).

82. Βλ. πιο πάνω, σελ. 75 σημ. 60. —Πρβλ. Α. Vogt, *Constantin VII Porphyrogénète, Le Livre des Cérémonies, Commentaire* Παρίσι 1935, σελ. 57. Πληροφορίες για τις φυλακές του παλατιού αναφέρει και ένας άλλος γεωγράφος άραβας, ό Ibn Hauqal (βλ. Vasiliev, *Byzance...* 2, β’ *extraits...*, σελ. 412) για τις όποίες μάλιστα κάνει τή διευκρίνιση ότι οί δύο “celles des Thracésiens et de l’Opsikion sont les plus douces, car les prisonniers n’y ont pas de chaînes”, ένώ οί άλλες δύο “celles des Bucellaires et Nouméra sont rigoureuses”.

83. Vasiliev, *Byzance...* 2, β’ (*extraits...* σελ. 385-387).

84. Στο ίδιο, σελ. 387. Τό συμπόσιο τών Χριστουγέννων διαρκούσε δώδεκα μέρες, μέχρι δηλαδή τή γιορτή τών Θεοφανείων, και έλάμβανε χώρα στό “Τρίκλινον”, άπ’ όπου περνούσαν όλοι οί δημόσιοι λειτουργοί και οί έξέχουσες προσωπικότητες τής πόλης· τό αντίστοιχο του Πάσχα γινόταν στό “Χρυσοτρίκλινον” (*έν τω περιβλήπτω χρυσώ τρικλίνω*). Λεπτομερή περιγραφή και για τις δύο τελετές κάνει ό Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στό *Έκθεσις περι τής Βασιλείου Τάξεως* Ι3, σελ. 741-759 και 765-775. —Πρβλ. Ebersolt, ό.π., σελ. 59-60 και 88-89.

85. ‘Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος προσδιορίζει τό συνήθη άριθμό τους σέ είκοσι τέσσερις για τό γεϋμα τών Χριστουγέννων ... *Άγαρηνών του Πραιτωρίου κδ’ ...* και σέ δεκαοκτώ για τό γεϋμα του Πάσχα *Άγαρηνούς δεσμίους έν του μεγάλου πραιτωρίου τόν άριθμόν ιη’* (*Έκθεσις περι τής Βασιλείου Τάξεως* Ι3, σελ. 743 και

αΐθουσα, κάθισαν γύρω από το δικό τους τραπέζι, πάνω στο οποίο υπήρχαν πολλά φαγητά ζεστά και κρύα, σερβιρισμένα σε χρυσά και άσημνια πιάτα. ‘Ο αυτοκρατορικός κήρυκας βεβαίωσε τους αιχμαλώτους καλεσμένους, προτού εκείνοι άγγίξουν τά φαγητά, ότι μέσα σ’ αυτά δέν υπήρχε καθόλου χοιρινό κρέας (“Sur la tête de l’empereur il n’y a dans aucun de ces mets de viande de porc!”).⁸⁶ Κατά τή διάρκεια του συμποσίου παιζόταν ή καθιερωμένη για τήν περίσταση μουσική, μέ όργανα, τών όποιών ή περιγραφή, όπως παραδίδεται στον Ibn Rosteh, άντιστοιχεί σέ γενικές γραμμές μ’ έκεινη του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου στο *Περί Βασιλείου Τάξεως* έργο του.⁸⁷ Όλοκληρώνοντας τήν περιγραφή του συμποσίου, ό Hārūn σημειώνει ότι τήν τελευταία μέρα, κατά τήν άποχώρησή τους από τό παλάτι “chaque prisonnier musulman reçoit deux dīnars et trois dirhems”,⁸⁸ πληροφορία που μάς φέρνει στο νοῦ τά “μυλιαρήσια” τά όποια κατά τόν Πορφυρογέννητο, χάρισε ό αυτοκράτορας τό 946 στους μουσουλμάνους αιχμαλώτους που συμμετείχαν στο έπίσημο γεῦμα προς τιμήν τών όμοφύλων τους πρεσβευτών.⁸⁹

Ξεχωριστού ένδιαφέροντος είναι και τό δεύτερο μέρος τής περι-

767). ‘Επί πλέον άναφέρει ότι οι “‘Αγαρηνοί” αιχμάλωτοι έπαιρναν θέσεις κατέναντι τής όψεως τών βασιλέων επί τής έκτης και έβδομης τραπέζης, και ως προς τήν έξωτερική εμφάνιση και τήν ένδυμασία ότι εισέρχονταν στη μεγάλη αίθουσα λευκοφόροι άζωνοι ύποδεδεμένοι (σελ. 743). ‘Ωστόσο παραλείπει πληροφορίες όπως αυτές που παραδίδονται από τόν Hārūn σχετικά μέ τά φαγητά και τά σκεῦη που χρησιμοποιούσαν για τό σερβίρισμα τους, καθώς και για τήν προαναγγελία του κήρυκα ότι δέν υπήρχε σ’ αυτά χοιρινό κρέας, (Vasiliev, *Byzance...* 2 β’ *extraits...* σελ. 388).

86. Στο ίδιο, σελ. 388. ‘Η άναφορά αυτή άποτελεί μία άκόμη μαρτυρία τών άραβικών πηγών σχετικά μέ τό σεβασμό τών Βυζαντινών στη θρησκεία και τά έθιμα τών άράβων αιχμαλώτων (βλ. πιο πάνω, σελ. 73 σημ. 51.).

87. Vasiliev, *Byzance...* 2, β’ (*extraits...* σελ. 388) —Πρβλ. Πορφυρογέννητος Ι3, ‘Εκθεσις περί τής Βασιλείου Τάξεως, σελ. 758 και 768.

88. Vasiliev, *Byzance...* 2, β’ (*extraits...* σελ. 389).

89. ...έφαγον δέ έν τῷ αὐτῷ κλητωρίῳ οἱ δύο φίλοι Ταρσίται και οἱ ἄνθρωποι αὐτῶν, και δέσμοι από τοῦ πραιτωρίου Ταρσίται μ’. ἔλαβον δέ έν χρυσοῖς σκουτελλίοις οἱ μέν δύο φίλοι ἀνά μυλιαρησίον φ’, οἱ δέ λοιποὶ ἄνθρωποι αὐτῶν μιλ. γ’. οἱ δέ μ’ δέσμοι μιλ. α’. ἀπεστάλησαν δέ και τοῖς έν τῷ πραιτωρίῳ ἔναπομείνανσιν δεσμίοις μιλ... (Πορφυρογέννητος Ι3, ‘Εκθεσις περί τής Βασιλείου Τάξεως, σελ. 592). —Μία ἀνάλογη μαρτυρία σχετικά μέ προσφορά χρημάτων σέ φυλακισμένους αιχμαλώτους από τόν αυτοκράτορα συναντοῦμε και στον Συνεχιστή του Θεοφάνους, αυτή όμως φαίνεται πως άφορᾶ όλους τους αιχμαλώτους και όχι μόνο τους μουσουλμάνους (... και τετράδην και παρασκευήν ἵνα δίδεται εἰς τό πραιτώριον και εἰς τήν χαλκήν και εἰς τά Νοῦμερα ἕνα ἕκαστον ἄνθρωπον ἀνά φωλιάς δεκαπέντε, και τή μεγάλη παρασκευή πάντας τοῖς φυλακίτας ἀνά νομίματος ἑνός, Θεοφάνους Συνεχιστή, σελ. 430).

γραφής που αναφέρεται στην πομπή του αυτοκράτορα προς τή Μεγάλη Ἐκκλησία.⁹⁰ Μὲ ἔξαιρηση μικρὲς μόνο παρανοήσεις σχετικὲς μὲ τοὺς τίτλους τῶν ἀξιωματούχων πού πήραν μέρος στὴν πομπή,⁹¹ ἡ περιγραφή τοῦ αιχμαλώτου ἄραβι δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη ἐκτενὴ τοῦ Κωνσταντίνου Προφυρογέννητου,⁹² ἐνῶ περιέχει καὶ μία ἐνδιαφέρουσα πληροφορία πού δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ ἐκεῖνον. Ἀφορᾷ τὴ συμμετοχὴ στὴν πομπή καὶ μουσουλμάνων αιχμαλώτων οἱ ὁποῖοι, κατόπιν ἐντολῆς τοῦ βυζαντινοῦ αυτοκράτορα, εἰσέρχονται στὴν Ἐκκλησία, παρατηροῦν τὴ διακόσμησή της καὶ θαυμάζουν τὸ μεγαλεῖο της, ἐνῶ ἀπευθύνουν στὸ Θεὸ τρεῖς φορές τὴν παράκληση νὰ παρατείνει τὴ ζωὴ τοῦ αυτοκράτορα γιὰ πολλὰ χρόνια.⁹³ Ἡ μαρτυρία αὐτὴ εἶναι, ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε, μοναδικὴ γιὰ τὸ συγκεκριμένο γεγονός ἐφόσον δὲν περιέχεται σὲ ἄλλες πηγὲς ἐλληνικὲς ἢ ἄραβικὲς.

Στὴν πομπή θὰ συμμετεῖχε, προφανῶς, ὁ ἴδιος ὁ Hārūn γεγονός πού τοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ καταγράψει τίς παρατηρήσεις του γιὰ τὴν τελετὴ, περίπου, ὅπως αὐτὴ περιγράφεται καὶ ἀπὸ τὸν Πορφυρογέννητο. Ἐπίσης, θὰ παραβρέθηκε ὁ ἴδιος καὶ στὸ χριστουγεννιάτικο γεῦμα, τὸ ὁποῖο περιγράφει μὲ τόσες λεπτομέρειες, γιατί μόνο ἕνας αὐτόπτης μάρτυρας θὰ μπορούσε νὰ δώσει μία εἰκόνα τόσο εὐκρινῆ καὶ προσεγγίζουσα τὴν πραγματικότητα.

Μετὰ τὴν περιγραφή τῆς πομπῆς ὁ αιχμάλωτος – περιηγητὴς περνᾷ στὴν περιγραφή μεμονωμένων μνημείων τῆς πόλης καὶ κάνει ἐκτενὴ ἢ σύντομη ἀναφορὰ σὲ ἔθιμα καὶ δοξασίαις τῶν Βυζαντινῶν.⁹⁴ Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ περιγραφή τῆς στήλης τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ ὁποία θὰ ἐντυπωσιάσει ἀργότερα καὶ ἄλλους ἄραβες συγγραφεῖς (12ος καὶ 13ος αἶ.)⁹⁵ ἀκόμη ἡ ἀναφορὰ του στὰ δύο εἰδῶλα τοῦ Forum τῆς πόλης καὶ ἡ ἐπισημάνση τῶν μαγικῶν τους λειτουργιῶν σὲ σχέση μὲ τοὺς ξένους αιχμαλώτους, δοξασία ἀνάλογη μ' ἐκεῖνη πού θὰ περιγράψει ἀργότερα στὴν Ἀλεξιάδα τῆς ἡ Ἄννα Κομνηνῆ.⁹⁶ Τέλος κάνει μία σύντομη ἀναφορὰ

90. Vasiliev, *Byzance...* 2, β' σελ. 389-391. Μεγάλη Ἐκκλησία ὀνόμαζαν ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ οἱ συγγραφεῖς τὴν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Σοφίας.

91. Στὸ ἴδιο, σελ. 390, σημ. 5.

92. Πορφυρογέννητος, *Ἡ Ἐκθεσις τῆς Βασιλείου Τάξεως*, σελ. 5-35.

93. Βλ. Vasiliev, *Byzance...* 2, β', (*extraits...* σελ. 391). Μετὰ τὴν εἰσοδὸν τοὺς στὴν ἐκκλησία καὶ τίς εὐχὲς τοὺς στὸ Θεὸ γιὰ τὸν αυτοκράτορα, ὁ τελευταῖος ἔδωσε ἐντολὴ νὰ τοὺς ντύσουν μὲ γιορτινὰ ἐνδύματα.

94. Στὸ ἴδιο, σελ. 392-394.

95. Στὸ ἴδιο, σελ. 392 καὶ Vasiliev, *Hārūn ibn Yahyā...* σελ. 160 καὶ σημ. 57.

96. Vasiliev, *Byzance...* 2, β' (*extraits...* σελ. 393). —Πρβλ. Ἄννας Κομνηνῆς,

στό 'Υδραγωγείο της πόλης και στην ύδρευση της και κλείνει την περιγραφή της βυζαντινής πρωτεύουσας με την παρουσίαση κάποιων μοναστηριών της και την απαρίθμηση των μοναχών που είχαν αφιερωθεί σ' αυτά,⁹⁷ πληροφορίες που ήρθαν σε γνώση του μάλλον με έμμεσο τρόπο.

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση του αιχμαλώτου *Hārūn bn Yahyā* και του συγγραφικού του έργου, επισημαίνουμε ότι η συμβολή του με αυτό στην πληροφόρηση των όμοεθνών του –συγχρόνων και μεταγενεστέρων– γύρω από το Βυζάντιο και την πρωτεύουσά του υπήρξε πολύ σημαντική για δύο κυρίως λόγους: α) Τα όσα περιγράφει αναφέρονται σε μια εποχή που η βυζαντινή πρωτεύουσα και ο αυτοκράτοράς της είχαν φθάσει στο απόγειο του μεγαλείου και της δόξας τους και β) η "Περιγραφή" αυτή, γραμμένη από έναν αιχμάλωτο που δεν είχε, προφανώς, κανένα λόγο να ωραιοποιήσει τα πράγματα και να τ' αποδώσει διαφορετικά απ' ό,τι στην πραγματικότητα ήταν, μπορεί να θεωρηθεί περισσότερο αντικειμενική και αξιόπιστη από άλλες που άφησαν σύγχρονοι του περιηγητές και γεωγράφοι, άποψη που ενισχύεται και από το γεγονός ότι αυτή συμπίπτει με μικρές μόνο παρεκκλίσεις, με την πιό αυθεντική μαρτυρία της εποχής, την περιγραφή του Πορφυρογέννητου.

Ειδικότερα, επισημαίνουμε τις πληροφορίες του για τη συμμετοχή μουσουλμάνων αιχμαλώτων στις μεγάλες τελετές της βυζαντινής πρωτεύουσας ύστερα μάλιστα από πρόσκληση του ίδιου του αυτοκράτορα. Η ενέργεια αυτή, όπως έχει ήδη τονιστεί, εντάσσεται απόλυτα στο πλαίσιο της βυζαντινής διπλωματίας, η οποία επεδίωκε με κάθε δυνατό τρόπο τη διάδοση των ιδεών της χριστιανικής αυτοκρατορίας και την προβολή προς τα έξω του μεγαλείου της και του πολιτισμού της. Για το σκοπό αυτό, εξάλλου, είχαν ανεγερθεί ειδικά κτίσματα για τη στέγαση αιχμαλώτων μέσα στο μεγάλο παλάτι, απ' όπου οι τελευταίοι είχαν τη δυνατότητα της άμεσης γνώσης των όσων εκεί συντελούνταν και ιδιαίτερα εκείνοι που σκόπιμα προσκαλούνταν να συμμετάσχουν ή να παρακολουθήσουν τα δρώμενα στη βυζαντινή αυλή. Οι αναφορές των πηγών –βυζαντινών και αραβικών– σε μουσουλμάνους κυρίως, αιχμαλώτους, τους οποίους οι μηχανισμοί της βυζαντινής διπλωματίας έθεταν συχνά στην ύπηρεσία της, οφείλονται αφενός στον "πόλεμο" έντυπώσεων και την "επίθεση" ιδεολογικής επίδρασης που είχε εξαπολύσει η Αυτοκρατο-

⁹⁷ *Άλεξιάς* 2 (Έκδ. Βόννης [CSHB]), σελ. 160-161.

97. Vasiliev, *Byzance...* 2, β' (*extraits...* σελ. 394). —Πρβλ. Vasiliev, *Hārūn ibn-Yahyā...* σελ. 161-162.

ρία έναντιον τοῦ ἰσχυρότατου τότε ἀραβικοῦ ἔθνους⁹⁸ καὶ ἀφετέρου στοῦ γεγονός ὅτι πολλοὶ ἀπὸ αὐτοῦς θὰ ἐπέστρεφαν σίγουρα στοῦν τόπο τους λόγω τῶν συνήθων, ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, ἀνταλλαγῶν.⁹⁹ Ἄς σημειωθεῖ τέλος ὅτι πέραν τῶν ἐλαχίστων ἐπωνύμων διανοουμένων στοὺς ὁποίους ἐκτενῶς ἀναφερθήκαμε στοῦ κεφάλαιο αὐτό, ἐξαιρετικὲς ὁδοὺς ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στοὺς δύο κόσμους δημιουργοῦσαν, ἐπίσης, μὲ τὴν προφορικὴ μετάδοση εἰδήσεων καὶ τὰ πλήθη τῶν ἀνωνύμων αιχμαλώτων, ποὺ συχνὰ ἀνταλλάσσονταν στὰ σύντομα διαλείμματα τῶν ἀραβο-βυζαντινῶν πολέμων.

98. Βλ. ἐνδεικτικὰ: M. Canard, *Le cérémonial fâtimite et le cérémonial byzantin. Essai de comparaison*, Byzantion 21 (1951), σελ. 355-420. Τοῦ ἴδιου, *Quelques "à côté"...* σελ. 98-119 [=Variorum Reprints, ὁ.π., XIV καὶ XV].

99. Γὰ τὶς ἀνταλλαγῆς βυζαντινῶν καὶ μουσουλμάνων αιχμαλώτων βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τ.1 σελ. 198-204, 222-240 καὶ τ.2, σελ. 181-196.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΕΠΙΦΑΝΕΙΣ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ

Στις πηγές έχουν καταγραφεί οί περιπέτειες πολλών έπωνύμων αίχμαλώτων,¹ τών όποιών ή ίδια ή κατάσταση τής αίχμαλωσίας λειτουργησε σέ κάποια στιγμή σάν μοχλός άναγκαστικής προσέγγισης τών άντιτιθεμένων. 'Η προσέγγιση αύτή έπεχειρείτο, κατά κανόνα, σέ ύψηλά πολιτικο-στρατιωτικά έπίπεδα και ύπαγορευόταν από μία, χωρίς θεσμοθετημένους κανόνες, σιωπηρή διεθνή πολιτικο-διπλωματική δεοντολογία τής έποχής, ή όποία συνιστοϋσε όχι μόνο καλή συμπεριφορά πρός εκείνους αλλά και τήν άνάγκη άπελευθέρωσής τους. 'Ο Λέων Στ', όπως τό άναφέραμε ήδη στό είσαγωγικό κεφάλαιο, σέ μία περι αίχμαλώτων διάταξη τών *Τακτικών* του, συμπεριέλαβε ιδιαίτερη μνεία για τούς έπιφανείς, όρίζοντας τά έξης: *τούς αίχμαλώτους πρò του τελείως καταπαύσαι τόν πόλεμον μή κτείνε, και μάάλιστα τούς ένδόξους και μεγάλους παρò τοίς πολεμίους όντας ένθυμούμενοι τό άδηλον τής τύχης και τό παλίνοτροπον ώς έπί τό πολύ τής νίκης.*² Τήν πρακτική έφαρμογή αύτου του κώδικα από τίς βυζαντινές άρχές, άποδεικνύει ή ύπαρξη στην Κωνσταντινούπολη ειδικών κρατητηρίων ή ή παραχώρηση άξιοπρεπών καταλυμάτων σέ έπωνύμους μουσουλμάνους αίχμαλώτους, μερικοί εκ τών όποιών έχουν ήδη μνημονευθεί.³ Τήν ίδια όμως πρακτική, τής καλής δηλαδή συμπεριφοράς πρός έπιφανείς αίχμαλώτους, φαίνεται πώς κατά κανόνα άκολουθοϋσαν και τά σύγχρονα μέ τό Βυζάντιο "έθνη".

Στήν κατηγορία αύτή συμπεριλαμβάνονται πολιτικοί και στρατιωτικοί άξιωματοϋχοι –βυζαντινοί και ξένοι– εύγενείς και οί συγγενείς τους πολλές φορές, πού όδηγήθηκαν στην αίχμαλωσία είτε κατευθείαν από τά πεδία τών μαχών είτε μετά από καταλήψεις άστρον και πόλεων. Για τήν άπελευθέρωση ή τήν άνταλλαγή τους άκολουθοϋνταν άλλοτε οί διαδικασίες πού άφοροϋσαν όλους τούς αίχμαλώτους μέ ιδιαίτερη έμφαση στούς έπωνύμους και άλλοτε –πρακτική πιό συνηθισμένη– διεξάγονταν

1. 'Αναφερθήκαμε ήδη σέ έπωνύμους αίχμαλώτους, αλλά τούς έντάξαμε στις ειδικές κατηγορίες πού παρουσιάστηκαν στό προηγούμενα κεφάλαια.

2. Βλ. στην Είσαγωγή, σελ. 23 σημ. 18.

3. Βλ. πιό πάνω, σελ. 75-76 σημ. 61.

ειδικές γι' αυτούς διαπραγματεύσεις, κατά τις οποίες, εκτός των άλλων, καταβάλονταν, συνήθως από την πλευρά των Βυζαντινών, μεγάλα χρηματικά ποσά για την έξαγορά τους. Ἀκόμη ανταλλάσσονταν επιστολές και γινόταν προσπάθεια μέσω των διπλωματικών αποστολών –επιφορτισμένων και με άλλα ζητήματα– να δευθετηθεί τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστροφῆς ἀξιωματούχων και εὐγενῶν αιχμαλώτων.⁴

Στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰώνα, στὸ σύνολο τῶν αἰτημάτων τῆς βυζαντινῆς διπλωματικῆς ἀποστολῆς τοῦ 448 εἶχε συμπεριληφθεῖ και τὸ ζήτημα τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς συζύγου και τῶν παιδιῶν τοῦ Σύλλου,⁵ ποὺ εἶχαν συλληφθεῖ αιχμάλωτοι ἀπὸ τὰ οὐννικὰ στρατεύματα κατὰ τὴν ἄλωση τῆς Ρατιαρίας. Στὶς διαπραγματεύσεις τους με τὸν Ὀνηγήσιο οἱ βυζαντινοὶ πρέσβεις ἔθεσαν και αὐτὸ τὸ ζήτημα με τὴν παράκληση ν' ἀναλογισθεῖ τὴν προτέρα ἀὐτῶν εὐδαιμονίαν. Ὁ οὐννος ἀξιωματοῦχος ἀνταποκρίθηκε θετικὰ κατ' ἀρχὴν στὸ αἴτημά τους και δὲν ἀρνήθηκε τὴν ἀπελευθέρωσή τους ἔναντι τῆς ὁποίας, ὁμως, ζήτησε πολλὰ χρήματα. Ὅταν μετέφερε τὸ αἴτημα τῶν βυζαντινῶν ἀπεσταλμένων στὸν Ἀττίλα, ἐκεῖνος ἀπελευθέρωσε τὴν γυναῖκα ἀντὶ πεντακοσίων χρυσῶν νομισμάτων, τοὺς δὲ παῖδας δῶρον ἔπεμπε τῷ βασιλεῖ.⁶ Χειριζόμενος με τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ ζήτημα τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν εὐγενῶν βυζαντινῶν αιχμαλώτων, ὁ οὐννος ἠγεμόνας πέτυχε δύο στόχους: ν' ἀποσπάσει χρήματα ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα –κάτι ποὺ ἐπεδίωκε, ἄλλωστε, σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας του– και ταυτόχρονα νὰ τὸν κολακεύσει στέλνοντάς του ὡς δῶρο “δῆθεν” τὰ αιχμαλωτισθέντα παιδιά.

Τὸ ἴδιο θὰ συμβεῖ λίγα χρόνια ἀργότερα, ὅταν ὁ βάνδαλος Γιζέριχος θὰ ἐλευθερώσει ὕστερα ἀπὸ συνεχεῖς διπλωματικὲς ὀχλήσεις, προσφέροντας στὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα ὡς δῶρο τὶς αιχμαλώτους βασιλικὲς γυναῖκες τῆς Ρώμης Πλακιδία και Εὐδοξία, ἀλλὰ κρατώντας τὴν τρίτη αιχμάλωτο Εὐδοκία ὡς σύζυγο τοῦ γιοῦ του και ἀπαιτώντας γι' αὐτὴ μερίδιο τῆς βασιλικῆς περιουσίας τῆς Δύσης.⁷ Ἐς θυμίσουμε ἐπίσης ὅτι ὁ Γιζέριχος πάλι, λίγα χρόνια πρὶν, μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Καρχηδόνας, ἀπελευθέρωσε ἀμέσως τὸν μετέπειτα αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου

4. Στὸ κεφάλαιο αὐτό, ἐκτός ἀπὸ μία σύντομη ὑπενθύμιση τῶν ἐπωνύμων αιχμαλώτων στοὺς ὁποίους ἔχουμε ἤδη ἀναφερθεῖ, θὰ παρουσιάσουμε ἐνδεικτικὰ και ἄλλες περιπτώσεις ἐπιφανῶν αιχμαλώτων ποὺ ἐντοπίστηκαν κατὰ τὴ μελέτη τῶν πηγῶν και τῆς βιβλιογραφίας.

5. Πρόκειται, προφανῶς, γιὰ κάποιον ὑψηλὸ ἀξιωματοῦχο τῆς πόλης, γιὰ τὸν ὁποῖον δυστυχῶς δὲν ἐντοπίσαμε στὶς πηγὲς ἄλλες πληροφορίες.

6. Πρίσκοι, σελ. 145-146.

7. Βλ. πρὶν ἀπάνω, σελ. 52-53 σημ. 11.

Μαρκιανό, ὅταν πληροφορήθηκε ὅτι ἐκεῖνος κατεῖχε στή βυζαντινὴ αὐλὴ ὑψηλὴ θέση πρὶν ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν του.⁸

Κατὰ τὴν περίοδο τῶν πρώτων βουλγαρικῶν εἰσβολῶν στὰ ἐδάφη τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ συγκεκριμένα τὸ ἔτος 528, συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι οἱ στρατηλάτες τῆς Μυσίας καὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ Κωνσταντίου καὶ Ἀσκούμ ἀπὸ μίαν ὁμάδα Βουλγάρων, κατὰ τὴν ἐπιστροφή τους ἀπὸ κάποια νικηφόρο ἐστρατεία. Ὁ Ἰουστινιανὸς κατέβαλε γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Κωνσταντίου τὸ ποσὸ τῶν 10.000 χρυσῶν νομισμάτων ἐνῶ δὲν ἐπέδειξε τὸ ἴδιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Ἀσκούμ ὁ ὁποῖος ὁδηγήθηκε τελικὰ μὲ πλῆθος ἀνωνύμων αἰχμαλώτων βόρεια τοῦ Δούναβη.⁹ Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπίσης, ὁ ἡγεμόνας τῶν Σαρακηνῶν τῆς Περσίας Ἀλαμούνδαρος, στὴ διάρκεια αἰφνιδιαστικῆς ἐφόδου τοῦ ἐναντίον βυζαντινῶν κτήσεων τῆς Μεσοποταμίας, συνέλαβε αἰχμαλώτους τοὺς στρατηγούς Τιμόστρατο καὶ Ἰωάννη μαζὶ μὲ μεγάλο ἀριθμὸ στρατιωτῶν. Γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν στρατιωτικῶν ἡγετῶν ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας κατέβαλε στὸ σαρακηνὸ ἡγέτη μεγάλο χρηματικὸ ποσὸ (πλοῦτον αὐτῶν οὐ φαῦλον οὐδὲ τὸν τυχόντα).¹⁰

Ἐπὶ Μαυρικίου, κατὰ τὴν πρώτη φάση τῶν ἀβαρο-βυζαντινῶν πολέμων,¹¹ σὲ μία ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τοῦ Χαγάνου στὴ Θράκη συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι δύο ἐπιφανεῖς στρατιωτικοὶ ἀρχηγοί: ὁ Κάστος, ἓνας ἐκ τῶν τριῶν στρατηλατῶν τῆς Θράκης, στοὺς ὁποίους ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας εἶχε ἐμπιστευθεῖ τὴν προστασία τῶν βορείων συνόρων ἀπὸ τὶς σλαβο-αβαρικές ἐπιδρομὲς, καὶ ὁ ταξίαρχος Ἀνσιμούθ γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης ἀναφέρει ὅτι ἡγεῖτο πεζικοῦ στρατεύματος *περὶ τὴν Θράκην ἐνδιατρίβοντος*.¹² Ἡ εἶδηση τῆς αἰχμαλωσίας τῶν δύο ἐπιφανῶν προσώπων προκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινου-

8. Βλ. πρὸ πάνω, σελ. 32 σημ. 49.

9. Μαλάλας, *Χρονογραφία*, σελ. 438. –Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σελ. 218. –Ποβλ. Stein, ὁ.π., τ.2, σελ. 306-307.

10. Προκόπιος 1, σελ. 89.

11. Γενικὰ γιὰ τὶς σχέσεις Βυζαντινῶν καὶ Ἀβαροσλάβων κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 6ου αἰῶνα βλ.: L. Hauptmann, *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle*, Byzantion 4 (1927-1928), σελ. 137-170.. –G. Labuda, *Chronologie des guerres de Byzance contre les Avars et les Slaves à la fin du VIe siècle*, Bsl 11 (1950), σελ. 166-173. –P. Lemerle, *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle*, Revue Historique 211/2 (1954), σελ. 287-295 καὶ Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολὴ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν ἀβαρικῶν καὶ σλαβικῶν ἐπιδρομῶν ἐπὶ Μαυρικίου (582-602)*, Σύμμεικτα 2 (1970), σελ. 145-182.

12. Σιμοκάττης, σελ. 93-94.

πόλεως και τή λαιδορία του εις βάρος του αυτοκράτορα, ό όποιος αναγκάστηκε τελικά να διαπραγματευθεί με τό Χαγάνο τήν άπελευθέρωση του Κάστου —ή πηγή άποσιωπά τον Άνσιμούθ— τον όποιον άπέδοντο οι πολέμοι χρηματισθέντες λίαν δαψιλώς.¹³

Στό πλαίσιο των διπλωματικών και φιλικών προσεγγίσεων Περσίας-Βυζαντίου, κατά τήν περίοδο τής έσωτερικής κρίσης τής πρώτης,¹⁴ ό Μαυρίκιος άπέστειλε στό νόμιμο βασιλιά των Περσών Χοσρόη ως δώρο δύο έπωνύμους πέρσες αιχμαλώτους, τον Σαμέν και τον Χοσροπερόζην. Τήν πληροφορία έχει διασώσει ό Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, ό όποιος, περιγράφοντας τήν άφιξη και παραμονή μιās περσικής πρεσβείας στη βυζαντινή αυλή, αναφέρει μεταξύ άλλων ότι κατά τήν άποχώρησή της, μαζί με τά βασιλικά δώρα και τά γράμματα, *έπι τούτοις τε τον τε Σαμέν και Χοσροπερόζην τούς τε άλλους, ούς ήδη πρότερον κατά τον του πολέμου καιρόν ήρήκει τό Ρωμαϊκόν, ό αυτοκράτωρ ές Χοσρόην άμα τοίς πρέσβεσιν έξαπέστειλεν.*¹⁵

Κατά τήν έξιστόρηση των γεγονότων των άραβο-βυζαντινών πολέμων, ελληνικές και άραβικές πηγές αναφέρουν άρκετές περιπτώσεις συγχώρησης και άπελευθέρωσης έπωνύμων αιχμαλώτων, άπό τήν περιγραφή των όποίων διαπιστώνεται ή κατά κανόνα τήρηση του κώδικα καλής συμπεριφοράς και εϋνοϊκής μεταχείρισης των έπιφανών αιχμαλώτων και άπό τις δύο πλευρές. Λειτουργώντας σ' αυτό τό πλαίσιο οι Βυζαντινοί άπελευθέρωσαν σχεδόν άμέσως τον άραβα ναύαρχο Khalil-bn-Kisan, αιχμάλωτο του βυζαντινού στόλου κατά τή διάρκεια τής χαλιφίας του Walid (705-715).¹⁶ Τον έπόμενο αιώνα, κατά τήν περίοδο των άραβικών έπιχειρήσεων στα βυζαντινο-αραβικά σύνορα τής Μ. Άσίας¹⁷ και συγκεκριμένα κατά τήν πολιορκία του φρουρίου Λούλον (832),¹⁸ συνελήφθη αιχμάλωτος άπό τά βυζαντινά στρατεύματα ό άραβας άρχιστράτηγος

13. Στο ίδιο, σελ. 103-104.

14. Για τον έμφύλιο πόλεμο των Περσών κατά τήν τελευταία δεκαετία του 6ου αιώνα και τήν έξομάλυνση των σχέσεων τους με τους Βυζαντινούς βλ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, δ.π., (*Επίμετρον*), σελ. 183-193.

15. Σιμοκάττης, σελ. 178-179.

16. Βλ. Khouri al Odetallah, δ.π., σελ. 52.

17. Για τις έπιδρομές των Άράβων στη Μικρά Άσία βλ. Hélène Ahrweiler, *L'Asie Mineure et les invasions arabes (VIIe-IXe siècles)*, Revue Historique 227/1 (1962), σελ. 1-32.

18. Σχετικά με τήν άραβική έκστρατεία του 832 και τήν πολιορκία του φρουρίου Λούλον βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τ.1, σελ. 114-121. Ειδικότερα για τή σημασία του φρουρίου, βλ. Ι. Καραγιαννόπουλος, *Ίστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ.2, Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 245.

Ugaif-ibn-Anbasa, στὸν ὁποῖο ὁ χαλίφης Mamûn εἶχε ἀναθέσει τὴν πολιορκία τοῦ βυζαντινοῦ φρουρίου.¹⁹ Οἱ βυζαντινὲς ἀρχεὲς ἀναλογιζόμενες τὸ ἄδηλον τῆς τύχης καὶ τὸ παλίντροπον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῆς νίκης, κατὰ τὴ μεταγενέστερη ρήση τοῦ Λέοντος Στ' τοῦ Σοφοῦ,²⁰ ὄχι μόνον προστάτευσαν τὸν ἐπιφανῆ αἰχμάλωτο, ἀλλὰ ἕνα μῆνα ἀργότερα, ὅταν ἡ κατάσταση στὴν περιοχὴ εἶχε ἀνατραπεῖ ὑπὲρ τῶν Ἀράβων, τὸν χρησιμοποίησαν ὡς διαπραγματευτικὸ ἀτοῦ ὑπὲρ τῆς δικῆς τους σωτηρίας. Ὅταν ὁ διοικητὴς τοῦ φρουρίου πληροφορήθηκε τὴν ἥττα τοῦ αὐτοκράτορα Θεοφίλου ἀπὸ τὰ ἀραβικὰ στρατεύματα στὴν πορεία του πρὸς τὸ Λοῦλον, πεπεισμένος πλέον γιὰ τὴν ἀδυναμία τῶν Βυζαντινῶν νὰ κρατήσουν τὸ φρούριο, κάλεσε τὸν αἰχμάλωτο Ugaif καὶ τοῦ ὑποσχέθηκε ὅτι θὰ τὸν ἐλευθερώσει ἐὰν ἐκεῖνος παρέμβει στὸν Mamûn ὑπὲρ τῶν πολιορκουμένων, ἐνόψει τῆς ἐπικείμενης κατάληψης τοῦ φρουρίου ἀπὸ τοὺς Ἀράβες.²¹

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ἀράβων, ἐντυπωσιακὴ καὶ ἰδιαίτερα ἐνδεικτικὴ γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τους πρὸς ἐπιφανεῖς βυζαντινοὺς αἰχμαλώτους εἶναι ἡ περίπτωση ποὺ μνημονεύεται ἀπὸ τὸν ὁμοεθνῆ τους ἱστοριογράφου τοῦ 9ου αἰῶνα Tabarî. Πρόκειται γιὰ τὴν αἰχμαλωσία τῆς μηστῆς τοῦ γιοῦ τοῦ αὐτοκράτορα Νικηφόρου Α' (802 - 811), γιὰ τὴν ὁποία ἐνδιαφέρθηκε ὁ ἴδιος ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας μ' ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν χαλίφη Harun al Rashid. Ὁ τελευταῖος ἀνταποκρίθηκε ἀμέσως στὸ αἶτημα τοῦ Νικηφόρου Α', ἐλευθέρωσε τὴν εὐγενῆ του αἰχμάλωτο καὶ τὴν ἀπέστειλε στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ τὴ συνοδεία θεραπειδῶν καὶ μὲ πλῆθος ἀπὸ δῶρα.²²

Μία ἰδιόμορφη περίπτωση αἰχμαλωσίας βυζαντινῶν ἀξιωματοῦχων μνημονεύεται ἀπὸ τὸ Θεοφάνη κατὰ τὴν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων τοῦ ἔτους 783.²³ Ἀναφέρει ὁ βυζαντινὸς χρονογράφος ὅτι μετὰ τὸ ἀμφίβολο καὶ γιὰ τίς δύο πλευρὲς ἀποτέλεσμα τῶν ἀραβο-βυζαντινῶν συγκρούσεων στὴ Μ. Ἀσία, οἱ Ἀράβες ζήτησαν ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειρα τοῦ Βυζαντίου Εἰρήνη τὴν ἐναρξὴ διαπραγματεύσεων, κατόπιν προτροπῆς τοῦ αὐτομολήσαντος σ' αὐτοὺς στρατηγοῦ τῶν Βουκελλαρίων Τατζατίου. Ἡ Εἰρήνη ἀνέθεσε τὴ διεξαγωγὴ τῶν διαπραγματεύσεων σὲ τρεῖς ἐξέχοντες στρατηγοὺς: στὸν Σταυράκιου, στὸν Πέτρο μάγιστρο καὶ στὸν δομέστικο

19. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τ.1, σελ. 118.

20. Βλ. πρὸ πάντων, σελ. 23.

21. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τ.1, σελ. 118.

22. Βλ. Khouri al Odetallah, ὁ.π., σελ. 53.

23. Θεοφάνους *Χρονογραφία*, σελ. 455-456.

Ἄντωνιο. Οἱ τρεῖς βυζαντινοὶ ἀξιωματοῦχοι ὁμως, *ὄγκ ἠκριβολογήσαντο λόγον λαβεῖν καὶ τέκνα τῶν πρωτευόντων, ἀλλὰ ἀσκόπως ἐξεληθόντες*,²⁴ κατὰ τὴν παρατήρηση τοῦ Θεοφάνη, συνελήφθησαν αιχμάλωτοι ἀπὸ τοὺς Ἄραβες –προφανῶς κατὰ παράβαση τοῦ παραδοσιακοῦ *jus gentium* ποῦ προέβλεπε τὴν ἀσυλία τῶν ἀντιπροσώπων– γεγονός ποῦ ἀνάγκασε τὴν Εἰρήνη νὰ δεχθεῖ ἀμέσως τοὺς ὄρους τῶν ἀντιπάλων τῆς προκειμένου ν’ ἀφεθοῦν ἐλεύθεροι οἱ τρεῖς ἐπιφανεῖς αιχμάλωτοι.²⁵

Ἡ συμπεριφορὰ τῶν νικητῶν ἀπέναντι σ’ ἐπιφανεῖς αιχμαλώτους καὶ ἡ τύχη τῶν τελευταίων κατὰ τὴν περίοδο τῆς αιχμαλωσίας τους ἐπηρέαζε σημαντικά, σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις, τὴν πορεία τῶν σχέσεων τῶν ἐμπολέμων. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς παραμέτρου ἀποτελεῖ ἡ αιχμαλωσία τοῦ Κωνσταντίνου, γιοῦ τοῦ δομέστικου Βάρδα Φωκά καὶ ἀνεψιοῦ τοῦ αὐτοκράτορα Νικηφόρου ἀπὸ τὸν ἐμίρη Sayf al-Daulah.²⁶ Ὁ θάνατος τοῦ ποῦ ἐπῆλθε ἀμέσως μετὰ τὴν αιχμαλωσία καὶ τὴ μεταφορὰ του στὸ Χαλέπι, προκάλεσε μεγάλο θόρυβο στοὺς βυζαντινοὺς καὶ ἀραβικοὺς ἠγετικούς κύκλους καὶ σοβαρὸ ρῆγμα στὶς σχέσεις τους.²⁷ Ὅταν οἱ Βυζαντινοὶ πληροφορήθηκαν τὸ θάνατο τοῦ ἐπιφανοῦς βυζαντινοῦ προέβησαν ἀμέσως, κατὰ τὸ Γεώργιο Κεδρηνό,²⁸ σὲ ἀντίποινα εἰς βάρος ἐπιφανῶν μουσουλμάνων αιχμαλώτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀνέκοψε τὴν προσπάθεια βελτίωσης τῶν σχέσεων ποῦ ἐπεχείρησε ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας μέσω τῆς πρεσβείας τοῦ 954, τῆς ὁποίας τ’ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν, ἐξαιτίας αὐτῶν τῶν γεγονότων, ἐντελῶς ἀρνητικά.²⁹ Ἡ ἀναφορὰ, ἐξάλλου, αὐτὴ καθεαυτὴ στὸ γε-

24. Στὸ ἴδιο, σελ. 456. Μὲ τὴ φράση *ὄγκ ἠκριβολογήσαντο λόγον λαβεῖν καὶ τέκνα τῶν πρωτευόντων*, ὁ συγγραφεὴς ὑπονοεῖ τὴν προσφορὰ σὲ ὀμηρία ἀξιωματοῦχων ἢ τῶν παιδιῶν τους σὲ ξένους πρέσβεις κατὰ τὴ διάρκεια τῶν διαπραγματεύσεων. Ὁ θεσμὸς αὐτὸς ἀπέβλεπε στὴν ἀσφάλεια καὶ προστασία τῶν ἀπεσταλμένων καὶ ὑφίστατο ἀπὸ πολὺ παλαιότερα (Πρβλ. Προκόπιος 1, σελ. 114, 197-198 καὶ 247).

25. ... *καὶ ἐβιάσθησαν ἀμφοτέρα τὰ μέρη τοῦ ποιῆσαι εἰρήνην· καὶ ἐδώρησαντο ἀλλήλοις ἢ τε Αὐγούστα καὶ ὁ Ἄαρών ξένια πολλὰ, στοιχήσαντες καὶ φόρους κατὰ καιρὸν τελεῖν αὐτοῖς* (Θεοφάνους Χρονογραφία, σελ. 456). —Πρβλ. Καραγιαννόπουλος, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους 2, σελ. 165-166.

26. Βλ. Vasiliev, *Byzance...* τ.2 Α, σελ. 350-351. —Canard, *Quelques "à côté"* ...σελ. 113.

27. Οἱ ἀραβικὲς πηγὲς ἀναφέρουν ὅτι ὁ Sayf al Daulah παρέδωσε τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ αιχμαλώτου στοὺς χριστιανοὺς τοῦ Χαλεπιοῦ καὶ ἐστειλε προσωπικὸ γράμμα συλλυπητηρίων στὸν πατέρα του Βάρδα Φωκά (βλ. Vasiliev, *Byzance...* τ.2, σελ. 351, σμμ. 1 καὶ 2).

28. ... *τῇ ἀκοῇ δὲ ταύτη περιαλλαγῆς γενόμενος ὁ Βάρδας πάντας οὓς κατεῖχεν αιχμαλώτους συγγενεῖς τοῦ Χαβδᾶν ξίφει κατέκοψε* (Κεδρηνός, τ.2, σελ. 331).

29. Στὸ ἴδιο, σελ. 331. —Πρβλ. Vasiliev, *Byzance...* τ.2, σελ. 352.

γονός ἀπό πολλοὺς ἄραβες συγγραφεῖς καὶ ἡ προσπάθειά τους ν' ἀποδώσουν τὸ θάνατο τοῦ αἰχμάλωτου σὲ φυσικὰ αἷτια καὶ ὄχι σὲ δηλητηριασμό, ὅπως σὲ ἀντιδιαστολή ὑποστηρίζουν οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς,³⁰ ἀντανανκᾶ τῆ σοβαρότητα μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετώπιζε ἡ ἀραβικὴ κοινωνία τοῦ 10ου αἰῶνα τοὺς ἐπιφανεῖς ξένους αἰχμάλωτους.

Παρόμοια στὴν ἐξέλιξή της μὲ αὐτὴ τοῦ Κωνσταντίνου Φωκᾶ ὑπῆρξε, κατὰ τὶς πληροφορίες τῶν πηγῶν, ἡ ὑπόθεση τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ βυζαντινοῦ στρατηγοῦ Μελία.³¹ Γιὰ τὴ δράση καὶ τὴν αἰχμαλωσία τοῦ Μελία μιλοῦν μόνο οἱ ἀρμενικὲς καὶ οἱ ἀραβικὲς πηγὲς σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἑλληνικὲς πού τὴν ἀποσιωποῦν. Ὁ ἀρμένιος χρονογράφος Ματθαῖος Ἐδέσσης³² εἶναι πιὸ κατατοπιστικὸς μολονότι συγγείει τὰ γεγονότα καὶ προσθέτει στὴν ἐξιστόρησή του μυθολογικὰ καὶ ἐσχατολογικὰ στοιχεία. Πιὸ συνοπτικὰ περιγράφουν τὰ πρὶν καὶ τὰ μετὰ τὴν αἰχμαλωσία τοῦ Μελία γεγονότα οἱ ἄραβες ἱστορικοὶ τῆς ἐποχῆς καὶ εἰδικότερα ὁ Ibn al-Athir.³³ Σύμφωνα, λοιπόν, μὲ τὶς μαρτυρίες τῶν πηγῶν πού προαναφέρθηκαν πρὸς τὸ τέλος τοῦ 972, ὁ αὐτοκράτορας Ἰωάννης Τσιμισκῆς, μετὰ τὶς ἐπιτυχεῖς στρατιωτικὲς του ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν Ἀράβων, ἀνέθεσε τὴ διοίκηση τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων του τῆς Μεσοποταμίας στὸ στρατηγὸ Μελία, ἀφοῦ στὸ μεταξύ εἶχε κλείσει συνθήκη εἰρήνης μὲ τὸν ἐμίρη Abū-Taghlib.³⁴ Κατὰ τὸν Ibn al-Athir, ὁ ἐμίρης τῆς Μεσοποταμίας, προδίδοντας τὴ συνθήκη πού εἶχε συνάψει μὲ τὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα καὶ σὲ συνεργασία μὲ τὸν Abi Hayia, ἐπιτέθηκε ἐναντίον τοῦ Μελία καὶ τῶν στρατευμάτων του στὴν Ἄμιδα, τὸν νίκησε καὶ συνέλαβε μεγάλο ἀριθμὸ αἰχμάλωτων, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ τὸν ἴδιο τὸ βυζαντινὸ στρατηγό.³⁵ Γιὰ τὰ μετὰ τὴν αἰχμαλωσία γεγονότα καὶ τὴν τύχη τοῦ Μελία καὶ τῶν συντρόφων του οἱ δύο βασικὲς πηγὲς πού μνημονεύουν τὸ γεγονὸς δὲν συμφωνοῦν. Ὁ Ματθαῖος Ἐδέσσης προσθέ-

30. Ὁ Κεδρηνός (σελ. 331), ἀναφερόμενος στὴν αἰχμαλωσία τοῦ Κωνσταντίνου Φωκᾶ ἀπὸ τὸν Χαβδᾶν (Sayf al Daulah), ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ τελευταῖος δηλητηρίασε τὸν βυζαντινὸ αἰχμάλωτο μετὰ τὴν ἄρνησή του ν' ἀλλαξοπιστήσῃ καὶ νὰ υἱοθετήσῃ τὴν μυσσάρᾶν αὐτοῦ θρησκείαν.

31. Γιὰ τὸν μάγιστρο Μελία καὶ τὴν ταύτισή του βλ. H. Grégoire, *Notes épigraphiques* (κεφ. 7 *Melias le Magistre*), *Byzantion* 8 (1933), σελ. 79-88.

32. Ματθαῖος Ἐδέσσης, *Χρονικόν*, (μετάφρασις E. Dulaurier, *Bibliothèque hist. arménienne*), Παρίσι 1858.

33. Βλ. Khouri al Odetallah, ὁ.π., σελ. 112, ὅπου καὶ ἡ πηγή.

34. Βλ. Ματθαῖος Ἐδέσσης, σελ. 12-13. —Πρβλ. Khouri al Odetallah ὁ.π., σελ. 112 καὶ Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία ...* τ.2, σελ. 427.

35. Στὸ ἴδιο, σελ. 427.

τει μάλιστα και την πληροφορία που λείπει από τον Άραβα ιστορικό, ότι μαζί με τον Μελία είχαν συλληφθεί και άλλοι σαράντα “*principaux officiers*”, τους όποιους οί νικητές Άραβες, παρά την άρχική τους απόφαση, δέν έλευθέρωσαν αλλά τους όδήγησαν στη Βαγδάτη όπου άπεβίωσαν όλοι. Άκόμη, ό άρμένιος ιστορικός άναφέρει ότι ό Μελίας προτού πεθάνει έστειλε στο βυζαντινό άυτοκράτορα έπιστολή στην όποία διεκτραγωδούσε την κατάσταση τών αιχμαλώτων συντρόφων του και ένόψει του έπικείμενου τέλους τους ζητούσε εκδίκηση.³⁶ Άντίθετα ό Ibn al-Athir ισχυρίζεται ότι ό Μελίας πέθανε μέν στη Βαγδάτη κατά την περίοδο της αιχμαλωσίας του, άπό φυσικά όμως αίτια και ύστερα άπό άσθένεια. Προσθέτει δέ ότι οί άραβικές άρχές κάλεσαν τους καλύτερους γιατρούς για νά τόν θεραπεύσουν.³⁷

Άνεξάρτητα άπό τό ποιά άπό τίς δύο πηγές μαρτυρεί την άλήθεια για τό τέλος του στρατηγού Μελία, στο περιεχόμενο της σχετικής τους είδησης διαγράφεται μέ σαφήνεια ή ιδιαιτερότητα της συμπεριφοράς τών Άράβων άπέναντι στους έπιφανείς βυζαντινούς αιχμαλώτους. Ό Ματθαίος Έδέσσης, προτού άναφερθεί στον όμαδικό θάνατο τών αιχμαλώτων, κάνει λόγο για σύσκεψη τών μουσουλμάνων ήγετών στην όποία άποφασίστηκε κατ’ άρχήν ή συμφιλίωση μέ τόν Μελία και τους αιχμαλώτους στρατηγούς του και ή άπελευθέρωσή τους, άπόφαση που δέν πραγματοποιήθηκε όμως έξαιτίας της είδησης της δολοφονίας του άυτοκράτορα Νικηφόρου.³⁸ Άπό την άλλη πλευρά, ή μνεία του Άραβα ιστορικού στο ίδιο τό γεγονός του θανάτου του βυζαντινού αξιωματούχου και στα αίτια που τόν προκάλεσαν καθώς και ή άναφορά του στην προσπάθεια τών Άράβων νά τόν διασώσουν, ύποδηλώνουν ότι ένα τέτοιο γεγονός δέν μπορούσε νά περάσει άπαρατήρητο άπό τό βυζαντινό και άραβικό κόσμο, δεδομένου ότι μπορούσε νά όδηγήσει σε μεγαλύτερη όξυνση ή και σε όριστική ρήξη τών σχέσεών τους, όπως την ύπαινίσσεται έξάλλου ό Ματθαίος, άναφερόμενος στην ύποτιθέμενη έπιστολή που έστειλε ό Μελίας στο βυζαντινό άυτοκράτορα, μέσω της όποίας του ζητούσε “*une vengeance éclatante*”.³⁹

36. Ματθαίος Έδέσσης, σελ. 13. Σχετικά μέ την άπόφαση που οί μουσουλμάνοι ήγέτες είχαν άρχικά πάρει, ό Ματθαίος τους άποδίδει τά παρακάτω λόγια: “*Eh bien! faisons amitié et alliance avec le général et les officiers qui sont tombés entre nos mains, et après avoir reçu leur serment, nous les renverrons en paix chez eux*”.

37. Khouri al Odetallah, ό.π., σελ. 113.

38. Στο σημείο αυτό ή άναφορά του συγγραφέα στη δολοφονία του Νικηφόρου Φωκά είναι άνακριβής άφου τό γεγονός αυτό είχε συμβεί τρία χρόνια νωρίτερα.

39. Ματθαίος Έδέσσης, σελ. 14.

Λίγα χρόνια πρὶν, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ μεγάλου βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά, ἕνας ἄλλος ἐξέχων βυζαντινὸς ἀξιωματοῦχος εἶχε συλληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἀραβες. Τὸ περιστατικὸ αὐτὸ καταγράφεται ἀπὸ ἑλληνικὲς καὶ ἀραβικὲς πηγές⁴⁰ στὴν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων ποὺ ἔλαβαν χώρα στὴ Σικελία τὸ 964. Κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Ἀράβων τῆς Σικελίας, τὴν ὁποία ὁ Νικηφόρος εἶχε ἀναθέσει στό Μανουήλ καὶ στό ναύαρχο καὶ πατρίκιο Νικήτα, παρὰ τὶς ἀρχικὲς τοὺς ἐπιτυχίες, οἱ Βυζαντινοὶ ὑπέστησαν βαρεῖα ἤττα, ἔχασαν πολλὰ καράβια καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν πιάστηκαν αἰχμάλωτοι.⁴¹ Μαζὶ τοὺς *ἑάλω ζωγρίας καὶ Νικήτας πατρίκιος καὶ τοῦ στόλου δρουγγάριος ὁ εὐνοῦχος καὶ εἰς Ἀφρικὴν δέσμιος πέμπεται*.⁴² Μολονότι οἱ πηγές δὲν ἀναφέρουν τίποτα γιὰ τὴν τύχη τοῦ Νικήτα μετὰ τὴ σύλληψη καὶ τὴ μεταφορὰ του στὴν Ἀφρικὴ, ὁ ἴδιος εὐτυχῶς στό τέλος ἑνὸς πολυσέλιδου χειρογράφου του, ποὺ διασώθηκε καὶ βρίσκεται σήμερα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῶν Παρισίων, σημειώνει τὰ ἑξῆς: «*Ἐργάφη ἡ παροῦσα βίβλος οἰκεία χειρὶ Νικήτα, Πρωτοσπαθαρίου καὶ γεγονότος δρουγγαρίου τοῦ πλωῦμου, ὄντος αὐτοῦ ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ Ἀφρικῆς, μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἰνδ. ι´*».⁴³ Τὸ χειρόγραφο ἀποτελεῖται ἀπὸ 500 σελίδες καὶ περιέχει ἀντιγραφή τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου καὶ τῶν ἱερῶν κειμένων τῶν ἄλλων δύο Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.⁴⁴

Ἡ ἀνεύρεση αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου καὶ ἡ ἀπόδοσή του στό δρουγγάριο Νικήτα ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὸ θέμα μας, γιατί στὴν προκειμένη περίπτωση διακρίνει κανεῖς τὴν ἀνεκτικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀραβικῶν ἀρχῶν ἀπέναντι στὸν ἐπιφανῆ αἰχμάλωτο. Ἡ μνεία τοῦ ἴδιου ὅτι τὸ χειρόγραφο τὸ ἔγραψε κατὰ τὴν περίοδο τῆς αἰχμαλωσίας του στό δεσμοτήριό τῆς Ἀφρικῆς ὑποδηλώνει ταυτόχρονα καὶ τὴν παροχὴ σχετικῆς ἐλευθερίας ἐκ μέρους τῶν Ἀράβων, στὰ πλαίσια τῆς ὁποίας, εἶχε προφανῶς τὴ δυνατότητα ν' ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν ἀντιγραφή τῶν ἱερῶν κει-

40. Βλ. Λέων Διάκονος (ἔκδ. Βόννης), σελ. 66-67 καὶ I. Σκυλίτζης (I. Thurn), σελ. 267. Ἀπὸ ἀραβικῆς πλευρᾶς διεξοδικὰ στὰ γεγονότα τῆς Σικελίας καὶ τῆς Νότιας Ἰταλίας ἀναφέρεται ὁ Ibn al-Athir (βλ. Vasiliev, *Byzance...* 2, β' extraits... σελ. 130).

41. Λέων Διάκονος, σελ. 66-67. —Πρβλ. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία...* τ.2 σελ. 394-395.

42. Σκυλίτζης, σελ. 267.

43. Βλ. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία...* σελ. 395, σημ. 535. —Πρβλ. G. Schlumberger, *Ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Φωκάς καὶ ἡ Βυζαντινὴ Ἐποποιία*, τ.1 (μτφρ. Λαμπριδίου, Ἀθήνα 1905), φωτ. ἀνατ. Ἀθήνα 1977, σελ. 532-533.

44. Στὸ ἴδιο, σελ. 532.

μένων.

‘Από τήν κατηγορία τῶν ἐπιφανῶν αἰχμαλώτων δὲν μποροῦν νὰ ἐξαίρεθοῦν ἐκεῖνοι πού γιὰ διαφόρους λόγους ἐγκαταστάθηκαν στίς χώρες τῶν κατακτητῶν τους καί ἐντάχθηκαν στήν κοινωνία τους, στήν ὁποία μάλιστα μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀναδείχθηκαν καί διέπρεψαν σέ διάφορους τομεῖς.

‘Ο τελευταῖος βασιλιάς τῶν Βανδάλων Γελίμερος ἔζησε τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του καί πέθανε στό ἔδαφος τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.⁴⁵ Τό 534, μετὰ τήν ἀνακατάληψη τῆς Ἀφρικῆς ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς, ὀδηγήθηκε αἰχμάλωτος στήν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸν Βελισάριο μαζί μὲ τήν οἰκογένειά του, ὅπου, παρὰ τήν ταπεινωτικὴ ὑποδοχὴ πού τοῦ ἐπεφύλαξαν οἱ βυζαντινὲς ἀρχές, ἔτυχε, στή συνέχεια, ἰδιαίτερα εὐνοϊκῆς μεταχείρισης ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ζεύγους. *Βασιλεὺς τε Ἰουστινιανός καὶ ἡ Βασιλὶς Θεοδώρα τοὺς Ἰλδερίχου παῖδας τε καὶ ἐγγόνους πάντας τε τοὺς ἐκ τῆς Βαλεντινιανοῦ βασιλείως ξυγγενείας χρημασιν ἱκανοῖς ἐδωρήσαντο, καὶ Γελίμερι χωρία οὐκ εὐκαταφρόνητα ἐν Γαλατία δόντες ὁμοῦ τοῖς ξυγγενέσιν ἐνταῦθα οἰκεῖν συνεχώρησαν.* Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ Προκοπίου στό τέλος τοῦ ἀποσπάσματος ὅτι ὁ βασιλιάς αἰχμάλωτος δὲν ἔγινε πατρίκιος ἐπεὶ οὐ μεθίσθαι τῆς Ἀρείου δόξης ἤθελεν.⁴⁶

Οἱ Βυζαντινοὶ λοιπὸν τηροῦσαν ἀπὸ πολὺ νωρὴς τὸν κώδικα καλῆς συμπεριφορᾶς πρὸς τοὺς ἐπιφανεῖς ξένους αἰχμαλώτους ἀκόμη κι ὅταν ἐξέλιπε τὸ ἀντίπαλον δέος. Στὴν προκειμένη περίπτωση, κατὰ τήν ὁποία τὸ ἔθνος τῶν Βανδάλων εἶχε καταστραφεῖ καὶ ἡ αὐτοκρατορία τους εἶχε διαλυθεῖ, στήν ἀπόφαση τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκρατορικοῦ ζεύγους γιὰ προνομιακὴ μεταχείριση τοῦ ἐξέχοντος βάνδαλου αἰχμαλώτου δὲν ὑποκρύπτεται καμμία σκοπιμότητα σχετικὴ μὲ τυχόν πρόληψη ἢ ἀποφυγὴ ἀντιποίνων καὶ ἀντεκδικήσεων. Μέσ’ ἀπὸ αὐτὴ τὴ συμπεριφορὰ, οἱ Βυζαντινοὶ ἐπεδίωκαν νὰ προβάλουν πρὸς τὰ ἔξω τὴ μεγαθυμία καὶ τὰ φιλανθρωπικὰ συναισθήματα τοῦ αὐτοκράτορα ἀφενός,⁴⁷ καὶ ἀφετέρου τὴ δυνατότητα προστασίας καὶ ἀσφάλειας πού παρεῖχε τὸ κράτος τους ἀκόμη καὶ στοὺς ἡττημένους ἀντιπάλους, στοιχεῖα πού συνέθεταν μιὰ εἰκό-

45. Βλ. Courtois, ὁ.π., σελ. 269-271 καὶ 353-355. –Stein, *Histoire...* τ.2, σελ. 314-318.

46. Προκόπιος 1, σελ. 458.

47. “Philanthropia, compassion, mildness and Kindliness were basic attributes of the emperor” (J. Shepard, *Information, Disinformation and Delay in Byzantine Diplomacy*, *Byzantinische Forschungen* 10 [1985], σελ. 238).

να γιὰ τὴ βυζαντινὴ κοινωνία διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τῶν ἄλλων λαῶν.

Ἡ ἀρχὴ τῆς εὐγενοῦς φιλοξενίας τῶν ἐπιφανῶν αἰχμαλώτων καὶ ἡ παραχώρησις αὐτοῦς εἰδικῶν προνομίων καὶ σχετικῆς ἐλευθερίας ἐπιβίωσε στὸ Βυζάντιο καὶ κατὰ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες, ἀπορρέουσα πάντοτε ἀπὸ τὴν ἀνάγκη προβολῆς τοῦ μεγαλείου τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῆς ἀνωτερότητας τοῦ πολιτισμοῦ της. Στὴν αἰχμαλωσίᾳ τοῦ ἐμίρη τῆς Κρήτης Abd al-Aziz (Κουρουπᾶ) τὸ 961, κατὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Κρήτης ἀπὸ τὸν Νικηφόρο Φωκά,⁴⁸ ἀκολουθήθηκαν οἱ ἴδιες ἀκριβῶς διαδικασίες μ' ἐκεῖνες ποὺ μόλις καταγράφηκαν γιὰ τὸ βάνδαλο ἡγεμόνα Γελίμερο. Ὁ Νικηφόρος Φωκάς, ἀφήνοντας στὰ χέρια τοῦ στρατοῦ του τὸ πλῆθος τῶν ἀπλῶν μουσουλμάνων αἰχμαλώτων, συνόδευσε ὁ ἴδιος στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπως ἄλλοτε ὁ Βελισάριος, τὸν ἐμίρη Κουρουπᾶ μὲ τὴν οἰκογένειά του καὶ μὲ μία ὁμάδα εὐγενῶν μουσουλμάνων, τοὺς ὁποίους προόριζε νὰ παραστοῦν στὸν καθιερωμένο θρίαμβο τοῦ Ἱπποδρόμου. Οἱ ἐπιφανεῖς αἰχμάλωτοι πράγματι παρέστησαν σὲ αὐτόν,⁴⁹ τηροῦντες, ὅπως λέει ὁ Schlumberger, «ὑπέρφρονα καὶ εὐγενῆ ἀξιοπρέπειαν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ κακοδαιμονίᾳ».⁵⁰

Καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, μετὰ τὴ θεσμοθετημένη ταπεινωτικὴ ὑποδοχή,⁵¹ οἱ βυζαντινὲς ἀρχεῖς ἐπεφύλαξαν στὸν ἐμίρη τῆς Κρήτης ἔξαιρετικὴ συμπεριφορὰ, συνισταμένη στὴν ἀπονομὴ εἰδικῶν προνομίων καὶ στὴν προσφορὰ γαιῶν καὶ χρημάτων, μὲ τὰ ὁποῖα ἔζησε τὸ ὑπόλοιπο τῆς ζωῆς του στὴν Αὐτοκρατορία «ἀπηλλαγμένος τοῦλάχιστον τοῦ ὄνειδους καὶ τῶν ἀθλιότητων τῆς δουλείας, ἐν γλυκυτάτῃ οἴονει αἰχμαλωσίᾳ».⁵² Ἀξίζει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ ἡ μαρτυρία τοῦ Ψευδο-Συμεῶν κατὰ τὴν ὁποία οἱ Βυζαντινοὶ δὲν τὸν ἀνακήρυξαν συγκλητικὸ ἐπειδὴ ἀρνήθηκε νὰ βαπτισθεῖ χριστιανός.⁵³ Ἀντίθετα, ὁ γιὸς του an-Numan –ὁ γνωστός στὸ Βυζάντιο Ἄνεμᾶς– ἐγκατέλειπε τὸ Μωαμεθανισμό καὶ μετα-

48. Γιὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Νικηφόρου Φωκά καὶ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Κρήτης βλ. Schlumberger, ὁ.π., σελ. 100-137, Christides, "The Conquest of Crete..." σελ. 156 κ.ε. καὶ D. Tsougarakis, *Byzantine Crete, From the 5th century to the Venetian Conquest*, Ἀθήνα 1988, σελ. 58-74, ὅπου ἀναφέρονται ὅλες οἱ σχετικὲς πηγές.

49. Λέων Διάκονος, σελ. 28. Γιὰ τοὺς ἐπινίκιους θριάμβους στὸ Βυζάντιο βλ. Προφυρογέννητος, *12 Ἐκθεσις περὶ τῆς Βασιλείου Τάξεως*, σελ. 332-333 στὸ κεφάλαιο ποὺ ἐπιγράφεται Ἄκτα ἐπινικίων θριαμβευομένων ἐπὶ τοῦ Ἱπποδρόμου.

50. Schlumberger, ὁ.π., σελ. 133.

51. Κατὰ τὴν τέλεση τοῦ θριάμβου οἱ ἐπίσημοι αἰχμάλωτοι ὑποχρεώνονταν νὰ προσκυνήσουν "ἀσκεπεῖς" τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα ἐνῶ μερικοὶ ἐξ αὐτῶν ὑφίσταντο καὶ τὴν ταπείνωσι τῆς *calcatio* (βλ. πῶς ἄνω, σελ. 95).

52. Βλ. Schlumberger, ὁ.π., σελ. 134-135 καὶ Tsougarakis, ὁ.π., σελ. 74.

53. Ψευδο-Συμεῶν, *Χρονογραφία*, (ἔκδ. I.Bekker, CB) σελ. 759-760.

στράφηκε στο Χριστιανισμό, γεγονός που του έδωσε τη δυνατότητα να ένταχθει κατ' άρχην στην αυτοκρατορική φρουρά, και άργότερα να σταδιοδρομήσει στο βυζαντινό στρατό, στις τάξεις του οποίου πέθανε το 972, πολεμώντας ήρωϊκά σε μιá έκστρατεία των Βυζαντινών έναντίον των Ρώσων του Σβιατοσλάβου.⁵⁴

Ήταν πράγματι ή βυζαντινή κοινωνία κατά την περίοδο της μεγάλης άκμης της (9ος-10ος αι.) τόσο άνεκτική και άνοικτη ώστε όχι μόνο μπορούσε να δεχθεί στους κόλπους της όποιοιδήποτε ξένο (αιχμάλωτο, έμπορο, διπλωμάτη ή φυγάδα) αλλά και να παράσχει τη δυνατότητα σ' εκείνους που έγκατέλειπαν τη θρησκεία τους και άσπάζονταν το Χριστιανισμό ν' άναδειχθούν σε ύψηλές κρατικές ή στρατιωτικές θέσεις.⁵⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της φιλελεύθερης αντίληψης που κυριαρχούσε στο Βυζάντιο στις άρχές του 10ου αιώνα, άποτελεί ή περίπτωση του Σαμωνά.⁵⁶ 'Ο τελευταίος, άραβας στην καταγωγή, είναι γνωστός σαν ένα από τα σπουδαιότερα πρόσωπα της αύλης της Κωνσταντινουπόλεως στην όποία διαδραμάτισε ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο κατά το β' μισό της βασιλείας του Λέοντος Στ' (886-912). Στη διάρκεια όκτώ μόνο έτών κατέλαβε τα άξιώματα του κουβικουλαρίου, του πρωτοσπαθαρίου, του πατρικίου και του παρακοιμωμένου.⁵⁷ Οί πηγές —άγιολογικά και ιστορικά κείμενα— άναφέρονται έκτενώς στη δράση του στη βυζαντινή πολιτική σκηνή και στον άμφιλεγόμενο ρόλο του, δέν άναφέρουν όμως τίποτα για το πώς βρέθηκε ό Σαμωνάς στην Κωνσταντινούπολη. Θά μνημονεύσουμε την παλαιότερη από αυτές, ένα άγιολογικό κείμενο του 10ου αι. που γράφτηκε γύρω στο 920 και περιέχει τό Βίο του 'Αγίου Εύθυμίου, πατριάρχη της Κωνσταντινουπόλεως.⁵⁸ 'Ο άγνωστος συγγραφέας του κειμένου έμφανίζει τό Σαμωνά στα τέλη του 9ου αιώνα στην ύπηρεσία του Στυλιανού Ζαούτζη, πατέρα της αυτοκράτειρας Ζωής και δεύτερου σε δύναμη άνδρα της βυζαντινής αυτοκρατορίας.⁵⁹ 'Από την

54. Λέων Διάκονος, σελ. 142. —Πρβλ. Schlumberger, δ.π., σελ. 134 και Tsougarakis δ.π., σελ. 74.

55. Βλ. Lemerle, 'Ο πρώτος βυζαντινός Ούμανισμός... σελ. 267-310.

56. Βλ. R.R. Janin, *Un arabe ministre à Byzance aux IXe-X^e-siècles*, Echos d' Orient 34 (1935), σελ. 307-318. —J.H. Jenkins, *The "Flight" of Samonas*, Speculum 23 (1948), σελ. 217-235. Πιό σημαντική είναι ή πρόσφατη μελέτη του L. Rydén, *The Portrait of the Arab Samonas in Byzantine Literature*, Graeco-Arabica 3 (1984), σελ. 101-108, στην όποία ό συγγραφέας χρησιμοποιεί όλες τις σχετικές πηγές.

57. Στο ίδιο, σελ. 101.

58. Βλ. P. Karlin-Hauter, *Vita S. Euthymii*, Byzantion 25-27 (1955-57), σελ. 1-172.

59. Στο ίδιο, σελ. 54.

ἄλλη πλευρὰ ἔχουμε τὴν πληροφορία τῶν ἱστορικῶν πηγῶν ὅτι, λίγα χρόνια ἀργότερα, ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ ἐντολὴ τοῦ χαλίφου σὲ διπλωματικὴ ἀποστολή, ὁ πατέρας τοῦ Σαμωνᾶ, τῆ στιγμῇ ποῦ ἐκεῖνος βρισκόταν στὸ ἀποκορύφωμα τῆς πολιτικῆς του καριέρας.⁶⁰ Ἡ μαρτυρία γιὰ τὴ συμμετοχὴ τοῦ πατέρα τοῦ Σαμωνᾶ σ' ἐπίσημη διπλωματικὴ ἀποστολὴ ὑποδηλώνει ταυτόχρονα καὶ τὴ θέση ποῦ ἐκεῖνος κατεῖχε στὴν ἀραβικὴ πολιτεία ἢ στὴν εὐρύτερη ἀραβικὴ κοινωνία. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι ὁ Σαμωνᾶς ἐπελέγη νὰ ὑπηρετήσῃ στὴν αὐλὴ τοῦ δευτέρου ἰσχυροῦ ἀνδρα τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς, ἔστω καὶ ὡς *εὐτελέστατος μειρακίσκος*, ὅπως τὸν χαρακτηρίζει ὁ βιογράφος τοῦ Εὐθυμίου. Στὸ ἐρώτημα πῶς ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη, στὸ ὁποῖο οἱ πηγές δὲν δίνουν ἀπάντηση, θεωροῦμε πολὺ πιθανὴ τὴν ἐκδοχὴ τῆς αἰχμαλωσίας του καὶ τῆς μεταφορᾶς του στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἡ εὐγενὴς καταγωγὴ του σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ἱκανότητές του καὶ τὴν ἀρνησιθρησκεία του τοῦ ἐπεφύλαξαν τὴν καλύτερη δυνατὴ τύχη.

Ἐκτὸς τῆς ἀλλῆς πλευρᾶς, δυνατότητες καὶ εὐκαιρίες γι' ἀνάδειξη σὲ ξένες κοινωνίες καὶ ἰδιαιτέρως στὴν ἀραβικὴ, φαίνεται πῶς ὑπῆρχαν καὶ γιὰ τοὺς βυζαντινοὺς αἰχμαλώτους μὲ τὴν ἴδια πάντως προϋπόθεση ποῦ ἐτίθετο στὸ Βυζάντιο, ἐκεῖνη, δηλαδή, τῆς ἀρνησιθρησκείας. Ὁ Λέων ὁ Τριπολίτης, στὸν ὁποῖον ἤδη ἀναφερθήκαμε,⁶¹ ἀποτελεῖ ἴσως τὸ πιὸ γνωστὸ παράδειγμα βυζαντινοῦ ἀρνησιθρησκου αἰχμαλώτου ποῦ διακρίθηκε στοὺς κόλπους τῆς ἀραβικῆς κοινωνίας, ἐγγράφοντας μίαν λαμπρὴ σταδιοδρομίαν στὸ ἀραβικὸ ναυτικόν.⁶² Καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἀττάλεια καὶ σὲ νεαρὴ ἡλικία συνελήφθη αἰχμάλωτος ἀπὸ τοὺς Ἄραβες καὶ μεταφέρθηκε στὴ Συρία. Γρήγορα ἐντάχθηκε στὸ ἀραβικὸ ναυτικόν, στὶς τάξεις τοῦ ὁποῖου κατέλαβε ξεχωριστὴ θέση, ὅταν τὸ 904 τοῦ ἀνέθεσαν τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στόλου στὴ ναυτικὴ ἐκστρατεία κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὁποία ὡς γνωστὸν σύντομα κατέλαβε.⁶³ Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἄποψη

60. Λέων Γραμματικός, σελ. 283. Οἱ πηγές ἀναφέρουν ὅτι ὁ πατέρας του ἐντυπωσιάστηκε τόσο πολὺ ἀπὸ τὴ λαμπρὴ καριέρα τοῦ γιοῦ του Σαμωνᾶ καὶ ἀπὸ τὸ μεγαλεῖο τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας ὥστε ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ μείνῃ καὶ ὁ ἴδιος στὴν Κωνσταντινούπολη· τὸν ἀποθάρρυνε ὁμως ὁ Σαμωνᾶς μὲ τὴν ὑπόσχεση πῶς, ὅταν μπορέσει, θὰ ἐπιστρέφῃ καὶ ἐκεῖνος στὴν πατρίδα (Προβλ. Rydén, ὀ.π., σελ. 104).

61. Βλ. πιὸ πάνω, σελ. 85, σημ. 9.

62. *...ἐπιστήσαντες στρατηγὸν Τριπολίτην Λέοντα, Ἀττάλου μὲν ἐξωρμημένον τῆς πόλεως τῆς δὲ Χριστιανῶν εὐσεβείας ἀποστήσαντα...* (Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 366).

63. Βλ. πιὸ πάνω, σελ. 83-84.

του Α.Α. Vasiliev σύμφωνα με την όποια οι Άραβες του ανέθεσαν την ηγεσία του στόλου επειδή καταγόταν από την Αττάλεια, μεγάλο ναυτικό κέντρο της εποχής, και ως εκ τούτου θα είχε αποκτήσει μεγάλη ναυτική εμπειρία.⁶⁴ Την ίδια περίπου εποχή ανάλογη υπήρξε ή εξέλιξη της σταδιοδρομίας ενός ακόμη αρνησίθηρσκου βυζαντινού, πιθανώς αιχμαλώτου, του Δαμμιανού,⁶⁵ ο οποίος, επίσης ως αρχηγός του αραβικού στόλου, κατέλαβε το 911 την Κύπρο και οδήγησε μεγάλο τμήμα του χριστιανικού πληθυσμού της με επικεφαλής τον επίσκοπο Κίτρον Δημητριανό⁶⁶ στην αιχμαλωσία.

Είναι προφανές πώς αυτοί οι αρνησίθηρσκοι –Βυζαντινοί και Άραβες– εγκατέλειψαν βέβαια τη θρησκεία τους και υιοθέτησαν με πάθος την καινούργια, δεν απέβαλαν όμως τις γνώσεις και τις εμπειρίες που είχαν μέχρι τότε αποκτήσει στη γενέτειρά τους, αλλά τις μετέφεραν στη νέα τους πατρίδα και τις μετέδωσαν στο νέο περιβάλλον, στα πλαίσια του οποίου αναδείχθηκαν και σταδιοδρόμησαν.

64. Vasiliev, *Byzance...* τ.2, α' σελ. 163.

65. 'Ο Κεδρηνός (τ.2, σελ. 273 και 284), τον αναφέρει ως έμνη της Τύρου, αξίωμα που δεν του αποδίδουν οι αραβικές πηγές (βλ. Vasiliev, *Byzance...* 2, β' *extraits...* σελ. 16, 22).

66. Στο Βίο του 'Αγίου Δημητριανού αναφέρεται ότι ο επίσκοπος αιχμάλωτος συνάντησε προσωπικά τον χαλίφη της Βαγδάτης και τον έπεισε να ελευθερώσει τους κυπρίους αιχμαλώτους, οι οποίοι τελικά επέστρεψαν μαζί του στην πατρίδα τους (βλ. Canard, *Deux épisodes...* σελ. 63-64).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΚΑΤΑΣΚΟΠΕΙΑ ΚΑΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ

Προτού ολοκληρώσουμε τη διαπραγμάτευση του θέματος της συμβολής των αιχμαλώτων στον τομέα της επικοινωνίας και της πληροφόρησης των λαών θεωρήσαμε σκόπιμο να θίξουμε και μία άλλη ιδιόμορφη πτυχή του: εκείνη που καλύπτει το ρόλο ορισμένων αιχμαλώτων –έκούσιο ή άκούσιο– στην πληροφόρηση ή την παραπληροφόρηση του αντίπαλου κατά την προετοιμασία ή κατά τη διάρκεια των έχθροπραξιών. Τήν αποκάλυψη των δραστηριοτήτων των αιχμαλώτων της συγκεκριμένης κατηγορίας –στρατιωτών ή πολιτών ή ακόμη αιχμαλώτων κατασκόπων– κάνουν σε θεωρητικό, τουλάχιστον, επίπεδο οι έπώνυμοι και οι άνωθυμοι συγγραφείς των στρατιωτικών πραγματειών της εποχής στα περί κατασκοπείας κεφάλαιά τους, στα όποια τονίζουν ταυτόχρονα την αναγκαιότητα της άσκησης της (*άνευ γάρ κατασκόπων αδύνατον ποιήσαι δουλείαν*).¹ Θεωρούν την κατασκοπεία ως απαραίτητη πολεμική πρακτική και προτείνουν συγκεκριμένες οδηγίες για τη σωστή άσκηση της.² Τήν πρακτική της κατασκοπείας έφαρμοζαν έξίσου καλά, όπως φαίνεται, και οι έχθροί του Βυζαντίου, γεγονός που ώθησε τον συγγραφέα του *Στρατηγικού* του Μαυρικίου να προσθέσει στίς οδηγίες του προς τους βυζαντινούς στρατηγούς και αυτή: *έν συλληφθει αίχμάλωτος ξένος κατάσκοπος, γνώστης της κατάστασης που επικρατεί σ' έμας μπορούμε ν'*

1. Κεκαυμένου *Στρατηγικόν*, έκδ. Β. Wassiliewsky-V. Jernstedt, σελ. 9.

2. 'Ο συγγραφέας του *Στρατηγικού* του Μαυρικίου αφιερώνει ειδικά κεφάλαια στους κατασκόπους, τους όποιους όνομάζει επίσης *σκουλάτορες* και *έξπλοράτορες* (Μαυρικίου *Στρατηγικόν* δ.π., σελ. 326-334). Προσδιορίζει το προφίλ του αρχηγού τους ως έξης: *Τόν δέ άρχοντα της σκούλας άγρυπνον και φρόνιμον και έμπειρον έλέγεσθαι, και μη τόν τυχόντα· ούδε γάρ τοσοϋτον άνδρείας, όσον φρονήσεως και άγρυπνίας δειται ή τοιαύτη χρεία* (σελ. 330). Και λίγο πιό πάνω: *τους δέ γε σκουλάτορας πιστους είναι, και είδει σώματος και ψυχής και όπλίσει άνδρείοις τε και των λοιπών στρατιωτικών διαφέρειν, ώστε ή δράσαντάς τι γενναίον κατά των έχθρών επανελθειν, ή ζωγηθέντας παρ' εκείνοις θαυμάζεσθαι* (σελ. 328 και 330). 'Επίσης στο *Στρατηγικόν* του Κεκαυμένου, (δ.π., σελ. 9): *οί δέ κατάσκοποι σου μη γνωρίζωσιν άλλήλους· ίσως γάρ κρατείται τις έξ αυτών και φανεροί και τους λοιπούς και σε άλλο σημείο: και όμίλει μετ' αυτών πολλά, περιεργάζου δέ αυτούς έν ταίς όμιλίαις, ποίος έχει άπλοϋν φρόνημα και ποίος ποικίλον, ποίος ψεύδεται και ποίος άλλθεύει. Χρη δέ γινώσκειν ποίος έξ αυτών έστί γοργός ή άργός, ή τολημρός ή δειλός. Πλήν μη γινώσκωσι τήν βουλήν σου μήτε οί κατάσκοποι μήτε άλλος τις.*

ἀντιδράσουμε με δύο τρόπους: *εἰ μὲν ἀσφαλῆ τε καὶ ἰσχυρὰ τὰ παρ' ἡμῖν ἦ, νὰ τὸν ἐλευθερώσουμε γιὰ νὰ ἐπιστρέψει στὴν πατρίδα του καὶ νὰ μεταφέρει τὶς ἐντυπώσεις του στοὺς πολεμίους ὥστε νὰ καταπλήξῃ τὰ τούτων φρονήματα· εἰ δὲ τι παρ' ἡμῖν ἀσθενές, κολάζειν τε δεῖ τοῦτον καὶ ἐξειπόντα τὰ τῶν πολεμίων μυστήρια τελευταῖον ἢ ἀναιρεῖν ἢ ἀσφαλῶς ἀλλαχόσε πέμπειν.*³

Στὰ στρατιωτικά ἐγχειρίδια τοῦ 10ου αἰώνα οἱ κανόνες τῆς κατασκοπείας ἔγιναν σαφέστεροι· προστέθηκαν σ' αὐτοὺς καὶ νέες ὁδηγίες, ὅπως ἐκείνη ποὺ προέτρεπε τὴ σύλληψη ἀπὸ βυζαντινοὺς κατασκόπους καὶ τὴ μεταφορὰ στὸ στρατόπεδὸ τους αἰχμαλώτων, με σκοπὸ τὴν διὰ τῆς βίας ἀποκάλυψη τῶν πολεμικῶν σχεδίων τοῦ ἐχθροῦ. Στὴν *Περὶ παραδρομῆς τοῦ Κυροῦ Νικηφόρου τοῦ βασιλέως* στρατιωτικὴ πραγματεία⁴ ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τῆς ἀφιερώνει τὸ δεύτερο κεφάλαιο στὴν ὠφελιμότητα τῶν φρουρῶν καὶ τῶν κατασκόπων. Ἐπισημαίνει τοὺς δευτέρους τονίζει τὴν ἀνάγκη ὀργανωμένων καὶ συνεχῶν ἀποστολῶν τους στὴν ἐπικράτεια τῶν Ἀράβων με σκοπὸ, πέρα ἀπὸ τὴ διερεύνηση τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ, τὴ σύλληψη αἰχμαλώτων ἀπὸ τὸ ἐχθρικὸ στρατόπεδο καὶ τὴ μεταφορὰ τους στὸ βυζαντινὸ στρατηγό, στὸν ὁποῖο θὰ ὑποχρεώνονταν στὴ συνέχεια νὰ δώσουν λεπτομερεῖς πληροφορίες γιὰ τὶς κινήσεις καὶ τὰ σχέδια τῶν ὁμοεθνῶν τους (*καὶ εἰ ποὺ δυνηθῶσι τινὰς κατασχέειν τῶν πολεμίων, καὶ πρὸς τὸν τὴν ἀρχὴν διέποντα στρατηγὸν ἀποκομίζειν, ὅπως δι' αὐτῶν τὰς τῶν ἐχθρῶν κινήσεις καὶ βουλάς ἀναμανθάνη*).⁵ Τὴν ὑποχρέωση τῶν “Τραπεζιτῶν” κατασκόπων νὰ πείσουν ἢ νὰ ἐξαναγκάσουν, με ὁποιοδήποτε τρόπο, τοὺς αἰχμαλώτους τους ν' ἀποκαλύψουν τὶς κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ, ἀναφέρουν καὶ ἄλλες πηγές –στρατιωτικὲς πραγματεῖες καὶ μὴ– με τὴ χαρακτηριστικὴ μάλιστα ἑλλειπτικὴ ἔκφραση *κρατῆσαι γλώσσας*.⁶

3. Μαυρικίου *Στρατηγικόν*, δ.π., σελ. 284.

4. G. Dennis, *Three Byzantine Military Treatises* (Text, Translation and Notes) Οὐάσιγκτον 1985, σελ. 144-239. —Πρβλ. G. Dagron-H. Mihăescu, *Le traité sur la Guérilla de l'empereur Nicéphore Phocas*, Παρίσι 1986, σελ. 29-135 με εἰσαγωγή, μετάφραση καὶ σχόλια.

5. Dennis, δ.π., σελ. 152.

6. Θεοφάνους *Συνεχιστής*, σελ. 475-476 (...ἐμπροσθεν δὲ ὁ συννετός ταχυδρόμους γαλέας ἀποστείλας κατασκοπήσαι καὶ κρατῆσαι γλώσσαν προσέταξεν). —Κεκαυμένου *Στρατηγικόν* σελ. 9 (συνοδικοὶ δὲ εἰσιν οἵτινες καὶ ὀκτώ καὶ ἑννέα καὶ δέκα καὶ πλείονες ἀποστέλλονται παρὰ σοῦ εἰς τὸ κρατῆσαι γλώσσαν). —Νικηφόρου Οὐρανοῦ, *Τακτικά*, στὴ μελέτη τοῦ J. —A. De Foucault, *Douze chapitres inédits de la Tactique de Nicéphore Ouranos*, Travaux et Mémoires 5 (1973), σελ. 289 (... ἐξ ἀναγκαίου ἐστὶ τὸ

‘Ο ίδιος κανόνας αλλά περισσότερο σαφής περιέχεται και σ’ ένα άλλο στρατιωτικό έγχειρίδιο τῆς ἐποχῆς, στὸ *Ἀωννύμου Βιβλίον Τακτικόν*,⁷ τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται κυρίως στὶς σχέσεις τῶν Βυζαντινῶν μὲ τούς Βούλγαρους καὶ τούς ἄλλους βόρειους λαούς (Πετσενέγους, Ρώσους, Τούρκους). Στὸ δέκατο ὄγδοο κεφάλαιο *Περὶ δουκατόρων καὶ κατασκόπων*,⁸ ὁ συγγραφέας του τονίζει μὲν τὴ σπουδαιότητα τῆς κατασκοπείας καὶ τὸ ρόλο τῶν κατασκόπων, ἐπισημαίνει ὁμως, προσδίδοντας σ’ αὐτὸ ἰδιαίτερη ἔμφαση, τὴ χρησιμότητα τῶν αιχμαλώτων πού οἱ κατάσκοποι ὀφείλουν νὰ συλλάβουν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀποστολῆς τους. ‘Ὅσον ἀφορᾷ τίς ὑπηρεσίες πού θὰ μπορούσαν νὰ προσφέρουν οἱ ἐν λόγῳ αιχμάλωτοι, ὁ συγγραφέας αὐτοῦ τοῦ ἐγχειριδίου προχωρεῖ περισσότερο. Δὲν περιορίζεται μόνο στὴν ἀποκάλυψη μυστικῶν τῆς πατρίδας τους, πού οὕτως ἢ ἄλλως θὰ ὑποχρεώνονταν νὰ κάνουν ἐκεῖνοι, ἀλλὰ προτείνει καὶ κάτι ἀκόμη πολὺ σημαντικό: *πίστεις γὰρ λαμβάνοντες παρὰ τῶν στρατηγῶν ἐλευθερίας τυχεῖν σὺν γυναιξὶ καὶ παιδίοις καὶ αὐτοὶ πρὸς κατασκοπὴν ἀποστέλλονται, καὶ μετὰ τὸ κατανοῆσαι ὡς ἔχει τὰ τῶν ὁμοφύλων ἅπαντα ἀποστρέφοντες τὸ ἀληθές ἀπαγγέλλουσι*.⁹ Θὰ μπορούσαν, λοιπόν, οἱ αιχμάλωτοι τῶν βυζαντινῶν κατασκόπων νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ ἐκεῖνοι ὡς κατάσκοποι, ὑπὸ ὀρισμένες βέβαια προϋποθέσεις,¹⁰ καὶ νὰ λειτουργήσουν στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς ἐντεταλμένης ὑπηρεσίας καλύτερα ἀπὸ τούς βυζαντινοὺς, μὲ δεδομένη τὴ γνώση τῆς γλώσσας καὶ τῶν ἰδιαιτεροτήτων τῶν “ὁμοφύλων” τους.

Γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ ὀρισμένων ἀπὸ τούς προαναφερθέντες κανόνες, πού περιλαμβάνονται στὰ πολεμικὰ ἐγχειρίδια, θὰ περιορισθοῦμε στὴν καταγραφή κάποιων μαρτυριῶν πού περιέχονται στὴν *Ἱστορία* τοῦ Θεοφύλακτου Σιμοκάττη καὶ ἀναφέρονται σὲ γεγονότα τῆς ἐποχῆς του. Στὴ διάρκεια μιᾶς ὀπισθοχώρησης τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ στὴν περιοχὴ τοῦ Δούναβη κατὰ τούς ἀβαρο-βυζαντινοὺς πολέμους τοῦ β’ μισοῦ τοῦ βου αἰῶνα, ἕνας “βάρβαρος” αιχμάλωτος ἔσωσε τούς βυζαντινοὺς στρατιώτες ἀπὸ βέβαιο θάνατο πού θὰ τὸν προκαλοῦσε ἡ ἔλλειψη νεροῦ. ‘Ο αιχμά-

κρατεῖν γλώσσας καὶ δι’ αὐτῶν μανθάνειν τὰ περὶ τῆς χώρας τῶν πολεμίων). — Πρβλ. Dagron-H. Mihăescu, ὁ.π., σελ. 251.

7. Βλ. Dennis, ὁ.π., σελ. 246-327.

8. Στὸ ἴδιο, σελ. 290 καὶ 292.

9. Στὸ ἴδιο, σελ. 292.

10. Βασικὴ προϋπόθεση, στὴν περίπτωσι ἀποστολῆς αιχμαλώτων ὡς κατασκόπων στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα τους ἦταν, προφανῶς, ἡ ὁμηρία τῶν συγγενῶν τους, συζύγων καὶ παιδιῶν μέχρι τὴν ἐπάνοδο τῶν πρώτων (βλ. Dagron-H. Mihăescu ὁ.π., σελ. 252. — Πρβλ. Shepard, ὁ.π., σελ. 270).

λωτος πού γνώριζε καλύτερα την περιοχή, ἐλπίζοντας προφανῶς, στή σωτηρία του, τούς ὑπέδειξε τὸν Ἑλιβακίαν ποταμὸ ὅπου οἱ *Ῥωμαῖοι ἐξ ἑωθινοῦ περιτυγχάνουσιν ὕδατι*.¹¹ Ἄς θυμίσουμε ἀκόμη ὅτι οἱ βυζαντινοὶ κατακτητὲς τῆς Ἀρζανηνῆς ἐξανάγκασαν κάποιους αιχμαλώτους Πέρσες, κατοίκους τῆς πόλης, νὰ τούς ἀποκαλύψουν τὰ κρησφύγετα τοῦ πληθυσμοῦ της καὶ τίς ὑπόγειες ἀποθήκες πού ἦταν γεμάτες μὲ τροφίμα, ἀπαραίτητα γιὰ τὴ συντήρηση καὶ ἐπιβίωση τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ.¹²

Πολύτιμες πληροφορίες γιὰ τίς προσπάθειες τοῦ Χαγάνου νὰ συνενώσει ὑπὸ τὴν ἡγεσία του ὅλα τὰ βόρεια τοῦ Δούναβη βαρβαρικά φύλα καὶ γιὰ τὰ σχέδιά του νὰ στρέψει τούς ἐθνάρχες τους ἐναντίον τῆς Αὐτοκρατορίας, ἔδωσαν στὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα τρεῖς Σκλαβηνοὶ πού συνελήφθησαν αιχμάλωτοι, περιπλανώμενοι ἄοπλοι στὴν περιοχή τῆς Θράκης. Ἡ ἀπάντηση πού ἐκείνοι ἔδωσαν κατὰ τὴ σύλληψή τους γιὰ τὸ πῶς βρέθηκαν στὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια, ὅπως περιγράφεται ἀπὸ τὸν Σιμοκάττη, ἀποτελεῖ μᾶλλον μιὰ προσχεδιασμένη πρόφαση.¹³ Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι στοὺς τρεῖς Σκλαβηνοὺς περιπλανώμενους¹⁴ “μουσικούς” εἶχε ἀνατεθεῖ ἀπὸ τὸν Χαγάνο εἰδικὴ ἀποστολὴ κατασκοπείας καὶ διερεῦνσης τῶν προθέσεων τοῦ ἀντιπάλου, πρακτικὴ πού ἐφαρμοζόταν κατὰ τίς ἐμπόλεμες περιόδους ἀπ’ ὅλες τίς πλευρές. Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας μετὰ τὴν μακρὰ ἀπάντηση τῶν σκλαβηνῶν αιχμαλώτων-

11. ... καὶ ἂν ἡ στρατιὰ διόλωλεν ἅπασα, εἰ μὴ βάρβαρος τις ἀλοὺς τὸν Ἑλιβακίαν αὐτοῖς ἐξέλεξε ποταμὸν, τέτταρας παρασάγας ἀπέχοντα... (Σιμοκάττης, σελ. 254). Ἄς θυμίσουμε ἐδῶ τὴν ὁδηγία τοῦ συγγραφέα τοῦ *Στρατηγικοῦ*, *Χρῆ ἐπὶ τῆς πολεμίας... μόνον διὰ τῶν αιχμαλώτων καὶ αὐτομόλων ἀσφαλῶς ἀνερευνᾶν τὴν τῶν τόπων ποιότητα* (*Στρατηγικόν*, σελ. 318).

12. τοιγαροῦν ἀνά ταύτας δὴ τὰς ὑπογείους καταγωγὰς ἡ σωτηρία τέως σφίσιν αὐτοῖς ἀπεθησανρίζετο. μενοῦνγε καὶ ἄρτους καὶ μάζας ἐν τοῖς κοιλώμασιν ἀπεταμεῦοντο φυλακῆς ἐν καλῷ εἶναι οἱ τῆς Ἀρζανηνῆς ταῦτα διανοοῦμενοι. μετ’ οὐ πολὺ δὲ κατάφωροι Ῥωμαῖοις ἐγίνοντο πρὸς τι βραχὺ τὴν αἴσθησιν παρακλέψαντες, τῶν ἐαλωκότων τὰ ὑπὸ γῆν ἐξειπόντων μυστήρια καὶ ἐπιδειξαμένων εἰς τὸ ἐναργὲς τὸ ἀπόρητον (Σιμοκάττης, σελ. 82).

13. Στὸ ἴδιο, σελ. 223-224.

14. ...τρεῖς Σκλαβηνοὶ τὸ γένος μηδὲν τι σιδήρου περιβαλλόμενοι ἢ ὀργάνων πολεμικῶν ἐάλωσαν ὑπὸ τῶν τοῦ βασιλεῶς ὑπασπιστῶν [κιθάραι δὲ αὐτοῖς τὰ φορτία, καὶ ἄλλο τι, οὐδὲν ἐπέφεροντο] (Σιμοκάττης, σελ. 223) καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ σχετικοῦ ἀποσπάσματος: *Κιθάρας τε ἐπιφέρεσθαι διὰ τὸ μὴ ἐξησκηθῆναι ὅπλα τοῖς σώμασι περιβάλλεσθαι, τῆς χώρας αὐτῆς ἀγνοοῦσης τὸν σίδηρον... λύραις τε καταπάλλεσθαι περιλαλεῖν οὐκ εἰδότας ταῖς σάλπιγξιν* (σελ. 224). Παρατηροῦμε ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἐμφάνιση τῶν τριῶν Σκλαβηνῶν, χωρὶς ὅπλα ἀλλὰ μὲ μουσικὰ ὄργανα καὶ ἡ δικαιολογία πού προβάλλουν γι’ αὐτή, ὅτι δηλαδὴ προέρχονται ἀπὸ λαὸ εἰρηνικὸ πού ἀγνοεῖ τὰ ὅπλα καὶ ὅπλα καὶ τὸν πόλεμο, ἀποκαλύπτουν τὸ ρόλο πού τοὺς εἶχαν ἀναθέσει νὰ παίξουν, δεδομένου ὅτι βασικὴ ἀρχὴ τῆς ἄσκησης τῆς κατασκοπείας ἦταν καὶ παραμένει ἡ παραπλάνηση τοῦ ἀντιπάλου.

κατασκόπων με την οποία προσπάθησαν να δικαιολογήσουν την παρουσία τους στη βυζαντινή επικράτεια, *ἐπὶ τοῖς ῥηθείσι τὸ φύλον ἀγάμενοι φιλοξενίας ἡξίου ἐκείνους.. θαυμάσας τε τούτων τῶν σωμάτων τὸ μέγεθος... ἐς τὴν Ἡράκλειαν τούτους παρεπέμπετο.*¹⁵ Στὴν ἀπόφαση τοῦ αὐτοκράτορα ν' ἀποστείλει τούς τρεῖς Σκλαβηνοὺς στὴν πόλη Ἡράκλεια ἀπεικονίζεται ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ὁδηγίας τοῦ *Στρατηγικοῦ* τοῦ Μαυρικίου *ἀσφαλῶς ἀλλαχόσε πέμπειν* πρὸ λίγο πρὶν μνημονεῦθηκε¹⁶ καὶ ἀφορᾷ στὴν ἀντιμετώπιση κατασκόπου-αιχμαλώτου σὲ ρωμαϊκὸ ἔδαφος.

Κατὰ τὴ μακρὰ περίοδο τῶν ἐπιχειρήσεων τῆς Θράκης, ὁ στρατηγὸς τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων τῆς περιοχῆς Πέτρος ἀπέστειλε εἴκοσι ἄνδρες κατασκόπους βόρεια τοῦ Δούναβη μὲ σκοπὸ νὰ μελετήσουν τίς κινήσεις τῶν Ἀβάρων (*καὶ εἴκοσι συλλεξάμενος ἄνδρας ἐπετόμφει διαπεραιοῦσθαι τὸν ποταμὸν καὶ διανοῆσαι τὰ τῶν πολεμίων κινήματα*).¹⁷ Οἱ βυζαντινοὶ κατάσκοποι, παραβιάζοντας τούς κανόνες σωστῆς ἀσκησης τῆς κατασκοπείας¹⁸ καὶ ἐκθέτοντας ριψοκίνδυνα τούς ἑαυτούς τους, συνελήφθησαν αιχμάλωτοι ἀπὸ ἱππεῖς Σκλαβηνοὺς, οἱ ὅποιοι τούς ὑποχρέωσαν ν' ἀποκαλύψουν τὰ σχέδια τῶν “Ρωμαίων”. Μία παρόμοια ἀποστολὴ βυζαντινῆς κατασκοπείας στὴν ἐπικράτεια τῶν Ἀβάρων στέφθηκε μὲ ἐπιτυχία, λίγους μῆνες ἀργότερα. Τριάντα ἄνδρες, κατάσκοποι τοῦ βυζαντινοῦ στρατηγοῦ Γούδουϊ στὴ διάρκεια τῆς ἀποστολῆς τους συνέλαβαν αιχμαλώτους τρεῖς “βαρβάρους”, εὐρισκόμενους σὲ κατάσταση μέθης.¹⁹ Ἀπὸ τούς συλληφθέντες, τούς ὁποίους ὁδήγησαν ἀμέσως στὸν στρατηγὸ τους, *τάς τῶν πολεμίων ἐπιβολάς ἀπάσας διέγνωσαν*.²⁰

Πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἐπίσης ἡ καταγραφή ἀπὸ τὸν Σιμοκάττη ἑνὸς ἐπεισοδίου ἀλληλοκατασκοπείας βυζαντινῶν καὶ περσῶν στρατιωτῶν, ἡ κατάληξη τοῦ ὁποίου ἀπέβη εἰς βάρος τῶν πρώτων. Σύμφωνα

15. Σιμοκάττης, σελ. 224.

16. Βλ. πρὸ πάνω, σελ. 126 σημ. 3.

17. Σιμοκάττης, σελ. 252.

18. Ὁ ἴδιος ὁ Σιμοκάττης λέει: *εἴθισται τοῖς ἐπὶ κατασκοπῇ συνταττομένοις αἰεὶ τὰς νύκτας ποιῆσθαι τὴν βάδιον, ἡμέρας δὲ λαμπούσης ὕπνοις προσομιλεῖν* (σελ. 252). Οἱ συγκεκριμένοι ὅμως κατάσκοποι παραβίασαν αὐτὴ τὴν ἀρχὴ καὶ κοιμήθηκαν τὴ νύκτα, γεγονός πρὸς ἀπέβη γι' αὐτοὺς μοιραῖο. Ἀξίζει νὰ θυμίσουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ πῶς περιγράφει ὁ συγγραφεὴς τοῦ *Στρατηγικοῦ* τοῦ Μαυρικίου τὸν ἀρχηγὸ μιᾶς ἀποστολῆς κατασκοπείας: *Τὸν δὲ ἀρχόντα τῆς σκούλλας ἀγρυπνον καὶ φρόνιμον καὶ ἔμπειρον ἐπιλέγεσθαι, καὶ μὴ τὸν τυχόντα· οὐδὲ γάρ τοσοῦτον ἀνδρείας, ὅσον φρονήσεως καὶ ἀγρυπνίας δεῖται ἢ τοιαύτη χρεια* (σελ. 330).

19. Σιμοκάττης, σελ. 265-266 (ἀποστείλας τοῖνυν πεζοὺς ἄνδρας τριάκοντα παρακελεύεται ἰχνηλατεῖν τὸ πολέμον)

20. Στὸ ἴδιο, σελ. 265.

λοιπόν με την αφήγηση, πενήντα βυζαντινοί κατάσκοποι τούς οποίους απέστειλε ο στρατηγός της Λαζικής Ρωμανός για διερεύνηση των κινήσεων του περσικού στρατού (*ἀνερευνᾶσθαι τὰ τῶν πολεμίων κινήματα*) συναντοῦν δύο πέρσες κατασκόπους *Ῥωμαϊκὴν περιβαλλομένους ἐσθῆτα*. Οἱ τελευταῖοι ἀφοῦ ἐξαπάτησαν τούς ἐλόντας καὶ τούς ἐπεισαν ὅτι εἶναι Ρωμαῖοι, στὴ συνέχεια τούς παραπλάνησαν *καὶ διὰ ξένης τινός ἀτραποῦ* τούς ὁδήγησαν στὸ ἐχθρικό στρατόπεδο. Ἐκεῖ κρατήθηκαν ὡς αἰχμάλωτοι ἀπὸ τὸν Βαράμ, στὸν ὁποῖον *κατάδηλα πάντα ἐποίησαντο*.²¹ Τίς ἴδιες, συνεπῶς, μεθόδους ποὺ προτείνουν οἱ συγγραφεῖς τῶν στρατιωτικῶν πραγματειῶν γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότερη ἄσκηση τῆς κατασκοπείας, χρησιμοποιοῦσαν ἐπίσης οἱ Πέρσες καὶ ἄλλοι λαοὶ τῆς ἐποχῆς ἄλλοτε μ' ἐπιτυχία καὶ ἄλλοτε ὄχι.

Ἡ στρατηγική, ὡστόσο, τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν ἐπιτελείων τους στὴν ἄσκηση τῆς κατασκοπείας δὲν περιοριζόταν στὴν ἀνίχνευση μόνο τῶν προθέσεων τοῦ ἀντιπάλου· ἀπέβλεπε ἐπίσης στὴν παραπληροφόρησή του γιὰ τὴν ὁποία δοκίμαζε, προφανῶς, πολλές μεθόδους. Μία ἐξ αὐτῶν ἦταν ἡ χρήση “ἐπίπλαστων” αἰχμαλώτων, στρατιωτῶν δηλαδή ἢ στρατιωτικῶν ἀξιωματούχων, οἱ ὁποῖοι ἐκτελώντας ἐντεταλμένη ὑπηρεσία, “προκαλοῦσαν” τὴ σύλληψή τους ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ μὲ σκοπὸ νὰ τὸν παραπλανήσουν. Ἐνα σχετικὸ περιστατικὸ περιγράφεται ἀπὸ τὸν Σιμοκάττη σὲ κάποιο σημεῖο τῆς ἀφήγησής του ὅπου ἀναφέρεται στὴ μεγάλη ὀξύτητα καὶ στὴν κρισιμότητα τῶν σχέσεων Βυζαντινῶν-Ἀβάρων.²² Πρόκειται γιὰ τὴν ἀνάθεση ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Μαυρίκιο σ' ἕναν ἀπὸ τούς σωματοφύλακés του μιᾶς ἐπικίνδυνης ἀποστολῆς παραπληροφόρησης τοῦ ἄβαρου ἡγεμόνα. Ἀξίζει νὰ παρατεθεῖ ἐκεῖνο τὸ τμῆμα ἀπὸ τὸ σχετικὸ χωρίο στὸ ὁποῖο περιγράφεται μὲ πολὺ καθαρότητα τόσο ἡ μέθοδος στὴν ἐκτέλεση τῆς ἀποστολῆς ὅσο κυρίως ἡ σκοπιμότητα τῆς παραπληροφόρησης τοῦ ἀντιπάλου. *Τετάρτη δὲ ἡμέρα, καὶ ἀγγινοίας ἀκόλουθον βουλὴν προηνέγκατο· τῶν γὰρ σωματοφυλάκων τινὰ μετὰκλητον ποιησάμενος ἐκοντί ἀλῶναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐκέλευε φάσκειν τε αὐτοκρατορικᾶς ὡς τὸν Πρίσκον ἐπιστολὰς ἐπιφέρεισθαι, ὅπως οἱ βάρβαροι καθὰ πού τι ἔρμαιον ταύτας ἀναλεξάμενοι τῆς τῶν ἐγγεγραμμένων δυνάμεως αὐτήκοοι γένοιοντο κἀντεῦθεν ἐκδειμα-*

21. Στὸ ἴδιο, σελ. 123.

22. *τὸ δὲ βάρβαρον τὸ ἄστν περικαθήμενον γενικῶς ἐπολιόρκει τὸν Πρίσκον. τούτων γοῦν ὁ αὐτοκράτωρ ἀκηκόως ἠδημόνει τε καὶ ἐδεδίει τὴν ἐκβασιν, καὶ μέγιστον τάραχον ἔσπασε τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ συγκυρήσαντος* (Σιμοκάττης σελ. 229).

τούμενοι τὴν πρὸς τὰ οἴκοι ἀνάξουξιν φενακισθέντες ποιήσωνται.²³ Στὴ συνέχεια παρατίθεται τὸ παραπλανητικὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς καὶ ἡ περιγραφή τῆς ἐκτέλεσης τῆς συγκεκριμένης ἀποστολῆς κατὰ τὴν ὁποία, σύμφωνα μὲ τὸ προδιαγεγραμμένο σχέδιο, ὁ σωματοφύλακας τοῦ Μαυρικίου “συνελήφθη” αἰχμάλωτος ἀπὸ τοὺς Ἀβάρους καὶ παρέδωσε ἐκὼν τὸ γράμμα τοῦ Αὐτοκράτορα, τὸ ὁποῖο προοριζόταν δῆθεν γιὰ τὸ βυζαντινὸ στρατηγὸ τῆς Θράκης Πρίσκο. Ἡ ἀποστολὴ στέφθηκε μὲ ἀπόλυτη ἐπιτυχία ἀφοῦ ὁ Χαγάνος, μετὰ τὴν ἀνάγνωση τῆς παραπλανητικῆς ἐπιστολῆς... *περιδεῆς γεγονῶς, συνθήκας πρὸς τὸν Πρίσκον διαθέμενος, ἐπ’ ὀλιγίστῳ χρυσίῳ ἐς τὴν ἑαυτοῦ ὡς τάχιστα ἐπανέξουξεν.*²⁴

Προτοῦ, λοιπόν, οἱ Βυζαντινοὶ φθάσουν στὴ χρῆση τῆς βίας καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἀναμέτρησης μὲ τὸν ἀντίπαλο, χρησιμοποιοῦσαν ὁποιοδήποτε ἄλλο μέσο γιὰ τὴν ἀποφυγὴ τῆς. *Ἡ δόλοισ ἢ ἐφόδοις ἢ λιμῶ τοὺς πολεμίους βλάπτειν καλόν· οὐχὶ πάντως πρὸς πόλεμον ἐκκαλεῖσθαι δημόσιοι, ἔνθα πλέον τῆς τύχης ἢ τῆς ἀνδρείας ἐστὶν ἢ ἐπίδειξις,*²⁵ τονίζει ὁ συγγραφέας τοῦ *Στρατηγικοῦ* τοῦ Μαυρικίου, ἀναδεικνύοντας τὴν τέχνη τοῦ πολέμου σὲ ὑψηλὴ πνευματικὴ δραστηριότητα. Αὐτὴ, ἢ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς στρατιωτικῆς πολιτικῆς ποὺ ἀκολούθησε ἡ ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς ζωῆς τῆς, παρέμεινε σὲ ἰσχύ καὶ κατὰ τοὺς ἐπόμενους, διατυπωμένη ἐγγράφως στὴ 12η διάταξη τῶν *Τακτικῶν* του, ἀπὸ τὸν Λέοντα Στ’ τὸ Σοφὸ, (... *διὰ τέχνης καὶ φρονημάτων στρατηγικῶν...κατορθοῦνται ὁ πόλεμος...ἤγουν δι’ ἐγκρυμμάτων ἢ στενωμάτων, καὶ δι’ αἰφνιδιασμοῦ ἢ διὰ πολλῶν ἄλλων καὶ διαφόρων τόπων ἵνα ἀπατᾶς τοὺς ἐχθροὺς ὥστε χωρὶς δημοσίου πολέμου κατορθῶσαι τὴν νίκην κατ’ αὐτῶν*).²⁶

23. Στὸ ἴδιο, σελ. 229.

24. Στὸ ἴδιο, σελ. 229-230. Ἀνάλογη ἦταν ἡ προσπάθεια παραπληροφόρησης ποὺ ἐπιχειρήθηκε ἀρκετοὺς αἰῶνες ἀργότερα ἀπὸ τὸν Ἀλέξιο Κομνηνὸ, ὅταν ὁ τελευταῖος φρόντισε νὰ περιέλθουν στὴν κατοχὴ τοῦ Βοημοῦνδου ἐπιστολές μὲ πλαστὸ περιεχόμενον μὲ σκοπὸ νὰ προκαλέσει ρήξη στὶς σχέσεις του μὲ τοὺς πιστοὺς του συμμάχους (βλ. Shepard, δ.π., σελ. 287, ὅπου καὶ ἡ πηγή).

25. Μαυρικίου *Στρατηγικόν* σελ. 278.

26. Λέοντος Στ’ *Τακτικά* (PG 107), στ. 806 καὶ 808. Γιὰ τὴν προσπάθεια ἀποφυγῆς τοῦ πολέμου καὶ τὴν ἐπίτευξη νίκης μὲ ἄλλα μέσα, ἀναφέρει ἀκόμη: *Τοῦτο γάρ ἐστὶ καὶ σωτήριον, καὶ πάνυ ἀναγκαῖον, ἵνα διὰ τῆς σῆς συνέσεως καὶ φρονήσεως καὶ ἀνδρείας καὶ τέχνης νικᾶς τοὺς ἐχθροὺς* (στ. 808). —Πρβλ. A. Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, Λονδῖνο 1973, σελ. 290-291.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στή διάρκεια της μακρᾶς ιστορικής περιόδου – πρώιμη καί μέση βυζαντινή ἐποχή – οἱ σχέσεις τῆς κυρίαρχης τότε δύναμης, τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, μέ τοὺς λαοὺς ποὺ τὴν περιέβαλαν ὑπῆρξαν κατὰ κανόνα ἐχθρικές. Μέσα σ' αὐτὴ τὴ σκληρῇ πραγματικότητα τῶν συνεχῶν συγκρούσεων καὶ ἀνταγωνισμῶν, ποὺ ξεκινούσαν ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπιβίωσης ἢ τῆς ἐδαφικῆς ἐπέκτασης τῶν “ἐθνῶν” τῆς ἐποχῆς, οἱ δυνατότητες γιὰ τὴν προσέγγισή τους ἦταν περιορισμένες ἀλλὰ ὄχι ἀνύπαρκτες. Πέρα ἀπὸ τὶς σύντομες, συνήθως, εἰρηνικῆς περιόδους στίς ὁποῖες ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ προσέγγιση ἦταν εὐκόλο νὰ ἐπιτευχθεῖ, ἡ ἀνάγκη γιὰ ἐπικοινωνία τῶν ἀντιμαχομένων γινόταν πιὸ ἐπιτακτικὴ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν παρατεταμένων ἐχθρικών τους σχέσεων. Ἐνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ τὴν ἐπέβαλαν ἦταν ἡ ὑπαρξὴ τῶν αἰχμαλώτων στὴ μία ἢ τὴν ἄλλη πλευρὰ καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ἐνδιαφερομένων γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους ἢ τουλάχιστον τὴν ἐπιβίωσή τους.

Ὡστόσο, ἡ συμβολὴ τῶν αἰχμαλώτων στὸ ζήτημα τῆς ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν δέν ἦταν μονοσήμαντη. Δέν συνίστατο μόνο στὴν κατὰ τρόπο ἔμμεσο παρέμβασή τους, τὴν ὁποία προκαλοῦσε ἡ ἴδια ἡ αἰχμαλωσία τους καὶ ἀπαιτοῦσε τὴν προσέγγιση τῶν ἐπισήμων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν φορέων τῶν ἀντιτιθεμένων. Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ ρόλος πολλῶν ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξε πολυδιάστατος καὶ ἡ συμβολὴ τους ἄμεση καὶ πολὺ-πλευρῆ. Ἀπὸ τὴ γενικὴ παρουσίαση τοῦ προβλήματος τῶν αἰχμαλώτων στὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο καὶ τὴν κριτικὴ ἀνάλυση τῶν ἐπὶ μέρους κατηγοριῶν στὰ ἐπόμενα, διαπιστώσαμε τὴν ὑπαρξὴ δύο ἐξίσου σημαντικῶν ἐπιπέδων ἐπικοινωνίας ποὺ διαμορφώθηκαν μέσω αὐτῶν ἐνὸς ἐπισήμου, στὴ δημιουργία τοῦ ὁποίου οἱ αἰχμάλωτοι σὲ συνδυασμὸ μέ ἄλλους παράγοντες ἀποτέλεσαν τὴν αἰτία ἢ ἀπλῶς τὴν ἀφορμὴ, καὶ ἐνὸς ἀνεπισήμου, στὰ πλαίσια τοῦ ὁποίου τὸν κύριο ρόλο ἔπαιξαν οἱ ἴδιοι οἱ αἰχμάλωτοι.

Στὴν πρώτη περίπτωση, ἡ αἰχμαλωσία πλήθους ἀνωνύμων ἀνθρώπων, μεμονωμένων ἀξιωματούχων καὶ ἐπωνύμων εὐγενῶν ὀδηγοῦσε τὴν ἐνδιαφερόμενη πλευρὰ στὴν ἀνάγκη προσέγγισης τοῦ ἀντιπάλου. Τὸ πρόβλημα τῶν αἰχμαλώτων σὲ συνδυασμὸ μέ ἄλλες δυσμενεῖς ἐπιπτώ-

σεις πού ἐνδεχομένως εἶχε ἐπιφέρει μία ἢ ἀλλεπάλληλες ἥττες, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἡ ἀπώλεια ἐδαφῶν, ἕνας ἐπικείμενος λιμὸς ἢ ἴσως ἀκόμη σοβαρὴ μείωση τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ του, ὠθοῦσαν ἀναπότρεπτα τὸν ἥττημένο σὲ ἐπιζήτηση ἀνακωχῆς κατὰ τὴν ὁποία ἐπιχειροῦσε διαπραγματεύσεις μὲ τὸν ἀντίπαλο γιὰ τὴν ἐπίλυση ὄλων αὐτῶν τῶν ζητημάτων, πού ἐνδεχομένως ν' ἀπασχολοῦσαν ταυτόχρονα καὶ τὴν ἄλλη πλευρά. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες, στίς διαπραγματεύσεις τῶν ἀντιμαχομένων τὸ αἶτημα τῆς ἀπελευθέρωσης ἢ τῆς ἀνταλλαγῆς αἰχμαλῶτων –κυρίως τοῦ ἀνωνύμου πλήθους– ἐντασσόταν κατὰ κανόνα σ' ἕνα πλαίσιο γενικότερων ἐνδιαφερόντων τῶν ἐμπολέμων πού θὰ μποροῦσαν νὰ εἶναι ἡ ἐπιστροφή ἢ ἡ παραχώρηση ἐδαφῶν, ἡ καταβολὴ ἐτησίων ἐπιδομάτων, ἡ ἀπονομὴ τιμητικῶν τίτλων κ.ἄ. Στὴν περίοδο ὁμως τῶν ἀραβοβυζαντινῶν πολέμων καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 8ου – ἀρχῆς τοῦ 9ου αἰῶνα, τὸ ζήτημα τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν αἰχμαλῶτων κατέλαβε πρωτεύουσα θέση στίς διαπραγματεύσεις τῶν ἐνδιαφερομένων μερῶν καὶ πολλὲς φορὲς ἀποτέλεσε τὸ μοναδικὸ λόγο γιὰ τὴ διεξαγωγὴ τους.

Οἱ διαδικασίες πού ἐφαρμόζονταν γιὰ τὴν προετοιμασίαν καὶ τὴ διεξαγωγὴ τῶν διαπραγματεύσεων ἦταν ἀπ' ὄλες τὶς πλευρὲς σχεδὸν ταυτόσημες: ἀνταλλαγὴ ἐπιστολῶν καὶ παράδοσή τους στὸν ἐπίσημο “παραλήπτη” διὰ διερμηνέων, ἀποστολὴ πρεσβευτῶν ἐντεταλμένων γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ ἢ ἀκόμη διαμῆνυση τοῦ αἰτήματος τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν αἰχμαλῶτων μέσω ἀνεπισήμων ἀπεσταλμένων –συνήθως στρατιωτικῶν ἡγετῶν– προσφορά καὶ ἀνταπόδοση πολυτίμων καὶ σπανίων δώρων καὶ τέλος λαμπρὴ ὑποδοχὴ καὶ ἐξαιρετικὴ φιλοξενία τῶν ἐπισήμων ἀπεσταλμένων στίς πρωτεύουσες τῶν συνομιλητῶν τους.

Στίς ἀφηγηματικὲς πηγὲς τῆς ἐποχῆς ἐντοπίσαμε πολλὲς μνείες ἀναφερόμενες στὸ αἶτημα τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου γι' ἀπελευθέρωση ἢ ἀνταλλαγὴ αἰχμαλῶτων καὶ στίς διαδικασίες πού συνεπάγονταν τὴν πραγματοποίησή του. Μερικὲς ἐξ αὐτῶν περιορίζονται σὲ ἀπλὲς ἀναφορὲς τοῦ γεγονότος ἐνῶ ἄλλες περιγράφουν ἐκτενέστερα τοὺς τρόπους προσέγγισης τῶν ἀντιπάλων καὶ ἐπισημαίνουν τὸν ἐπίσημο διακρατικὸ χαρακτῆρα πού συχνὰ προσλάμβαναν οἱ σχετικὲς συνομιλίες. Σὲ ἄλλες πληροφοριὲς διαγράφεται ἡ ἐντονη ἀνησυχία ἐπισήμων φορέων γιὰ τὸ ἐπίπεδο διαβίωσης τῶν αἰχμαλῶτων, ἀνησυχία πού ἐκφραζόταν μ' ἐπιστολὲς ἢ μέσω εἰδικῶν ἀπεσταλμένων.

Τὸν 5ο αἰώνα, κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς τῆς οὐννικῆς συνομοσπονδίας, τὸ αἴτημα τῆς ἐξαγορᾶς αἰχμαλώτων ἐκ μέρους τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἡ ἀπαίτηση τῶν οὐννικῶν ἀρχῶν γι' ἀπελευθέρωση τῶν ὁμοεθνῶν τους ποὺ εἶχαν ὀδηγηθεῖ στὸ Βυζάντιο, ἀποτελοῦσαν πάγια ζητήματα τῶν διαπραγματεύσεων ποὺ διεξάγονταν σὲ πολὺ ὑψηλὸ ἐπίπεδο κατὰ τὶς ἀλλεπάλληλες ἀμφίδρομες πρεσβείες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ὁ Πρίσκος μάλιστα κάνει ἰδιαίτερη μνεία γιὰ τὸ ἀντίτιμο τῆς ἐξαγορᾶς βυζαντινῶν αἰχμαλώτων, τὸ ὁποῖο φαίνεται πῶς ἀναπροσαρμοζόταν συχνὰ στὰ πλαίσια τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν ποὺ ἀνέκυπταν κάθε φορὰ.¹ Ἡ ἀναλυτικὴ περιγραφή ἀπὸ τὸν ἴδιο συγγραφέα τῶν ὄσων ἔλαβαν χώρα στὴ διάρκεια τῶν διπλωματικῶν ἀποστολῶν –στὸ Βυζάντιο καὶ στὸ οὐννικὸ βασίλειο– δίνει τὸ μέτρο τῆς προσέγγισης καὶ ἐπικοινωνίας δύο κατεξοχῆν ἐχθρικῶν λαῶν ὅπως αὐτὴ ἐπιτεύχθηκε μέσω τῶν αἰχμαλώτων.² Οἱ μέθοδοι ποὺ ἐφαρμόστηκαν γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῶν προαναφερομένων διπλωματικῶν συναντήσεων ὑπῆρξαν τὸ ἴδιο ἐντυπωσιακὲς καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς.

Τὴν πρακτικὴ τῆς “ἀπλόχερης” φιλοξενίας ἀκολούθησε τὸ Βυζάντιο καὶ ἀργότερα, στὴν περίοδο τῶν πολέμων του με τοὺς Ἀβάρους, ὅταν ὁ Χαγάνος, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἀτίλας, ἔστειλε ἀλλεπάλληλες πρεσβείες στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ὄχι μόνον γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση αἰχμαλώτων –ποὺ ἀποτελοῦσε πάντοτε πάγιο αἴτημα τῶν δύο πλευρῶν– ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν προμήθεια πολυτελῶν βυζαντινῶν ἐμπορευμάτων καὶ τροφίμων ποὺ ἔλειπαν ἀπὸ τὶς ἀγορὲς τῶν “βαρβάρων”.³ Ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης ἀναφέρεται πάντως καὶ εἰδικότερα σὲ διαπραγματεύσεις Ἀβάρων καὶ Βυζαντινῶν μὲ μόνον ἀντικείμενο τὴν ἐπιστροφή ἀβαρο-σλάβων αἰχμαλώτων. Σὲ κάποιον σημεῖο τοῦ λόγου του μιλάει γιὰ τὴ συνάντηση τοῦ Χαγάνου μ' ἓναν ἐκπρόσωπο τοῦ στρατηγοῦ τῆς Θράκης Πρίσκου, ὀνομαζόμενο Θεόδωρο –ικανὸ κι' ευέλικοτο διπλωμάτη– ὅπως τὸν ἐμφανίζει ὁ συγγραφέας μας⁴, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ ρητορικὴ του δεινότητα ἐντυπωσίασε

1. ...τοὺς ἀπὸ τῆς Σκυθικῆς καταφεύγοντας ἀλλὰ καὶ τοὺς ἤδη πεφευγότες σὺν καὶ τοῖς αἰχμαλώτοις Ῥωμαίοις τοῖς ἀνευ λύτρων ἐς τὰ σφέτερα ἀφιγμένοις ἐκδίδοσθαι, εἰ μὴ γε ὑπὲρ ἐκάστου πεφευγότες τοῖς κατὰ πόλεμον κτησαμένοις ὀκτῶ δοθεῖεν χρυσοῖ... καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο: ... γράμματα παρὰ τοὺς Ἀσημοντίους ἔστειλλον ἢ ἐκδιδόναι τοὺς παρ' αὐτοὺς καταφυγόντας αἰχμαλώτους Ῥωμαίους, ἢ ὑπὲρ ἐκάστου δώδεκα τιθέναι χρυσοῦς, διαφεθῆναι δὲ καὶ τοὺς αἰχμαλώτους Οὐννωνς· (Πρίσκος, σελ. 122 καὶ 578).

2. Ἀναλυτικὰ, βλ. Πατούρα, *Οἱ διπλωματικὲς ἀποστολές...* σελ. 413-414.

3. Τῆς ἴδιας, *Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία...* σελ. 357-358.

4. Σιμοκάττης, σελ. 242-245. Ὁ συγγραφέας αἰτιολογώντας τὴν ἐπιλογὴ ποὺ ἔκανε ὁ στρατηγὸς Πρίσκος στὸ πρόσωπο τοῦ Θεοδώρου, ὡς διαπραγματευτοῦ μὲ

τόν Χαγάνο και τόν έπεισε για τήν ανάγκη ειρήνης στην περιοχή με τήν ύπόσχεση τής άμεσης άπελευθέρωσης τών στρατιωτών αιχμαλώτων του. Μία άλλη μαρτυρία αναφέρεται στην άποστολή άβάρων πρεσβευτών στη βυζαντινή πρωτεύουσα και στις διαπραγματεύσεις που άκολούθησαν με τόν ίδιο τό βυζαντινό άυτοκράτορα με άντικείμενο τήν άπελευθέρωση αιχμαλώτων.⁵ 'Αξιοσημείωτο είναι ότι και στις δύο περιπτώσεις οί Βυζαντινοί άπελευθέρωσαν και απέδωσαν στον άβαρο ήγεμόνα χιλιάδες "βαρβάρων" σ' ένδειξη καλής θελήσεως και χωρίς άνταλλάγματα. Είναι γνωστό ότι ή Αυτοκρατορία σε όλη τή διάρκεια τής μακραίωνης ιστορίας της είχε ν' αντιμετώπισει ταυτόχρονα περισσότερους του ένός έξωτερικούς έχθρους· κατά συνέπεια, ή με όποιοδήποτε τρόπο κάμψη τών επιθετικών διαθέσεων του ένός τής έδινε τή δυνατότητα ν' αντιπαλέψει τόν άλλο.

Έπίσης, κατά τούς βυζαντινο-περσικούς πολέμους, τό ζήτημα τών αιχμαλώτων αποτέλεσε βασικό σημείο άναφοράς στις διαπραγματεύσεις Βυζαντινών-Περσών και πολλές φορές ή έπιστροφή ή ή άνταλλαγή τους διευκόλυνε σημαντικά τις σχέσεις τους. Τόσο οί βυζαντινοί άυτοκράτορες όσο και οί πέρσες βασιλείς στά πλαίσια τών έπαφών τους άπελευθέρωσαν, συνήθως σ' ένδειξη καλής θελήσεως, σημαντικό αριθμό αιχμαλώτων.⁶ 'Η άνταλλαγή έπιστολών τό έτος 628 μεταξύ του πέρση βασιλιά Καβάδη-Σιρόη και του βυζαντινού άυτοκράτορα 'Ηρακλείου με κύριο αίτημα στο φιλικό τους περιεχόμενο, τήν έκατέρωθεν άπελευθέρωση τών

τόν Χαγάνο, αναφέρει τά έξης: *μεγαλοφρόνως τοίνυν ό Πρίσκος πρέσβιν ώς τόν Χαγάνον εξέπεμψεν (Θεόδωρος όνομα αύτῷ), τήν φύσιν άνδρα δεξιόν τε και εύεπίβολον, τήν τέχνην ιατρόν, τήν γλώτταν έλεύθερον (σελ. 242-243). Παρακάτω έπαληθεύοντας τις ικανότητές του λέγει: διά ται τοῦτο ό πρέσβις ιστορίας πολλής γενόμενος κάτοχος βαρβαρικά παραδείγμασιν έταπείνου φρονάγματα (σελ. 243) και συνεχίζει με τήν παράθεση τής ιστορίας που διηγήθηκε ό Θεόδωρος στο βάβαρο ήγεμόνα προκειμένου νά κάμψει τό φρόνημά του και νά τόν οδηγεί σε διαλλακτική συμπεριφορά πρὸς τούς Βυζαντινούς. 'Η προσπάθεια του βυζαντινού πρεσβευτή απέδωσε και τό αποτέλεσμα της άποτυπώνεται από τόν Σιμοκάττη στην παρακάτω φράση: ό μὲν οὖν Χαγάνος άποθαυμάσας τήν επιείκειαν του άνδρός κολάζει τόν τυφον, καταπαύει τό θράσος, μεταβάλλει πρὸς ειρηναίαν σχέσιν τά πράγματα (σελ. 244).*

5. ... ό δέ Χαγάνος, πριν τι τόν άυτοκράτορα τών γεγενημένων εν είδησει γενέσθαι, πρέσβεις ές Μαυρίκιον έπεμψεν, άναλαβείν τούς ζωρηθέντας πειρώμενος. ό δέ Μαυρίκιος ταις άπειλαις του βαρβάρου καταπλάγει και τοίς λόγοις άποβουκολούμενος δι' έπιστολέωσ τῷ Πρίσκῳ προσέταξεν άποδοῦναι τούς ζωρηθέντας τῷ Χαγάνῳ 'Αβάρους (Σιμοκάττης, σελ. 289).

6. Βλ. πιό πάνω, σελ. 114 σημ. 15.

αίχμαλώτων και τή σύναψη συνθήκης ειρήνης⁷ επιβεβαιώνει τὸ ἔντονο ἔνδιαφέρον τῶν δύο πλευρῶν γιὰ τὴν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος τῶν αἰχμαλώτων. Προσπάθειες ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ἀντίπαλο, μὲ σκοπὸ τὴν ἀπελευθέρωση αἰχμαλώτων, καταβάλλονταν συχνὰ καὶ ἀπὸ ἐκκλησιαστικούς παράγοντες. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ ἐπισκόπου Σεργιουπόλεως Κάνδιδου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴ συνάντησή του μὲ τὸν Χοσρόη, μὲ ὑποσχέσεις μόνο καὶ χωρὶς ἄμεσα ἀνταλλάγματα τὸν ἔπεισε νὰ ἐλευθερώσει ὄλους τοὺς Σουρηνοὺς αἰχμαλώτους.⁸

Τὸ πρόβλημα ὁμῶς τῶν αἰχμαλώτων προσέλαβε ἄλλες διαστάσεις καὶ ἀπέκτησε νέο περιεχόμενο κατὰ τὴ μακρὰ χρονικὴ περίοδο τῆς ἀραβικῆς ἐξάπλωσης καὶ τῶν σκληρῶν ἀραβο-βυζαντινῶν πολέμων. Ἀποτέλεσε τὴν αἰχμὴ τοῦ δόρατος στὶς μεταξὺ τους ἐπαφές, ἐνῶ οἱ διαδικασίες ποὺ ἀκολουθοῦνταν γιὰ τὴν ἐπίλυσή του δημιουργοῦσαν συχνὰ ἐξαιρετικὲς συνθήκες ἐπικοινωνίας σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰῶνα, στὸ πλαίσιο τῶν ἀραβο-βυζαντινῶν σχέσεων προστέθηκε ἕνας νέος θεσμός· ἐκεῖνος τῶν ἐπισήμων ὁμαδικῶν ἀνταλλαγῶν αἰχμαλώτων.⁹ Πρὶν ἀπὸ τὴν καθιέρωσή του πραγματοποιοῦνταν ἀνεπίσημες ἀνταλλαγές περιορισμένου ἀριθμοῦ αἰχμαλώτων ἢ μεμονωμένων περιπτώσεων.¹⁰ Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ σκληροῦ ἀνταγωνισμοῦ Βυζαντινῶν-Ἀράβων (9ος καὶ 10ος αἰ.) ὁ ἀριθμὸς τῶν αἰχμαλώτων αὐξήθηκε σημαντικά, γεγονός ποὺ ἀνάγκασε τοὺς ἔνδιαφερομένους νὰ προχωρήσουν στὶς ἐπίσημες ἀνταλλαγές τους, μία κατάσταση ποὺ διαμορφώθηκε βαθμιαῖα καὶ ἔγινε *de facto* ἀποδεκτὴ καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρές.

Τὸ περιεχόμε· ο τοῦ νέου *status* ποὺ ἀφοροῦσε τοὺς αἰχμαλώτους δέν

7. Βλ. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, τ.1, Μόναχο-Βερολίνο 1924, ἀρ. 187 καὶ 193, σελ. 20 καὶ 22 ἀντίστοιχα. Ἐπίσης νεώτερη ἔκδοση τοῦ “Ἵπομνηστικοῦ” τοῦ Σιρόη καὶ ἀποσπάσματος τῆς ἀπαντητικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἡρακλείου μὲ σχολιασμό καὶ παράθεση χωρίων ἀπὸ τὶς ἀφηγηματικὲς πηγές ποὺ ἀναφέρονται στὸ γεγονός βλ. Ν. Oikonomides, *Correspondence between Heraclius and Kavād̄h-Siroe in the Paschal Chronicle* (628), *Byzantion* 41 (1971), σελ. 269-281.

8. Βλ. πρὸ πάνω, σελ. 55 σημ. 21.

9. Βλ. Toynbee, ὁ.π., σελ. 388-389. Στὶς σελίδες 390-393 ὁ Toynbee προσθέτει ἕνα χρονολογικὸ κατάλογο τῶν ἐπισήμων ἀνταλλαγῶν αἰχμαλώτων Βυζαντινῶν καὶ μουσουλμάνων τῆς Ἀνατολῆς, παραθέτοντας γιὰ κάθε μία ἀπὸ αὐτὲς τὶς πηγές καὶ τὴ βιβλιογραφία.

10. Βλ. στὴν πρόσφατη μελέτη τοῦ R.A Khouri al-Odetallah, *Ἀνεπίσημες ἀνταλλαγές, ἐξαγορές καὶ ἀπελευθερώσεις Βυζαντινῶν καὶ Ἀράβων αἰχμαλώτων*, *Graeco-Arabica* 4 (1991), σελ. 109-113.

μεταβλήθηκε σημαντικά· προστέθηκαν όμως στις ήδη γνωστές διαδικασίες και όρισμένες ακόμη.¹¹ Έκτός από την επιστολογραφία και την αποστολή πρεσβευτών, οριζόταν από πριν συγκεκριμένος τόπος για τη συγκέντρωση των αιχμαλώτων,¹² ανταλλάσσονταν συνήθως δμηροι, και τη διαδικασία αυτής καθεαυτής της ανταλλαγής παρακολουθοῦσε, εκτός από τις επίσημες αρχές, και πλήθος κόσμου –ισλαμικοῦ και χριστιανικοῦ– πού συνέρεε ἐκεῖ ἀπὸ τις πλησιέστερες συνοριακές περιοχές. Ἡ ἐφαρμογή αὐτῶν τῶν διαδικασιῶν συνεπαγόταν αὐτονομία καὶ μία πολυεπίπεδη ἐπικοινωνία τῶν ἐμπολέμων. Οἱ ἡγέτες τους ἀντάλασσαν ἐπιστολές σὲ ὕφος συγκαταβατικό καὶ μὲ περιεχόμενο κολαευτικό γιὰ τὸν “παραλήπτη”, οἱ πρέσβεις συνδιαλέγονταν μὲ ὑψηλοὺς ἀξιωματούχους τῆς ἀντιμαχόμενης πλευρᾶς, ἡ ὁποία κατὰ κανόνα τοὺς ἐπεφύλασσε μεγαλοπρεπὴ ὑποδοχὴ καὶ ἄψογη φιλοξενία στὰ πλαίσια τῆς αὐστηρῆς ἐθιμοτυπίας πού ἀκολουθοῦσαν καὶ οἱ δύο αὐλές, οἱ στρατιωτικές καὶ πολιτικές ἀρχές τῶν ἐπαρχιῶν στὶς ὁποῖες ἐλάμβανε χώρα ἡ ἀνταλλαγή διαπραγματεύονταν τοὺς ὄρους καὶ καθόριζαν τὶς λεπτομέρειες γιὰ τὸν τρόπο τῆς διεξαγωγῆς τῆς, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι –χριστιανοὶ καὶ μουσουλμάνοι– πού τὴν παρακολουθοῦσαν, εἶχαν τὴν εὐκαιρία μιᾶς ὀπτικῆς, τουλάχιστον, μεταξὺ τους ἐπαφῆς.

Ἡ ἀγωνιώδης, μερικὲς φορές, προσπάθεια προσέγγισης τοῦ ἐχθροῦ μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀνταλλαγὴν αιχμαλώτων διαγράφεται θαυμάσια στὴν ἐπιστολὴ πού ἔστειλε τὸν Ἰούλιο τοῦ 938 ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας Ρωμανὸς Α΄ πρὸς τὸν χαλίφη τῆς Βαγδάτης al-Radī¹³ Στὰ ἀποσπάσματα πού ἔχουν διασωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς διατυπώνεται ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ἡ εὐχὴ καὶ ἡ ἐπιθυμία, μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν αιχμαλώτων, νὰ προχωρήσουν στὴ σύσφιξη τῶν σχέσεων καὶ στὴ συμφιλίωση καὶ συναδέλφωση τῶν λαῶν τους. Στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς ἀπαριθμοῦνται τὰ πολύτιμα δῶρα πού πάντοτε σχεδὸν πρόσφεραν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ αὐτοκράτορα σὲ ξένους ἡγέτες. Τὴν ἔντονη ἀνησυχία του γιὰ τὴν κατάσταση τῶν κυπρίων αιχμαλώτων καὶ τὴν ἀγωνία του γιὰ τὴν

11. Σχετικὰ μὲ τὶς διαδικασίες πού οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἀκολουθοῦσαν κατὰ τὶς ἐπίσημες ἀνταλλαγές βλ. ἀναλυτικὰ, Khouri al Odetallah, *Ἀραβες καὶ Βυζαντινοὶ* σελ. 68-87.

12. Συνήθης τόπος τῶν ἐπίσημων ἀνταλλαγῶν αιχμαλώτων ὑπῆρξε ὁ ποταμὸς Λάμος, κοντὰ στὴν Ταρσό, (βλ. Vasiliev, *Byzance...* τόμ. 2, α΄ σελ. 125, 182, 193-4, 243, 254, 281, Toyndee, ὁ.π. σελ. 388, καὶ Khouri al Odetallah, *Ἀραβες καὶ Βυζαντινοὶ...* σελ. 78-79).

13. Στὸ ἴδιο, σελ. 69-70, καὶ Vasiliev, *Byzance...* τ.2, α΄ σελ. 425-430.

κακομεταχείρισή τους από τους Άραβες, εξέφρασε με δύο επιστολές του προς τὸν ἐμίρη τῆς Κρήτης καὶ ἓνας πνευματικός ἡγέτης τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὁ Μυστικός.¹⁴ Στὸ φιλικότατο γράμμα ποὺ ἀπηύθυνε στὸ μουσουλμάνο ἡγέτη εξέφραζε κι ἐκεῖνος τὴν ἐπιθυμία του γιὰ συμφιλίωση τῶν δύο κόσμων, ταυτόχρονα ὁμως ἀναγνώριζε καὶ τὶς τεράστιες διαφορὲς ποὺ τοὺς χώριζαν: *τοῖς βίοις καὶ τοῖς ἐπιτηδεύμασιν καὶ τῷ σεβάσματι κεχωρίσμεθα*.¹⁵ Εἶναι ἀλήθεια πῶς οἱ δύο θρησκείες –Χριστιανισμὸς καὶ Μωαμεθανισμὸς– δεν βοηθοῦσαν σὲ μία οὐσιαστικὴ προσέγγιση τῶν δύο κόσμων. Βαθύτατα θρησκευόμενοι τόσο οἱ Βυζαντινοὶ ὅσο καὶ οἱ Άραβες, δυσκολεύονταν νὰ ἐπικοινωνήσουν ἰδεολογικὰ καὶ νὰ κατανοήσουν ἀλλήλους στὸν καθημερινὸ τρόπο ζωῆς, τὸν ὁποῖο ἐν πολλοῖς ὑπαγόρευε καὶ στὶς δύο πλευρὲς ἡ ἀντίστοιχη θρησκεία. Στὴν ἴδια ἐπιστολῇ ὁ Νικόλαος Μυστικός, ἐπιθυμώντας νὰ κολακεύσει τὸ χαλίφη, ἀναγνωρίζει ὅτι οἱ σπουδαιότερες δυνάμεις ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἦταν οἱ Βυζαντινοὶ καὶ οἱ Άραβες: *ὅτι δύο κυριότητες πάσης τῆς ἐν γῆ κυριότητος ἢ τε τῶν Σαρακηνῶν καὶ ἢ τῶν Ῥωμαίων, ὑπερανέχουσι καὶ διαλάμπουσιν, ὡσπερ οἱ δύο μεγάλοι ἐν τῷ στερεώματι φωστῆρες*.¹⁶

Ἄνάλογο ἐνδιαφέρον ἐκδήλωναν κατὰ καιροὺς καὶ οἱ ἀραβικὲς ἀρχὲς γιὰ τὴν τύχη τῶν μουσουλμάνων αἰχμαλώτων στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα. Κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ αὐτοκράτορα Ἄλεξάνδρου (911-912), ὅταν ἡ συμπεριφορὰ τῶν βυζαντινῶν ἀρχῶν πρὸς τοὺς ἀραβες αἰχμαλώτους ἀλλάξε καὶ ἐγίνε σκληρὴ καὶ βάνανυση, ὁ βεζύρης τοῦ χαλίφη Muqtadir, Alī bn-Isā ἀπέστειλε στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπικεφαλῆς πρεσβείας τοὺς πατριάρχες Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας μὲ σκοπὸ τὴ διερεύνηση τῶν συνθηκῶν κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ζοῦσαν τότε οἱ μουσουλμάνοι αἰχμάλωτοι.¹⁷ Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτῆς τῆς ἀποστολῆς ὁ πατριάρχης

14. Jenkins-Westerink, ὁ.π., σελ. 2-16. Πρόκειται γιὰ τὶς ἐπιστολές, ἀρ. 1 καὶ 2.

15. Στὸ ἴδιο, σελ. 2.

16. Ὁ βυζαντινὸς ἱεράρχης ἐπισημαίνει στὸν ἐμίρη τὴ σπουδαιότητα τῆς ἀνταλλαγῆς ἐπιστολῶν γιὰ τὴ μεταξὺ τους ἐπικοινωνία: *ποιεῖσθαι τὴν πρὸς ἀλλήλους κοινωνίαν, καὶ διὰ γραμμάτων καὶ δι' ἀποστόλων τῶν ἐξυπηρετούντων τοῖς πράγμασιν καὶ πῶς κάτω: ... καὶ δεῖ κατ' αὐτὸ γε τοῦτο μόνον κοινωνικῶς ἔχειν καὶ ἀδελφικῶς, καὶ μὴ διότι τοῖς βίοις καὶ τοῖς ἐπιτηδεύμασιν καὶ τῷ σεβάσματι κεχωρίσμεθα, παντάπασιν ἀλλοτριῶς διακείσθαι καὶ ἀποστερεῖν ἑαυτοὺς τῆς διὰ τῶν γραμμάτων [συννομίας] παρὰ μέρος ἐντυχίας* (Jenkins-Westerink, ὁ.π., σελ. 2).

17. Βλ. Vasiliev, *Byzance...* τ.2, β' *extraits...* σελ. 286-291. Τὸ γεγονός αὐτὸ μνημονεύεται ἀπὸ τὸν ἀραβὰ ἱστορικὸ Tanūkhi, ὁ ὁποῖος, ἀναφερόμενος στὴν ἀποστολὴ τῶν πατριαρχῶν γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν συνθηκῶν διαβίωσης τῶν μουσουλμάνων αἰχμαλώτων, λέει τὰ ἑξῆς: "que le vizir ordonne qu'on écrive aux

Νικόλαος ο Μυστικός έστειλε στο χαλίφη Muqtadir έπιστολή με την όποια παρακαλούσε να μην προβοϋν οί άραβικές άρχές σε αντίποινα εις βάρος των χριστιανών αιχμαλώτων, άφου ή συμπεριφορά των Βυζαντινών προς τους μουσουλμάνους ύπήςξε, γενικά, σωστή και φιλόανθρωπη.¹⁸ Στην ίδια έπιστολή, όπως τό σημειώσαμε ήδη, αναφέρει λεπτομέρειες για τις συνθήκες διαβίωσης των άράβων αιχμαλώτων στα κρατητήρια της Κωνσταντινουπόλεως, τις όποιες παρουσιάζει, καθ' ύπερβολήν βέβαια, ως ιδανικές.¹⁹ 'Η σπουδαιότερη πάντως πληροφορία, που έμπεριέχεται σ' αυτή, είναι εκείνη που αναφέρεται στην ύπαρξη "εϋκτηρίου" -ιεροϋ χώρον των μουσουλμάνων αιχμαλώτων- που, όπως έχει ήδη επισημανθεί, επιβεβαιώνεται και από άλλες ελληνικές και άραβικές πηγές.²⁰

Στή διεκπεραίωση του αίτήματος της ανταλλαγής των αιχμαλώτων και στις διαπραγματεύσεις που διεξάγονταν για την πραγματοποίησή του, κυρίαρχο ρόλο έπαιζαν οί πρεσβευτές. Κατά τή μακρά χρονική περίοδο των έπισήμων άραβο-βυζαντινών ανταλλαγών²¹ άπεστάλησαν και από τις δύο πλευρές πολλές πρεσβείες, στις όποιες συμμετείχαν ίκανοί και εύέλικτοι διπλωμάτες. 'Από την πλευρά των Βυζαντινών μνημονεύουμε τον Μεθόδιο -γνωστό για τό ιεραποστολικό του έργο στον έκχριστιανισμό των Σλάβων²²- τον Λέοντα Χοιροσφάκτη²³ και τον 'Ιωάννη

gouverneurs de ces deux villes pour qu'il convoque ces deux personnages et les informe de ce que l'on a fait aux prisonniers et qui est contraire à la religion: s'ils ne font pas cesser cette situation, on les rendra responsables de ces crimes" (σελ. 287). —Πρβλ. Jenkins, *The Emperor Alexander ...* σελ. 389-393.

18. Jenkins-Westerink, δ.π., σελ. 372-383.

19. Στο ίδιο, σελ. 376. 'Επίσης, βλ. πιο πάνω, σελ. 73.

20. Στο ίδιο, σελ. 372. ... *οτι των Σαρακηνών εϋκτήριον όπερ ένταϋθα έστίν...* βλ. πιο πάνω, σελ. 73, 79.

21. Βλ. Toynebee, δ.π., σελ. 390-393.

22. Τήν πληροφορία για την άποστολή βυζαντινής πρεσβείας στη Βαγδάτη τό 851, επικεφαλής της όποίας είχε τεθεί ό Μεθόδιος, παραδίδει ό σλαβονικός Βίος των ιεραποστόλων άδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου (βλ. Fr. Dvornik, *Les légendes de Constantin et de Methode vues de Byzance*, Πράγα 1969², σελ. 69 κέ.).

23. 'Ο άραβας ιστορικός Tabarī αναφέρει ότι ό Λέων Χοιροσφάκτης, που ήταν επικεφαλής της πρεσβείας του 908, έπέδωσε στο χαλίφη της Βαγδάτης ιδιόγραφη έπιστολή του Λέοντος Στ', μέσω της όποίας ό βυζαντινός αυτοκράτορας του πρότεινε ανταλλαγή αιχμαλώτων και τον παρακαλούσε ν' άποστείλει στο Βυζάντιο έναν πρεσβευτή για νά συγκεντρώσει τους μουσουλμάνους αιχμαλώτους. Κατά τον ίδιο ιστορικό ύπήςξε άμεση ανταπόκριση του χαλίφη, την όποια ούσιαστικά προκάλεσαν ή εύελιξία και οί ικανότητες του βυζαντινού πρεσβευτή (Vasiliev, *Byzance...* τ.2, σελ. 132-139). Γενικά για τον Λέοντα Χοιροσφάκτη βλ. G. Kolias, *Leo Choerosphactes, magister, proconsul et patrice*, 'Αθήνα 1939.

Κουρκούα.²⁴ Έκ μέρους τῶν Ἀράβων, ὅπου τὴν τελικὴ εὐθύνη γιὰ τὴν ἐπιλογή πρεσβευτῶν εἶχε ὁ ἴδιος ὁ χαλίφης, ὁ πιὸ γνωστός ἦταν ὁ Naṣir bn al-Azhar –ἐμπειρος καὶ ἐπιτυχημένος διπλωμάτης– ποὺ συμμετείχε σὲ περισσότερες τῆς μίας πρεσβείες.²⁵ Οἱ σκληρὲς συνθήκες τῆς ἐποχῆς ἀλλὰ καὶ οἱ χρονοβόρες γραφειοκρατικὲς διαδικασίες ποὺ προέβλεπε ἡ αὐστηρὴ ἔθιμοτυπία καὶ τῶν δύο αὐλῶν, ἐπέβαλαν συχνὰ τὴ μακρὰ παραμονὴ τῶν ξένων πρεσβευτῶν στὶς πρωτεύουσες τῶν συνομιλητῶν τους. Ἡ καθυστέρηση αὐτὴ τοὺς παρείχε τὴ δυνατότητα ὄχι μόνο μιᾶς ἀπλῆς καὶ ἄμεσης ἐπικοινωνίας μὲ ἀνθρώπους τῆς “ἄλλης πλευρᾶς” ἀλλὰ καὶ τὴν εὐκαιρία μιᾶς βαθύτερης γνώσης τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τους.

Ἡ ὑποδοχὴ τῶν πρεσβευτῶν τόσο στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ὅσο καὶ στὸ ἀραβικὸ χαλιφάτο ἦταν μεγαλοπρεπὴς καὶ ἰδιαίτερα πομπώδης. Οἱ διοργανωτὲς τῆς, ἀκολουθώντας τὸ αὐστηρὸ πρωτόκολλο τῆς διπλωματίας τους, ἐπέδωκαν μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐντυπωσιάσουν τοὺς ξένους ἐπισήμους γιὰ τὸν πλοῦτο τῆς πρωτεύουσάς τους καὶ τὸ μεγαλεῖο τοῦ αὐτοκράτορα ἢ τοῦ χαλίφη. Τὸν τρόπο ὑποδοχῆς τῶν ξένων καὶ εἰδικότερα τῶν Ἀράβων στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν ἔθιμοτυπία ποὺ ἀκολουθοῦσαν στὴ βασιλικὴ αὐλὴ περιγράφει διεξοδικὰ ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος στὸ *Περὶ τῆς Βασιλείου Τάξεως* ἔργο του.²⁶ Προσθῆτει μάλιστα ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ὑποδέχονταν τοὺς ξένους πρεσβευτὲς ἀμέσως μετὰ τὸ πέρασμα τῶν συνόρων (... *δεῖ δὲ τοὺς ἄρχοντας αὐτοὺς μετὰ τῶν στρατιωτῶν ἐν τοῖς μεθορίοις δέξασθαι...*)²⁷ Ἀνώτατοι ἀξιωματοῦχοι τοὺς παρελάμβαναν καὶ τοὺς μετέφεραν στὴν Κωνσταντινού-

24. Βλ. Vasiliev, *Byzance...* τ.2 α' σελ. 316.

25. Ὁ Tabarī στὴν περιγραφή τῆς πρεσβείας τοῦ Naṣir στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 860-1, γιὰ τὴ διαπραγμάτευση μιᾶς ἀνταλλαγῆς αἰχμαλώτων, ἀναφέρει ἓνα ἐνδιαφέρον ἐπίσῳδιο μετὰξὺ τοῦ ἀραβὰ πρεσβευτῆ καὶ τῶν αὐλικῶν τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα. Τὸ ἐπίσῳδιο προκλήθηκε ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄρνηση τοῦ ξένου ἐπισήμου ν' ἀκολουθήσει τὸ πρωτόκολλο τῆς βυζ. αὐλῆς ποὺ προέβλεπε ἀλλαγὴ τῆς ἐνδυμασίας του καὶ προσκύνηση τοῦ αὐτοκράτορα (βλ. τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα σὲ μετάφραση στὸν Vasiliev, *Byzance* τ.1, σελ. 320).

26. Ὁ Πορφυρογέννητος, στὸ *Περὶ Βασιλείου Τάξεως* ἔργο του (I3, σελ. 570-592), περιγράφει λεπτομερῶς τὴν ὑποδοχὴ στὴν Κωνσταντινούπολη τῆς ἀραβικῆς πρεσβείας τοῦ ἔτους 946: *Περὶ τῆς γενομένης δοχῆς ἐν τῷ περιβλέπτῳ καὶ μεγάλῳ Τρικλίνῳ τῆς μανναῦρας ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ῥωμανοῦ τῶν Πορφυρογεννήτων ἐν Χριστῷ βασιλέων Ῥωμαίων ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τῶν παρὰ τοῦ Ἀμεριμνῆ ἀπὸ τῆς Ταρσοῦ ἐλθόντων πρέσβων περὶ τοῦ ἀλλαγίου καὶ τῆς εἰρήνης, μηνὶ Μαῖῳ λα' ἡμέρα α' ἰνδικτ. δ' (=946), καὶ συνεχίζει μὲ τὴν περιγραφή τῆς ὑποδοχῆς.*

27. Πορφυρογέννητος I2, *Περὶ Βασιλείου Τάξεως*, σελ. 399.

πολη, όπου, μέχρις ότου γίνουν δεκτοί από τον ίδιο τον αυτοκράτορα, στεγάζονταν σ' ένα πολυτελές οίκημα, τὸ γνωστὸ ἀπὸ τὸν Πορφυρογέννητο *μητάτον*²⁸ καὶ συμμετείχαν σ' ἐπίσημες κοινωνικὲς ἢ αὐλικὲς ἐκδηλώσεις. Ὑπενθυμίζουμε τὴν ὑποδοχὴ τῶν “φίλων Σαρακηνῶν”, γιὰ τοὺς ὁποίους διοργανώθηκαν εἰδικὲς παραστάσεις στὸν Ἰππόδρομο καὶ τελετὲς στὴν ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Σοφίας, καθὼς καὶ ἐπίσημα δειπνα στὰ ὁποῖα προσκλήθηκαν καὶ ἄραβες αιχμάλωτοι.²⁹ Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι στὰ ἐπίσημα δειπνα οἱ σαρακηνοὶ πρεσβευτὲς κατελάμβαναν καλύτερη θέση ἀπὸ τοὺς Βούλγαρους καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισήμους ξένους ποὺ τύχαινε νὰ βρίσκονται στὴ βυζαντινὴ αὐλὴ κατὰ τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο.³⁰

Στοὺς ἐπιφορτισμένους μὲ τὸ αἶτημα τῆς ἀνταλλαγῆς αιχμαλώτων ἄραβες πρεσβευτὲς ἀναφέρονται καὶ ἄραβες ἱστορικοὶ ὅπως ὁ Masūdi καὶ ὁ Tabatī.³¹ Ὁ τελευταῖος, μνημονεύοντας τὴν ἐπίσκεψη στὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ πολὺ γνωστοῦ στοὺς ἄραβικοὺς κύκλους πρεσβευτῆ Nasir γιὰ τὴ διαπραγματεύση τῆς πέμπτης ἀνταλλαγῆς αιχμαλώτων, σημειώνει ὅτι φιλοξενήθηκε σὲ οἶκημα ποὺ ἀνήκε στὸ ἴδιο τὸ παλάτι τοῦ αυτοκράτορα.³² Ὁ ἴδιος ὁ Nasir ἀνέφερε στὸν Tabatī καὶ μία ἄλλη ἐνδιαφέρουσα πληροφορία τὴν ὁποία ὁ τελευταῖος συμπεριέλαβε στὴν ἱστορία του· πρόκειται γιὰ τὴν παρουσία, κατὰ τὶς ἐπίσημες διαπραγματεύσεις, βυζαντινῶν διερμηνέων οἱ ὁποῖοι γνώριζαν ἄριστα τὴν ἄραβικὴ γλῶσσα. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ τὴν διδαχθοῦν κατὰ τὴν περίοδο τῆς αιχμαλωσίας τους σὲ διάφορες ἄραβικὲς πόλεις.³³ Διερμηνεῖς χρησι-

28. Στὸ ἴδιο, σελ. 401.

29. Βλ. πρὸ πάνω, σελ. 75. “The attempt to restrict access to sensitive information constitutes the negative side of a filtering process, of whose other side PDP [πῶς δεῖ πρεσβεύεσθαι] is also conscious—namely, trying to expose foreign envoys to sights and experiences which will serve to increase their respect for Byzantine power” (L. Douglas-J. Shepard, *A Double Life: Placing the Peri Presbeon*, Bsl 52 [1991], σελ. 34-35).

30. Οἱ δὲ ἐξ' Ἀγάρων φίλοι τῆ τῶν πατρικίων καὶ στρατηγῶν ὑποπίπτουσι τάξει ἐν ταῖς καθέδραις, οἱ μὲν ἀνατολικοὶ προκρινόμενοι τῶν ἐσπερίων... πρὸς τὸ αὐτοὺς ἐν τῷ δευτέρῳ μίνσω τῆς τραπέζης τυγχάνειν. Οἱ δὲ ἀπὸ τῶν Οὐννων, ἦτοι Βουλγάρων, εἰσερχόμενοι φίλοι ἐν μὲν τῇ κλήσει τῶν κοινῶν κλητορῶν τέταρτοι ἢ πέμπτοι ἐν τῇ εὐωνύμῳ θέσει κληθήσονται, δηλονότι ὑποπίπτοντες καὶ αὐτοὶ τῆ τῶν πατρικίων καὶ στρατηγῶν καὶ πάντων τῶν ἐν τῷ βήλῳ πατρικίων τεταγμένων ἀρχόντων... (βλ. Ν. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe- et Xe- siècles*, [Κείμε. II-*Le traité de Philothée*], Παρίσι 1972, σελ. 163-165).

31. Khouri al Odetallah, *Ἄραβες καὶ Βυζαντινοί...* σελ. 73.

32. Vasiliev, *Byzance...* τ.1, σελ. 321.

33. Στὸ ἴδιο, σελ. 321: “il avait devant lui trois interprètes, un esclave valet de chambre qui avait appartenu à l'eunuque Masrūr, un esclave ayant appartenu à Ἀββάς ibn Saïd al

μοποιοῦσαν βέβαια και οἱ βυζαντινοὶ ἀπεσταλμένοι, οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους προέρχονταν ἀπὸ τὰ ἀραβο-βυζαντινὰ σύνορα.³⁴

Ἡ ὑποδοχὴ τῶν βυζαντινῶν πρεσβευτῶν στὸ ἀραβικὸ χαλιφάτο ἦταν ἐξίσου λαμπρὴ μ' ἐκείνη τῶν Ἀράβων στὴν Κωνσταντινούπολη μιὰ και ὁ στόχος ἦταν κοινός· νὰ παρουσιάσουν στοὺς βυζαντινοὺς ἀξιωματούχους τὴν εἰκόνα μιᾶς πλούσιας και πολιτισμένης πρωτεύουσας, ἐνὸς παντοδύναμου και ἀδιαμφισβήτητου ἡγέτη. Ἡ σπουδαιότητα ποὺ ἀπέδιδαν οἱ ἀραβικὲς ἀρχὲς στὴν ὑποδοχὴ τῶν βυζαντινῶν πρεσβευτῶν ἀντανακλάται στὴν περιγραφή τῆς ἀφίξης τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα γιὰ τὴν προετοιμασία τῆς ἐνατης ἀνταλλαγῆς αἰχμαλώτων. Οἱ ἀραβικὲς πηγὲς ποὺ μνημονεύουν τὸ γεγονός ἀναφέρουν χαρακτηριστικὰ ὅτι οἱ ἀρχὲς τῆς Βαγδάτης κράτησαν τοὺς βυζαντινοὺς ἐπισήμους ἔξω ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ πρωτεύουσα ἐπὶ δύο δλόκληρους μῆνες προκειμένου νὰ προετοιμάσουν τὴν ὑποδοχὴ τους.³⁵ Οἱ πρεσβευτὲς –Ἀραβες και Βυζαντινοί– κατὰ τὴν παραμονὴ τους στὶς πρωτεύουσες τῶν συνομιλητῶν τους προστατεύονταν ἀπὸ τὶς ἐπίσημες ἀρχὲς και ἔχαιραν ἀσυλίας,³⁶ ἐνῶ, ὅπως συνέβαινε και κατὰ τοὺς προγενέστερους αἰῶνες,³⁷ ἀσκοῦσαν ἐλεύθερο ἐμπόριο, διὰ τοῦ ὁποίου προμηθεύονταν σπάνια στὶς πατρίδες τους ἀγαθὰ.³⁸

Ὀλοκληρώνοντας τὸ πρῶτο μέρος τῶν συμπερασμάτων μας, ἐπισημαίνουμε τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς διαχρονικῆς πολυεπίπεδης ἐπαφῆς ἀνάμεσα στὴν Αὐτοκρατορία και τὰ ἀντίπαλά της “ἔθνη”, στὴν ὁποία ὀδηγοῦσε συχνὰ τὰ δύο μέρη ἡ ἀνάγκη ἀπελευθέρωσης, ἔξαγορᾶς και ἀνταλλαγῆς

Gawharī et un vieil interprète à lui appelé Surhūn”.

34. Βλ. Khouri al Odetallah, *Ἀραβες και Βυζαντινοί...* σελ. 78.

35. Στὸ ἴδιο, σελ. 76.

36. Βλ. Ν. Καλομενόπουλου, *Ἡ Διπλωματία τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου*, Ἀθῆναι 1938, σελ. 15-16.

37. Θυμίζουμε ἐδῶ ὅτι στὸ ἐμπόριο ἐπιδίδονταν τὸν 5ο και 6ο αἰῶνα οἱ οὐνοὶ και οἱ ἄβαραὶ πρέσβεις, κατὰ τὴν παραμονὴ τους στὴν Κωνσταντινούπολη (βλ. Πατούρα, *Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία...* σελ. 349 και 357-358).

38. Βλ. Khouri al Odetallah, *Ἀραβες και Βυζαντινοί...* σελ. 78. Γιὰ τὶς ἐμπορικὲς συναλλαγῆς Βυζαντινῶν-Ἀράβων, βλ. R. L. Lopez, *The Silk Industry in the Byzantine Empire*, εἰδικότερα στὸ κεφάλαιο, “*Commercial Treaties, with the Moslems*”, *Speculum* 20 (1945), σελ. 28-31. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι, ὅπως ἡ βυζαντινὴ νομοθεσία, ἔτσι και ἡ ἀραβικὴ ἀπαγόρευε στοὺς ξένους πρεσβευτὲς ν' ἀγοράζουν ὄπλα, δούλους και ἄλογα. Ὁ Πρίσκος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὰ ἴδια περίπου ἴσχυαν και στὴ νομοθεσία τῆς οὐννικῆς συνομοσπονδίας τὸν 5ο αἰῶνα: *παραγενόμενοι τινες τοῦ Ἀττίλα ἔλεγον μῆτε Βυγίλαν μῆτε ἡμᾶς Ῥωμαίων αἰχμάλωτον ἢ βάρβαρον ἀνδράποδον ἢ ἵππους ἢ ἕτερόν τι πλὴν τῶν εἰς τροφήν ὠνεῖσθαι, ἄχρῃς ὅτου τὰ μεταξὺ Ῥωμαίων και Οὐννων ἀμφίβωλα διακριθεῖη...* (σελ. 129-130).

των αιχμαλώτων ή ακόμη τὸ ἔντονο ἐνδιαφέρον τους γιὰ βελτίωση τῶν συνθηκῶν τῆς διαβίωσής τους. Ἀποτελοῦσε, δηλαδή, τὸ πρόβλημα τῶν αιχμαλώτων στὴν ὁλότητά του ἕναν ἀπὸ τοὺς κύριους ἄξονες ἐπικοινωνίας τῶν ἐπισήμων, κυρίως, ἀρχῶν τῶν λαῶν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀνεπίσημο ἐπίπεδο ἐπικοινωνίας, τὸ ὁποῖο διαμόρφωσαν οἱ ἴδιοι οἱ αιχμαλώτοι μὲ τὴν προσωπικὴ τους συμβολή, δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ συνοψίσουμε τὶς διαπιστώσεις ποὺ καταγράφηκαν σε ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους κεφάλαια, κατὰ τὴν ἀνάλυση τῶν ὁποίων ἀναφερθήκαμε ἐκτενῶς στὴ δράση τους καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς.

Ἡ συμβολὴ τῶν βυζαντινῶν αιχμαλώτων στὴ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆ συνακόλουθη ἰδεολογικὴ προσέγγιση καὶ ἐπιρροή ξένων λαῶν –τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἡγεσιῶν τους κάποτε– ὑπῆρξε ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἐάν λάβει κανεὶς ὑπόψη τοῦ τὴν ἐξέλιξη τῶν σχέσεων τῆς Αὐτοκρατορίας μὲ αὐτοὺς μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμό τους³⁹, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὶς σχέσεις ποὺ διαμόρφωσε μὲ ὄσους παρέμειναν ἀλλόθρησκοι, ὅπως οἱ Ἄραβες. Τὸ ἔργο τῶν χριστιανῶν αιχμαλώτων ὑπῆρξε τὸ ἴδιο σημαντικό μ' ἐκεῖνο τῶν ἱεραποστόλων⁴⁰ καὶ τῶν ἐμπόρων, μὲ πιὸ οὐσιαστικὰ καὶ μόνιμα, ἴσως, ἀποτελέσματα. Ἡ μακρὰ, συνήθως, παραμονὴ τους στὶς χῶρες τῶν κατακτητῶν τους καὶ ἡ ὑποχρεωτικὴ τους συμβίωση μὲ τὸ ἐκεῖ τοπικὸ στοιχεῖο, ἔναντι τοῦ ὁποίου ὑπερεῖχαν πνευματικὰ καὶ πολιτιστικὰ, τοὺς παρείχε τὴν δυνατότητα μιᾶς ἀργῆς ἀλλὰ συστηματικῆς μετάδοσης τῶν ἰδεῶν τους σὲ ἐπίπεδο ἄλλοτε συλλογικὸ καὶ ἄλλοτε προσωπικὸ. Ἀρκεῖ νὰ θυμίσουμε ἐδῶ τὴν ὁμαδικὴ δράση τῶν πρώτων ρωμαίων χριστιανῶν αιχμαλώτων στὴ “Γοτθία”, ἀνάμεσα σὲ πληθυσμούς “βαρβαρικούς”, οἱ ὁποῖοι ὁμως κατὰ τὴ ρῆση τοῦ Σωζομενοῦ, *μετασχόντες τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον καὶ λογικὸν μεθηρμόσαντο*.⁴¹ Τὴν ἴδια ἔντονη ἱεραποστολικὴ δράση ἀνέπτυξαν, ἀρκετοὺς αἰῶνες ἀργότερα, καὶ οἱ χριστιανοὶ αιχμαλώτοι τῆς Ἀδριανουπόλεως στὸς κόλπους τῶν Βουλγάρων, τοὺς ὁποίους *...πρὸς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν μετήγαγον καὶ ...πολλαχοῦ τῆς βουλγαρικῆς γῆς*

39. Βλ. Π. Πολάκη, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία καὶ ὁ κόσμος τῶν βαρβάρων, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης* (1953), σελ. 455-537.

40. Γιὰ τὸ εὐρὸ πρόγραμμα ἱεραποστολῶν ποὺ ἐφαρμόστηκε τὸν 6ο αἰῶνα στὴν Ἀφρική καὶ Νότια Ἀραβία ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες Ἰουστίνου καὶ Ἰουστινιανὸ βλ. I. Engelhardt, *Mission und Politik in Byzanz. Ein Beitrag zur Strukturanalyse Byzantinischer Mission zur Zeit Justins und Justinians*, *Miscellanea Byzantina Monacensia* 19, Μόναχο 1974.

41. Βλ. πιὸ πάνω, σελ. 37.

χριστιανικής διδασκαλίας κατεβέβληντο σπέρματα.⁴²

Στό επίπεδο τῆς ἀτομικῆς προσπάθειας, ἡ συμβολὴ μεμονωμένων χριστιανῶν αἰχμαλώτων στὴ χριστιανικὴ – ἰδεολογικὴ προσέγγιση ξένων λαῶν πρὸς τὸ Βυζάντιο ὑπῆρξε, ὅπως διαπιστώθηκε ἀπὸ τὶς σχετικὲς ἀναφορὲς τῶν πηγῶν, ἰδιαίτερα σημαντικὴ. Ἡ δράση τοῦ ἐπισκόπου τῶν Γότθων Οὐλφίλα –ἀπογόνου ρωμαίων αἰχμαλώτων–, τῆς ἀνώνυμης χριστιανῆς αἰχμαλώτου στὴ χώρα τῶν Ἰβήρων, τοῦ μοναχοῦ Θεοδώρου Κουφαρᾶ στὴν αὐλὴ τοῦ Βόριδος, τῆς μοναχῆς Θεογνώστης στὴ Νότια Ἀραβία καὶ τῆς αἰχμαλώτου Μαυῖας στὴ χώρα τῶν Σαρακηνῶν τοῦ 4ου αἰῶνα, ἀπέδωσε καρπὸς καὶ συνέβαλε οὐσιαστικὰ στὴν ἐξομάλυνση καὶ τῶν πολιτικῶν τους σχέσεων.

Ἐπώνυμοι αἰχμάλωτοι ἀλλὰ καὶ σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀνώνυμων –βυζαντινῶν καὶ ἀλλοφύλων– συνῆψαν κατὰ τὴν περίοδο τῆς αἰχμαλωσίας τους γάμους ἀπὸ τοὺς ὁποίους προέκυψαν μικτὲς οἰκογένειες. Μέσω αὐτῶν τῶν ἐπιγαμιῶν (ἐκούσιων ἢ ἀκούσιων) πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐντάχθηκαν εὐκολότερα στὴ νέα κοινωνία καὶ προσαρμόστηκαν σ' ἓνα *modus vivendi* μὲ ἀγνωστα σ' ἐκείνους ἦθη καὶ ἔθιμα. Ὡστόσο, ἡ ἔνταξη αὐτὴ δὲν ἐπέφερε κατ' ἀνάγκη καὶ τὴν πλήρη ἀφομοίωσή τους ἀπὸ τὸ νέο περιβάλλον ἢ τὴν ἀπάρνηση τοῦ παρελθόντος τους. Ἀντίθετα οἱ μικτοὶ γάμοι διευκόλυναν τὴ δημιουργία μιᾶς ἀμφίδρομης σχέσης ἐπιρροῆς, δεδομένου ὅτι οἱ πρῶν αἰχμάλωτοι προσλάμβαναν μὲν στοιχεῖα ἀπὸ τὸ νέο τους περιβάλλον ἀλλὰ ταυτόχρονα μετέφεραν καὶ διέδιδαν σ' αὐτὸ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὰ ἦθη τῆς πατρίδας τους, τὶς ἐμπειρίες καὶ τὶς γνώσεις τους, ἰδιαίτερα μάλιστα ἐκεῖνοι πού προέρχονταν ἀπὸ τὰ ἀνώτερα κοινωνικὰ στρώματα τῆς γενέτειράς τους. Οἱ βυζαντινοὶ αἰχμάλωτοι πού δημιουργοῦσαν νέες οἰκογένειες στὶς χώρες τῆς αἰχμαλωσίας τους προσπαθοῦσαν νὰ διατηρήσουν τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα τῆς πατρίδας τους, χρησιμοποιοῦσαν τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα καὶ παρέμεναν πιστοὶ στὴ θρησκεία τους καὶ στὰ χριστιανικὰ τους καθήκοντα, τὰ ὁποῖα ἀσκοῦσαν ὅταν οἱ συνθῆκες τους τὸ ἐπέτρεπαν. Ἐνδεικτικὴ πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ βιογράφου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὶς ἐπιγαμίες ἀβαρο-σλάβων κατακτητῶν καὶ βυζαντινῶν αἰχμαλώτων ἀπὸ τὶς ὁποῖες προέκυψαν οἰκογένειες πού ἐπέδειξαν σεβασμὸ στὰ ἦθη καὶ τὶς παραδόσεις τῆς πατρίδας τῶν τελευταίων.

Οἱ ἐπιγαμίες αὐτές, κατὰ συνέπεια, δὲν λειτουργοῦσαν ὅπωςδήποτε ἐνατρεπτικὰ καὶ εἰς βάρος τῶν αἰχμαλώτων, ἀλλ' ἀντίθετα, ἐκεῖνοι καθί-

42. Βλ. πρὸ πάνω, σελ. 40-41.

σταντο μέσω αὐτῶν στὶς νέες τους πατρίδες συνδετικοὶ κρίκοι δύο διαφορετικῶν – ἐχθρικῶν κόσμων, καὶ στὸ μέτρο τῶν δυνατοτήτων τους συνέβαλαν στὴ μεταξὺ τους ἐπικοινωνία. Ἄς σημειωθεῖ ἀκόμη πῶς ἐπώνυμες αἰχμάλωτοι (Εὐδοκία, Εὐφημία, Μαυῖα) πέτυχαν, μέσα ἀπὸ τὸ γάμο τους μὲ ξένους ἡγέτες, ν' ἀσκήσουν σημαντικὴ πολιτικὴ ἐπιρροή καὶ νὰ παίξουν ἐξέχοντα ρόλο σὲ διμερῆ πολιτικὰ ἢ στρατιωτικὰ ζητήματα.

Οἱ δυνατότητες ἐπικοινωνίας καὶ ἀμοιβαίας ἀνταλλαγῆς πληροφοριῶν τῶν λαῶν, μέσω τῶν αἰχμαλώτων, ὑπῆρξαν πράγματι ἀπεριόριστες. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς –ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Βυζαντινῶν– μετέδωσαν κατὰ τὴν περίοδο τῆς αἰχμαλωσίας τους –μερικὲς φορὲς παρὰ τὴ θέλησή τους– ἐπιστημονικὲς καὶ τεχνολογικὲς γνώσεις καὶ διέδωσαν στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς πατρίδας τους. Πολλοὶ χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς – ἀντιπάλους γιὰ τὶς γραμματικὲς τους γνώσεις ἢ γιὰ τὶς διοικητικὲς καὶ ὀργανωτικὲς ἐμπειρίες τους. Ἐ' ἄρκεστοῦμε νὰ θυμίσουμε σύντομα μερικὰ ἀπὸ τὰ παραδείγματα ποὺ φωτίζουν αὐτὴ τὴν πτυχή τοῦ ζητήματος. Κατὰ τὴν ὕστερη ρωμαϊκὴ ἐποχὴ καὶ τοὺς πρώτους αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου ρωμαῖοι καὶ βυζαντινοὶ αἰχμάλωτοι ὑποχρεώθηκαν νὰ διδάξουν στοὺς Γότθους τοῦ Δούναβη καὶ τοὺς Βάνδαλους τῆς Ἀφρικῆς τὴν τέχνη τῆς ναυπηγικῆς καὶ τὴν ἀσκήση τῆς ναυσιπλοΐας.

Λίγο ἀργότερα, κατὰ τοὺς ἄβαρο-βυζαντινοὺς πολέμους, αἰχμάλωτος ἀπὸ τὴ Θράκη ἐξαναγκάστηκε γιὰ λόγους ἐπιβίωσης ν' ἀποκαλύψει στοὺς Ἀβάρους τὰ μυστικὰ τῆς λειτουργίας τῆς πολιορκητικῆς μηχανῆς, *ἔτι τῶν τοιούτων ὀργάνων ἀμαθεστάτους ὑπάρχοντας*.⁴³ Στὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς τῆς οὐννικῆς συνομοσπονδίας, γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀττίλα καὶ τὴ λειτουργία τῶν ὑπηρεσιῶν της, ἐπιστρατεύθηκαν ρωμαῖοι καὶ βυζαντινοὶ αἰχμάλωτοι μὲ διοικητικὲς ἰκανότητες καὶ ὀργανωτικὲς ἐμπειρίες καὶ ἄλλοι μὲ ὑψηλὲς γραμματικὲς καὶ τεχνολογικὲς-ἐπιστημονικὲς γνώσεις. Ἀνάλογη ἐπιλογή καὶ ἀξιοποίηση αἰχμαλώτων ἐγίνε καὶ ἀπὸ τὸν Γιζέριχο γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς αὐλῆς του στὸ νεοσύστατο βασίλειο τῶν Βανδάλων.

Οἱ ἄραβες ἡγέτες, ἐπίσης, χρησιμοποιοῦσαν στὰ χαλιφάτα τους βυζαντινοὺς αἰχμαλώτους –δὲν γνωρίζουμε σὲ ποιὲς συγκεκριμένους θέσεις– οἱ ὅποιοι χωρὶς ἀμφιβολία πρόσφεραν τὶς γνώσεις καὶ τὶς ἐμπειρίες τους στὸ νέο περιβάλλον ἐνῶ ταυτόχρονα οἱ ἴδιοι διδάσκονταν τὴν ἀραβικὴ γλῶσσα καὶ προσλάμβαναν στοιχεῖα ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τῶν κατακτητῶν τους, τὰ ὅποια μετέφεραν καὶ διέδιδαν κατὰ τὴν ἐπιστροφή τους στὸ Βυζάντιο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, οἱ ἄραβες αἰχμάλωτοι τῆς Κων-

43. Βλ. πρὸ πάνω, σελ. 62.

σταντινουπόλεως –τόσο οι επιφανείς που ζούσαν κοντά στο παλάτι όσο και το άνω άκτο πληθος που συχνά παρακολουθούσε τις αὐλικές τελετές και τις ἐκδηλώσεις τοῦ Ἰπποδρόμου– καθίσταντο μάρτυρες τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καὶ υἱοθετοῦσαν στοιχεία του, τὰ ὁποῖα μετέφεραν στις ἰδιαίτερες πατρίδες τους μαζί με τις ἐντυπώσεις τους, συμβάλλοντας ἔτσι ἐνεργὰ στήν πληροφόρηση τῶν ὁμοεθνῶν τους γιά ὅ,τι ὑπῆρχε ἢ συντελεῖτο ἔξω ἀπό τὰ σύνορά τους. Πολλοί ἀπό αὐτούς με εἰδικές τεχνικές γνώσεις χρησιμοποιήθηκαν κατά τήν περίοδο τῆς αἰχμαλωσίας τους σέ ἐργαστήρια βιοτεχνικῆς παραγωγῆς διαφόρων προϊόντων, ὅπου μετέδωσαν τίς γνώσεις τους στοὺς ντόπιους τεχνίτες γύρω ἀπό εἶδη πού γνώριζαν ἄνθηση στίς γενέτειρές του, συμβάλλοντας στόν ἐμπλουτισμό τοῦ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ τῶν Βυζαντινῶν μέ νέα στοιχεία. Μέσω τῶν αἰχμαλώτων μποροῦσαν ἀκόμη νά μεταφερθοῦν ἀπό τή μία χώρα στήν ἄλλη καὶ καθαρά ἐπιστημονικές γνώσεις, ὅπως τό καταδεικνύει ἡ περίπτωση τοῦ μαθητῆ τοῦ μεγάλου βυζαντινοῦ φιλόσοφου Λέοντος τοῦ Μαθηματικοῦ, αἰχμαλώτου τῶν Ἀράβων. Ἡ παρουσία του στό ἀραβικό χαλιφάτο κινητοποίησε τοὺς πνευματικούς κύκλους τῆς Βαγδάτης καὶ “ἀναστάτωσε” τὸν ἴδιο τὸ χαλίφη Mamūn, ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρθηκε μέ πάθος, θά λέγαμε, νά πληροφορηθεῖ γιά τήν πρόοδο τῶν ἐπιστημῶν στό Βυζάντιο καὶ ἐπέδιώξε ἐπίμονα τή μετάδοσή τους στόν ἀραβικό κόσμο.

Ἡ διάσωση ὡς τίς μέρες μας τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων πού συνέγραψαν κατά τήν περίοδο τῆς αἰχμαλωσίας τους ἐπώνυμοι διανοούμενοι –συγγραφείς καὶ ποιητές– ἀποτελεῖ τήν πιό ζωντανή ἀπόδειξη τῆς συμβολῆς τῶν αἰχμαλώτων στή μετάδοση ἰδεῶν καὶ πληροφοριῶν, οἱ ὁποῖες, στήν προκειμένη περίπτωση, ἀποτυπωμένες στό χαρτί, παρέμειναν ἀναλλοίωτες μέσα στό χρόνο καὶ ἐξαιρετικά πολύτιμες γιά τήν ἱστορική πληροφόρηση τῶν μεταγενεστέρων. Στό *Χρονικό τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης* τοῦ Καμινιάτη, στό *Rumīyat* τοῦ Abū-Firās, στή μυθιστορηματική ἀφήγηση τῶν περιπετειῶν τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Quabāth bn Razīn καὶ στήν *Περιγραφή τῆς Κωνσταντινουπόλεως* τοῦ Hāyūn bn Yahyā, περιέχονται πληροφορίες πού ἀφοροῦν τήν “ἄλλη πλευρά” μοναδικές καὶ αὐθεντικές, οἱ ὁποῖες, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἄν ἦσαν ἄμεσα ἢ ὄχι σέ γνώση τῶν συγχρόνων τους, παρέμειναν ὡστόσο πολύτιμες καὶ ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσες γιά τήν πληροφόρηση τῶν γενεῶν πού ἀκολούθησαν.

Εἰδικότερα ὁμως, μέσ' ἀπό τό περιεχόμενο αὐτό καθεαυτοῦ τῶν ἔργων τῶν ἀράβων διανοουμένων αἰχμαλώτων προβάλλουν κάποιες ἐνδιαφέρουσες ὀψεις τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας. Οἱ ἀφηγήσεις τους καθιστοῦν στόν ἀναγνώστη σαφές τό γεγονός τῆς ξεχωριστῆς, εὐνοϊκῆς μεταχειρισῆς τους ἀπό τίς βυζαντινές ἀρχές τῆς Κωνσταντινουπόλεως

που συνίστατο στα έξι: εξαίρεση από την ταπεινωτική ύποδοχή που κατά κανόνα έπεφύλασαν στους αιχμαλώτους, “φιλοξενία” σε αξιοπρεπή οικήματα και παροχή ειδικών διευκολύνσεων για άνετη διαβίωση, συμμετοχή σε έκδηλώσεις και τελετές του ‘Ιπποδρόμου και της ‘Εκκλησίας, πρόσκληση σ’ επίσημα γεύματα –άκόμη μάλιστα και σε πολυπρόσωπα παραδοσιακά της βασιλικής αύλης κατά τις μεγάλες γιορτές της Χριστιανοσύνης–, έπαφές με την πολιτική και εκκλησιαστική ήγεσία της βυζαντινής πρωτεύουσας και τέλος έπιστροφή με όποιοδήποτε τρόπο στην πατρίδα τους.

‘Ο τελευταίος στόχος, ή επάνοδος δηλαδή των εύγενών αιχμαλώτων στην πατρίδα, άποτελούσε για τους έπιτελείς της μυστικής διπλωματίας της βυζαντινής βασιλικής αύλης τó έπιστέγασμα όλων των άλλων προσπαθειών. Οί έπιφανείς αιχμάλωτοι –διανοούμενοι ή μή–⁴⁴ θά μετέφεραν στους πολιτικούς και πνευματικούς κύκλους της χώρας τους τó κλίμα στο όποιο έζησαν κατά την περίοδο της αιχμαλωσίας τους· θά μετέδιδαν έντυπώσεις και εικόνες για την εύγένεια των ανθρώπων του Βυζαντίου, για τή μεγαλοψυχία του βυζαντινού αυτοκράτορα, για τó επίπεδο του βυζαντινού πολιτισμού, για τή λάμψη και τή μεγαλωσύνη του Χριστιανισμού. Δέν θά μπορούσαν ν’ άποκρύψουν από τó στενό τους, τουλάχιστον, περιβάλλον τó θαυμασμό τους για τόν πλούτο και τó μεγαλείο της βυζαντινής πρωτεύουσας και της βασιλικής αύλης, για τή δύναμη και τή δόξα του αυτοκράτορα. Είναί γεγονός πώς ή εύφυής και εύέλικτη βυζαντινή διπλωματία είχε συμπεριλάβει σε συνεπικουρία του πολυσύνθετου έργου της πολλούς παράγοντες, τούς όποιους αξιοποιούσε κατάλληλα και έθετε στην ύπηρεσία της προκειμένου νά προωθήσει και νά προβάλει πρós τά έξω τήν καλύτερη δυνατή εικόνα για τήν έξουσία, τήν κοινωνία και τόν πολιτισμό της Αυτοκρατορίας. Στόχος της δέν ήταν μόνο νά έντυπωσιάσει ή νά τρομοκρατήσει τούς αντίπαλους για τή δύναμη και τó “άήρητο” της Αυτοκρατορίας· έπεδίωκε έπιπρόσθετα νά καταστήσει τήν πρωτεύουσα και τόν πολιτισμό της πρότυπα για μίμηση, νά μεταστρέψει δηλαδή τó ένδιαφέρον των άπολίτιστων άκόμη λαών και των πολεμοκάπηλων ήγεσιών τους από τις πολεμικές ένέργειες και τις έδα-

44. Πρέπει νά διευκρινιστεί στο σημείο αυτό ότι οί τρεις διανοούμενοι άραβες αιχμάλωτοι άνηκαν στην κατηγορία των έπιφανών ή εύγενών ξένων αιχμαλώτων που ή στρατιωτική διπλωματία του Βυζαντίου σε συνεργασία με τήν πολιτική, φρόντιζε έγκαιρα νά ξεχωρίσει και νά θέσει στην ύπηρεσία της έξωτερικής του πολιτικής. Τό γεγονός, κατά συνέπεια, ότι οί συγκεκριμένοι αιχμάλωτοι κατέγραψαν τις έμπειρίες και τις έντυπώσεις τους και τις κατέλιπαν στους μεταγενέστερους, μέσω των όποιων διασώθηκαν μέχρι σήμερα, άποτελεί εύτύχημα και για ένα πρόσθετο λόγο: από τήν άνάγνωση και τή μελέτη των κειμένων τους μπορεί ή σύγχρονη έρευνα ν’ άνχνεύσει κάποιες περιθωριακές πτυχές της βυζαντινής διπλωματίας, νά προσδιορίσει τή σημασία τους και νά έντοπίσει τή συμβολή τους στο μεγάλο έργο της έξωτερικής πολιτικής της Αυτοκρατορίας.

φικές διεκδικήσεις σε έργα ειρηνικά που θα βοηθούσαν στην πολιτική και κοινωνική τους ανέλιξη.

Δέν είναι χωρίς σημασία τὸ γεγονός ὅτι τέτοιες περιθωριακὲς μεθόδους χρησιμοποίησε ἡ βυζαντινὴ διπλωματία γιὰ νὰ ἐπηρεάσει, κυρίως, λαοὺς καὶ “ἔθνη” ποὺ δέν μποροῦσε νὰ προσεγγίσει μὲ ἀμεσότερους τρόπους.⁴⁵ Τὰ παραδείγματα τῆς μεγάλης οὐννικῆς συνομοσπονδίας τοῦ 5ου αἰώνα καὶ τοῦ πανίσχυρου ἀραβικοῦ ἔθνους τοῦ 9ου καὶ 10ου αἰώνα εἶναι ὡς πρὸς αὐτὸ ἄκρως διαφωτιστικά. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ ἐκρηκτικὴ αὔξηση τῆς δυνάμει τους, ἡ ραγδαία ἐδαφικὴ τους ἐξάπλωση καὶ ἡ βαθειὰ τους πίστη καὶ προσήλωση στὶς θρησκείες καὶ τὰ πατροπαράδοτα ἦθη τους δέν ἄφηναν μεγάλα περιθώρια στὴν Αὐτοκρατορία γι’ ἀνάκαμψη τῶν ἐπεκτατικῶν τους διαθέσεων καὶ στρατιωτικὴ ὑποταγὴ ἢ γιὰ ὁποιαδήποτε προσπάθεια θρησκευτικο-ιδεολογικῆς ἐπικοινωνίας.⁴⁶ Ὁφείλαν, κατὰ συνέπεια, οἱ ἰθύνοντες τῆς βυζαντινῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς νὰ δοκιμάσουν ἢ νὰ ἐπινοήσουν, ἀκόμη, ἄλλες μεθόδους γιὰ τὴν προσέγγισή τους. Εἶναι εὐτυχῆς συγκυρία ὅτι ἀπὸ τὴ μιὰ ἢ ζωντανὴ μαρτυρία τοῦ Πρίσκου καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ γλαφροὺς ἀφηγήσεις τῶν ἐπιφανῶν ἀράβων αἰχμαλώτων ἀποκαλύπτουν στὸν ἀναγνώστη μὲ πολλὴ σαφήνεια ὀρισμένες ἀπὸ αὐτῆς μεθόδους. Τὴ συμμετοχὴ, γιὰ παράδειγμα, καὶ τὴ δράση τῶν ρωμαίων καὶ βυζαντινῶν αἰχμαλώτων στὸ πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ “γίγνεσθαι” τοῦ οὐννικοῦ βασιλείου ὄχι μόνον δέν ἀγνοοῦσε ἡ βυζαντινὴ διπλωματία, ἀλλ’ ἀντίθετα τὴν ἐνθάρρυνε καὶ τὴν “ὑπέθαλπε”, θὰ λέγαμε, μέσω τῶν συχνῶν ἀμφίδρομων πρεσβειῶν τῆς ἐποχῆς, στὶς ὁποῖες μάλιστα, κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Πρίσκου, συμμετεῖχαν ὀρισμένες φορὲς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Οὐννων, καὶ πρώην αἰχμάλωτοι.

Ἡ παρουσία, ἐξάλλου, καὶ ἡ δράση τοῦ αἰχμαλώτου μοναχοῦ Θεοδώρου Κουφαρᾶ στὴ βουλγαρικὴ βασιλικὴ αὐλὴ, ὅταν τὸ βουλγαρικὸ “ἔθνος” παρέμενε ἀκόμη ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς χριστιανικῆς Οἰκουμένης καὶ ἡ ταυτόχρονη ὀμηρία τῆς αἰχμαλώτου ἀδελφῆς τοῦ Βόριδος στὴ βασιλικὴ αὐλὴ τοῦ Βυζαντίου, ὅπου ἐκείνη ἀσπάσθηκε τὸ Χριστιανισμὸ

45. Ἡ παρασκηνιακὴ διπλωματία ἐφαρμόσθηκε λιγότερο σὲ λαοὺς καὶ ἔθνη μὲ θεσμοὺς καὶ πολιτισμὸ ὅπως γιὰ παράδειγμα στοὺς Πέρσες ἢ σὲ ἄλλους ποὺ ἐντάχθηκαν στὴ χριστιανικὴ Οἰκουμένη, ὅπως ἦταν οἱ Γότθοι καὶ τὰ κράτη τῆς Δύσης παλαιότερα καὶ ἀργότερα οἱ Ρῶσοι καὶ οἱ λαοὶ τῆς Βαλκανικῆς. Μὲ αὐτοὺς τὸ διπλωματικὸ παιγνίδι παιζόταν πιὸ ἀνοικτὰ ἐνῶ οἱ κανόνες του εἶχαν περιληφθεῖ σὲ θεσμοθετημένα πλαίσια ποὺ καθόριζαν *grosso modo* τὶς μεταξὺ τους σχέσεις.

46. Ἀντίθετα, μικρότερους λαοὺς καὶ φύλα ἢ μεγαλύτερα ἔθνη τὰ ὁποῖα, ὁμως, εἶχαν ἀποκτήσει ἕνα στοιχειῶδες, ἔστω, ἑλληνοχριστιανικὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο, ἡ βυζαντινὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ἐπεδίωξε καὶ πέτυχε νὰ προσεγγίσει μέσω τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἱεραποστολῶν, ἐπισήμων ἢ ἀνεπισήμων (βλ. γιὰ τὴν πρώτμη βυζαντινὴ περίοδο, Πατούρα, *Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ...* σελ. 215-236 καὶ τῆς ἰδίας, *Τὸ Βυζάντιο καὶ ὁ ἐκχριστιανισμός...* σελ. 405-434).

και υιοθέτησε την ελληνική βυζαντινή παιδεία –στο βαθμό βέβαια που αυτές οι μοναδικές μαρτυρίες άντανακλούν την ιστορική πραγματικότητα– αποτελούν γεγονότα που επαληθεύουν τη λειτουργία ενός “πολυδαίδαλου” αλλά συστηματικού διπλωματικού παρασκηνίου στην αύλη της βυζαντινής πρωτεύουσας. Στο πλαίσιο αυτής της πολυσύνθετης πρακτικής της βυζαντινής διπλωματίας μπορεί να ένταχθεί και η δαψιλής φιλοξενία που παρέσχον οι βυζαντινοί αυτοκράτορες στους ήττημένους ηγέτες Γελίμερο και Κουρουπά, όταν οδηγήθηκαν αιχμάλωτοι στην Κωνσταντινούπολη και μάλιστα σε μακρινές μεταξύ τους χρονικές στιγμές. Οί ειδήσεις για την τύχη τόσο ύψηλων προσώπων θα ξεπερνούσαν γρήγορα τὰ σύνορα της Αυτοκρατορίας και ο άπόηχος τους θα δημιούργουσε στον έξω κόσμο τις ανάλογες έντυπώσεις.

Ώστόσο, οί μηχανισμοί της βυζαντινής διπλωματίας δέν λειτουργούσαν για τόν έντυπωσιασμό και τόν έπηρεασμό των ύψηλων μόνο ξένων πολιτικών και πνευματικών κύκλων· ύπηρετούσαν και άλλες σκοπιμότητες που άφορούσαν στην άσκηση πολιτιστικής και ιδεολογικής επίδρασης πάνω σ' ευρύτερες μάζες ξένων “έθνων”. Στην έξυπνέτηση αυτής της λογικής πρέπει ν' άποδοθεί ή πρόσκληση άπό τις έπίσημες άρχές του Βυζαντίου και ή συμμετοχή σε θρησκευτικές, κρατικές ή κοινωνικές εκδηλώσεις άπλών αιχμαλώτων –ιδιαίτερα μουσουλμάνων– πολλοί άπό τους όποιους θα έπέστρεφαν στην πατρίδα τους και θα μετέφεραν άναμφισβήτητα στους οικείους τους εικόνες άπό τη βυζαντινή κοινωνία. Βέβαια, ή χρησιμοποίηση των αιχμαλώτων –βυζαντινών και ξένων– για τó σκοπό που προαναφέρθηκε, έντασσόταν σ' ένα γενικότερο πλαίσιο της βυζαντινής διπλωματίας, που περιελάμβανε και άλλους παράγοντες, της Πολιτείας, της Έκκλησίας, του στρατού, του δημοσίου και ιδιωτικού βίου (π.χ. άπεσταλμένους, εμπόρους, ιεραποστόλους, μισθοφόρους, προσκυνητές κ.ά.), τους όποιους συχνά οί μηχανισμοί της κατήυθυναν περίτεχνα προς τόν ίδιο σκοπό.

Ή συνδρομή των αιχμαλώτων σ' αυτή την προσπάθεια ύπηρεξε –καθώς τó διαπιστώσαμε στη διαπραγμάτευση του παρόντος θέματος– έντυπωσιακή. Συνέβαλαν σημαντικά στη διάδοση του Χριστιανισμού, και του βυζαντινού πολιτισμού, στη μεταφορά και μετάδοση έπιστημονικών και τεχνικών γνώσεων, αλλά και στη διαμόρφωση και τη δημιουργία θεσμών σε νεοσύστατα “κράτη” της εποχής. Άπό την άλλη πλευρά οί βυζαντινοί αιχμάλωτοι που έπέστρεφαν στην πατρίδα, μετέφεραν εικόνες άπό τις χώρες της αιχμαλωσίας τους και γνώσεις γύρω άπό τόν πολιτισμό και την κοινωνία τους, στοιχεία πολύτιμα για την πληροφόρηση των Βυζαντινών και των έπισήμων άρχών τους, οί όποιες άπό πολύ νωρίς (6ος αϊ.) είχαν συμπεριλάβει στις ύπηρεσίες έξωτερικών ύποθέσεων της βυζα-

ντινης αὐλῆς τὸ *Scrinium Barbarorum*, τὸ ἔργο τοῦ ὁποίου συνίστατο στὴ συλλογὴ πληροφοριῶν σχετικῶν μὲ τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα, τὶς παραδόσεις καὶ τοὺς θεσμοὺς ξένων λαῶν καὶ “ἔθνῶν”.⁴⁷ Σημαντικὴ, ἀναμφισβήτητα, πηγὴ γιὰ τὴν τροφοδοσίᾳ αὐτῆς τῆς ὑπηρεσίας μὲ νέα στοιχεῖα καὶ πληροφορίες ἀποτελοῦσαν οἱ ξένοι αἰχμάλωτοι, τοὺς ὁποίους μετέφεραν καὶ ἐγκαθιστοῦσαν στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα γιὰ μακρὰ ἢ σύντομα χρονικὰ διαστήματα.

Μέσ’ ἀπὸ τὴ γενικὴ θεώρηση τοῦ ζητήματος καὶ τὴν καταγραφὴ τῶν εἰδικῶν περιπτώσεων ποὺ ἐντοπίστηκαν, προβάλλεται, πιστεύουμε, τὸ ἔργο ποὺ οἱ αἰχμάλωτοι ἐπιτελοῦσαν ἠθελήμενα ἢ ὄχι, καταδεικνύεται ἡ συμβολὴ τους στὴν ἐπικοινωνία καὶ τὴν προσέγγιση τῶν λαῶν τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ κυρίως ἀναδεικνύεται ὁ ρόλος τους στὴν “τεχνικὴ” τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας, ἡ ὁποία ἐπεδίωκε διαρκῶς καὶ μέσω αὐτῶν –βυζαντινῶν καὶ ἀλλοεθνῶν– τὴν ἐνίσχυση καὶ προώθηση τῶν στόχων τῆς ἑξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Αὐτοκρατορίας.

47. Βλ. L. Bréhier, ὁ.π., σελ. 233-234.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ahrweiler H., *L'Asie Mineure et les invasions arabes (VIIe-IXe siècles)*, Revue Historique 227/1 (1962), σελ. 1-32.
- Ἀναστασίου Ι., 'Η κατάσταση τῆς παιδείας εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ Θ' αἰῶνος, στὸν τόμο "Κυρίλλω καὶ Μεθοδίω τόμος ἑόρτιος ἐπὶ τῇ χιλιοστῇ καὶ ἑκατοστῇ ἑτηρίδι" Ι, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 31-77.
- Asmussen J., *Christians in Iran*. The Cambridge History of Iran, τόμ. III/2, Καϊμπριτζ 1983, σελ. 924-948.
- Barnea I., *Romanité et christianisme au Bas-Danube*, Βυζαντιακά 10 (1990), σελ. 67-102.
- Beševliev V., *Die Anfänge der bulgarischen Literatur*, International Journal of Slavic Linguistics and Poetics 4 (1961), σελ. 116-145 [=Variorum Reprints, *Bulgarisch-Byzantinische Aufsätze*, Λονδίνο 1978, ἄρ. VIII].
- Böhlig G., *Die Einnahme Thessalonikes durch die Araber im Jahre 904* (Übersetzt, Eingeläutert und Erklärt), Βιέννη 1975.
- Bousquet G., *Le Droit musulman*, Παρίσι 1963.
- Bréhier L., *Les Institutions de l'Empire byzantin*, Παρίσι 1949 (ἀνατ. 1970).
- Browning R., *Byzantium and Bulgaria*, Los Angeles 1975.
- Bury J.B., *A History of the Eastern Roman Empire*, Λονδίνο 1912.
- Bury J.B., *The Great Palace*, BZ 21 (1912), σελ. 210-225.
- Canard M., *Deux épisodes des relations diplomatiques arabo-byzantines au Xe siècle*, Bulletin d'Études Orientales de l'Institut Français de Damas 12 (1949-1950), σελ. 51-69 [=Variorum Reprints, *Byzance et les Musulmans du Proche Orient*, ἄρ. XII].
- Canard M., *Le cérémonial fâtimite et le cérémonial byzantin. Essai de comparaison*, Byzantion 21 (1951), σελ. 355-420 [=Variorum Reprints, ὁ.π., ἄρ. XIV].
- Canard M., *Les aventures d'un prisonnier arabe et d'un patrice byzantin à l'époque des guerres bulgaro-byzantines. Récit tiré de Tanûkhi (Xe siècle), al Faradj ba'd ash-shidda, la Délivrance après l'angoisse*, DOP 11 (1956), σελ. 51-72 [=Variorum Reprints, ὁ.π., ἄρ. XVI].
- Canard M., *Quelques «à-côté» de l'histoire des relations entre Byzance et les*
-

- Arabes*, "Studi medievali in onore di Giorgio Levi Della Vida", Roma 1956, σελ. 98-119 [= Variorum Reprints, δ.π., ἄρ. XV].
- Canard M., *Les relations politiques et sociales entre Byzance et les Arabes*, DOP 18 (1964), σελ. 35-56 [= Variorum Reprints, δ.π., ἄρ. XIX].
- Canard M., *Byzantium and the Muslim World to the Middle of the eleventh Century*, Cambridge Medieval History IV, Cambridge Univ. Press 1966, σελ. 697-735.
- Canard M. - Adontz N., *Quelques noms de personnages byzantins dans une pièce du poète Abū-Firās*, Byzantion 11 (1936), σελ. 451-460 [= Variorum Reprints, δ.π., ἄρ. IX].
- Cankova-Petkova G., *Contribution au sujet de la conversion des Bulgares au Christianisme*, Byzantino-Bulgarica 4 (1973), σελ. 21-40.
- Christides V., *Once again Caminiates' Capture of Thessaloniki*, BZ 74 (1981), σελ. 7-10.
- Christides V., *Two parallel naval Guides of tenth century: Qudāma's Document and Leo VI's Naumachica: A study on byzantine and moslem naval Preparedness*, Graeco-Arabica 1 (1982), σελ. 52-100.
- Christides V., *The Conquest of Crete by the Arabs c. 824. A turning point in the Struggle between Byzantium and Islam*, Ἀθήνα 1984.
- Χρυσός Ε., *Τὸ Βυζάντιον καὶ οἱ Γότθοι*, Θεσσαλονίκη 1972.
- Chrysos Ev., *Some Aspects of Roman-Persian legal Relations*, Κληρονομία 8 (1976), σελ. 1-60.
- Courtois C., *Les Vandales et l'Afrique*, Παρίσι-Ἀλγέρι 1955.
- Cristensen A., *L'Iran sous les Sassanides*, Κοπεγχάγη 1944 (ἄνατ. Osnabrück 1971).
- Dagron G., *Naissance d'une Capitale, Constantinople et ses Institutions de 330 à 451*, Παρίσι 1974.
- Dagron G. - Mihăescu H., *Le traité sur la Guélilla de l'empereur Nicéphore Phocas*, Παρίσι 1986.
- Dain A., *Le partage du butin de guerre d'après les traités juridiques et militaires*, Actes du VIe Congrès International d'Études Byzantines, τόμ. I (Παρίσι 1950), σελ. 347-354.
- Dölger F., *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, τόμ. I, Μόναχο-Βερολίνο 1924.
- Douglas L. - Shepard J., *A double life: Placing the Peri Presbeon*, Bsl 52 (1991), σελ. 15-39.
-

- Dvornik Fr., *Les légendes de Constantin et de Methode vues de Byzance*, Παράγα 1969.
- Ebersolt J., *Le Grand Palais de Constantinople*, Παρίσι 1910.
- Engelhardt I., *Mission und Politik in Byzanz. Ein Beitrag Zur Strukturanalyse Byzantinischer Mission Zur Zeit Justins und Justinians* [Miscellanea Byzantina Monacensia 19], Μόναχο 1974.
- First Encyclopaedia of Islam* 1913-1936 (έκδ. E.J. Brill's) τόμ. I, (άνατ. 1987).
- Γλαβίνα Α., 'Η ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1081-1118) περὶ ἱερῶν σκευῶν, κειμηλίων καὶ ἀγίων εἰκόνων ἔρις (1081-1095), Θεσσαλονίκη 1972.
- Grabar A., *Le succès des arts orientaux à la cour byzantine sous les Macédoniens*, Münchener jahrbuch der bildenten Kunst, Dritte Folge II (1951), σελ. 32-60.
- Gräf E., *Religiöse und rechtliche Vorstellungen über Kriegsgefangene in Islam und Cristentum*, Die Welt des Islams 8 (1963), σελ. 89-139.
- Grégoire H., *Un captif arabe à la cour de l'Empereur Alexandre*, Byzantion 7 (1932), σελ. 666-673.
- Grégoire H., *Notes épigraphiques* (κεφ. 7, *Melias le Magistre*), Byzantion 8 (1933), σελ. 79-88.
- Grégoire H., *Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)*, Byzantion 22 (1953), σελ. 373-378.
- Γρηγορίου - Ἰωαννίδου Μ., 'Υπήρχε σώμα στρατιωτικῶν ἱερέων στὸ Βυζάντιο; Πρακτικὰ ΙΑ' Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη 1991), σελ. 17-32.
- Grumel V., *Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, τόμ. I/2, Κωνσταντινούπολη 1936.
- Guilland R., *Contribution à l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Le Drongaire et le Grand Drongaire de la Veille*, BZ 43/2 (1950), σελ. 340-365.
- Hadjinicolau - Marava A., *Recherches sur la vie des esclaves dans le monde byzantin*, Ἀθήνα 1950.
- Hauptmann L., *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle*, Byzantion 4 (1927-8), σελ. 137-170.
- Hemmerdinger B., *Une mission scientifique arabe à l'origine de la renaissance iconoclaste*, BZ 55 (1962), σελ. 66-67.
- Herrin J., *Byzance: le palais et la Ville*, Byzantion 61/1 (1991), σελ. 213-231.
- Hunger H., *Der Kaiserpalast Zu Konstantinopel. Seine funktionen in der*
-

- Byzantinischen Aussen - und Innenpolitik*, JÖB 36 (1986), σελ. 1-11.
- Janin R., *Un arabe ministre à Byzance aux IXe - Xe siècles*, Echos d'Orient 34 (1935), σελ. 307-318.
- Janin R., *Constantinople byzantine, développement urbain et répertoire topographique*, Παρίσι 1964.
- Jenkins J.H., *The «Flight» of Samonas*, Speculum 23 (1948), σελ. 217-235.
- Jenkins R.J.H., *The Emperor Alexander and the Saracen Prisoners*, Atti dello VIII Congresso Internazionale di studi Bizantini (Palermo 3-10 Aprile 1951), Roma 1953, τόμ. I [= Studi Bizantini e Neellenici 7 (1978), σελ. 389-393].
- Καλομενόπουλου Ν., *Ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου*, Ἀθήνα 1937.
- Καλομενόπουλου Ν., *Ἡ διπλωματία τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου*, Ἀθήνα 1938.
- Καραγιαννόπουλου Ι., *Τὸ ἱστορικὸν πλαίσιον τοῦ ἔργου τῶν ἀποστόλων τῶν Σλάβων*, στὸν τόμο "Κυρίλλω καὶ Μεθοδίω τόμος ἐόρτιος ἐπὶ τῇ χιλιοστῇ καὶ ἑκατοστῇ ἑτηρίδι" Ι, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 139-152.
- Καραγιαννόπουλος Ι., *Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους*, τόμ. 2, Θεσσαλονίκη 1978.
- Karayannopoulos J., *L'inscription protobulgare de Direkler*, τεύχος 19, Comité National Grec des Études du Sud-Est Européen (Centre d'Études du Sud-Est Européen), Ἀθήνα 1986.
- Kaufman Fr. *Aus der Schule des Wulfila: Auxenti Dorostorensis epistula de fide, vita et obitu Wulfilae in zusammenhang mit der Dissertatio Maximini contra Ambrosium*, Στρασβούργο 1899.
- Kazhdan A.P., *Some Questions addressed to the Scholars who believe in the Authenticity of Kaminiates «Capture of Thessalonica»*, BZ 71 (1978), σελ. 301-314.
- Khadouri M., *Islamic Jurisprudence*, Βαλτιμόρη 1961.
- Khouri al Odetallah R.A., *Ἀραβες καὶ Βυζαντινοί: Τὸ πρόβλημα τῶν αἰχμαλώτων πολέμου*, Θεσσαλονίκη 1983.
- Khouri al Odetallah R. A., *Ἀνεπίσημες ἀνταλλαγές, ἔξαγορές καὶ ἀπελευθερώσεις Βυζαντινῶν καὶ Ἀράβων αἰχμαλώτων*, Graeco-Arabica 4 (1991), σελ. 109-113.
- Kisobo O'Bweng-Okwess, *Ἡ παρουσία τῶν Νεγροαφρικανῶν στὴν Κων-*
-

- σταντινούπολη από μερικές φιλολογικές μαρτυρίες, 324-1453, Βυζαντινός Δόμος 1 (1987), σελ. 89-94.
- Κόλια-Δερμιτζάκη Α., 'Ο βυζαντινός "ιερός πόλεμος"', Αθήνα 1991.
- Κόλια-Δερμιτζάκη Α., 'Η ιδέα του ιεροῦ πολέμου στο Βυζάντιο κατά τον 10ο αιώνα. Η μαρτυρία τῶν τακτικῶν και τῶν δημηγοριῶν, στὸν τόμο: Κωνσταντῖνος Ζ΄ ὁ Πορφυρογέννητος καὶ ἡ ἐποχὴ του. Β΄ Διεθνῆς βυζαντινολογικὴ συνάντηση, Εὐρωπαϊκὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο Δελφῶν, Ἀθήνα 1989, σελ. 39-55.
- Kolias G., *Leo Choerosphactes, magister, proconsul et patrice*, Ἀθήνα 1939.
- Kolias T.G., *The Taktica of Leo VI the Wise and the Arabs*, Graeco-Arabica 3 (1984), σελ. 129-135.
- Κορρῆς Θ., *Σχέσεις Βυζαντίου καὶ Βουλγαρίας στὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ Α΄ Ραγκαβέ*, Βυζαντινά 11 (1982), σελ. 143-156.
- Κουκουλῆ Φ., *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμὸς*, τόμ. Γ΄, Ἀθήνα 1949.
- Labuda G., *Chronologie des guerres de Byzance contre les Avars et les Slaves à la fin du VIe siècle*, Bsl 11 (1950), σελ. 166-173.
- Lemerle P., *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle*, Revue Historique 211/2 (1954), σελ. 265-308 [= Variorum Reprints, *Essais sur le monde de Byzance*, ἄρ. I].
- Lemerle P., *Le premier Humanisme byzantin*, Παρίσι 1971 [= "Ὁ πρῶτος βυζαντινὸς Οὐμανισμὸς", β΄ ἔκδοση, Ἀθήνα 1985, μτφ. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου].
- Λέτσιος Δ., *Die Kriegsgefangenschaft nach Auffassung der Byzantiner*, Bsl 53 (1992), σελ. 213-217.
- L'Huillier P., *Les relations bulgare-byzantines aux IXe-Xe siècles et leur incidences ecclésiastiques*, στὸν τόμο "Κυρίλλω καὶ Μεθοδίω ..." I, σελ. 1-31.
- Lopez R.L., *The Silk Industry in the Byzantine Empire*, Speculum 20 (1945), σελ. 1-31.
- Λουγγῆ Τ., *Τὸ Ἀνατολικὸ χριστιανικὸ κράτος*, Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τόμ. Ζ΄ (Ἀθήνα 1978), σελ. 92-149.
- Maenchen-Helfen O.J., *Die Welt der Hunnen*, Βιέννη 1978.
- Martindale J.R., *The Prosopography of the Later Roman Empire*, τόμ. II, Καίμπριτζ 1980.
- Marquat J., *Östeuropäische und Östasiatische Streifzüge*, Λιψία 1903.

- Μπαρτικιάν Χρ., *Ἑλληνισμός και Ἀρμενία*, Ἀθήνα 1991.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μ., *Συμβολή εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν ἀβαρικῶν και σλαβικῶν ἐπιδρομῶν ἐπὶ Μαυρικίου (582-602)*, Σύμμεικτα 2 (1970), σελ. 145-193.
- Obolensky D., *The Byzantine Commonwealth*, Λονδίνο 1971.
- Odorico P., *La lettre de Photius à Boris de Bulgarie*, Bsl 54 (1993) 1, σελ. 83-88.
- Οικονομίδης Ν., *Correspondence between Heraclius and Kanâdh-Siroe in the Paschal chronicle (628)*, Byzantion (1971), σελ. 269-281.
- Oikonomidès N., *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972.
- Οικονομίδη Ν., *Οἱ βυζαντινοὶ δουλοπάροικοι*, Σύμμεικτα 5 (1983) σελ. 295-302.
- Ostrogorsky G., *Zum Reisebericht des Hārūn ibn-Jahja*, Seminarium Kondakovianum 5 (1932), σελ. 251-257.
- Παπαθανασίου Α., *Οἱ "Νόμοι τῶν Ὀμηριτῶν", ἱεραποστολικὴ προσέγγιση και ἱστορικὴ-νομικὴ συμβολή, διδακτορικὴ διατριβή*, Ἀθήνα 1991.
- Πατούρα Σ., *Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία και οἱ λαοὶ τοῦ Κάτω Δούναβη: συμβολή στὴ μελέτη τῶν ἐμπορικῶν τους σχέσεων (4ος-6ος αἰ.)*, φιλολογικὲς πηγές, Σύμμεικτα 5 (1983), σελ. 333-359.
- Patoura S., *Influences culturelles du Bas-Empire sur les peuples du Bas-Danube aux IVe-V^es*. Proceedings of the Byzantinological Symposium in the 16th International Eirene Conference, From the Late Antiquity to Early Byzantium, (Πράγα 1985), σελ. 149-155.
- Πατούρα Σ., *Χριστιανισμός και ἱεραποστολικὴ δράση στὰ Βαλκάνια κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα*, Πρακτικὰ ΣΤ΄ Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 20-32.
- Πατούρα Σ., *Ἡ διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ στὰ πλαίσια τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους (4ος-5ος αἰ.)*, Σύμμεικτα 7 (1987), σελ. 215-236.
- Πατούρα Σ., *Τὸ Βυζάντιο και ὁ ἐκχριστιανισμός τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου και τῆς Κριμαίας (6ος αἰ.)*, Σύμμεικτα 8 (1989), σελ. 405-434.
- Πατούρα Σ., *Οἱ διπλωματικὲς ἀποστολὲς και ἡ εἰρηνικὴ προσέγγιση Βυζαντινῶν και Οὐννων: ἡ μαρτυρία τοῦ Πρίσκου*, Πρακτικὰ τοῦ Β΄ Διεθνoῦς Συμποσίου "Ἡ ἐπικοινωνία στὸ Βυζάντιο", (Ἀθήνα
-

- 1993), σελ. 409-418.
- Peeters P., S. *Démétrianus évêque d'Antioche?*, An. Boll. 42 (1924), σελ. 288-314.
- Peeters P., *Les débuts du christianisme en Géorgie d'après les sources hagiographiques*, An. Boll. 50 (1932), σελ. 5-58.
- Petrov P., *La politique étrangère de la Bulgarie au milieu du IXe siècle et la conversion des Bulgares*, Byzantino-Bulgarica 2 (1966), σελ. 41-52.
- Πολάκη Π., 'Η 'Ελληνική 'Εκκλησία και ὁ κόσμος τῶν βαρβάρων, 'Επιστημονική 'Επετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης (1953), σελ. 455-537.
- Πρακτικὰ τοῦ Β' Διεθνoῦς Συμποσίου, 'Η 'Επικοινωνία στὸ Βυζάντιο, 'Αθήνα 1993.
- Ράλλη Κ.Μ., Τὸ ἀναπαλλοτρίωτον τῆς ἐκκλησιαστικῆς παρουσίας κατὰ τὸ δίκαιον τῆς 'Ορθοδόξου 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας, 'Αθήνα 21903.
- Rydén L., *The Portrait of the arab Samonas in byzantine Literature*, Graeco-Arabica 3 (1984), σελ. 101-108.
- Σαββίδη Α.Γ.Κ., 'Η 'Αττάλεια ὡς ἔδρα τοῦ βυζαντινοῦ ναυτικοῦ θέματος Καραβησιάνων/Κιβυρραιωτῶν, Βυζαντινός Δόμος 4 (1990), σελ. 139-166.
- Serikoff N., *Ancient Greece and Byzantium through Arabic Eyes*, Bsl 54 (1993) 1, σελ. 198-201.
- Shepard J., *Information, Disinformation and Delay in Byzantine Diplomacy*, Byzantinische Forschungen 10 (1985), σελ. 233-293.
- Schlumberger G., '() ἀντοκράτωρ Νικηφόρος Φωκᾶς καὶ ἡ βυζαντινὴ ἐποποιῖα, τόμ. 1 [μτφ. Λαμπρίδου, 'Αθήναι 1905], (φωτ. ἀνατ. 1977).
- Sirago V.A., *Galla Placidia et la trasformazione politica dell'Occidente*, Louvain 1961.
- Stein E., *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. ΙΙ καὶ Ι2, Παρίσι 1959.
- Συνέλλη Κ., *Οἱ διπλωματικὲς σχέσεις Βυζαντίου καὶ Περσίας ἕως τὸν ΣΤ' αἰῶνα*, 'Αθήνα 1986.
- The Oxford Dictionary of Byzantium, τόμ. ΙΙ, 'Οξφόρδη 1991, σελ. 1217, 1052, 1216.
- Tinnefeld F., *Byzantinische auswärtige Heiratspolitik vom 9 zum 12. Jahrhundert. Kontinuität und Wandel der Prinzipien und der praktischen Ziele*, Bsl 54 (1993) 1, σελ. 21-28.

- Toynbee A., *Constantine Porphyrogenitus and his World*, Λονδίνο 1973.
- Τσάρας Γ., “Νικολάου Πατριάρχου όμιλία εις την άλωσιν τής Θεσσαλονίκης”, Μακεδονικά 1 (1940), σελ. 236-246.
- Τσάρα Γ., *Ίωάννου Καμενιάτου στην άλωση τής Θεσσαλονίκης (904 μ.χ)*, Θεσσαλονίκη 1987.
- Τσάρα Γ., *‘Η αυθεντικότητα του Χρονικού του Ίωάννη Καμενιάτη*, Βυζαντιακά 8 (1988), σελ. 43-58.
- Tsougarakis D., *Byzantine Crete, From the 5th Century to the Venetian Conquest*, Αθήνα 1988.
- Tyān E., *Institutions du droit public musulman*, Παρίσι 1954.
- Τωμαδάκη Ν.Β., *Προβλήματα τής έν Κρήτη άραβοκρατίας (826-961 μ.χ)*, ΕΕΒΣ 30 (1960-1961), σελ. 1-38.
- Vaillant A.-Lascaris M., *La date de la conversion des Bulgares*, Revue des Études Slaves 13 (1933), σελ. 5-15.
- Vámos F., *Attilas Hauptlager und Holzpaläste*, Seminarium Kondakovianum 5 (1932), σελ. 131-148.
- Vasiliev A.A., *Quelques remarques sur les voyageurs du moyen âge à Constantinople*, Mélanges Charles Diehl, τόμ I (1930).
- Vasiliev A.A., *Hārūn-ibn Yahya and his description of Constantinople*, Seminarium Kondakovianum 5 (1932), σελ. 149-153.
- Vasiliev A.A., *Byzance et les Arabes*, τόμ. I, II, Βρυξέλλες 1935, 1968.
- Vasiliev A.A., *Byzance et les Arabes*, τόμ. II, Deuxième Partie, [extraits des sources arabes, μτφ. M. Canard], Βρυξέλλες 1950.
- Vasiliev A.A., *Notes on some Episodes concerning the Relations between the Arabs and the byzantine Empire from the fourth to the sixth Century*, DOP 9-10 (1956), σελ. 306-316.
- Venedikov I., *La population byzantine en Bulgarie au début du IXe siècle*, Byzantino-Bulgarica 1 (1962), σελ. 261-278.
- Vogt A., *Constantine Porphyrogénète, Le livre des Cérémonies, Commentaire*, τόμ. I, Παρίσι 1935.
- Ζακυθηνού Δ., *Βυζαντινή Ίστορία 324-1071*, Αθήνα 1977.
-

RÉSUMÉ

LES PRISONNIERS DE GUERRE EN TANT QUE FACTEURS DE COMMUNICATION ET D' INFORMATION

Au cours de la longue période historique (IVe - Xe siècles), à laquelle se rapporte cette Étude, les rapports qu' entretenait la force alors dominante, l' Empire byzantin, avec les peuples qui l' entouraient, étaient en règle générale hostiles. Les moyens d' approche dont disposaient ces peuples et leurs chefs étaient infimes et se limitaient principalement au niveau de la correspondance et des missions (commerciales, diplomatiques et religieuses). Au-delà des périodes de paix, habituellement courtes, la nécessité de communiquer se faisait plus pressante pour les adversaires au cours de leurs longs rapports d' hostilité. L' une des raisons qui imposait cette communication était en effet l' existence de prisonniers de guerre d' un côté ou de l' autre et le désir des intéressés d' être libérés ou, du moins, de survivre.

Pendant, la contribution de ces prisonniers à la question de la communication entre les peuples fut importante à plus d' un titre. Elle ne consistait pas uniquement en leur intervention, de façon indirecte, dictée par la captivité-même; elle exigeait que l' on approchât les organes officiels politiques et militaires des adversaires. Beaucoup d' entre ces prisonniers jouèrent un rôle multidimensionnel et leur contribution fut immédiate et multiple.

La présentation générale du problème des prisonniers de guerre tel qu' on a tenté de le définir dans le chapitre d' introduction, l' analyse critique des catégories particulières dans les suivants, ont permis de constater l' existence de deux niveaux de communication d' importance égale qui se sont formés à partir d' eux. L' un, officiel: les prisonniers en combinaison avec d' autres facteurs, ont constitué la cause ou simplement le prétexte de sa création; l' autre, non officiel: les prisonniers y ont joué en personne le rôle principal.

Dans le premier cas, les rencontres bipartites et les négociations organisées pour le retour ou l' échange des captifs se tenaient au niveau des hautes autorités militaires ou politiques ou même des chefs d' état. Mais comme la procédure de libération par rançon ou échange était habituellement malaisée et longue, un grand nombre de prisonniers demeuraient pendant de longues périodes ou même s' installaient de façon permanente dans les pays de leurs ennemis. Durant l' époque byzantine à laquelle nous nous rapportons, il n' existait pas comme de nos jours une législation internationale de protection

des prisonniers de guerre. Ce qui permettait aux états et aux sociétés d' alors d' appliquer sur ce point leurs propres lois écrites ou orales. C' était donc elles, qui, en ligne générale et avec, naturellement, de nombreuses variations dans leur mise en pratique, déterminaient le comportement et les obligations des vainqueurs envers ceux qui avaient été capturés sur les champs de bataille.

La législation de Byzance contient des dispositions relatives aux problèmes des prisonniers de guerre, que complètent des informations éparses et fragmentaires provenant des sources narratives, des écrits des Pères de l' Eglise et des manuels militaires. De l' autre côté, à l' exception du cas des Arabes pour lesquels il existe des témoignages dans les sources également arabes, nos informations en ce qui concerne la législation ou la coutume qui déterminaient le sort des prisonniers de guerre chez les peuples contemporains de Byzance sont fragmentaires et proviennent également de sources byzantines.

Durant les premiers siècles de Byzance, dans les négociations entre adversaires, la question de la libération ou de l' échange des prisonniers était presque toujours intégrée à un cadre d' intérêts plus généraux concernant les parties en guerre. Plus tard en revanche, en particulier au cours des guerres arabo-byzantines, elle prit une place de premier ordre dans les négociations des parties intéressées, constituant souvent l' unique raison de leur ouverture.

Les procédures appliquées pour la préparation et la tenue des négociations étaient de tous les côtés presque identiques: échange de lettres remises par un interprète au destinataire "officiel", envoi d' une mission d' ambassadeurs mandatés à cet effet, ou transmission de la demande de libération des prisonniers par l' intermédiaire d' envoyés non officiels – en général des officiers supérieurs de l' armée –, échange de cadeaux précieux et, enfin, réception brillante et accueil extraordinaire des envoyés officiels dans les capitales de leurs interlocuteurs.

Au cours de la période de l' expansion arabe et des dures guerres arabo-byzantines, le problème des prisonniers acquit d' autres dimensions et un nouveau contenu, tandis que les procédures mises en oeuvre pour sa solution créaient souvent des conditions extraordinaires de communication à tous les niveaux. A la fin du VIIIe siècle s' ajoutèrent, dans le cadre des relations arabo-byzantines, les échanges officiels de groupes entiers de prisonniers. Cette nouvelle institution se forma progressivement et fut *de facto* considérée comme acceptable par les deux côtés en raison de l' ac-

croissement important du nombre des captifs. Le contenu du nouveau *status* qui concernait les otages ne subit pas de modification sensible. Cependant, aux démarches déjà connues et bien définies s'ajoutèrent d'autres. On fixait d'avance un lieu précis pour le regroupement des prisonniers, des otages étaient échangés et les étapes de cet échange étaient suivies, en dehors des autorités officielles, par une foule – musulmans et chrétiens – qui arrivait là des régions frontalières les plus proches. La mise en oeuvre de ces procédures supposait évidemment aussi une communication des parties en guerre à de nombreux niveaux, renforcée également par la correspondance échangée entre empereurs byzantins et chefs arabes et les lettres des chefs religieux de Constantinople adressées au Calife ou à ses représentants.

Dans l'aboutissement de la demande d'échange des prisonniers et dans les négociations menées à cet effet, les ambassadeurs, pendant toute la durée de l'époque proto- et méso-byzantine, jouèrent un rôle de premier plan.

Pendant leur séjour, prolongé en général, dans les capitales et à la cour de leurs interlocuteurs, ils n'avaient pas simplement l'occasion de communiquer avec des gens "de l'autre côté", mais aussi celle de connaître de façon approfondie la société et de la civilisation de ceux-ci.

En ce qui concerne le niveau officiel de communication dont nous avons parlé jusqu'ici, nous remarquons l'existence d'un contact diachronique à de nombreux niveaux entre l'Empire et les "nations" adversaires. Les deux parties y étaient souvent conduites par la nécessité de libérer, de racheter ou d'échanger les prisonniers ou encore par le profond désir d'améliorer les conditions de vie de ces derniers. Ainsi le problème des prisonniers dans son ensemble constituait-il l'un des principaux axes de communication des autorités, surtout officielles, des "nations" de cette époque.

Quant au niveau officieux de communication créé par la contribution personnelle des prisonniers eux-mêmes, en glanant quelques rapports occasionnels ou des renseignements particuliers et, dans certains cas, détaillés, fournis par nos sources, nous avons pu relever des catégories particulières de prisonniers, byzantins ou autres, qui, par leur action de groupe ou individuelle, ont fourni, d'une manière ou d'une autre, une contribution au domaine de la communication et de l'information des peuples.

La contribution des prisonniers byzantins à la diffusion du Christianisme et à l'approche idéologique consécutive des "nations" étrangères fut particulièrement importante si l'on prend en considération l'évolution des rapports de l'Empire avec elles après leur christianisation. L'oeuvre des prisonniers chrétiens fut aussi importante que celle des missionnaires et des commerçants, avec des résultats peut-être plus essentiels et plus permanents.

Leur séjour, long en général, dans les pays de leurs conquérants et la vie qu'ils devaient obligatoirement y partager avec l'élément local, qu'ils dominaient tant du point de vue intellectuel que culturel, leur donnaient la possibilité de transmettre leurs idées de façon lente mais systématique, à un niveau tantôt collectif, tantôt personnel.

Des prisonniers connus, mais également un nombre important d'anonymes, byzantins ou autres, contractèrent pendant la durée de leur captivité des mariages dont résultèrent des foyers mixtes. Par le biais de ces mariages (volontaires ou non), un grand nombre d'entre eux s'intégra plus facilement à sa nouvelle société et s'adapta à un nouveau mode de vie, sans cependant que cette intégration amenât de façon indispensable leur complète assimilation à leur nouvel environnement ou le reniement de leur passé. Au contraire, les mariages mixtes facilitaient, en général, la création d'une relation d'influence en général réciproque, étant donné que les ex-prisonniers, s'ils intégraient des éléments de leur nouvel environnement, y transportaient et y diffusaient en même temps la civilisation et les moeurs de leur patrie, leur expériences et leurs connaissances, en particulier ceux qui provenaient des classes sociales supérieures du lieu où ils étaient nés. Les mariages entre prisonniers et conquérants ne fonctionnaient pas obligatoirement de façon négative à l'égard des premiers, mais, dans certains cas, leur permettaient de devenir, dans leurs nouvelles patries, des maillons liant deux mondes différents et ennemis, et dans la mesure de leurs possibilités, de contribuer à la communication entre eux.

Les possibilités de communication et d'information mutuelle des peuples à travers les prisonniers furent illimitées. Du côté des Byzantins, un grand nombre d'entre eux transmirent, durant leur captivité, parfois contre leur gré, des connaissances scientifiques et technologiques et diffusèrent des éléments appartenant à la civilisation de leur patrie. Un grand nombre fut également utilisé par les conquérants-ennemis pour leurs connaissances dans le domaine des lettres ou pour leur expérience d'administrateurs ou d'organisateurs.

Au cours de l'époque romaine tardive et des premiers siècles de Byzance, des prisonniers romains et byzantins furent contraints d'enseigner aux Goths du Danube et aux Vandales d'Afrique l'art de la construction navale et la pratique de la navigation. Pendant la période de prospérité de la confédération des Huns, pour organiser la cour d'Attila et le fonctionnement de ses services, on mobilisa des prisonniers romains et byzantins pour leur capacité et leur expérience administrative et organisatrice et d'autres pour leur haut niveau de connaissances dans le domaine des lettres, de la techno-

logie et des sciences. Un choix et une exploitation semblables furent réalisés par Geiséric pour l'organisation de sa cour et du royaume nouvellement constitué des Vandales. De l'autre côté, des prisonniers arabes avec des connaissances techniques particulières furent employés durant la période de leur captivité dans des ateliers de production artisanale de divers produits, où ils transmirent aux ouvriers locaux leurs connaissances quant à des produits florissants dans leurs patries, contribuant ainsi par des éléments nouveaux à l'enrichissement de l'aspect matériel de la civilisation des Byzantins. Mais par l'intermédiaire des prisonniers pouvaient également se transmettre des connaissances purement scientifiques ou philosophiques, comme en témoigne de façon caractéristique le cas d'élève du grand philosophe byzantin Léon le Mathématicien, prisonnier des Arabes.

Des traités militaires et des sources narratives révèlent également un rôle particulier que jouaient ou étaient obligés de jouer certains captifs lors de la préparation ou pendant la durée des hostilités, dans le cadre du fonctionnement de l'espionnage, tant du côté des Byzantins que de celui des autres "nations" contemporaines. Des manuels militaires byzantins renferment des règles relatives à l'espionnage et à sa juste pratique, contenant aussi des instructions pour l'arrestation de prisonniers du camp adverse et la manière de les obliger à révéler des secrets de l'ennemi. Selon d'autres instructions, les prisonniers-mêmes des espions pouvaient éventuellement être également utilisés comme espions au détriment de leur patrie, à certaines conditions bien sûr. Également, des sources narratives décrivent comment on employait de "faux" prisonniers chargés de la dangereuse mission de donner de faux renseignements à l'ennemi. Ainsi le rôle des prisonniers dans le cadre de l'espionnage et, de façon plus générale, de la politique militaire, fut-il particulièrement important au cours de l'époque byzantine: les fréquentes références des sources à l'application pratique des règles des "Stratégies" relatives à ce sujet le confirment.

La diffusion jusqu'à nos jours des oeuvres littéraires que des intellectuels de renom – écrivains et poètes – composèrent en captivité représente le "maximum" de l'apport d'un prisonnier au domaine de la transmission d'idées et d'informations. En effet, imprimées, dans le cas présent, sur le papier, elles ont été protégées du temps et donc extraordinairement précieuses pour l'information historique des générations suivantes. La "Chronique de la prise de Thessalonique" de Cameniatiès, le "Rumiyat" d'Abū-Firās, les récits romanesques des aventures de la captivité de Quabāth bn Razīn et la "Description de Constantinople" de Harūn bn Yahyā, con-

tiennent des renseignements uniques et authentiques sur "l' autre côté", qui, indépendamment du fait que ces oeuvres aient été connues ou non des contemporains, sont demeurés précieux et particulièrement intéressants pour l' information des générations qui ont suivi. Le contenu des oeuvres cidessus révèle quelques aspects captivants de la diplomatie byzantine, qui cherchait de façon systématique à promouvoir à l' étranger la meilleure image possible du pouvoir, de la société et de la civilisation de l' Empire.

A travers une manière globale d' envisager le problème et l' enregistrement des cas particuliers détectés, nous avons tenté de mettre en valeur l' oeuvre que les prisonniers ont réalisée, de leur gré ou non, de signaler clairement leur importante contribution à la communication et à l' approche des peuples de l' époque, et surtout de montrer leur rôle dans la "technique" de la diplomatie byzantine, qui a cherché par tous les moyens à renforcer et à promouvoir, même par leur intermédiaire, byzantins et autres, les buts de la politique étrangère de l' Empire.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ*

Ἄαράων, ἄραβας ἡγεμόνας, 35, 116 Ἄααροι, 33, 34, 62, 129, 130, 131, 135, 136, 146 Ἄααροσλάβοι, 33, 57, 113 Ἄααασίδες, 77 Abd al – Aziz, 121, (βλ. καὶ Κουρουπᾶς) Abd al – Malik, ἄραβας χαλίφης, 98 Abi Hayia, 117 Abū – Firās, 93, 94, 95, 96, 100, 101, 147 Abū Mādan, ἄραβας κουρσάρου, 84 Abū – Taghlib, ἐμίρης, 117 Abū Ubaydah, ἄραβας ἡγεμόνας, 35 Ἄααρηνοί, 58, 85, 88, 89, 106 Ἄααροι, 142 (βλ. καὶ Ἄααρηνοί) Ἄαίης Σοφίας ναός, 108, 142 Ἄαίος Βασίλειος, 119 Ἄαίων Σαράντα ἐκκλησία, 79 Ἄαδρασός, 72 Ἄαδριανούπολις, 34, 40, 41, 144 Ἄαέτιος, 65, 68 Ἄαγαῖο Πέλαγος, 88 Ἄαγύπτιοι, 86 Ἄαίθιοπες, 86 Ἄαίθιοπία, 91 Ἄακάκιος, ἐπίσκοπος Ἄαμίδας, 24	Ἄακατίρων ἔθνος, 30, 59 Ἄαλαμούνδαρος, ἡγεμόνας τῶν Σααακηνῶν τῆς Περσίας, 113 Ἄαλάριχος, 53 Ἄαλέξανδρος, διάδοχος τοῦ Λέοντος Στ΄ τοῦ Σοφοῦ, 104, αὐτοκράτορας, 139 Ἄαλέξιος Κομνηνός, 25, 131 Al – Radī, χαλίφης, 138 Alī B. Isā, ἄραβας βεζύρης, 73, 139 Ἄαμδα, 24, 117 Ἄαнна Κομνηνή, 108 An – Numan (Ἄανεμᾶς), 121 Ἄανσιμούθ, στρατ. ἀρχηγός Θράκης, 113, 114 Ἄαντιόχεια βυζαντινή, 28, 40, 64, 73, 139 Ἄαντιόχεια περσική, 34, 64 Ἄαντώνιος, δομέστικος, 116 Ἄανω Μυσία, 65, 67 Ἄαπόχαψ, ἡγεμόνας τῶν Σααακηνῶν τῆς Κρήτης, 57 Ἄαππίαρεια, 62 Ἄαρζακηνή, 24, 29, 34, 128 Ἄαρμενία, 63 Ἄαρμένιοι, 39 Ἄασημούντιοι, 135 Ἄασκάλων, 104, 105 Ἄασκούμ, στρατηλάτης τοῦ Ἰλλυρικοῦ, 113 Ἄασπαρ, 32, 52, 69 Ἄασύριοι, 64

* Παραλείπονται οἱ συχνά ἀναφερόμενοι ὄροι Βυζάντιο, Βυζαντινοί, Ρώμη, Ρωμαῖοι, Ἄααβες, καθὼς καὶ τὰ ὀνόματα τῶν νεωτέρων συγγραφέων.

- Ἀτασῦλφος, γότθος βασιλιάς, 53
 Ἀττάλεια, 85, 86, 104, 123, 124
 Ἀττίλας, 29, 30, 53, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 112, 135, 143, 146
 Αὐσόνιοι, 68
 Ἀφρική, 32, 51, 52, 54, 58, 61, 119, 120, 144, 146

 Βαβυλωνία, 40
 Βαγδάτη, 70, 74, 79, 80, 118, 124, 140, 143, 147
 Βαγιάν, 42
 βαλανεῖον, 28
 Βαλεντινιανός Γ', 51, 52, 53, 120
 Βαλεριανός, 64
 Βαλκανική, 42
 Βάνδαλοι, 31, 52, 54, 61, 90, 146
 Βανδίλοι (βλ. Βάνδαλοι)
 Βαράμ, σφετεριστής τοῦ περσικοῦ θρόνου, 34, 130
 Βάρδας Φωκᾶς, δομέστικος, 116
 Βασίλειος Α', 35, 40, 72, 74
 Βελισάριος, 28, 120, 121
 Βεσσαραβία, 41
 Βίκτωρ, στρατηγός, 49, 55
 Βιμινάκιο, 59, 68, 90
 βιογράφος Ἀγίου Δημητρίου, 57, 145
 Βίος Ἀγίου Δημητρίου, 124
 Βίος Ἀγίου Εὐθυμίου, 122
 Βίος τοῦ Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, 58
 Βλήδας, συμβασιλεύς τοῦ Ἀττίλα, 65
 Βλησχάμης, πέρσης στρατηγός, 28

 Βοημοῦνδος, 131
 Βολβός, 91
 Βονιφάτιος, 52
 Βορανοί, λαός τοῦ Δούναβη, 61
 Βόρις, 42, 43, 44, 45, 145, 149
 Βουλγαρία, 34, 35, 40, 41, 42, 43, 56, 102
 Βούλγαροι, 33, 41, 42, 43, 56, 102, 103, 113, 127, 142, 144
 Βουσαῶς, βυζ. στρατιώτης, αἰχμάλωτος τῶν Ἀβάρων, 62
 Βρίγγας, εὐχούχος, 74

 Γαλατία, 20, 37, 38, 65
 Γαλάτες, 37
 Γαλιηνός, 37, 38
 Γάλλα Πλακιδία, ἀδελφή Ὀνωρίου, 53
 Γεζέριχος (βλ. Γιζέριχος)
 Γελίμερος, 120, 121, 150
 Γεπίδες, 68
 Γιζέριχος, 32, 51, 52, 53, 54, 69, 112, 146
 Γινζίριχος (βλ. Γιζέριχος)
 Γοθία, 39, 144
 Γότθοι, 28, 37, 38, 39, 61, 68, 145, 146, 149
 Γούδουῖς, βυζ. στρατηγός, 129
 Γρηγόριος, αἰχμάλωτος τῶν Περσῶν, 40
 Γρηγόριος Καππαδόκης, 84, 93
 Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, 119
 Γρηγόριος, στρατηγός τῆς Βόρειας Ἀφρικής, 58

 Calcio, 95
 Cordova, 81

- Δαμασκός, 91
 Δαμιανός, 71, 124
 Dastagerd, 39
 Δημητριανός, ἐπίσκοπος, 27
 Δημητριάς, 88
 Direkler, 41
 δομέστικος (ἐξ ἀπορρήτων), 32
 Δούναβης, 37, 39, 40, 113, 127, 128, 129, 146

 Ἑβραῖοι, 33
 Ἑδέκων, οὐννος ἀξιωματοῦχος, 65, 66, 67
 Ἑδεσσα, 70
 Εἰρήνη, αὐτοκράτειρα, 115, 116
 Εὐάγριος, 51
 Εὐδοκία, αὐτοκράτειρα, σύζυγος Θεοδοσίου β´, 52
 Ἑὐδοκία, κόρη Εὐδοξίας, 32, 51, 52, 53, 54, 112, 146
 Εὐδοξία, αὐτοκράτειρα τῆς Δύσης, 32, 51, 52, 112
 Εὐκτήριοι, 140
 Εὐρώπη, 38
 Εὐσέβιος, 22
 Εὐφημία, σύζυγος Χοσρόη Α´, 55, 56, 146

 Ζαούτζης Στυλιανός, 122
 Ζαχαρίας, πατριάρχης, 39
 Ζέρκων ὁ Μαυρούσιος, 68
 Ζήνων, 53
 Ζινζιριχος (βλ. Γιζέριχος)
 Ζωή, αὐτοκράτειρα, 122
 Ζωντάρι Κρήτης, 86, 90, 91
 Ζώσιμος, 23, 61, 71

 Ἑλιβακίας, ποταμός, 128
 Ἑλιόδωρος, ἐπίσκοπος, 39
 Ἑράκλεια, 129
 Ἑράκλειος, 136, 13
 Ἑσλας, οὐννος ἀξιωματοῦχος, 66

 θέμα Καραβησιάνων (Κιβυρραιωτῶν), 86
 Θεογνώστη, μοναχή, 48, 145
 Θεοδόσιος Α´, 23
 Θεοδόσιος Β´, 22, 52, 54, 66
 Θεοδώρα, αὐτοκράτειρα, σύζυγος Θεοφίλου, 43
 Θεοδώρα, αὐτοκράτειρα, σύζυγος Ἰουστινιανοῦ, 120
 Θεοδώρητος Κύρου, 45
 Θεοδώριχος Ἀμαλός, 45
 Θεόδωρος Κουφαράς, μοναχός, 43, 44, 45, 145, 149
 Θεόδωρος, πρέσβυς τοῦ στρατηγοῦ Πρίσκου στόν Χαγάνο, 135, 136
 Θεόκτιστος, λογοθέτης, 79
 Θεοφάνης, 48, 49, 55, 115, 116
 Θεοφάνους συν., 70, 72, 77
 Θεόφιλος, 41, 70, 77, 79, 80, 81, 115
 Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, 28, 29, 34, 62, 113, 114, 127, 128
 Θεσσαλονίκη, 78, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 123
 Θεώνιος, ἐπίσκοπος Ὀμηριτῶν, 48
 Θράκη, 23, 31, 37, 59, 62, 113, 128, 129, 131, 146

- Hambarli, 41
 Harun al Rashid, χαλίφης, 115
 Hārūn bn – Yahyā, 100, 103, 104,
 105, 106, 107, 108, 109, 147
 Hūzistān, 40

 Ίβηρες, 45, 46, 47, 145
 Ίβηρία, 45, 46
 Ibn al – Athir, 117, 118, 119
 Ibn Hālawaih, ἄραβας
 διανοούμενος, 94, 95
 Ibn Hauqal, ἄραβας γεωγράφος,
 100, 107
 ἱερός πόλεμος, 20
 Ἱεροσόλυμα, 39, 54, 64, 73, 139
 Ἰλλυρικό, 31, 113
 Ἰμέριος, 104
 Ἰουστινιανός, 28, 53, 80, 113,
 120, 144
 Ἰουστίνος Α΄, 144
 ἵπποδρόμιον, 28
 Ἰππόδρομος, 75, 76, 95, 142
 Isfahani, ἄραβας ἱστορικός, 70
 ἰσλαμική νομοθεσία, 25
 Ἰσμαηλίτες, 86
 Ἰσπανία, 61
 Ἴστρος, ποταμός, 34, 37, 38, 39
 (βλ. καὶ Δούναβης)
 Ἰταλία, 28, 53, 65
 jus gentium, 116
 Ἰωάννης Γραμματικός,
 πατριάρχης, 80
 Ἰωάννης Καμινιάτης, 83, 84, 85,
 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 147
 Ἰωάννης Νικίου, 48
 Ἰωάννης, στρατηγός
 Μεσοποταμίας, 113

 Ἰωάννης Τσιμισκῆς, 96, 117
 Ἰωάννης Χρυσόστομος, 23, 229
 Καβάδης Α΄, 28
 Καβάδης – Σιρόης, 136
 Κάνδιδος, ἐπίσκοπος
 Σεργιουπόλεως, 55, 137
 Καππαδόκες, 39
 Καππαδοκία, 37, 38
 Κάρποι, λαὸς τοῦ Δούναβη, 61
 Καρχηδών, 31, 32, 53, 54, 69,
 112
 Κάσπιες πύλες, 47
 Κάστος, στρατηλάτης τῆς
 Θράκης, 113, 114
 Κάτω Δούναβης, 69
 Καύκασος, 45
 Κεδρηνός, 41, 44, 77, 116
 Κέλτες, 37
 Khalil – bn – Kisan, ἄραβας
 ναύαρχος, 114
 Κιλικία, 89
 Κοράνι, 25, 70, 99, 100
 Κοῦρδοι, 72
 Κουρκούας, 96, 141
 Κουρουπᾶς, 150
 Κούτζης, βυζ. στρατιωτικός
 ἀρχηγός, 29
 Κρητες, 91
 Κρήτη, 57, 58, 86, 88, 121, 139
 Κριμαία, 45
 Κροῦμος, 34, 40, 41, 63
 Κύπριοι, 35
 Κύπρος, 34, 35
 Κύριλλος, ἱεραπόστολος τῶν
 Σλάβων, 42, 140
 Κωνσταντῖνος Α΄, 22, 45, 47,
 48, 71, 72

Κωνσταντῖνος, γιός τοῦ Βάρδα
Φωκά, 94, 116, 117

Κωνσταντῖνος
Πορφυρογέννητος, 35, 56, 57, 72,
74, 75, 81, 106, 107, 108, 109,
141

Κωνσταντίολος, 65, 69

Κωνσταντίολος, στρατηλάτης τῆς
Μυσίας, 113

Κωνσταντῖος, γραμματέας τοῦ
Ἄττιλα, 65, 66, 67, 68

Κωνσταντῖος, γραμματέας τῶν
οὐννων βασιλέων Ἄττιλα καί
Βλήδα, 65

Λαζική, 29, 47, 130

Λάμος, ποταμός, 94, 138

Λάρισα, φρούρια, 35

Λέων Α΄ ὁ Θράξ, 54

Λέων Ἀρμένιος, 34

λογάδες, 30, 66, 67

Λέων Μαλεϊνός, 96

Λέων ὁ Ἀτταλεύς (βλ. Λέων ὁ
Τριπολίτης)

Λέων ὁ Τριπολίτης, 71, 85, 86,
89, 123

Λέων ὁ Φιλόσοφος ἢ
Μαθηματικός, 77, 79, 80, 81, 147

Λέων ὁ Χοιροσφάκτης, 74, 140

Λέων Στ΄ ὁ Σοφός 22, 23, 45,
74, 92, 104, 111, 115, 122, 131,
140

Λέων Φωκάς, 72

Λῆμνος, 88

Λιβύη, 51, 52, 54

Λογγοβάρδοι, 92

Λουδοβίκος ὁ Γερμανικός, 42

μαγίσδιον, 75

Μακεδονία, 41

Μαλάλας, 32

Μαλαμίρ, 42

Μαμῦν, χαλίφης, 70, 77, 78, 79,
81, 115, 147

Μαnbiji (ἀρχαία Ἱεράπολις), 93,
94

Μαξιμῖνος, βυζ. πρέσβυς στήν
αὐλή τοῦ Ἄττιλα, 68

Μάξιμος, σφετεριστής αὐτοκρ.
θρόνου, 23

Μάξιμος, τύραννος, 52

Μαρία, ἀδελφή Βόριδος, 103

Μαρία Λεκαπηνή, σύζυγος
Πέτρου Βουλγαρίας, 56

Μαρκιανός, 32, 54, 69, 113

Μάσαλμαρ (Μάσαλμας), ἄραβας
ἀρχιστράτηγος, 75

Masūdi, ἄραβας ἱστορικός, 64,
142

Ματθαῖος Ἐδέσσης, 117, 118

Μαυῖα, βασίλισσα Σαρακηνῶν,
48, 49, 54, 55, 145, 146

Μαυῖας (βλ. Μωαβίας)

Μαυρικίου Στρατηγικόν, 33, 34,
57, 125, 129, 131

Μαυρίκιος, στρατηγός, 34,
αὐτοκράτορας, 28, 113, 114, 130,
131, 136

Μεβόδης, πέρσης στρατηγός, 34

Μεγάλη Ἐκκλησία, 108 (βλ. καί
Ἁγίας Σοφίας ναός)

Μεθόδιος, ἱεραπόστολος τῶν
Σλάβων, 42, 140

Μελίας, στρατηγός, 117, 118

Μεσόγειος, 61

- Μεσοποταμία, 113, 117
 Μῆδοι, 69
 μητᾶτον, 142
 Μικρά Ἀσία, 114, 115
 Μίνδουος, φρούριο, 291
 Μιχαήλ Α΄ Ραγκαβές, 40
 Μιχαήλ Γ΄, 42
 μνημεῖα τοῦ Sāpūr, 64
 Μοναστηριώτης, 96
 Μοσούλη, 93
 Muqaddasi, ἄραβας γεωγράφος, 74, 75, 76, 100
 Muqtadir, χαλίφης, 71, 73, 99, 139, 140
 Muqtafī, χαλίφης, 71
 Μυσία, 113
 Muslama b. Abd al – Malik (βλ. Μάσαλμαρ)
 Μωαβίας, χαλίφης, 71, 75
 Μωϋσῆς, ἐπίσκοπος Σαρακηνῶν, 48, 49, 55
- Νάξος, 88
 Naqš – i Rustam, 64
 Našir, ἄραβας πρέσβυς, 70, 141, 142
 Našr Qushūri, 71
 Νεγροαφρικανοί, 74
 Νικήτας, δρουγγάριος τοῦ στόλου, 119
 Νικήτας, στρατηγός, 87
 Νικηφόρος Α΄, 115
 Νικηφόρος Γρηγοράς, 59
 Νικηφόρος Παστιλᾶς, 96
 Νικηφόρος Φωκᾶς, 58, 94, 95, 96, 97, 116, 118, 119, 121
 Νικόλαος ὁ Μυστικός, 73, 86, 99, 139, 140
 Νίσιβις, 29
 Νότια Ἀραβία, 47, 48, 144, 145
 Νότια Ἴταλία, 119
 Οἶκος τῆς Σοφίας, 77
 Ὀλύβριος, πατρίκιος, 51
 Ὀμηρεῖτες, 47, 48
 Ὀμουρτάγ, 42, 63
 Ὀνηγήσιος, οὖννος
 ἄξιωματοῦχος, 30, 58, 59, 63, 65, 67, 90, 112
 Ὀνωρία, ἀδελφή Βαλεντινιανοῦ Γ΄, 53
 Ὀνώριος, 22, 48, 53
 Ὀνώριχος, 32, 52, 53, 54
 Ὀρέστης, 65, 66, 67
 Ὀρόσιος, 81
 Ὀσροηνοί, 39
 Ὀστρογότθοι, 23
 Οὐαλλεριανός, 38
 Οὐλφίλας, γότθος ἐπίσκοπος, 39, 145
 Οὖννοι, 22, 29, 31, 58, 59, 65, 66, 68, 69, 80, 90
 Οὐρουγοῦνδοι, 61
- Παίονες, 63, 65
 Παλαιστίνη, 39, 55
 Παννονία, 63, 65
 Παρθία, 40
 Πάρθοι, 69
 Πάρος, 88
 Πελοπόννησος, 88
 Περσέπολις, 64
 Πέρσες, 25, 26, 27, 29, 34, 40
 Περσία, 26, 27, 39, 40, 64
 Πέτρος, μάγιστρος, 115

- Πέτρος, στρατηγός, 129
 Πέτρος, τσάρος Βουλγαρίας, 56
 Πετσεγένιοι, 127
 Πλακιδία, κόρη Εὐδοξίας, 32, 51, 52, 54, 112
 Πλίσκα, 63
 Πραιτώριο, 75, 76, 106
 Πράξεις Ἀγίου Δημητρίου, 33
 Πράξεις τοῦ προφήτη Μωάμεθ, 25
 Πρεσθάβα, 63
 Πρίσκος, ἱστορικός, 29, 30, 31, 53, 58, 59, 63, 67, 89, 135, 143, 149
 Πρίσκος, στρατηγός Θράκης, 130, 131, 135, 136
 Προκόπιος, 27, 28, 31, 55, 120, 25
 Προμοῦτος, δυτικός πρέσβυς, 65, 67
 Προποντίδα, 61

 Quabāth bn – Razīn, 97, 98, 99, 100, 101, 147

 Reconquista, 53
 Ρήνος, 37
 Ρουστίκιος, αἰχμάλωτος, γραμματέας τοῦ Ἀττίλα, 65, 67
 Ρουστίκιος, βυζ. διερμηνέας στήν βυζ. πρεσβεία τοῦ 448, 68
 Ρουφίνος, ἐκκλ. συγγραφέας, 45
 Ρωμανός Α΄ Λεκαπηνός, 56, 75, 138
 Ρωμανός, δυτικός πρέσβυς στήν ἀλή τοῦ Ἀττίλα, 65, 67
 Ρωμύλος Αὐγουστύλος, 66

 Ρωμύλος, δυτικός πρέσβυς στήν ἀλή τοῦ Ἀττίλα, 65, 67
 Ρῶσοι, 122, 127, 149
 Σαμέν, πέρσης στρατηγός, 28, 114
 Σάμος, 88
 Σαμουήλ, τσάρος Βουλγαρίας, 35
 Σαμωνᾶς, 122, 123
 Σάος, ποταμός, 65
 Σαπῶρης Α΄, 27, 40, 64
 Σαπῶρης Β΄, 27, 39, 40
 Σαπῶρης Γ΄, 27, 64
 Σαρακηνοί, 48, 49, 55, 58, 72, 73, 75, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 113, 139, 145
 Sayf al Daulah, ἄραβας ἐμίρης, 72, 93, 94, 96, 116, 117
 Σβιατοσλάβος, 122
 Scrinium Barbarorum, 151
 Σελεύκεια – Κτησιφών, 27, 40, 64, 80
 Σεργιούπολις, 5, 137
 Σιγγιδών, 34
 Σικελία, 58, 119
 Σίρμιο, 63, 65, 68
 Σισαυράνων φρούριο, 28
 Σκίροι, λαός τῆς οὐννικῆς συνομοσπονδίας, 68
 Σκλαβηνοί, 86, 128, 129
 Σκόττας, οὐννος ἀξιωματοῦχος, 66, 68
 Σκῦθες, 30, 31, 38, 61, 66
 Σκυθία, 39
 Σκυθική, 68, 135
 Σκυλίτζης, 44, 72
 Σλάβοι, 34, 42, 57, 92, 140
 Σουλεϊμάν, σαρακηνός ἡγεμόνας,

- 75
 Σουΐρα, πόλη κοντά στον
 Εύφρατη, 55
 Σουρηνοί, 137
 Σταυράκιος, 115
 στήλη του Ίουστινιανού, 108
 Σύλλος, 112
 Συμεών, 89
 Συμεών, τσάρος Βουλγαρίας, 45,
 103
 Συρία, 34, 35, 84, 86, 88, 91, 123
 Σύριοι, 86
 Συρο – Μεσοποταμία, 93, 94
 Σωζομενός, 45, 48, 55, 144
 Σωκράτης, 24, 45, 48, 49
- Tabarī, Άραβας ιστορικός, 70,
 115, 140, 141, 142
 Tapūkhī, Άραβας συγγραφέας, 73,
 97, 98, 103, 139
 Ταρσίτες, 75, 107
 Ταρσός, 85, 89, 92, 93, 106, 138
 Τατζάκιος, στρατηγός των
 Βουκελλαρίων, 115
 Τατούλος, 65, 67
 Τιβέριος, 34
 Τιμόστρατος, 113
 Τοῦρκοι, 127
 Τοῦρκοι (Οὔγγροι), 92
 Τουρκόφωνοι, 74
 Τραπεζίτες, 126
 Τρίκλινο, 106, 141
 Τρίπολη Συρίας, 84
 Τῦρος, 124
- ‘Υεμένη, 47, 48
 Ugaif – ibn – Anbasa, Άραβας
 Άρχιστράτηγος, 115
 Falaq, Αὐλικός τοῦ Μωαβία, 71
 Φαραώ, 33
 Φατιμίδες, 80
 Φιλοστόργιος, 39
 Φοινίκη, 39, 55
 Forum Κωνσταντινουπόλεως, 108
 Φράγγοι, 92
 Φώτιος, πατριάρχης, 44
- Χαβδᾶς (βλ. Sayf al Daulah)
 Χαγάνος, 33, 34, 113, 114, 128,
 131, 135, 136
 Χάζαροι, 74
 Χαλέπι, 116
 Χαμδανίδες, 93
 Χαρσιανόν, 94
 Χοσρόης Α΄, 28, 34, 55, 64, 80,
 114, 137
 Χοσρόης Β΄, 39, 64
 Χοσροπερόζης, 28, 114
 Χρονικό Seert, 27, 40
 Χρυσάφιος, 66
 Χρυσοτρίκλινο, 106
- Ψευδο – Συμεών, 77, 121
- Walid, χαλίφης, 114
 Wathiq, χαλίφης, 70

‘Υ δ ρ α γ ω γ ε ἰ ο
 Κωνσταντινουπόλεως, 109

ISBN 960 - 7094 - 42 - 5